

SALAMON FERENCZ

KISEBB

TÖRTÉNELMI DOLGOZATAI.

ÚJ KIADÁS.

BUDAPEST, 1889.

KIADJA RÁTH MÓR.

ELŐSZÓ.

Kisebb terjedelmű dolgozataim közül, melyek folyóiratokban és napi lapokban jelentek meg először, itt veszi az olvasó a történelmi tárgyuakat.

Ha van ezen kiadásnak irodalmi értéke, az érdem a tisztelt kiadóé, Ráth Mór uré, s a szerkesztőé, Sándor János barátomé és írotársamé.

Előbbié volt az indítvány ezen kiadásra, a mostani nem kedvező irodalmi viszonyok közt, — s utóbbi kötelezett le vállalkozásával, hogy az időszaki sajtóban szétszórt és a nagy halmaz alatt mintegy eltemetve maradandott kisebb munkáimat összeszedje, megválogassa és szerkeszsze; sőt azon lekötőző fáradságot is önkényt magára vegye, hogy mindenik közlemény elébe egy kis bevezetést, mintegy rövid tájékozást, bocsásson.

Ezen historiai tárgyú kis értekezések többnyire nem „essayk“-nek irattak. Hirlapi dolgo-

zatok nagyobbára, melyekben a főszempont magának a tárgynak érdekes volta.

Némelyik, mint az 1741-diki országgyűlés leírása, épen alkalmi mű volt, az 1867-diki koronázáskor jelenvén meg. Azt gondolom azonban, hogy ha ily közlemény ma nem volna alkalomszerű egy hirlapban, maga a tárgy egy könyvben nem vesztett érdekes voltából.

Annál fogva a jelen kötet egyes közleményeinek megjelenése idejét és helyét nem láttam szükségesnek kitenni a tartalomjegyzékben.

Némi tájékozásul elég lesz megjegyeznem, hogy a cikkek különböző alkalommal és években, de 1862-től 1872-ig irattak. Legkorábbiak: (a reformációról) a B. Kemény Zsigmond „Pesti Napló”-jában, melynek számos évekig voltam állandó, rendes munkatársa; Csengery A. „Budapesti Szemlé”-jében: (Magyarország végpusztulása), s Arany János „Figyelő”-jében (Zrinyi ifjúsága).

A legujabbak közzé tartozik az utolsó közlemény: „Rendi országgyűléseink történetéhez” mely egy akadémiai értekezésem, némi módosítással és kihagyással. A legnagyobb része az itt közölteknek a „Budapesti Közlöny” tárczájában jelent meg, melyek mintegy a kötet derekát alkotják.

Mindamellettt ezen cikkek nincsenek szoros időrendben állítva össze; s ámbár mindannyia

magyar történelmi, de oly különböző tárgyuak mégis, hogy akár a megjelenés egymásutánját, akár a tárgyak némi rokonságát véve a felosztás sinormértékül, nem lett volna azok közt több kapcsolat, mint egyegy betürendbe foglalt gyűjtemény között. Azért e kötet szives szerkesztője jobbnak tartotta némi változatosságot adni a czikkek egymásutánjának.

Salamon Ferencz.

A reformatio történetéhez Magyarországon. *)

Két magyar reformator működését ismertetvén szerzőnk, világosan, egyszerűséggel mutatja ki azt, hogy a szabadvizsgálat és gondolat-szabadság forradalma tág körben érinté hazánk népét, kivált annak felsőbb társadalmi osztályát, — kimutatja azt, hogy, valamint a többi művelt világban, úgy nálunk is ez, a főleg szellemi mozgalom lett kutforrása a nemzeti irodalomnak a nyelv fejlesztése által; politikai nagy horderejét, hatását csak az utókor ismerte fel eredményeiből. De hagyjuk szerzőnket szólani.

I.

Ha a reformatio történetének csupán theologiai fontossága volna, inkább helyén lenne a „Protestans Egyházi Lap“-ban vagy a katolikus szaklapokban

---

*) Dévay Biró Mátyás első magyar reformator életrajza és irodalmi művei. Pest, 1862.

Erdösi János magyar protestans reformator. Debreczen 1859. Irta mindkettőt, Révész Imre, a debreczeni reformált egyház egyik rendes lelkipásztora.

szólani irodalmunk ily nemű termékeiről. De tudjuk, hogy a reformatio nem akarva, vagy csak fél öntudatossággal is több volt Európa történetében egyházi kérdésnél. Csupán a keresztyén egyházat véve, nem azt érte el, a mit akart. — Kezdetben reformálni akarta a katholicismust, s e helyett szakadássá lett: a javítás egyetemessége helyett párt, felekezet állott elő nyomán. De nem csupán egyházi szempontot véve, hatása egyetemesebb lőn, mint kiindulásakor valaki csak álmodta volna is. Az egyházi absolutismusnak izenvén háborut, előkészíté a népek politikai szabadságát, új életet, s mozgást terjeszt el Európa szerte a türhetlenné vált tespedés és elnyomás helyett. Valamint hogy indokait nem a pápák vagy éppen a Lutherék egyéniségében s más talán még mellékesebb körülményekben kell keresni, hanem Guizot szerint, az emberiség akkor erőssé lett általános vágyaiban a szabad vizsgálódás és gondolat-szabadság után, úgy következménye a szabad-vizsgálat és gondolat-szabadság kivívása lett, s e részben nagy hatása volt magára a katolikusnak maradt részre is, melyben a hit a controversia által új erőt nyert s új lendületnek és tevékenységnek indult. Általa kezdődik az európai nagy nemzetek legtöbbjének irodalma. A reformatörök a szabad-vizsgálat elvénél fogva mindenki kezébe akarván adni a szentírást, nemzeti nyelvre fordíták a bibliát, nemzeti nyelven szólaltak meg a lelkészek, s nemzeti nyelven folytak legtöbbnyire a theologiai viták a katholi-

kusok és protestansok közt, s a még nem régi találmányu sajtót ez hozta elevenebb tevékenységbe. Ama szabadabb szellem, kapcsolatban a nemzeti nyelv használatával teremte az ujkori francia, angol, német irodalmakat. Az angolok két nagy írója Shakespeare és Milton maga is szólhatna az összes európai irodalmak nevében. Mindkét író a reformatio korának szülöttje. Anyagilag, szellemileg fejlődésnek indultak mindazon népek, melyek a reformationnak nevezett forradalmon átestek, s ilyen volt Franciaország is, mely habár visszatért hamar a katolikus egyház kebelébe, átélte a reformatio főbb mozgalmait, s a gondolatok birodalmában örökölte annak főbb eredményeit, valamint az irodalomban, úgy az egész nemzet lelkében.

A reformatio története nem egy felekezeti, hanem magas rangot foglal el az európai civilisatio történetében, s bárminő felekezetbe tartozzék a történetíró, külön korszak kezdetének fogja megjelölni a világtörténetben e nagy forradalmat.

Hazánkban a catholicismus megtette mindazon szolgálatokat, melyeket Európa más államaiban tett. Ez volt a civilisatio fő-dajkája sok századokon át. Szent István nemcsak egy új vallást hozott be, hanem vele együtt új politikai és társadalmi rendet; — a szerzetesek, papok a megtelepedést, békét, a rendet s vele az ipart képviselék; — ők voltak tanítói, törvénytudói s vezetői a népnek, s latin nyelvök volt a kapcsolat a nemzet és az általános európai civilisatio között. — Maga a

pápa majdnem minden időben Magyarország szövetségese volt, s még azon törekvés, hogy tulságossá tegye befolyását hazánk ügyeibe, mit böles királyaink meg tudtak gátolni, még eme törekvés sem volt képes megzavarni ama csaknem állandó szövetséget. Még Árpádkori és vegyes-házbeli uralkodóink utolsó nagy embere, Mátyás is követé halhatatlan atyja példáját a szent szék iránti ragaszkodásban. Nincs még egészen világosságra derítve, de alkalmasint hosszú időn keresztül nevezetes politikai indokok érdek-szövetséggé is tették az egyességet. A magyar királyok a török invasiók idejében természet szerint a keresztyén világ s annak akkori feje, a pápa szövetségét keresték; — de nem lehetetlen, hogy, habár az európai egyensúly tanai s a diplomatia a XVII. század előtt ki nem voltak fejlődve, már korábbi időkben királyaink a német császároknak a pápával folytatott versengésében már csak annál fogva sem akartak ghibellinek lenni, mivel a világuralomra törekvő német császárok azok valának. Magyarország, ha szabad ez akkori párt szót használni, guelf volt, azaz a pápa és az olasz nemzeti párt egyik, bár távoli és közvetett szövetségese. A német történeti kézikönyvek nagy része nemzeti érzetből, néha egész elfogultsággal a mai szempontból indulva ki, rendkívüli magasztalásokkal halmozzák el a Hohenstaufen-házbeli császárokat, a pápai hatalom ez örökös ellenségeit. Nálunk, hol sok német kézikönyv van használatban, könnyen vezettethetünk

tévedésekbe, — a mi saját nemzeti szempontunkból, nem hogy menthető volna, mint menthető a németeknél, hanem éppen megrovást érdemel.

Ezt azonban mellesleg említvén és annak hagyván, a mi, t. i. be nem bizonyított hypothesisnek, magasbrendű tények bizonyítják, hogy a katholicismus megtette nemzetünk civilisatiójának történetében mindazon nagy és semmi más által nem helyettesíthetett szolgálatokat, melyeket Európának bármely más államaiban tett.

Nálunk minden magyar elismerheti felekezeti különbség nélkül — az egyházi szempontok mellőzésével is, mit mi is mellőzünk — hogy a katholicismus volt egyik fő-emeltyűje nemzetünk fennmaradásának, haladásának és hazánk egykori nagyságának. Csak olyan fog ebben kételkedni, a ki nem képes némely újkori fogalmakan felülemelkedni, a multa a jelenről szokott himet varni, s a történeti eseményeket nem az akkori, hanem a jelen viszonyok közt képzei. Hazánk történetei minden vallásfelekezettől megkivánják, hogy ama nagy szolgálatokért rokonszenvvel legyen a katholicismus iránt.

De szint oly sok ok van a mellett, hogy a protestantismus, ha nem is mint dogma, de mint hazánk miveltségtörténetében egy újjászületést képviselő tény iránt tisztelettel legyen minden, a ki magyar nevet visel. Ha nagy királyaink emlékét kegyelettel őrizzük, mennyivel nagyobb kegyelet illeti meg azon elvet, mely többet tőn csak nemzeti

irodalmunkért, nyelvünkért is, mint valamennyi nagy királyaink összesen, a latinság helyébe, mely a középkorban a civilisatio általános nyelve volt, a magyart kezdé tenni irodalmivá.

Valahová a protestantismus át lön ültetve, kíséretében jött mindig az iskola, kíséretében jött a bibliát és vallásos eszméket nemzeti nyelven terjesztő nyomda. Az előbbi mindenütt egyszerre épült a templommal, az iskolamester egyszerre érkezett a prédikátorral; a protestans által felállított nyomda adja ki a protestans ember készítette első magyar könyveket — és az első magyar nyelv-tant is.

Fájlalták sokan amaz időkben, s tán fájlalják némelyek ma is, hogy a nemzetben épen akkor támad a vallásos s vele egybekötött politikai viszály, midőn a haza tetemes részét elfoglalja a török, kivel a másik résznek folytonos harczot kell állania, s az e miatt támadt elgyengülésben más oldalról a nemzet azzal van fenyegetve, hogy alkotmányát veszti el.

Azonban, közelebbről vizsgálván a viszonyokat, úgy találjuk, hogy a mennyit azon harczok külső erőben gyengítének, ugyanannyit, sőt nagyobb mértékben erősítének szellemi tekintetben. A vallásos pártviszálynak egy egész irodalmat köszönhetünk. A nemzeti nyelv volt azon fegyver, mellyel a véleményharcz folytatott. Nyelvünk kényszerítve lön a buzgalom és pártszenvedély hevének kifejezésére, és a theologiai és philosophiai

eszmék finomságaihoz alkalmazkodni. Az akkori polemiák távol vannak attól, hogy a nyelvet udvarias simaságra, kényes izlésű finomságra szoktassák, ez a Kazinczy korának lőn fenntartva; — de kifejték a benne rejlő erőteljességet, fölhasználták talpraesett, velős kifejezéseit és közmondásait. Ezen polemiák egy későbbi korszakában áll elő Pázmány Péter, ki megragadván a protestansok fegyverét, a nemzeti nyelvet, írja azon prózát, mely örökre halhatlanná tenné csak magában is, melyben a gondolat és meggyőződés erejének mindig megfelel a leghathatósb, legtalálóbbs kifejezés. A ki a magyar nyelv gazdagságát, erejét s kifejezésbeli eredetiségét akarja élvezni és bámulni, csak Pázmány magyar prózai műveit olvassa, s vele együtt ugyanazon időbeli más polemiákat. — Talán nem tévedünk, ha Zrínyi szózata kitünő prózáját is annak köszönhetni, hogy nyelvünk ama vallásos ügyekben folyt küzdelmek által a fejlődés magasb fokára jutott.

E harcok azonban nemcsak az irodalmi nyelv anyagát használták fel, és tették alkalmazhatóbbá, hanem magának a szellemnek is új életet és eleveniséget kölcsönzének. A nyelv általán a lélek bizonyos hevülete és önálló gondolatok nélkül holt anyag marad, s több jeles író épen csak polemiákban tudja kifejteni nyelv és stílbéli erejét. A küzdelem nemcsak eszmét, hanem érdeklődést, hevületet ad; a nagy szónokok soha sem állhatnak elő kifejelett pártok, méltó ellenfelek nélkül. A controversia fejté ki nyelvünket akkor, s adott új életet az az

előtt mélyen elszunyadt, s a mohácsi vész korában csaknem kialudt közszellemnek. Mert a közönség élénk részt vett, ugyszólván együtt küzdött e harcokban, s jaj lett volna nekünk, ha a szellem azután is azon tetszhalotti állapotban maradt volna! — Meg lehetünk győződve hogy az 1600-ki magyar erkölcsileg különb volt az 1500-ikinál, s ha a tizenöt éves háboru alatt magyarok védik Szolimán ellen Belgrádot, ez oda nem veszett volna.

A sokat kárhoztatott pártoskodás politikai nagy tényekben is nem vészhozó volt, hanem alkalmasint ez mentett meg. Midőn Pázmány Péter és Eszterházy Miklós, e nagy katolikus térítők azt mondják, hogy szükséges a magyar nemzet fennmaradására a protestans Erdély, kimondák, hogy a nemzetnek egy fejedelem alatti egyesülése veszélyes lett volna. Ezen, a törökre támaszkodott fele hazánknak több ízben visszaállította, kivivta a nemzet ősi alkotmányát, habár arra hivatva nem volt, hogy fő-megrontónkat, a törököt kiszorítsa hazánkból. — Szükség volt másfelől az ellenkező pártra, mely hogy annál határozottabb jellemet öltön s több érintkezési pontja legyen szövetségeseivel katolikus volt többnyire. Ez bár nem tudta védeni alkotmányunkat, megnyeré számunkra a német birodalom segítségét, mely elvégre kiűzte a török ellenséget hazánkból.

A reformatio kapcsolatban áll alkalmasint nemzetünk egy másik történeti fontosságú tényével is: a megyei és városi intézmények fejlődésével. A

megye és városok, mint a köznemesség és polgárság képviselői az oligarchiával és banderiumokkal szemben alkalmasint nagy menedékül és elősegítőül szolgált a protestantismus terjedésére; mind a protestantismus a papi, mind a megyei rendszer a világi oligarchia ellenében egyszerre fejlődik ki, s viszont a protestantismus nevezetes tényező lehetett főleg a községi élet előmozdításában. Kivált a török alatt élt helységekben a városi község mintegy összeolvadt a hasonló szellemű szabad protestáns egyházi községgel.

Ime csak nagyjából is a protestantismus politikai hordereje! Össze van az forrva a mohácsi vész utáni minden nagyobb esemény, minden politikai intézményünk, s egész civilisatióink történetével, s nagy kérdés, hogy főleg a nemzeti nyelv, és a szellem újraébredésének tett ama nagy szolgálatokon kívül megmaradtunk volna-e alkotmányos nemzetnek s egyáltalában nemzetnek és országnak?

Annyi bizonyos, hogy hazai történetünk egyik legfontosabb momentuma a reformatio, — s hogy e reformationak története mind ez ideig nyelvünkön megírva nincs úgy, mint jelen álláspontunk kívánná. Örömmel kell fogadnunk oly kis munkákat is, minők Révész-éi e tárgyban.

II.

Ő igen nehéz munkát vállalt, midőn hazai krónikáink s legtöbb történetíróink által legfeljebb nevökről említett férfiak életét akarja ismertetni;

— mikor még többet emlegetett s nagy országos hivatalokat viselt egyes férfiak életrajzát is összeállítani oly nehéz az elszórt adatokból.

Az előttem fekvő két kis könyv már csak a szigorú birálattal párosult fáradhatlan türelemért is érdekes tünemény volna, s csak a tárgyszeretet magyarázza ki azon, ugyszólván kemény kővágói munkát, melyről tanuskodnak. A könyv kicsiny; de más tárgynál ennyi fáradsággal, és tegyük hozzá, ennyi ismerettel, tán vastag köteteket lehet vala írni. Alig van lap, mely igen messzűnően összekapargatott adataival, gondosan megvizsgált tényeivel s átgondolt combinatióival meg ne győzne az író említett érdemeiről. A wittembergi, krakói egyetem tanulóinak hajdani száraz névsora, egy régi könyv czimlapjának metszvénye, a nyomás betűi, az orthographia, a könyv papírjának vizjegye, egy-egy homályban levő esemény homályfedte évszámának meghatározása, ismét a családi genealogia elágazásai, mind figyelemre s gondos tanulmányra méltók előtte; s az egykoru íróknak a tárgyra vonatkozó könyveit oly aprólékos és az egyes szavakig menő birálattal kíséri, mint a régibb tudósok a római classicus írókéit; de nem mellőzi a magasbrendű adatokat sem. Az országos történeteket fölhasználja meghatározásaiban, föl a kor többnemű viszonyait, sőt nagyérdekű combinatiókat állít fel a protestans theologia s különösen akkori állása pontos ismeretéből.

Azonban távolról sem akarom a könyvismer-

tetők gyakori modorát és hangját utánozni, s a mit elmondtam, sem akart bók lenni, csak némi fogalomadás a könyv modorára nézve, mely inkább egyes tételek hosszú sorának bizonyítgatása, mintsem történt dolgok elbeszélése. Ha az adatgyűjtésben nem, az adatok megbírálásában mintegy együtt fáradunk a szerzővel, — látjuk az épület állványait, látjuk az építés folyamát, ha nem is a szemnek tetszetős, egyöntetű művet. De hiszen szerző is csak oly állványokat akart adni, melyeken a reformatio leendő történetírója bizton építhessen. Nem szép, hanem hasznos munkát akart tenni s célját valóban elérte, úgy hiszem.

Célom nem a munka bírálata, s tételeinek vitatása is kevésbé — csak a könyvben foglalt tárgyból akarok néhány adatot összeállítani a protestantismus történetére nézve; a mit szerzőnél elsősorva találtam, egymás mellé sorozni, vagy itt-ott fölfigásom szerint fölhasználni. Gyakran, a mit a szerző ismeretei gazdag tárházából mellékesen mond, fontosabb érdekű, mint az, a mire nézve fölhozza, habár ezt a fölvetett themára nézve mulhatatlan volt bizonyítania. Néha egy évszám tisztába hozása kedvéért a korrajzhoz tartozó nagy érdekű vonást találunk, — olykor a lap alján a jegyzet érdekesebb a fölvetett tárgyhöz képest méltán nagybetűvel szedett szövegnél. Én az általánosb érdekű vonásokat szedem össze némi tárgy- s nem könyvismertetésképen.

A reformatio kezdete hazánkban több üldözés-

nek volt kitéve Révész előadása szerint, mintsem némely történetíróink állíták. Hazánkban már a reformatio kezdete előtt voltak szigorú törvények az eretnekek üldözésére. A vallásos üldözés átalán véve nem volt új tünemény. Nem is említve a magyar ős-vallás, az izmaeliták és zsidók üldözését, még az Árpád-házbeli királyoknak eretnekekkel vala dolguk. Bosznia tájain, hova a manichaeusok úgy menekültek, mint későbbi időkben az angolok Amerikába; a Hunyadyak idejében Csehországból hihetőleg terjedni kezdett hussziták felekezetének hite szigorú törvényekkel vétetett üldözőbe, s a tulajdonképi reformatio kezdetekor már voltak törvényeink I. Mátyás és utóda Ulászló korából, melyek az eretnekeket a hazaárulók büntetésével, fej- és birtokvesztéssel büntetik, s a mi több, létezett mondhatni Szt. István korától kezdve a traditio, mely szerint a magyar király a katolikus egyháznak természet szerinti védelmezője, s azt hiszem nem volt Európában nemzet, melynek királyai nagyobb mértékben megérdemelték volna az egyház védelmezője czímét, mint a magyar királyok.

A reformatio kezdetével, 1517 körül, nem lehetett várni, hogy a magyar államhatalom erélyesen föl ne lépjen a hitujítás, vagyis inkább a pápa ellenfelei ellen; mert a pápától, e régi politikai szövetségéstől s az egész katolikus világtól a nemzet segítséget várt a mindinkább közelgett török veszély ellen, s a pápai követ a mohácsi vész előtti időkben nagy összeg pénzt hozott

magával Budára a keresztyénség közügyének, a török elleni harcznak segítségére. — Nem csoda, hogy törvénynyé válhattak az 1523-ki és 1525-ki országgyűlésen az eretnekség elleni dracói törvények. Később mind I. Ferdinand, mind János király megújítják, sőt szigorubbá teszik a tilalmat.

Azon sem csodálkozunk, hogy ama korban, midőn oly kevés, bármily kemény törvénynek lőn foganatja, az eretnekséget illetők kivételt képeztek több esetben, ezek szigoruan alkalmaztatának. — A pápának véltek kedves áldozatot tenni egy-egy auto-da-fé-val, talán egyes esetekben a gyöngéken akartak példát mutatni a törvények tiszteletben tartása végett.

Révész ur előszámlálja az eseteket, melyeket krónikáink emlitenek. Mindjárt a reformatio kezdetén, Szerémy György szerint, az akkori nádor három eretneket égettetett meg. Verbőczy István nyolczat végeztetett ki ugyan-e halálnemmel a maga birtokain. — Ez utóbbi jelleméhez is egy adatul szolgálhat ez. Más történeti kutforrások szerint is Verbőczy buzgó katolikus volt; de kegyetlen eljárását aligha nem inkább a régi traditiók, az országos politikai érdek szem előtt tartása s mindenek felett a törvények betűjének tisztelete magyarázza.

1524-ben György nevű budai könyvárust elevenen megégették az árulta könyvekkel együtt. A felvidéki bányavárosokban tömegesen mutatkozott a reformatio ugyanez időtájban, s 1526-nak, a

mohácsi vész esztendejének tavaszán az országos hatóság nem talál fontosabb dolgot magának, mint hogy azon vidéken a protestantismust gyökeresen ki ügyekezzen irtani. Maga a nádor, Verbőczy és a temesi gróf Ráskay Gáspár meggyőződésből a törvénynek tekintélyt szerezni. Ezuttal a törvény hiven alkalmaztatott. A főbb vezetőket kivégeztették vagy számkivetésbe küldék, a menekültek birtokait elkobozták, az örök hűtlenség büntetését mondták ki rájuk, s végül a népet a katolikus papok visszafogadására kényszeríték. — A mohácsi vész után tovább foly az üldözés, midőn mindkét ellenkirály megújítja a szigorú rendeleteket, s Ferdinand nemcsak a papoknak, hanem a világiaknak is hatalmat ad az eretnekek megégetésére. 1527. augusztusban a libetbányai papot és iskolatanítót, a reformatióhoz ragaszkodásuk miatt elevenen megégetik, még pedig törvényszéki ítélet nyomán.

Révész szerint több hasonló esetnek is kellett előfordulni, mert az egykoru Bornemissza írja, Váradon, Budán, Esztergomban és egyéb helyeken égetéssel, tömlöczözéssel „akarják vala eloltani a Jézus Krisztusnak drága szent igéjét.“

Az elősoroltak bár elég iszonytatók arra, hogy még századok multával is, Révészszel együtt vérengzésnek nevezzük, bizonyítják, hogy nem volt igazuk azon történetiróinknak, kik állíták, hogy ama kegyetlen törvények senkin vagy csak igen keveseken hajtottak végre, még sem mutatják, hogy az üldözés nagyban történt volna. Lehet, hogy

fordult elő több eset is; de eddig ismert történeti kutatóink nem emlékeznek rájuk. Csupán a protestáns írók netalán felfedezendő irataiban lehetne találni több esetet, kik legkevésbé mulasztanak el a reformatio vértanuskodását főlemlíteni; de a netalán fölfedezendő esetek inkább elszigetelt tünetnyek lesznek, s aligha be fog bizonyulni a rendszeres üldözés. Oly történetíróinkra, kikre a részrehajlás vádja e tárgyban sem fére, minő például Szalay, kik e mellett a nyilvánosságra jött s elrejtett történeti kutatók ismeretével dicsekedhetnek, az összes benyomás az volt, hogy a vallásos üldözés hazánkban kevesebb volt, mint Európa sok más nemzeteinél, s hogy általában a magyar jellem kevésbé hajlandó a vakbuzgalomra, fanatizmusra. Ily történetvizsgálók igen számos tény összegéből vett benyomásának, úgy hiszem, lehet fontosságot tulajdonítanunk.

Az, a ki egy specialis tárgyra szegzi folyton a figyelmet, könnyen esik azon tulságba, hogy egyes elszigetelt tünetnyeket kelleténél jobban általánosítson, az pedig, ki általánosabb szempontból vizsgálódik, könnyen vezettetik oda, hogy csekély fontosságot tulajdonítson egyes tünetnyeknek; s ez utóbbiak ellenében Révész-nek igaza van, állítván, hogy eddigi történetírásunk nagyon kevésre teszi azon áldozatok számát, kik a kegyetlen törvények áldozatai lettek. Révész ur adatai mutatnak annyi üldözést, melyeknek daczára az elterjedés dicsőség marad s bizonyíték a mellett, hogy az egész nemzet

el volt már készülve a lelkiismeret- és gondolat-szabadság ama nagyszerű európai forradalmára, — különben annyi terrorismus, a mennyit ellene használtak, elégséges volt volna elfojtására. És valóban, hogy a reformatio a tilalmak és traditiók ellenére oly elterjedést nyerhessen, szükségkép át kellett mennie nemzetünknek az európai civilisatio minden addigi phasisain, sőt lépést tartania vele, — s Révész ur helyesen jegyzi meg, hogy ebben sem csupán a külföldet utánozta a magyar. A föld ép úgy el vala már készítve nálunk, mint Németországon, a reformokra. A hit magánál az egyház embereinél meg vala ingatva — s a hit gyengülését, nem a merő hitetlenség, hanem egy újabb hit szükségének érzete követi mindenütt, s a már rothadásnak indult civilisatio mellett nálunk ép úgy szükségét érzék a fölelevenedésnek: a reformok ideje akkor szokott leginkább bekövetkezni, midőn a visszaélések tulságra mennek, s hazánkban a visszaélések körülbelől oly tulságosak voltak, mint a szomszéd Németországon. E mellett egyes választottakban fölébredt a szabad-vizsgálat ösztöne, s Nagy Lajosnak és Mátyásnak a magyar tudományosság érdekében tett fáradozásai méltó előzmények voltak a Luther korához. S nemcsak az előzmények, hanem a következés is mutatá, hogy a magyar reformatio nem utánzás, hanem a nemzeti közszellemből fejtett ki. Mintegy 1525-től azon század utolsó negyedéig a reformatiót általánosnak lehet mondani Magyarországon és Erdélyben.

Városok, világi nagyok s ezek jobbágysai majdnem kivétel nélkül az új tanhoz szegődtek. Ily általános részvét iránt, s a lelkek ily előkészültsége mellett a protestantismus terjedésének megmagyarázására nincs szükség azon hypothesisre, hogy majd mi ellenállásra sem talált s nem került áldozatokba, ha nem vesszük is, hogy ez positiv tényekkel ellenkező hypothesis volna.

Másfelől nem kell tulbecsülnünk talán az újítás elleni reactió erejét sem. A fenn például említett égetési eseteket majd mind az országos hatóságnak lehet tulajdonitanunk, politikai s nem valóságos indokoknak. Tudjuk pedig, hogy közvetlenül a mohácsi vész előtt mily gyenge volt a végrehajtói hatalom tekintély és anyagi eszközök dolgában. A kik még egy Belgrád elvesztését is csaknem ájult tehetlenségben nézték el, nem lehettek más, mint kivételes esetekben igen erélyesek a csaknem láthatatlanul terjedő eszmék ellen. A mohácsi vész után közvetlenül tudjuk, hogy a törvény még inkább holt betűvé lőn. A két ellenkirály főttörékése csaknem egész életében az volt, hogy pártját gyarapítsa az ellenfél rovására, s mindenik kész volt egyes főurak és községek törvénytelenégeit megbocsátni a pártgyarapítás érdekében. Ennélfogva igen sok akkori törvény elég menydörgően hangozhatott, de az egykorú füleket nem igen rettenté meg — tudták, hogy többnyire vaklövés. A protestánsok elleni törvény néhány ízben történt végrehajtása mintegy ritka kivétel lehe-

tett a törvény tekintélyének általános romlása korában.

A protestantismus terjedésének történetét, azt hiszem, nagyon bajos lesz mindig nagy részletességgel megírni. Aránylag kevés ellenállással, s következőleg kevés zajjal ment végbe, úgy látszik. Csak azon vesszük észre, hogy a városokban már a mohácsi nap előtt terjedni kezdett. A százszok egyetemileg a reformatió mellett nyilatkoznak 1526-ban; a felvidéki városokban már oly általánossá lett az új tan, hogy a nádor maga megy ki helyreállítani a rendet, s föltehető, hogy kegyetlenségének kevés láttatja lőn. De a mi nevezetesebb, a királyi fővárosban, a kormány székhelyén, Budán, 1522 körül már általános lehetett az új tan elfogadása; mert egy ezt hirdető reformator, Speratus Pál, Bécsben excommunicáltatván, rögtön a budai tanács hívja meg prédikátorul. — Budán volt a reformatió egyik legnagyobb hive, a tudós Grynaeus, mint egyetemi tanár és Mátyás könyvtárának őre, s 1524 táján menekült ki Németországra. — Azonban sem ez üldözés, sem a könyvtárus megégetése ki nem irtották Budán a protestantismust. 1531-ben folyvást prédikátorok vannak még a magyar királyság fővárosában. És nem kell hinni, hogy a német lakosság tette a budai vagy felső vidéki reformált községeket. Dévay Mátyás 1531-ben budai, s azután kassai prédikátor volt, pedig saját vallomása szerint, nem tudott németül. Érdekes adat különben is, hogy a wittem-

bergai német egyetemen éveket töltött magyar reformátorok, Dévay és Erdősy, nem beszéltek, nem értették Luther és Melanchton nemzeti nyelvét — a német egyetemeken s a tudósok közt ép oly kizárólagos volt még akkor a latin nyelv, mint hazánkban.

De ha királyi városaink szabadon választának maguknak prédikátort s vele új vallástételt, annál nagyobb szabadságuk volt a magyar főuraknak e részben. Ezeknek jobbágyaik felett való patronatusi joga sok helyen hatalmat adott nekik, hogy uradalmaik helységeiben maguk nevezzenek ki papokat, következőleg, ha maga a földesúr protestanssá lett, s a nem új hitet, de nézete szerint a megtisztított katolikus vallást akará terjeszteni, önkényt követé birtokának egész jobbágysága. Nem is lehetett ezt akkor erőszakolásnak nevezni. A reformatió első tizedeiben, sőt a XVI. század utolsó negyedéig is, azon külformák egy része is megmaradt, mely a római egyházban divatozott. Maga Melanchton, ki a magyar reformátorokkal legközelebbi viszonyban állt, intéseket adott e tárgyban, hogy az egyházi szertartások kiküszöbölésében óvatosnak kell lenni s szükségtelenül semmit félre nem vetni belőlök; mert még a kor nem világosodott fel annyira, hogy némely szertartást mellőzni tudjon.

„Perényi Gábor, az ostyát, keresztet s más hasonlókat el nem hagyta, sőt az azokat elhagyni akaró papokat nem is szenvedhette.“ Még a protestáns zsinatok is ingadoztak e részben. A gyónás,

oltárok, gyertyák, sőt néha a papi ruhák és képek is megtartattak a gyakorlatban, meg a canonica horák; fenmaradt az excommunicatio, az ételek beszenteselése husvétkor stb. s egyáltalában nem volt megállapodás e részben sokáig. A nemzeti nyelven tartott prédikálásokon, s a biblia szabad olvasásán kívül kevés volt olykor, miből rá lehetett volna ismerni az ujitókra. Aztán megmaradt a nevezet is. A reformáltak korán sem hagyták el a „katholikus,” sőt „orthodox” nevezetet, — csakhogy a pápa híveit „római katolikusok”-nak nevezték. — Végre az áttérés semmi nehézséggel nem járt, sem keresztkedéssel, sem vizsgálattal, sem semminemű szertartással, nem is tekintették más hitágazatra térésnek. Kivált a hol üldöztetéstől féltek az új tan hívei, még több külsőséget tarthattak meg a római egyház szertartásaiból.

Ezen alig észrevehető átmenet egyik felekezetből a másikba okozza, hogy némely nevezetes embereinkre nézve vita támadt, katolikus volt-e, vagy protestáns? Azonban teljes bizonyossággal állithatni, hogy a protestantismus kezdete óta s után csakhamar sok híve volt a reformatiónak a magyar főurak közt, sőt az addigi római clerusban is. Ilyen volt Perényi, Török Bálint, Petrovics, Drágfy, Nádasdy, Majláth, kik többnyire szoros rokonságban állottak egymással. Török Bálint, Debreczen földesura vitte be oda alkalmasint a prédikátorokat. A magyar földesurak nagy hatalma saját birtokai-
kon biztosságot és védelmet adhatott az új feleke-

zetnek mind az országos, mind a főpapi üldözések ellen. Azonban a clerusban is volt hive az új tanak. A reformáció-prédikátorainak egy része katolikus szerzetesekből támadt, s más szerzetesek is kitértek, pártolták az új hitet. Megemlítendő köztök pelsőczy Bebek Imre, volt katolikus pap s II. Lajos király volt titkára, ki már 1535 előtt kitért s alacsony sorsú leányt vett nőül; Zápolya titkára Bácsi Ferencz, ki prépost vala, nagy pártfogójává lett a protestantismusnak, s ha Martinuzzi is Verbőczyvel együtt az új tan üldözői közé sorozzák, már is, úgy látszik, többségben voltak a legtekintélyesebb főurak közt a pártfogók. S nem sokára elmondhatta még a XVI. században egy egykoru jezsuita, hogy a magyar mágnások közt alig van már három római katolikus. Még Horvátországhoz is közel járt az új hit. A lindvai Bánffyok s egy időben a Zrínyiek a protestantismus felé hajlanak.

De mindjárt kezdetben legtöbbet tőn a protestantismus érdekében Nádasdy Tamás.

III.

Révésznek Erdősy (Sylvester) János reformátorról írt könyvében legérdekesebb talán azon rész, melyben theologiai és egyháztörténeti ismeretei nyomán kimutatja, hogy kezdetben a reformáció hivei a katholicismusnak igen sok formáit tartották meg. S valóban tán az egykoruak is tévedésben lehettek, vajjon egyesek elpártoltak-e végkép a régi

egyházról, mennyivel inkább a történetirók, kik maig is kétségben vannak, vajjon II. Lajos király neje alattomban nem szított-e az új hithez, s még inkább, vajjon I. Miksa király, I. Ferdinand utóda, nem volt-e protestáns.

Igy történhetett, hogy Nádasdy Tamás, a nádor protestáns voltára nézve tudósaink, Horváth Mihály, Podhraczký s utánok Toldy Ferencz erős kétséget támasztának, úgy hogy 1840 körüli időktől 1860 -ig a magyar tudományos irodalomban Nádasdy Tamás s vele együtt Erdősy is úgy állott a közönség előtt, mint határozottan katolikus.

Méltán mondja pedig Révész úr figyelemre méltónak azon körülményt, hogy mind a protestáns, mind a katolikus írók és a közvélemény ama nevezetes férfit háromszáz éven át protestánsnak tartotta. Csak 1838-ban írta meg jeles s érdemdús történészünk Horváth Mihály Nádasdy Tamás életét, melyben ennek katolikus voltát bizonyítgatja. — Hasonlót állított aztán Podhraczký, s végre e nézet Toldy Ferencz irodalom-történetében csaknem mint kétségbe vonhatlan tény van elfogadva.

Természetes, hogy ezen, a történeti részletes kutatások és theologiai ismeretek súlyos fegyvernemeiben folyt polemiába avatkozni nem akarunk, sőt még ismertetni sem akarjuk részletesen. Bennünket s a nagy közönséget jobban érdekelnek az általános s a többi uralkodó tünemények.

A századokkal ezelőtt élt emberek veséit, kisebb - nagyobb mértékben titkos meggyőződését

vizsgálunk igen nehéz feladat; de ha a reformatiónak nem theologiai oldalát, hanem a közmíveltségre tett hatását tekintjük, s ragaszkodunk azon általános definitióhoz, mely szerint a reformatió a gondolat-szabadság forradalma volt, Nádasdy Tamás egyik legbuzgóbb szellemi harczoja és pártfogója volt e forradalomnak.

Az, hogy Nádasdy gyónt, hogy az urvacsorát eucharistiának nevezte, hogy hajnalban a „canonica horák“-ra fölkelt áhítatosságát végezni, hogy husvét napján (mint Nádasdynak egy 1547-ből fennmaradt s megjelent évlapja mutatja) szentelt borjухust, szentelt „szalonnás paréjt“ evett, magukban is keveset nyomó bizonyítékok; — de elenyésznek azon magasb-rendű tények mellett, hogy részes volt mindenben, a mi a reformatiót a nemzetek civilizatiója történetében oly nevezetes korszakot alkotó ténynyé változtatta.

Ő gyónik, de birtokán iskolát épített; fölkél a canonica horákra, de udvarában oly nevezetes eretnek, mint Dévay Mátyás talál menedéket és oltalmat; szentelt ételekkel él husvét napján, de Sárvár mellett, Ujszigeten, a maga költségén nyomdát állit, mely nem latin műveket nyom, hanem a bibliát magyar nyelven; — s Sárvár volt a dunán-túli részeken az első protestáns superintendens lakhelye. Nádasdy Tamás, az ország legmíveltebb emberei közé tartozott; ezt a fentebbieken kívül azon adat is bizonyítja, hogy magán könyv-

tára is volt, azon időkben szer fölött nagy ritkaság s roppant költséges fényűzés, az akkori (1530 körüli) könyvtárak még kéziratokból állván. De épen azon kor legműveltebb férfainál támadt föl először a vizsgálódási szellem s vele a reformatió. A classicai irodalom volt a mivelt Európában utolsó kapuja a reformatiónak, s hazánkban a pápához hű Mátyás király művelt korszaka, melynek buzdítására keletkezhettek egyes családoknál is könyv-gyűjtemények, volt egyik előkészítője a magyar reformatiónak. A classicai tanulmányok által fölébresztett vizsgálati ösztön kelti föl a szentírás mélyebb tanulmányozása iránti ösztönt, s a latin és görög nyelv szorosabb ismerete előzi meg az európai nemzeti nyelvek irodalmivá fejlődését. A reformatió csak egyházilag vetközteté ki a latin nyelvet egyeduralmi követeléseiből; de a classicai irodalmat, a valódi műveltség ez alapját, a nemzeti nyelv mellett megtartá mind az irodalomban, mind iskoláiban, mint hű szövetségését.

A nyomda is, az ujkori műveltség e hatalmas organuma, bár Európa szerte a classicai tanulmányok ujja éledése korában születik s éli első korszakát, valójában csak a reformatióval nyer nagy jelentőséget s válik Európa egyik nagyhatalmává. — Luther nélkül a nyomdák sokáig csak az iskola tudósai szűk körének szolgálnak, s a nemzetek nagyobb közönsége előtt csak curiosumok maradnak; de nyomda nélkül Luther is alig lesz vala egyéb hires schismaticusnál. A reformatio lény-

gébe tartozott a szentírásnak nemzeti nyelveken terjesztése. A bibliát mindenki közkincsévé tenni nagyon megegyezett természetével és fő mozgató elvével, a szabad vizsgálatával, a gondolat szabadságával.

Hazánkban, köztudomás szerint Mátyás király állítja föl Budán Guttenbergnek még akkor egészen új találmányát. De igen valószínű, hogy valamilyen Mátyás királynak most szétszórt könyvtára ritka maradványai közt aligha nem hiában keresnénk magyarul írott könyveket, úgy Mátyás sajtójának ismeretlen termékei között aligha volt nemzeti nyelven szerzett könyv.

A protestantismus volt az, mely nagyobb mérvben kezdé hasznát venni a sajtónak, s mely a nyomdát a nemzeti nyelv művelésének eszközévé tette. — Révész úr érdekes statistikáját állítja össze a XVI. századbéli magyar nyomdáknak, mely tanúsítja, mily szoros kapcsolat volt Guttenberg és Luther ujitása közt. A nevezett századbéli protestáns nyomdák a következők Révész szerint (miután a budai, a török foglалás által megszűnt): a brassói, újszigeti (Nádasdy - féle), kolozsvári, óvári, lőcsei, debreczeni, váradi, gyula-fejérvári, temesvári, alsó-lindvai, szemptei, bártfai, besztercei, kőszegi, csepregi, detrekői, német-újvári, világosvári, monyoró-keréki, visolyi, pápai, galgóczi, kereszturi, sárvári és samarjai. — Mindezek után Révész még egy „s a többi” csatol; de e nélkül is látni való, hogy a XVI. század nyomdák szám

dolgában vetekedik a XIX. századdal, s csaknem azon gondolatra jövünk, hogy a Wittenbergben künn járt reformátorok a szentírás magyarázatán kívül betanulták a betüöntés, -szedés és könyvnyomtatás gépi mesterségét is, hogy az elevenen megégett budai könyvárus és könyvei helyett egy egész sereg hirdesse azt, mit ma sajtószabadságnak nevezünk; de akkor a név még nem létezett csak fogalma nyert alkalmazást.

E tekintélyes szám ellenében csak egy katholicus eredetű nyomda volt Magyarországon — a nagyszombati. Ez is csak későn, 1578-ban állítaték föl, s ezt is méltán tekinthetjük a reformatió hatásának; mert valóban a Jézus-rendének, a protestantismus ez örökös ellenfelének minden egyéb eljárásában, irodalmi tevékenységében és nemzeti nyelven tartott egyházi beszédeiben többnyire azon taktikát látjuk, hogy az ellenfél tulajdon fegyvereit fordítja ellene. — E rend belátta, hogy a sajtó fogalmai szerinti ártalmának hathatós orvossága maga a sajtó, s a XVII-ik században nagy sikerrel használá az ellenfél eme fegyverét is.

Nádasdy Tamás ujszigeti nyomdája nevezetes marad a magyar protestantismus s ezzel együtt járt nemzeti irodalom történetében is. Ennek sajtója alól kerül ki a protestantismus fő-jelképe, a szentírás magyar nyelven, s egyszersmind a legelső magyar nyomtatványok.

Nádasdy 1536-ban állítja fel a nevezett nyomdát, honnan az ő költségén kerül ki 1541-ben az

első magyar biblia. Révész előadása nem alaptalanul engedi sejtenünk, hogy e nyomda a híres magyar reformátor Dévay Mátyás s talán Erdősy ösztönzésére állittatik föl. S e nyomda rövid története is elég annak bizonyosságára, mi szoros kapcsolatban állott az új tan terjesztésének szükségére a nemzeti nyelv művelésének szükségével. Még mielőtt 1541-ben Erdősy bibliája megjelent volna, ugyanazon nyomdából s ugyanazon Erdősytól jelent meg egy magyar nyelvtan, 1539-ben.

Mint maga az író előszavában megjegyzi, nyelvtana írásában főcélja volt, hogy a tőle nem sokára magyar nyelven megjelenendő új szövetségi szentíráshoz e munka előkészítőül szolgáljon. Ha hozzávesszük, hogy e könyv iskolai használatra, gyermekek számára készített ABC, kitűnik egy szersmind, minő szükségképi kapcsolat volt a reformatió és az iskolák állítása közt, melyeket hasonlóképp az tett általánosabbaká hazánkban. Nádasdy is állított iskolát, s annak tanítója maga Erdősy volt. A reformátorok e részben való logikája, mint Erdősy szavaiból is látni, ez volt: Az Idvezítő a szentírás értésére utasítja a keresztyéneket. Hogy a közönség érthesse, szükséges egyfelől azt nemzeti nyelvre fordítani, másfelől a közönséget olvasásra tanítani. Később a Jézus-rendbeliek az iskolák általi hatást is a reformatió embereitől tanulhatták el.

A protestantismus mind az irodalmat, mind az iskolákat csak a vallás eszközéül használta. De gyakran történik, hogy az eszköz más, alig

sejtett célokat is mozdit elő, s egy-egy tény és ember több, mint a mi lenni akart. Így Erdősyben is nemcsak a protestáns ügy, hanem a magyar nyelv és irodalom ügye egyik legtisztelőre méltóbb ápolóját találta, s nem csodálkozunk rajta, hogy Kazinczy 1808-ban kiadá Erdősy nyelvtanát; mert e férfiú valóban Kazinczyra emlékeztet némileg.

Erdősy 1539-ben hazafiui méltatlankodással szólal fel azok ellen, kik lenézték gyönyörű nemzeti nyelvünket, mely a régi világ legmiveltebb nyelveivel vetekedik. Ő volt az, ki Kazinczy iskolájának virágzása előtt csaknem háromszáz évvel észrevette, hogy a magyar nyelv alkalmas a latin és görög formákra, gördülékeny hexameterekre. A szentírás könyveinek foglalatját distichonokban adja könyve végén, s utánok megjegyzi, hogy e verseket azért nem tévé az illető könyvek homlokára, mivel „későn vevők eszünkbe a mi nyelvünknek mindenben való nagy nemessé voltát.”

Világos, hogy tudtával ő volt az első, ki a magyar nyelvet latin mértékű versekre alkalmazta, s Kazinczy elragadtatása ez oly régi példán könnyen felfogható, nem különben Toldy úr magasztalásai is, ki Erdősy érdemeit más tekintetben is nagyon kiemeli a „Magyar költészet kézikönyvében.” Szolgáljon itt például Erdősynek, bibliai fordításához bevezetésül írt, tizenkét verspárából egynehány, mely nemcsak verselés szempontjából érdekes. A szentírásról szólva mond :

A ki zsidóul és görögül és végre diákul,
 Szól vala régen, szól néked az itt magyarul.
 Minden népnek az ő nyelvén, hogy minden az isten
 Törvényjén éljen, minden imádja nevét,
 Itt vagyon az rejtek kincs, itt vagyon a kifolyó viz,
 Itt vagyon a tudomány, mely örök életet ad.

Az első magyar reformátorok, Erdősy és Dé-
 vay, a magyar nyelvü bibliával együtt a magyar
 nyelvnek irodalmivá tételére törekedtek, s méltán
 felvehetjük, hogy az 1563-ik év táján Magyarország
 ügyeiről jelentést tett velencei követ, nem mond
 valótlanságot, midőn azt állítja, hogy csak újabb
 időkben kezdett a magyar nyelv írásra alkalmaz-
 tatni. Magán ügyekben s kivételesen használtatott
 ugyan annak előtte is, s a katolikus imádságos
 könyvek régi codexein kívül maradtak fenn Róbert
 Károly idejéből magyarul irt töredék-irományok.
 De a XVI. században, a reformatióval kezd a ma-
 gán-levelezésekben is oly általánossá válni nyelvünk,
 minőről tanuskodik a Szalay Ágost úr által csak
 a mult években a nevezett századból kiadott magyar
 levél-gyűjtemény.

Bármilyen hiányosnak is tartjuk ma, annyi száz
 évi fejlődés s Kazinczy kora után a XVI. század
 orthographiáját, az maga is, hogy némi szabályos-
 ságot nyerjen, nem közönséges belátásu és tanult-
 ságu férfiak közreműködését kívánta meg. Minden
 író, nemesak a már előtte uralkodott szokás
 nyűgében volt, hanem egyszersmind azon dialec-

tusében is, melyben fölnevelkedett. Így nem csodálkozunk, hogy a kora tudományos s kivált nyelvészeti színvonalán állott Erdősy is, ki ezenkívül a nemzeti nyelvnek oly érzékével birt, hogy egészen új versformákra látszólag könnyűséggel alkalmazta, bihariasan „nipet“ ír nép, és „rigen“-t régen helyett. Dévay pedig a magyar közéletben használt kiejtést véve szabályadóul, azon helyesírási törvényt szabja s alkalmazza irataiban, hogy az „az“ szó z-je minden mássalhangzóval kezdődő szó előtt oly mássalhangzóvá változik, minőn e szó kezdődik, így nem „az könyv“, hanem „ak könyv“, nem az város, az nyul, hanem av város, an nyul sat.

Azonban Révész csak mellékesen érinti e férfiak nyelvtani működését, s mi is csak egy érdekes adatot hozunk föl még e részben. Erdősy azon időben, midőn még a Luther kátéja sem tartja összeférhetlennek a keresztvetést a protestantismussal, a „kereszttyén“ szó származására nézve ezt írja :

„Annak a mi nyelvünkben nem a kereszt-ről, sem a keresztelésről lőn eredete, hanem a Krisztusról.“ Miből természetesen az következik, hogy azt nem kereszténynek, hanem kereszttyénnek kell írunk. Erdősy után még sok ember nyomon át a katolikus írók is a ty-t használták e szóban — és valóban ez sohasem is lehet theologiai kérdés, minővé némelyek akarják tenni, hanem egyenesen az orthographia kérdése. Semmi köze a hitnek e kérdéshez, csupán csak a tudás tárgya.

Révész Dévayról irt munkájában bizonyítja, hogy az első magyar nyelvtan nem az Erdősyé, hanem Dévayé volt. Amaz 1539-ben, ez 1538-ban jelenvén meg, s ez volna tulajdonkép az első magyar nyomtatvány, melyről tudomásunk lehet; de az eredetiben meg is levő könyv Erdősy biblia-fordítása 1541-ből.

Bármint legyen ez, annyi áll, hogy Erdősy és Dévay voltak az első írók, kiknek magyar műve jött ki sajtó alól — s azon első sajtót Nádasdy Tamás állította volt fel Uj-szigeten. (Neoneanensi, mint görögös latinsággal a könyvek czimlapján áll.) E nyomda csak öt-hat évig állott fenn. 1541-en innen, hihetőleg a török foglalás miatt, nem emlékezik róla az irodalom-történet krónikája. De e hat év elsőrendű dicsőséget biztosita számára, ez levén a magyar sajtók elseje.

Mind Erdősy, mind Dévay életrajzára kevés adat maradt ránk. Révész is az adatok nagy részét részletes kutatások után és egybevetésekből következtetvén ki. Ámbár czélunk ez ismertetés folytán csak az általánosabb tények összeállítása volt, melyekhez itt ott magunk is adtunk valamit, álljon itt néhány fővonás legalább Dévay életéből, kit magyar Luthernek szeretnek nevezni. — Dévay gyaníthatólag Déván született 1490—1500-ik tizedben, s hihetőleg nemes szülőktől, mint a régi prédikátorok legtöbbszöve; mert az örökös jobbágyok gyermekeinek e pályára térését megnehezíték a földesurak.

A krakkói egyetemen tanult eleinte, hol különösen a tiszavidéki s erdélyi magyarság közül sok százan fordultak meg 1493-tól 1540-ig. Dévay mintegy két évet tölt itt, s 1526. körül egy katolikus szerzetbe lép. Később szemére veti egy katolikus író, hogy zárdájából elszökött szerzetes. — Még 1527-ben is katolikus felszentelt pap, — Tomori István udvari káplánja Boldogkőben. 1529-ben már Wittembergben van, mely egyetem csak azon század elején állíttatott fel, s a reformatió plánta-iskolája volt. Ott vala tanár, Luther és Melanchton. Dévay két évet tölt ez egyetemen. Onnan visszatérván, 1531-en kezdi Magyarországon reformátori pályáját. Kassán prédikátoroskodván, az egri érsek elfogatja, s Bécsbe vitetik fogva, hol az ottani érsek, Faber előtt, ki eleinte maga is az új hitre hajlott, de később annál nagyobb üldözője lőn, törvényszéke elé állítja, s a vallásból szerkeszt ellene vádpontokat. — Dévay ügyesen védi magát, s hihetőleg nagy befolyásu pártfogók közbenjárására szabadon bocsátják. De Ferdinand király börtönéből nem-sokára Zápolya börtönébe kerül. E fogságai 1532, 1533 s 1534-re esnek, s gondolni lehet, hogy oly hitért lelkesülő ember, ki különben is ascetai élethez volt szokva, e fogságokat élete legnagyobb dicsőségének tartotta.

1534-ben Dévay Sárvára kerül Nádasdyhoz s e főúr ajánló-levelet vesz Melanchtontól Dévay mellett. Dévay 1536 elején külföldre, Svájcba megy, egy latin műve kinyomására s vissza-

tértével ez év végén állittatik fel Nádasdy nyomdája.

1541-ben Dévay ismét külföldre bujdosik, hihetőleg üldöztetések miatt, s onnan 1544-ben tér vissza a hazába. Révész szerint debreczeni prédikátor lett, s hihetőleg 1547-ben mult ki.

E rövid vázlat is bizonyítja, a hányódó életet, s feltűnő benne az oly gyakori külföldre utazás. Németország és Svájc volt tűzhelye a reformatiónak s még életben voltak főkezdői s buzgó hirdetői.

A magyar protestáns világgal nem Luther, hanem Melanchton volt legnagyobb érintkezésben, s az új hit csakhamar Zwingli- és Calvin felé kezdett hajlani. Dévay volt különösen a helvét hitvallás meghonosítója.

Révész kimutatja, hogy Dévay mindjárt kezdetben a calvinismus tanait hirdette, s hogy nem áll azon uralkodó vélemény, mintha a magyar protestánsok először mind Luthert követték, s csak később tértek volna át Calvinhoz. Annyi bizonyos, hogy Dévay Helvetiából visszatérvén, határozottan a helvét hitvallás hirdetője lett.

Hátra volna még szólnunk a két ismertetett mű előadási formájáról, mely egyáltalában nem lehet élvezetes a nagy közönségre nézve; — nem elbeszélés, hanem hosszadalmas bizonyítgatás mind a két mű. Elmondhatnók, hogy ha történetiróink mind e modort követnék, a tudósok nagyon messze haladnának a tudományban, míg a közönség azt is elfelejtené a történetekből, a mit tudott, holott a

történet feladata, kivált magát folyvást alkotmányosnak tartó nemzetnél, hogy a közelet tárgyaiban mestere legyen. De az oly munkák, minők előttem fekszenek, nagyon hasznosak a történetírónak. — Tényeket derítnek fel egész aprólékos részletességgel, melyekért egy jövődóbeli történetíró nagy hála van kötelezve. Igen szükséges, hogy történelmünkben a szigorú kritikának minél több művelője legyen; de nem óhajtjuk, hogy mind csupán e formát kövessék történetíróink az előadásban is. Ohajtjuk, hogy minél több művészi előadó is akadjon, ki a kritikával a valódi történetírás tehetségét is párosítsa.

Az 1741-iki koronázás.

Pestmegye követeinek adott utasítás 1741-ben.

A „Pestmegye követeinek adott utasítás“ részint előzményét, részint függelékét képezi az 1741-iki országgyűlés törvényhozási munkálkodásának, ezért találja a t. olvasó ezt itt, közvetlenül a koronázási ünnepély leírása előtt. Pestmegye rendjeinek akkor, követei számára kiadott utasítása, a mint ezt szerzőnk e tárgyra vonatkozó bevezető sorai is mutatják, nemcsak lelkiismeretesen összeállított lajstroma vala a törvényeken ez időben ejtett azon sérelmeknek, melyek orvoslásáért megyeink előbb saját törvényhatósági körükben küzdöttek, majd utasításaik által, mintegy kezdeményezőleg léptek az országgyűlés színe elébe, — hanem történetileg is sokoldaluan érdekes, a minthogy az ország közigazgatási helyzetére nézve is tanulságos; valamint azt is bizonyítja, hogy a megyék akkoron, az országos ügyeket illetőleg is — nagyon széles hatáskörben mozogtak, s biztosítékait képezték a nemzet rendi alkotmányának, férfiasan állván ki a politikai küzdőhomokra valahányszor ezt a közérdek úgy kívánta, s hogy 1741-ben ép úgy, mint

utóbb, Pestmegye az első sorában foglalt helyet irányadólag.

Az 1741-diki országgyűlés, mint tudva van, egyike volt a legnevezetesebbeknek a múlt században.

Ekkor koronázzák meg Mária Teréziát a *pragmatica sanctio* értelmében; ekkor erősíttetnek meg ennek az alkotmány biztosítását illető kikötései, és az 1723-iki határozatok (midőn a *pragmatica sanctio* kel) itt nyernek minden tekintetben gyakorlati magyarázatot és megvalósulást. Midőn ama törvényhozásilag is sok tekintetben fontos és érdekes 1741-diki országgyűlés történetére adatokat gyűjték, érdekelt tudnom, mi történt a megyében arra nézve.

Pestmegye levéltárában könnyű volt megtalálnom az 1741-diki követi utasítást, mely, mint tudva van, minden megyében adatni szokott a végre, hogy azok összegyűjtéséből készítse a törvényhozás a maga törvényjavaslatait. És csakugyan maga az országgyűlés abban az időben „gravamenek“-nek (sérelmeknek) szokta volt nevezni a maga törvényjavaslatait.

Az 1741-iki követi utasítás hasonlókép a gravamenek sorozata. Szól az nemcsak a Pestmegyét közvetlenül érdeklőkről, hanem országos dolgokról, sőt más megyék belső dolgairól is.

Az olvasó egyszerre láthatja csak ezen utasításban is, mily nagy törvényhozási hatáskört tulajdonított magának a megye gravamenei által; de egyszersmind azt is, hogy a megyék — alkot-

mányunknak régen sok tekintetben méltán bástyáknak nevezett védői — mily kevésbé boldogultak ezen hivatásukban.

Nagyrésze az utasításnak alig egyéb a törvényeken ejtett sérelmek fölpanaszlásánál, s ezek közt nem utolsó a csak 1723-ban felállított helytartótanács elleni.

De nemcsak jogi tekintetben, hanem a történelmi viszonyok ismerete tekintetében is érdekes az alábbi utasítás. Mily különös — s eddig figyelembe alig vett adat van itt arra nézve, hogy hazánk lakossága 1741 óta legalább is megkétszereződött — midőn az alábbiakban Csanád- és Csongrádmegye pusztá voltára nézve oly meglepő adatokat olvasunk. (Ezen megyék a török alól csak 1718 körül szabadultak meg végkép; de az egész alföld nagyobb része is mintegy 40 évvel azelőtt lett szabaddá.)

Azonban a historiai sokoldalú érdekességre nézve szóljon az alábbi közlés, mely egyszerű kivonat ugyan, s feldolgozatlan nyers anyag; de azért senki sem fogja, hitem szerint, száraznak találni. Csak annyit találok még megjegyzendőnek, az országos állapotra nézve, hogy Károly császár 1740. végén halván meg, még 1741-ben gyászolták; hogy az országban, s Pestmegyében 1740- és 1741-ben pestis uralkodott, és hogy azelőtt 6 évvel történt volt Pero lázadása az alföldön, melyet a rendes katonaság és a megyei fölkelések nyomtak el. Különben maguk a pontok eléggé magyarázzák magukat.

Pestmegye jegyzőkönyve.

(Ápril 27-iki gyűlés.)

Olvastatik a helytartótanács intése, mely szerint a jövő országgyűlésre küldendő megyei követek a tisztességesebb öltözetten kívül, melyet a koronázásnál viselni kell, fekete öltözetet is vigyenek magukkal, melyet az egész országgyűlés alatt viseljenek a VI. Károly császár halálán való gyász jeléül.

Meghagyja a megye a követeknek, hogy a szerint cselekedjenek.

A helytartótanács rendeli, hogy a követek külön utlevelekkel láttassanak el, nehogy a pestis miatt föltartóztassák.

Ugyanazon gyűlésben olvastatik a követi utasítás javaslata.

Pontjai itt következnek :

1. Az egész ország bizton-léte főkép attól függvén, hogy az a koronázási diplomában kikötessék, kívánni kell, hogy a szabadságok, kiváltságok és tehermentességek a királyi diplomában megerősíttessenek.

2. Kérni kell és könyörögni, hogy királynő ő felsége lakjék az országban a királyi székhelyen, Magyarország fővárosában, az 1608. koronázás előtti 18., az 1537. 57-ik sat., és az 1723. 8. czikk értelmében. Ebből az országra jóllét és biztosság háramlík, különben minden belső dolgaiban elhanyagoltatik, mint a tapasztalás mutatja.

3. Választassék nádor s erősíttessék meg egész régi tekintélyében. És valahányszor a nádorság üresedésbe jön, mielőbb, egy év lefolyása alatt hívassék össze országgyűlés az 1608. koronázás előtti 3-ik czikk értelmében nádorválasztásra. Egyebekben is erősíttessék meg ama czikk.

4. A kettős pecsét a primásnak mint az ország főkancellárjának adassék vissza, s korábbi tekintélye állíttassék helyre.

5. Az udvari kamara elnökének azon hatalma, hogy 32 jobbágy-helyig adományt tehet, törültessek el, mint mind a nádor, mind a magyar udvari kancellária jogainak, mind az ország törvényeinek sérelmes.

6. E helyett pedig a magyar udvari kancellária hatalmaztassék föl az 1715. 17-ik czikk megújítása által, és utasíttassék, hogy az új donatiók és királyi beleegyezések minden nehézség nélkül kiadassanak, az 1608. koronázás előtti 9-ik és az 1618. 8-ik czikk értelmében.

7. Törültessek el a neo-acquistica commissio, s csak a rendes törvényes út tartassék fenn. (Még I. Leopold alatt kezdetett meg a törököktől visszafoglalt területek iránti birtokjogra nézve az igazoló vizsgálat, a melylyel megbízott külön törvényszéket neo-acquistica commissio-nak neveztek.)

8. A fiscus ellen perlők ne legyenek kénytelenek, mint eddig, a kérelmezés költséges utját választani, hanem a rendes törvényes uton kereshessék jogukat.

9. Habár az uralkodó királyi felségeknak a méltóság és illendőség kedvéért, valamint az érdeemesek vigasztalására is, mindig bőkezűeknek kell lenniök, azonban a királyi collatiók még is megszűntek, s az érdeemesek kevéssel vagy épen semmivel sem jutalmaztatnak s Endre király 2-ik decretuma 26-ik czikke, valamint Ulászló 5-ik decretuma 10-ik czikke és az 1599. 31. ellen gyakran idegenekre ruháztatnak az adományok, — szükséges, hogy ezután magyarokra ruházzák, nem pénzért, hanem ingyen, még pedig mindkét nemre, a családok fennmaradása végett.

10. Az egyházi méltóságok és hivatalok alkalmas és érdemes honfiakra ruháztassanak; még pedig teljes és nem kiskoruakra vagy világiakra, kik nem az egyházi érdekeket, hanem csak a jövedelmet tartják szem előtt. A káptalanoknál most olyanok alkalmaztatnak, kik nemcsak a törvényeket nem ismerik, hanem a hazai nyelvet sem értik. (1659. 38., 1550. 18., 1681. 27., 1723. 60.)

11. Hasonló történjék a világi hivatalokra nézve is, a kiskoruakra és érdemtelenekre ne ruháztassanak. Így a főispánokat az 1638. 33. szerint kell kinevezni. — Ide kell érteni a kamarai-, só-, pósta- és harminczad-hivatalokat, melyek másodikában egyetlen egy magyar, s a többiben is alig egy alkalmaztatik.

12. A főpóstamesterség Magyarországra nézve különíttessék el a többi tartományokétól s adassék

érdemes magyarnak, az 1715. 22-ik czikk szemmel-tartásával.

13. A királyi jövedelmek, minők a kamarai sőt a koronabirtokok is, valamint a bánya-, urbura-, pénzverési jövedelmek, érdemes honfiaknak adassanak akár haszonbérbe, akár igazgatásra. (1439. 6. és 1723. 16.)

14. Tudva van, hogy a só-árának 30 denár-ra emelése az 1723-ban ujonnan föllállított dicasteriumok fizetéseért történt; — azonban ez többet jövedelmez ama hivatalok fizetésénél. Kivántatik, hogy nem csak ama hivatalnokokat pontosabban fizessék, hanem hogy a fennmaradó pénzből az országnak is maradjon valami közpénze (*fundus publicus*) s így az országon az ő rendkívüli szükségeiben és a szegény népen segítve legyen. — A helytartótanács pedig országos törvény nélkül ne rendelkezék erről.

15. Az ország tudta és beleegyezése nélkül ne indíttassék semminemű háboru (1608. 2.) és a törökkel való békeszerződésben a felség éljen magyarok tanácsával (1596. 4., 1715. 41.). A magyar ügyben tanácskozzék magyarokkal. (Számos törvény van idézve). A portára küldessék magyar *residens* is. (1662. 4., 1681. 4.) A követségek (*ablegatio*) dolgában is megtartandó az 1723. 104.

16. A megyékbe keblezett katonai helyek, valamint a kamaraiak egyenlően viseljék a terheket.

17. A Bánság és Slavonia a maga megyéire

osztassék, és az országba kebleztessék (1550. 63.), s a katonai hatóság megszűnjék. Nemkülönben a temesi kerületek is, melyek egykor Magyarország részei voltak, s főispánjai az országbárai voltak, hasonlókép kebleztessenek be, s mindezekben még a jelen országgyűlés alatt neveztesse ki főispánok. (Még akkor egész Temes-, Torontál- és Bácsnak nagy része katonai határőrvidék volt. Még 1723-ban is sürgették ezt a rendek).

18. Minthogy Csanádmegye csak három helységről s Csongrádmegye csak hét helységről áll, egyesíttessenek; valamint Arad és Zarándmegyék is.

19. A katonai kihágásokról szól.

20. A magyar királyi kamaránál nagy mennyiségű levél van, mely a mohácsi vész után részint a budai káptalanból, részint a confiscatiók útján és más módon máshonnan került oda, — s közte számos több családot illet, és minthogy sem az iratokat, sem másolatukat ki nem adják, — az 1723. 45. értelmében adassanak ki, — még pedig a jelen országgyűlés alatt, egy e végre kirendelt deputatio által, és tétessenek le a levelek az e részben megnevezendő káptalanokhoz.

21. Némely káptalannál és conventnél a levelek elvesztek, vagy megrongáltattak, széthányattak és rendetlenségben vannak, — e részben a „hiteles“ helyeknél föl kell ügyelni. Ne legyen szabad a notariusoknak másként, mint két káptalanbeli jelenlétében forgatni az okmányokat.

22. (Visszaélések a királyi táblai pereknél).

23. Az 1723. 115. országos oeconomiát rendel fölállíttatni, ezt pedig pénzalap nélkül tenni nem lehet, — azért jó lenne az 1715. 34. értelmében a jászokat és kunokat fele-részben az országos alapból kiváltani. (A Jászság és Kunság a német lovagrendnek volt elzálogosítva.) S az ebből háromlandó jövedelmet az országos perceptor pénztárába utalni; csatoltassék oda a sóárak emelésének az új dicasteriumok fizetéséből fennmaradó évi jövedelme. Az ökrök kivitelére is vettessék valami új vám, hasonlóképpen ezen pénztár javára.

24. A jászságban és kunságban K. Szt.-Miklós, Szabadszállása, Fülöpszállása, Laczháza, Halas és Szt.-György falvakban (melyek e megye szomszédjai), valamint a más megyék határában lakók is kebleztessenek az illető megyékbe, s mind politikai, mind törvénykezési ügyekben ezen megyék hatósága alatt legyenek; mert botrányos és káros volt azon eddigi állapotuk, hogy úgyszólván sem király, sem törvény alatt nem voltak, s panaszaitkat és követeléseiket törvényesen sehová sem terjeszthették.

25. Az indigenatus díja emeltessék ezer aranyra. A kik eleget nem tettek a törvényszabta föltételnek, fosztassanak meg az indigenatustól.

26. Az 1715. 7. törvényczikk azt rendeli, hogy a felségsértési bűn magyarok által ítéltesseék, már a Pero-féle lázadás ügyében és a budai egészségügyi bizottságban osztrákok működtek.

27. A jezsuita-rend magyarországi collegiumának külön magyarországi igazgatósága legyen.

28. A királyok, érsekek és mások által a nemes ifjúság képzésére hagyott alapítványok, az alapítványok értelmében kezeltessenek, s régi érvényükbe állíttassanak vissza.

29. Az országban tartandó katonaság elhelyezésében némely gyöngye megyék tulságosan terheltek, míg az erősebbek aránytalanul kevésbé.

30. A helytartótanács bánjék illendőbben a megyékkel, s rendeleteit különböztesse meg a királyi rendeletektől. Maradjon saját hatáskörén belül, — mert rendelni és parancsolni a király joga, — a helytartótanácsé az intimatió.

31. A királyi curia ítélőszéke ne hátráltassa a királyi mandatumok végrehajtását. A törvény határozza meg ezen ítélőszék hatáskörét.

32. Habár a hazai törvények szerint az eladó czikkek árát a megye föladata meghatározni, mihez a királyi városok is tartoznak szabni magukat: Buda és Pest városok nemhogy hozzátartanak magukat, hanem vissza is utasítják azt. — Innen van, hogy minden iparcikk tulságosan drága. Kéri a megye, hogy mindennemű czéhek, s velük eme visszaélések eltörültsessenek és megsemmisíttessenek. A czéheket eltörülván szaporodni fog a mesteremberek száma és olcsóbbak lesznek az iparcikkek. Mert minden kézmű és gyáripár szabaddá tétetvén, szaporodnak az ipar-

czikkek s következőleg olcsóbbakká lesznek, — s az iparos, hogy eladhassa készítményét kénytelen alább szállítani az árát. Mivel a czéhek súlyos költségek által állíttatnak föl s az iparos nem kis költséggel jut a czéhbe, ezen költséget a készítmény árába tudják be. Ezért a czéhek megszüntetését sürgetni kell. Mit ha ki nem lehet vinni;

33. kérni kell, hogy a megye limitatiója terjesztessék ki a királyi városokra. A ki áthágja, annak a megyei szolgabíró vagy esküdt elkobozhatja minden kiállított czikkét.

34. Buda az ország fővárosa és Pest is az országban fekszik, — lakosaik közül is a magyar csaknem ugyanannyi számu, mint a külföldi, — s mégis a hatósági tisztviselők választásában a magyarok iránt nagy méltatlanság követtetik el, — sőt a polgárok közé vagy a czéhekbe is oly bajos kivált Budán bejutniok, hogy úgyszólván a magyar saját hazájában számüzött. Ezen botrányt szüntesse meg törvény által az országgyűlés. El kell határozni, hogy a városi tanács legalább felében alkottassék belföldi, s a hazai törvényeket és nyelvet tudó honfiakból, ha más-honnan hoznák is. A főtisztviselő, ha nem is mindig, legalább föl váltva legyen magyar.

Mesteremberek ne vétessenek föl városi hivatalokra, kik többnyire írást nem tudó emberek s saját czéhbeliök iránt különben is részrehajlók. Mivelt hazafiak legyenek a tisztviselők. Ez

mind a város közgazdaságára, mind igazságszolgáltatására nézve üdvös. Budán némely pör 30 év óta függőben van. Mindkét városba neveztessek ki királybíró (judex regius), köznyelven „Anwalt“, teljhatalommal, ki az előbocsátottakra fölügyeljen és a városi pénztárnokokat számoltassa. Budaváros jövedelme sok ezer forintra megy, erről számoltatni kell. A városok függjenek ebben egyenesen a királyi udvartól, vagy legalább a királyi tanácstól.

35. Onnan is nyilván kitetszik a két városnak a magyar nemzet iránti gyűlölete, hogy a megyei földesurak közül, kik a megyei gyűlésekre ott gyakran megjelennek, többen akartak házat szerezni maguknak; de minden módot kigondolnak, hogy őket a vételben gátolják. Kiknek házuk van, sokféle háborgatásnak és alkalmatlanságnak vannak kitéve.

A katonai elszállásolásban a nemeseket jobban terhelik, mint magukat a mesterembereket. — Csak rendkívüli esetekben lehessen ily terheltetés, s különben válthassák meg pénzen az elszállásolást. Maga a felség előtt is kedves lehet, ha nemesek is laknak a városokban.

36. Habár a királyi városok (1593. 14. és 1609. 15.) tartoznak a hadi szereket a táborba szállítani, ezt a terhet eddig nem ők, hanem a többi nép viselte. Ujittassék meg az 1608. 6., mely szerint ő Felsége ne tegyen szabaddá várost magyar tanács nélkül.

37. A megyét a török háboru miatti évenkénti

subsidium és a katonák kihágásai kimerítették, valamint a csaknem három év óta uralkodott járvány is; mi miatt a megye határán túli kereskedelem is megszűnt, a nép alig bírja napról napra életét fenntartani. Mindemellett folytonosan szállításokkal terheltetik, úgy hogy alig van nap, melyen a megyének fuvarra ne kellene szolgáltatnia; mert a Duna által két felől, szárazon harmadik felől van itt az átjárás a megyékből, s azért az ország minden terhe itt pontosul össze. A pénz e miatt oly szűk, hogy az adó minden alapja (omnis fundus contributionis) kimerített, s a szegény adózó nép a legnagyobb nyomorba jutott, úgy hogy az önkéntes katonákat is csak kölcsön által lehetett kiállítani. (A megye 1741-ben az országgyűlés előtt állított ki két ezred önkéntest Fridrik porosz király ellen). Az adómegszavazás az országgyűlés dolga, s az adó az időviszonyokhoz képest különböző nagyságu lehet. Kérni kell ő felségét, hogy az eddigi adómennyiséget ezen megyében felényire szállítsa.

38. A járvány miatti zárvonat fenntartására szükséges katonák tartása tudassék be az adóba.

39. A püspökök a tized haszonbérét kényük szerint emelik, mi a földesuraknak káros. (1647. 95. 1659. 54.)

40. Az 1723. 56. szerint minden három évben restauráló ülést kell tartani; de most hat évben is alig tartatik egy. Meg kell tartani a törvényt.

41. Általános országgyűlést (concurus regni), melytől a rendkívüli hadi-költség (subsidium) szokott kéretni, ezután csak a törvény értelmében kell tartani, t. i. az ország sürgős szüksége esetében.

„Ezek valának, miket a követ uraknak utasítás alakjában adni jónak látszott. Mindezek s a netalán előfordulandó más tárgyak a követ urak ügyességére és buzgó előmozdítására bízhatnak. — Kelt az 1741-ben, ápril 27-én Váczon tartott megyei közgyűlésen.“

Az utasítás zárszavai mutatják, hogy a régi időben is a követeknek utasításaik mellett is sokban szabad kéz volt engedve.

És csakugyan Pestmegye követei 1741-ben is használták fölhatalmaztatásukat; mert az országgyűlésen fordult elő oly tárgy is, melyről az utasításban nincs szó (ilyen, hogy egyebet ne említsünk, az uralkodónő férjének rangjára vonatkozó határozat), — s mégis a követek sem ezekben, sem általán semmiben sem fordultak többé a megyéhez új utasításért az országgyűlés egész folyama alatt.

Nagyérdekű a fentebbiekben a Pestmegye és Buda közt fennforgott meghasonlás is. Mily nagy a különbség a jelenlegi Budapest polgársága és az ezelőtt 126 évi közt! — Szintoly érdekesen jellemző Pestmegye rendének liberalismusa a szabad ipar dolgában. A rendek szabadelműek; de nem azért, mintha az ipart és iparost emancipálni akarnák, hanem éppen aristocraticus, s mondhatni földbirtó-

kosi casta-érdekből. És mi ellenkezhethnék jobban az e tárgyban való liberalismussal, mint a megyei hatóság önkénye az árszabásban (limitáció), melynek a rendek szószólói.

Azért tehát nem lehetünk nagyon büszkék arra, hogy Pestmegye rendei öt negyedszázaddal ezelőtt az iparszabadság őszinte hivei voltak.

Az 1741-iki koronázó országgyűlés.

Az 1741-iki koronázó országgyűlés adatkész, történeti és tanulmányos leírása nemcsak azért méltó kiváló figyelemre, mert a régi rendi országgyűlések alkotó részeit, tanácskozási módzatait beható részletességgel ismerteti — indokolja az országrendek magatartását, s élénk világot vet nemcsak az akkori urbéri viszonyokra, az országos adórendszerre, s általában a közgazdasági állapotokra — hanem, mivel a *pragmatica sanctio* alapján ekkor történt meg először a koronázás. Az akkori, még rendi honatyák talán öntudatlanul tevék le egyik szögletkövét azon alapnak, melyre napjainkban a haza bölcse, a nemzet és király közti kibékülés, s egyszersmind Magyarország önállóságának, szebb jövőjének, a visszaszerzett népképviselési alkotmány biztosítékaival övedzett épületét fektette. Az 1741-iki országrendek a minden oldalról megtámadott szép királynő iránti lovagias áldozatkészséggel bámulatra ragadák Európát, s lélekemelő tanuságot tettek a törvények, a kétoldalu, ünnepélyes szerződések iránti törhetlen tiszteletről: valamint 1867-ki törvényhozásunk is fényes

példát adott az egyesek úgy, mint nemzetek legfőbb erényében : az önmérséklésben, bebizonyítván a világnak azt, hogy lehet felejtetni is sokat, ha a nemzeti érdekek ezt úgy kívánják, hogy a kölcsönösség elvét nemcsak érté s átérzé, hanem azt méltányosan, a kor szükségeinek, a nemzetközi viszonyoknak megfelelően alkalmazta is, s e mellett mégis mindenek fölé helyezé : a haza szeretetét, tehát népe boldogulását.

Az 1741-iki koronázási országgyűlést tárgyzó eme történeti dolgozat az 1867-iki koronázást megelőzőtt napokban iratott; de azért fölösleges a két történeti mozzanat fontossága közt párhuzamot vonni itt, midőn az olvasó az alig mult évek krónikáját úgy is jól tudván, elég, ha ama régebbi kor képét adjuk kezébe, melyet lelkiismeretes avatott történész rajzolt s helyezett kellő világosságba.

I.

Európa más államaiban a koronázás vagy merőben kiment a szokásból, vagy csupa külsőséggé vált. Hazánkban épen maradt az a középkori pompásnak csaknem minden részleteivel és belső jelentőségével. De Európa többi államainak legnagyobb része el is veszté alkotmányosságát vagy legalább annak folytonosságát, — s a melyik megtartotta is, mint például Anglia, más anyagi és szellemi biztosítékok birtokában könnyebben nélkülözheti azt.

a moralis biztosítékot, melyet alkotmányunknak a koronázás ad.

Nálunk a koronázáskor mind a nemzet, mind a trónt elfoglaló uralkodó számba veszi, recapitulálja az összes alkotmányos jogokat és kötelezettségeket, s a koronázási országgyűlések többnyire az egészen vagy némely fontos részeiben megcsorbitott alkotmányba, nemzeti jogokba és kiváltságokba való „restitutio in integrum“-ok valának.

Ezért csaknem minden koronázási országgyűlés emlékezetes volt, — s ezért nem nevezhetem Mária Terézia 1741-ki megkoronáztatását emlékezetesebbnek számos más elődénél vagy utódánál.

Igaz, voltak 1741-ben oly különös viszonyok és országgyűlési jelenetek, melyek azt eléggé megkülönböztetik a többi hasonnemű országos gyűlésektől. De a koronázás módja és annak lényege, az alkotmány megszilárdítására célzó országgyűlési tractatus természete ugyanaz volt.

A különbségek, mik az 1741-ki s más koronázó országgyűlések közt voltak, nagyrésztben a kort jellemzik s külső esetlegességekből folytak. Ilyenek voltak : hogy király helyett királynőt kellett megkoronázni a csak 18 évvel azelőtt kötött *pragmatica sanctio* alapján, s a lovagias nemzet a fiatal, s mind lelki, mind testi szépséggel pazarul megáldott nőért tán több buzgalmat és fényt fejtette ki, mint különben ugyanazon külső viszonyok közt tette volna. Az ország rendei annyival magasztosabb erkölcsi nagyságban tűnhettek föl önmaguk

előtt, mivel tudták, hogy az uralkodónő szerencsétlen, s csaknem menekülőként jelent meg a rendek közt, minden egyéb támasztól megfosztva, mint azon bizalomtól, melyet a lovagias magyar nemesség önfeláldozó hűségébe vetett. Egyik ellenség — a porosz király — elvette Sleziát s megtörte az osztrák hadsereget; a másik ellenség — a bajor — Felső-Ausztriába volt betörendő, — a harmadik — a francia — fölvonulófélben, hogy maga is osztozhassék a zsákmányban, a szerződések ellen földarabolandó Ausztriában, csak azért, mert egy árván maradt s gyöngének vélt nő lépett a trónra. A negyedik, régi ellenség, a török, az 1739-iki belgrádi békét nem tartá szentebbnek az előbbieknél, s sok jel mutatott arra, hogy győzelmei által felbátorítva, vissza szeretné foglalni Temesvárt is. Soha sem fenyegette még a felséges habsburgi dynastiát több oldalról a veszély. Az 1741-ki ősökönzetlenségét annál világosabb fényben tünteti föl az, hogy az 1723-ik évben ünnepélyesen biztosított alkotmányos jogok majd mindenike lényeges sértéseket szenvedett; országgyűlés ritkán tartatott; a több év óta meghalt nádor helyett mást választani nem adatott alkalom, és hogy kitűnjék, hogy ez a nemzet jogainak szándékos mellőzése, Károly egy helytartót nevezett ki Magyarországra Lothringiai Ferencz személyében, ki a császár kedveltje volt, de éppen nem a magyaroké is; a helytartótanács, melyet 1723-ban azért indítványozának és fogadának oly örömmel a rendek, mivel ebben biz-

tositékát látták annak, hogy a nemzet azon joga, mely szerint az csak saját törvényei által legyen kormányozható, — magyar ugyan, de már is gonosz jellemű bürocratiává lett volt, csupa eszköz a bécsi kormányférfiak kezében, hogy az ország beldolgainak majd minden ágában a magyar alkotmány betűjével és szellemével ellenkező, absolutisticus intézkedéseket erőszakoljanak az országra. A „consilium“, melyet örömmel üdvözlének a rendek 1723-ban, már az 1741-ki országgyűlésen csak egy újabb és hosszú rovat a keserű panaszok lajstromában, — s ezelőtt talán sohasem voltak oly élénk óvások az „idegen ministerek“ befolyása ellen. Számos másnemű panasz is volt az alkotmányon ejtett sérelmek közt, melyeket hosszas lenne előszámlálni, — csak némely anyagi veszteségeket említek meg. Hogy az 1723-iki nyeremények kézfelfoghatóbban is elvesztetteknek bizonyuljanak be mindenki előtt, hozzájárult ezekhez, hogy az 1739-ben bevégzett török háborúval elvesztettük azon terület nagy részét, mely az előbb nevezett évben ujonnan a magyar koronához visszafoglalt terület volt: Belgrádot, Szerbia és Oláhország egy részével.

A török háboru anyagilag kimeríté az országot, s annyival inkább, mivel csaknem egy időbe esett össze vele egy alföldi lázadás, mely egy pórhad jellemét ölté a Tisza jobb és bal partjain. — Végül 1741-et megelőzőleg két évig nagy pestis tizedelé a mostaninál különben is jóval gyérebb

lakosságot, mi ha kevésbbé pusztító is, leverő benyomást szokott tenni a kedélyekre. Mennyivel inkább azokéra, kik vagyonukat nem a hold földek, hanem a jobbágyok mennyisége szerint méltán számitották, s kik épen azon időben azt az igazságtalan elvet vallák, hogy az adó nem a földet, hanem a jobbágy személyét terheli.

De mindezen sérelmek és mostoha viszonyok és — tegyük hozzá — az akkori nemesi osztálynak utóbb említett szűkkeblű és rosszúl értett önzése daczára, Pozsony a királynő megkoronáztatásakor, csak elégedett és lelkesült arcokat látott. Bajos lenne megmondani: a rendek lelkesedése, vagy a királynő személyének befolyása volt-e első a hatás megtevésében. A királynő külső megjelenése, s a viszontagságok daczára is az önérzet-, bizalom- és lelki derültségtől sugárzó arcza, — értelemre, találó ítéletre, nyílt és fogékony szívre, de egyszersmind csaknem férfias, határozott jellemre mutató szavai, melyek a divatos latin nyelvnek a hangzatos női ajkon szokatlan bájt adának, s melyek őt a közönségesnél nagyobb szónoknak mutatták, egész fesztelen s mégis méltóságteljes magaviselete, leereszkedése inspirálta-e a rendeket oly őszinte, mert tettekben nyilatkozó lelkesedésre; vagy pedig a rendeknek a helyzetből meritett tömeges erkölcsi fölemelkedése tette az ő végromlására feltornyosult vérszínél nagyobbá az akkori Európában legszerencsétlenebb királyt, és a huszonkét éves gyöngye ifjú nőt.

De ezen, mind politikai, mind erkölcsi és lélektani tekintetben oly kivételes és különös tünények mellett, és az akkori világ bámuló szeme előtt lejátszott mosolygó jelenetek mögött, az 1741-ki koronázó országgyűlés a többiek útján ment, és viharos viták folytak a követek házában, a két ház közt, s végre az összes rendek és a kormány közt. A ministerek felelőssége által akkor nem biztosított alkotmány visszakövetelése, melynek szentesített törvényeit egész terjedelmükben soha sem hajtották végre, nem volt — már természeténél fogva sem — oly vitatárgy, melyet hideg vérrel és reccriminációk nélkül lehetett volna megbeszélni.

Ha nem volt koronázás, mely nagyobb lelkesedéssel történt volna, mint Mária Teréziáé, sohasem volt 1848 előtt a nemzet jogaira nézve hevesebben követelő és szenvedélyesebben vitázó a kormány irányában az 1741-dikinél. És e tüneményt nemcsak a magyar jellemben olykor tapasztalható azon vonás magyarázza, hogy szíve gyakran ezerszerte jobb szavánál; hogy sok legbékétlenebb, akadémikus katonája, ha tettere kerül, a legjobban verekszik; az sem magyarázza meg egészen, a mit a német történetírók annyiszor s különösen a fennforgó esetben is a magyarok szemére vetnek, — mintha ezek látván a királynő szorult helyzetét fölhasználták volna az alkalmat, minél több engedmény megnyerésére.

Utóbbiban nagy igazságtalanság foglaltatik. Egyik az, hogy vád hangján mondják el. A politikában minden nemzet, sőt mindenik egymással

szemben álló fél felhasználja a helyzetet, és ezt csak akkor lehet megróni, ha a követelés vagy a fennálló szerződések által kikötött jogot sérti meg, vagy az állam biztonságát veszélyezteti és fölvirágzását akadályozza. De a magyarok 1741-ben sem egyik, sem másik vád alá nem eshetnek. A joghoz nagy lelkiismeretességgel ragaszkodtak. Még árnyéka sem eshetik rájuk a gyanúnak, hogy Mária Terézia trónraültének jogosságát kétségbe vonták volna akkor, midőn több mint fél Európa, mely a *pragmatica sanctio*t szintén elfogadta volt, most megszegte azt. Sőt a magyarok még a koronázás s az országgyűlés előtt is megynként már áldozatokat tettek, csapatokat állítanak ki a *pragmatica sanctio*-ból folyó védelmi kötelesség teljesítésére, s a koronázás után országosan kimondák, hogy végső erejük megfeszítésével síkra szállanak ama fél Európa ellen. Ez volt-e a szorult helyzet fölhasználása? — A másik igazságtalanság a fölhozott állításokban az, hogy a magyarok alkotmányuk részére sem kívántak különös engedményeket: csak a szerződések és eskük által szentesített régi jogok teljes visszaállítását kérték s a mi kevés új volt is e kívánatokban, az csak némi erős biztosíték akart lenni azok jövődóbeli fennmaradására.

De ha a rendek követelődését minden vádtól mentnek tudjuk is, — nincs egészen megfejtve azon ellentét, mely annyira szembetűnő az akkori rendeknek egyfelől a királynő iránti szeretete, teteemes áldozatokban nyilatkozott lelkesedése, és más-

felől a pozsonyi országházban oly elkeseredve nyilatkozott ellenzéki vitázás közt, mely gyakran vált viharossá mind a koronázás előtt, mind a koronázás után. Pedig a megfejtés egyszerű. A rendek tisztelték, szerették s mondhatni bámulták az uralkodónőt, s hittek a magyarok iránti nagy rokonszenvében; de gyűlölték az akkori bécsi ministereket, kikben a magyar alkotmánynak, sőt a magyar névnek is örökös ellenségeit látták. Tapasztalásból is és személyesen ismerték a meghalt császárról leánya udvarában is megmaradt kormányférfiakat, kik minél vénebbek voltak, annál inkább belecsonatosodtak az absolutista gondolkodásba és érzületbe. A miben a királynő iránt talán némi ostentációval mutatták ki hódolatukat, abban könnyen lehetett az a számítás is, hogy megnyervén uralkodói hajlamát és kegyét, annál inkább elvonják őt az ellenkező szellemű sugallatoktól. És egy csak most trónralépett, egyszersmind fiatal és fogékony nő irányában a talán némi tulzásban nyilatkozott kiszámítás nem volt elhibázott. A parlamenti zaj pedig korántsem lehetett a mult nélküli királynő — hanem az eddigi ministerek elleni demonstráció, kiket a hirteleni trónváltozással s annyi veszély közt nem volt idő másokkal helyettesíteni, vagy pedig a királynő tapasztalatlanságából még nem volt fölvilágosítva azon összeférhetlenségről, mely a birodalmi ministert örömet játszó absolutisticus német államférfiak és a csak magukét visszakövetelő alkotmányos magyar nemzet között volt. A rendek

föl akarák világositni e részben királyukat, s ha ez többször demonstratio modorban történt is, a királynő személye meg nem szűnt azon nimbussal környezve lenni, melylyel a trón fénye és személyiségének varázsa vette körül, s mely a rendek áldozat-készsége, a fokozott bizalom és szivesség által bensőbbé vált.

Csak egy pont volt, mely a rendek iránt a királynőt s viszont mélyebben idegeníté. Ez az, hogy Mária Terézia férjét, Lotharingiai Ferenczet a rendek által corregenssé, a magyar korona uralkodói jogaiban egyenlő részessé, egy második magyar királylyá akará tétetni; a mi magára az örökösödési rendre nézve megzavaró fogalmakat rejtett, s eventuais esetben az alaptörvényekbe ütköző következményeket vonhat vala maga után.

A királynő leggyöngédebb családi érzelmei a rendek legféltettebb kincsük, az alkotmányos jog által mélyen voltak érdekelve ezen kérdésben, — mely azonban, mint minden kényes politikai kérdés, alkotmányos transactió által kielégítőbb megoldást nyert, mint ez bármi más uton történhetett volna. Ezen — úgyszólván idegen — s többi országgyűléseinkben analogiát alig találó tárgyan kívül a többi rendes volt, s nagyrészt folytatása az 1723- és 1729-iki országgyűlésnek.

Az 1741-iki országgyűlésből két tárgy válik ki különösen: egyik a koronázás, másik a monarchia integritásának védelmére megszavazott nagyszerű segítség.

A rendek annival nagyobb várakozással és reményekkel gyülekeztek Pozsonyba, mivel a királyi meghívó semmit sem tartalmazott a porosz háborúra való áldozatok kívánásából. Ezenkívül sem a Lotharingiai herczeg ügye, sem más, később kellemtelenné vált ügy nem volt csak távolról is érintve. A meghívó, mely 1741. január 21-én kelt s következő május 14-ére szólítá Pozsonyba a rendeket, egészen alkotmányos szellemben volt szerkesztve. Foglalata röviden ez :

1. Jelenti a királynő, hogy felséges atyja azelőtti októberben kimulván, ő, az üdvözültnek elsőszülött leánya, az 1723-diki 1-ső és 2-ik törvényczikk értelmében, mint közvetlen és törvényes utód meg akarja magát koronáztatni.

2. Előbb hívta volna össze a rendeket e célra, ha az alkalmatlan téli idő s a királynő nemsokára várható lebetegedése nem gátolják vala. Ennélfogva csak május 14-re szól a meghívás.

3. Az országgyűlés tárgyai lesznek : a koronázás, mely az ország törvényei szerint fog véghez menni; a nádorválasztás; a mult török háború és pestis által sokat szenvedett ország javára szorgálandó törvények alkotása.

4. A királynő személyesen akarja vezetni az országgyűlést.

Mind az 1723-iki törvényekre való hivatkozás, mind a mentség az összehívás késedelmeért, mind az oly sokáig üresen volt nádori szék betöltése és mind az előbb a tárgyalásokat nagyon

hosszúra nyújtott német kormánybiztosok által vezetett országgyűlésnek személyes vezetése megtették a jó hatást. Nem volt a meghívóban semmi, a mi alkalmas ne lett volna a megyéket öröme és készsége hangolni.

II.

Megyei előkészületek.

Nyoma sincs a XVIII-ik százévben azon zajnak és izgatottságnak, mely a jelen száz első felében a megyéken elterjedt egy-egy országgyűlési követválasztás alkalmával. — A kisebb nemesek tömege úgy látszik, az urakra és táblabírákra bizta a követválasztás gondját, ezek pedig a traditiók által valának kötve a választás szabadságában. Egyik követ készen meg volt az alispán személyében, — a másik valamelyik oly táblabíró volt, a ki könnyebben vállalkozott a nagy utra, hogy Pozsonyba menjen, s az áldozatra, hogy ott mulasson hosszú ideig. A korteskedést, ha volt valami szelid neme, nem azért folytatta a maga részére egyik-másik tekintetes ur, hogy követté válasszák, hanem, hogy meg ne válasszák valahogy. — A mi pedig a megyéknek az országos ügyekben való parlamentaris vitáit illeti, melyekre majdnem kizárólag csak a követi utasítások adtak alkalmat, — nagyon is jelentéktelenek lehettek, mert igen röviden és gyorsan estek át rajtuk.

Jellemző mindkét tekintetben Pestmegyének az 1741-iki országgyűlést megelőzőtt ülésézése.

Február 20-án Pest-városában gyűltek össze a nevezett megye rendei Mágocsy Mihály rendes első alispán elnöklete alatt. Fölolvasták az országgyűlésre hívó királyi levelet. Azonnal a követválasztáshoz láttak. Az első alispán mindenekelőtt kijelenti, hogy egészségi állapota nem engedi a követség elvállalását.

Nem tudjuk, örömmel fogadta-e a megtiszteltetést; de a megye nem kérdezte tőle. Ugy látszik, néha zavarba jött választásában, — a mint Zlinszky későbbi esete bizonyítja. Az országgyűlés folyama alatt a nevezett követ bejelenté a megyének, hogy egészségi állapota miatt a követséget tovább nem viselheti. Az augusztus 16-ki megyegyűlésen levele fölolvastatván, s az első alispánról is az jelentetvén, hogy súlyos betegségben fekszik, a megye ezt határozta: Állitson ki a megyei jegyző egy meghatalmazó levelet; de a leendő követ nevét hagyja üresen, hogy szükség esetében akár a Pozsonyban mulató Prónay Gábor uré irassék bele, akár a most különben is Pozsonyba utazó megyei pénztárnoknak Horányi Gábornak adja.

De visszatérve a februári megyegyűlésre, — mint mondtuk — Zlinszky lett az egyik követ, mint helyettes-alispán. Második követté olyat választának, a ki hivatalánál fogva mint nemkövet is Pozsonyba tartozott volna menni: ez Rudnyánszky József, királyi táblai ülnök volt.

Csak miután a követválasztás (mely inkább hasonlított kinevezéshez), végrehajtatott, nevezte ki a gyűlés azt a bizottságot, mely a követek számára elkészítse az utasításokat. S kik voltak ezen bizottság tagjai? — Elnöke lett a rendes alispán, tagjai a két követ, és hozzájuk adatott különös megnevezés nélkül „a két megyei jegyző akár-melyike.” E szerint elmondhatjuk, hogy maguk a követek készíték maguk számára az utasítási javaslatot, melyet a közelebbi megyei ülészakban voltak előterjesztendők.

A megye elhatározván még, hogy a királyi meghívót a megyei okmányok közé iktassék — a februári megyei ülészakra levette gondját az országgyűlésről, s még ugyanaz nap egy ennél kedélyizgatóbb tárgyat vett föl és határozott el: ez nem kisebb volt, mint egy megyei insurrectió.

A királyi meghívó levélben, mint említettem — nem volt egy szóval is érintve, hogy az országgyűlésen a rendektől a háboru folytatására nagy áldozatokat fog kívánni a kormány. Valószínű, hogy a rendek a megyéken nem sok hitelest tudtak a sleziai harcok folyamáról. Hirlapok egyáltalában nem voltak; a közlekedés, kivált télviz idején, lassu; a künnharczolt királyi katonaság közt kevés magyar, ki haza hirt küldhetett vagy hozhatott volna. A Kósza-hirekből annyi bizonyos lehetett a félreeső falukban lakó táblabírák előtt is, hogy a poroszok győztek, de aligha tudva volt, hogy oly közel vannak már Magyarország határai-

hoz. Nem is volt hozzászokva a magyar már századok óta, hogy az éjszaki és nyugoti határok felől valamitől féljen. A török és tatár jöveteléhez képest semmi rémületes hangzása nem lehetett még a „jön a burkus“-féle ijesztgetésnek.

A királyi sereg vereségét is a magyarok kétség kívül a vezérlet rossz voltának s a hadsereg rossz szervezetének tulajdoníták, mik miatt az Eugen idejében legyőzött török csak ezelőtt négy évvel oly könnyen visszafoglalta volt Belgrádot.

Midőn az osztrák és morva határokhoz közelebb állott megyéket az év elején gr. Pálffy János, a magyar hadak fővezére és országbíró, fölvilágosítá a poroszok előnyomulásáról s a magyarok felé közeledéséről, — egyszersmind hadi készületekre szólítá a nemességet. Ez inkább arról győzhette meg a rendeket, hogy holmi „*particularis expeditio*,” vagyis a szomszéd-megyék részletes fölülése elég lesz a poroszok visszaűzésére, — vagy hogy néhány kiállítandó magyar huszárezred könnyen el fog bánni a porosszal.

Pest-megyéhez is megérkezett gróf Pálffy János harcziás fölszólítása, s a követválasztás után azonnal fölolvastatott. A levél Pozsonyban, január 26-án kelt s tartalma ez :

Poroszország királya az adott szó, a népjog ellenére, a „*pragmatica sanctio*“ és hittel fogadott szerződések gyalázatos megszegésével, télnék idején és a kegyelmes királynő készületlensége fölhasználásával fegyvert fogott; jogtalanul s törvényes

követelés nélkül elfoglalta egész Sleziát. Hire jár, hogy Morvaországhoz közeledik, s ha oda csakugyan betör, méltán lehet tartani, hogy szintoly indokolatlanul beront Magyarországra is. A veszélyes merény elhárítására és a haza védelmére ő, Pálffy vére hullásával is kötelezve lévén, erősen eltökélt szándéka: abban az esetben a magyar és német hadakkal személyesen szembeszállani az ellenséggel. — Fölszólítja ennélfogva a megyét, tudassa vele, szükség esetére hány lovast tudna fölszerelve, fegyverezve és jó lovakkal, gyakorlott tisztek alatt készen tartani, hogy első parancsra oda kövessék őt, a hol szükség lesz rá az ellenséges betörés elhárítására. Igéri végül, hogy a lovasok számára maga gondoskodik kenyérről, szénáról, és zabról és ezenkívül szabad zsákmányt ígér nekik.

Ebből állott az országbíró levele, mely nem is a király nevében szólt. Volt-e joga a megyének, szabad volt-e neki katonát ajánlani az országgyűlés megkérdezése nélkül? A XVII. században senki sem botránkozott volna meg ily fölszólításon; — de 1741-ben az törvénytelen volt. A török uralkodás idején, minél ritkább volt a nemesség általános fölkelése, annál gyakoribbá lőn a részletes fölkelés, mely állott egyfelől a nemesekből személy szerint, másfelől azon lovasokból, kiket jobbágy - telkeik aránya szerint állandóul tartának a földesurak a maguk költségén. Utóbbiak a nádor vagy a főkapitányok fölszólítására is tartoztak a szomszédos magyar terület megtámadtatása esetében tábor

járni. Így a megyék külön fölszólítása hadak kiállítására nem volt új a törvényekben és tradíciókban.

De azon anomalia megvolt, hogy míg törvény szerint 1715 előtt a nemesség a maga költségén tartta fegyveres lovasokat, 1715 után, midőn országosan rendes katonaság állittatott föl az ország adójából: megszűntnek látszott a megyék abbéli kötelezettsége, hogy a nemeseket jobbágy-telkeik arányában lovasok kiállítására szorítsák.

A rendek annyival inkább fölmentve érezték magukat az úgynevezett portalis katonák tartásának terhe alól, mivel a rendes katonaság elszállásolása és élelmezése nemcsak megfelelő, hanem még nagyobb teher volt rajtuk. Azonban a kétféle terhet meghagyta a törvény, csakhogy rendkívüli esetekre szorítá és az országos rendek némi befolyását tartá fenn.

Hogy a két rendszer, t. i. a rendes katonák tartása és az insurrectio, összeütközhetik, azt maguk az 1715-diki rendek is előre érezték — s ha gyökeresen nem segíthettek a bajon, legalább nagy visszaéléseknek elejét akarták venni. Mert visszaélésre vezethet vala az, — hogy miután az országgyűlés az 1715-diki 8-ik törvényczikk alapján megszavazta a hadi adót, melyből a kormány annyi katonát toborzhat, a mennyit kap, az országgyűlés szünetelése idején megyénként ismét új subsidiumokat szedhessen, ő határozván meg, fenyegető-e a veszély vagy nem? Azért ugyanazon idézett tör-

vényczikkben ki van kötve, hogy fenyegető veszély esetében, midőn „diaetát“ hirtelen összehíni nem lehet, — legalább a főpapokon, zászlós urakon, királyi táblán kívül annyi megye és város hívasék össze rendkívüli gyűlésre (regni concursus), a mennyi hirtelen összegyűlhet, hogy a veszély fenyegető voltát megítélvén, az rendelje el a fölkeléseket.¹⁾

És csakugyan 1734-től 1737-ig négyszer hivattak össze ezen „ad hoc“-gyűlések, melyeket a teljes országgyűléstől vagy diaetától való megkülönböztetésül „concurus“-oknak nevezték.

Pestmegye rendei jól tudták hát a törvénykönyvből és gyakorlatból, hogy Pálffy fölszólítása nem felel meg a törvényesség formai követelésének; de valószínűleg azt vették számításba, hogy a diaeta összehívása nagyobb kezesség a kormány törvényes szándékaira nézve, mint lenne a concursus, és hogy saját maga terhelését a megyének senki sem vetheti szemére, annyival inkább, mivel maga a megye által rendezett fölkelés, melynek tisztjeit maga választá, maga fizeté, — a mult század el nem törült törvényeiben és szokásaiban gyökerezett. A melyik megyének nem tetszett, nem róttá magára a terhet — s ilyen volt ebben az esetben a legtöbb; de Pestmegye azért is hajlandó lehetett rá, hogy nemessége megmutassa, mily igazolt és indokolt azon Bécsben mindig tagadott elv, mely szerint a nemes egyébbel nem tartozik a közterhek viseléséhez járulni, mint az ország területé-

¹⁾ Corpus Juris H. 1715. 8. cz. 3. §.

nek fegyveres védelmével. Talán volt benne azon ambíció is, hogy meg akarja mutatni, mennyivel jobb a régi szerkezetű magyar honvédelmi rendszer a még mindig gyűlölt újabbnál.

De nem kell kifelednünk Pestmegye áldozatkészségének megfejtésére, azt sem, hogy loyaltása által akart nyomatékot adni a többek közt abbeli óhajlásának, hogy a kormány székhelye Budára tétessék át, s a magyar király az ország ezen régi fővárosában lakjék.

Végre kiemelendő, hogy volt egy férfit Pestvármegye rendei közt, ki ugyyszólván dictált nekik. Ez báró Grassalkovics Antal, a legbuzgóbb kormánypárti, de egyszersmind a rendek közt is nagy tekintélyű ember.

Ha voltak szigorú erkölcsbírák, kik birtokbeli kapzsiságát s a szerzés módjait megrótták benne, sőt a legnagyobb foltot, a bírói hatalommal önzésből való visszaélést gyanúsítólag hozták föl ellene, ha voltak irigyei, — nagy gazdagsága és a nagylelkű, éppen nem fukar modor, melylyel azt használá, sokat feledtetett. Lehettek, mint minden időben, kik éppen élelmességét, mint nagy észre mutató tulajdönt becsülték. Pestmegye törvénytudói — akkor a magyar tudományosság és értelmiség ilyekből állott — elismerték nagy tekintélyét a magyar jogban; a megyei birtokosok határtalan bámulattal voltak eltelve iránta. Bármint szerzé birtokait, meg kellett adni, hogy jobb kézbe nem kerülhettek volna. Csodával volt határos abban az időben,

hogy Gödöllőnek nevezett homok sivatagon pár év alatt nagyszerű paradicsomot varázsolt elő és fejedelmi lakot emelt, nagy esze és tevékenysége emlékeül, de egyszersmind a megyei nemesség vendégszerető hajlékául, — különben is a személyes érintkezésben nagyon megnyerő modora volt, s kedvelt a társaságban. Befolyását nevelte hivatala, — ő királyi személynök volt, a mi gazdagságával párosulva, a nemesség közt számosokat érdekeik által csatolt hozzá. Nem közönséges szónoki tehetségéhez, mely által kivált a megyéken egymagában is mindig nagy tekintélyt lehetett szerezni, hozzájárult parlamentaris ügyessége, — ő volt a királyi személynök, s így az alsó tábla elnöke, ki mintegy a követek házának is egymagában egyik fele volt.

Mindezen tulajdonok és tekintélyes állás feledteték az aristocraticus gondolkodásuak előtt, hogy Grassalkovics alacsony származásu volt, s ugyyszólván: mendicans diákból emelkedett a királyi táblánál oly magasra.

Pálffy János országbíró levele fölolvastatván, a megyegyűlésen, b. Grassalkovics Antal állott föl, — kinél rangra nézve is világi részről magasabb állásu mágnás nem volt jelen, s papi részről is csak a váci püspök vett részt az ülésben. — Nagy ékeszólással adta elő a személynök, mily szent kötelesség a fenyegető veszélyt elfordítani a hazáról. Kijelenté, hogy ő, mint a köznemesség feje, személy szerint is kész fegyvert fogni s kísérni a királyi hadakat. Buzdítá a többi földesurat, emlé-

kezzenek meg őseiknek harczy dicsőségéről — s kövessék példáját.

Szavaira a nemesség némely legtekintélyesbjei közül harmincznégyen azonnal készeknek nyilatkoztak a személyes fölkelésre. De a személyes fölkelésen kívül elhatározták, hogy a megye saját költségén 1600 lovast állit ki teljesen fölszerelve, kiknek zsoldját a megye kamatra felveendő pénzből fedezendi. A váczai püspök, Althan, minden fölszólítás nélkül egymaga 50 lovas kiállítását ajánlá föl, kiknek maga fizetendi a zsoldot.

Egyszersmind gróf Pálffyhoz föliratot intéztek, késznek nyilatkozván 1600 lovasnak két ezredbe való kiállítására, kiknek tisztjeit, szokás szerint, a megye választandja. — A megye némi megbotránkozással utasítja el Pálffy azon ajánlatát, hogy a lovasoknak szabad zsákmány engedtessék; sőt azt kívánja, hogy ettől minden áron tartoztassák vissza őket; mert a védelmi harcz ő felsége birtokein folyván, ezek kirablása meg nem engedhető. A megye elfogadja azt az ajánlatot, hogy a katonáknak kenyérrel, s lovaiknak zabbal és szénával ellátásáról a kincstár gondoskodjék; de a fentebbi zsoldot maga fedezendi kölcsön veendő pénzből, — remélvén, hogy ezen pénzt a kormány betudandja a megye katonatartási adójába, mire nézve Pálffy közbejárását kéri. A két lovasezred egyikének vezéréül Beleznay Jánost, a másikéul Halász Pétert választja a megye.

Nem akarván ezen helyen bővebben részle-

tezni a megyei insurrectionalis csapatok kiállítását, csak néhány nevezetesebb adatot említek meg. A mart. 16-iki ülésben, melyben Mária Terézia egy leirata köszöni a megye áldozatkészségét, azon intézkedés fogadtatik el, hogy a Jász-Kunság által ajánlott 400 lovas csatoltassék a pestmegyei ezredekhez. Továbbá egy lépéssel tovább menve, a megye elhatározza, hogy két ezrede rendes katonaságként szolgáljon a hadban.

Az ápril 7-ki ülésben elhatároztatik, hogy a megye május 1-re 800 lovast fölszerel, kik Beleznay vezérlete alatt ápril végén Vácznál öszpontosittatván, május 2-án fognak Slézia felé indulni; s a másik 800-at ugyanazon hó folytában állítják ki, hogy bárhová vitethessenek, — ő felsége birtokain kívül is. Szolgálati idejük october végeig van megszabva. Egyszersmind a közlegényi zsold havonkint 4 frt.-ra emeltetik. A megye Podmaniczky Jánostól és nejétől Ostrosics Judittól 10,000 frt.-ot, Beleznay Jánostól és nejétől Grassalkovics Zsuzsánától 15,000 frt.-ot vesz föl kamatra, két évre.

A megye tevékenységét és figyelmét ennél fogva az országgyűlés előtt a harczias készülődés követelte magának; de időközben elkészült a megyei követeknek adandó utasítás is.

(Az ápril 27-ki megyei gyűlésen fölolvastott emez utasításokat ez értekezés elején találja föl az olvasó.)

Benne foglaltatik abban a megye, sőt az ország valamennyi kívánata, sérelme és panasza,

melyek közül nem egy igen keserű lényegére, sőt némelyik hangjára nézve is. A rendkívüli áldozatkészség és loyális buzgólkodás mellett, mely még némely országos törvényen is tultette magát, különös dissonantiának tetszik a sérelmeknek 41 pontba foglalt hosszú lajstroma.

De épen ezért a pestmegyei gyűlések 1741-ben nemcsak előkészítői voltak az azon évi országgyűlésnek, hanem mintegy előjátékaul tekinthetők, — leszámítván az erős vitákat, melyeknek semmi nyoma a megyei évkönyvekben; de annál több van az országgyűlési naplókból.

III.

József főherczeg születése. — Az országház krónikája. — Az első ülés.

Az 1741-iki országgyűlés gyakorlatban volt megváltósítandó az 1723-iki sanctio pragmaticát mindkét oldalról. Egyfelől bekövetkezett az alkalom, hogy az uralkodóház egy női tagját ismerjék el a rendek s koronázzák meg királyokul, s másfelől, hogy az 1723-iki törvényben kikötött feltétel: a magyar alkotmány biztosittassék.

Az első kérdésre nézve a rendek közt vita, sőt habozás sem volt.

A kik talán az írott törvényeket kevesebbre becsülhették volna, mint a politikai előrelátást, — ebben a tárgyban el voltak némitva. Fölhozhatták

volna tán, hogy a sanctio pragmaticának a trón-örökösödésre vonatkozó része amaz előrelátás szempontjából hasztalanná lett, mert III. Károlynak halála után ennek csak két leánya maradt, s I. József királynak is csak két leánya volt életben, mely utóbbiak a tulajdonképi monarchián kívül eső államok uralkodóihoz menvén nőül, örökösödésük csak európai zavarokat idézhet vala elő. A mi Károly idősebb leányát, a most megkoronázandó Mária Teréziát illeti, Lotharingiai Ferencztől 1741 előtt három gyermeke született volt ugyan, de mindenik leány volt, s azok közül is kettő elhalt.

Az ilyes netaláni aggodalmak elnémultak még országgyűlés előtt; mert Mária Teréziának 1741-ben mart. 13-án egy egészséges fia született, a későbbi II. József. A Pozsonyban, Budán s Magyarország más városaiban ezen esemény ünneplésére történt fényes kivilágítások Bécsben már eleve is a magyarok hű ragaszkodásának jeleiként szolgálhattak.

A megyék s a más három rend már otthon bevégzett ténynek fogadták volt el Mária Terézia trónraléptét, — s csak a diploma mi módon készítésére s az alkotmány teljes helyreállítására vonatkoztak a követi utasítások. A *pragmatica sanctio* ezen részének teljesedése nem volt oly könnyen kivihető, mint az előbbi rész, — s ez foglalta el a hosszan tartott országgyűlést, melynek menetét némely érdekes részében itt kísérni akarjuk. —

Május 14-re, az országgyűlés megnyitásának kihirdetett napjára, a rendek nemcsak elegendő

számmal gyültek volt össze, hanem az éjjel-nappal dolgozott pozsonyi szabók el is készítették volt számukra a fekete magyar ruhát, melyet a meghalt király gyászolására kellett nyilvánosan viselniök, s melyet — a helytartótanács élőleges meghagyásából — csak a koronázási ünnepélyeken voltak színes diszöltözettel fölcserélendők. — Hire terjedt annak is, hogy a királynő nemsokára, ugymint május 25-én Pozsonyba fog érkezni, hogy személyesen s nem mint addig történt, német királyi biztosok által vezesse az országgyűlést.

Mindamellett az országgyűlés megnyitását vasárnapról, május 14-ről elhalasztották. Az első ülés a következő csütörtökön, 18-án tartatott. Már szerdán ki volt ragasztva az országház kapujára a két irott hirdetés, melyek közül az egyikben a személynök másnap reggeli 9 órára, hívja meg az alsó tábla tagjait, — a másikban (nádor nemlétében) az országbíró $9\frac{1}{2}$ órára szólítá ülésre a főrendeket. Mindkettőt az országházba.

Az országház 1741-ben nem ott feküdt, a hol a jelen században ugyanazon név alatt ismert pozsonyi épület, hanem a belváros délkeleti sarka felé. A négyszögű terjedelmes épületnek déli ablaksora az akkor még állott várfal fölött a Duna felé tekintett, — míg éjszaki ablaksora — a hosszú utcára. Az akkor is, ma is Pálffyház szomszédjában állott s Pozsonynak alighanem legszebb épülete volt. (Jelen században a „Harminczad-épület“ volt azon a helyen). A várfalak felőli épületrész-

ben a felső-, az utczafeleli éjszak-nyugotiban az alsóház szokott ülésezni. — A két részt széles udvar választá el, s nagyon tágas, az első emeletig meg nem kanyarodó lépcső vezetett beléjük. Miért foglalták el a főpapok és mágnások a hátulsó, a követek pedig a homlok-épületet, — nem tudjuk megfejteti. Talán oka az volt, hogy a hátulsó ablaksorból szabad kilátás volt a Dunára; mert a most, a belvárostól a Dunáig fekvő diszes házsorok és nyilvános épületek helyén csak egyes halászkunyhók állottak, s legfőlebb azon időtájban kezdtek a falakon kívül is egy-egy nagyobb épületet emelni.

Az országházat 1609 körül kezdték építeni és még husz év múlva sem volt felépülve.

Az azelőtti, vagyis XVI-ik százévben számos országgyűlés — s köztük két királykoronázó — tartatott Pozsonyban, s az országnak még sem volt háza. A rendek által kivetett adót várak fenntartására s háborura kellett fordítani. — Két körülmény fordítá a rendek figyelmét 1609-ben egy országház építésére. Egyik az volt, hogy az 1606-ban végződött tizenöt-éves háboru alatt az országgyűlés rendkívüli s azelőtt hallatlan adók megszavazásához szokott volt, s most, midőn a béke helyreállott, az ország kimerültsége daczára sem tetszett súlyosnak valamivel nagyobb kirovás, mint a háboru előtti. Különben is a mult évi nagy adók hátralékai is, melyek behajtására szigorú intézkedéseket tettek, fölösleget engedtek remélni.

A másik körülmény az volt, hogy 1608-ban, II. Mátyás koronázásakor Szt. István koronája ismét az országba hozatván, annak állandó helyéül Pozsony jelöltetett ki. És a koronaörök és alájok rendelt katonaság fizetése maga is a rendes subsidiumon kívül külön országos pénzalapot kívánt, — a mi magában még nem volt oly tetemes, hogy más kiadásra is ne gondolhassanak.

Ezen két tekintet együtt döntőleg hathatott azon kétségkívül rég érzett hiány pótlására, hogy az országnak háza legyen.

1609-ben az adó kivetését tárgyzó törvény-czikk azt rendeli, hogy a portánként három forint-jával kivetendő rendes adón kívül, mindenikre még egy negyedik forintot is ki kell róni, melyekből a koronaörököt, a külföldi (portai) követeket kell fizetni és végre telket kell vásárolni, és rá az országgyűlések helyéül szolgálendő házat építeni. — 1613-ban még nemhogy föl lett volna építve a ház, hanem a telek sem volt kifizetve. Annál fogva a fentebbi czélokra az 1 forint rendkívüli adót újra kiróvják. 1618-ban külön az országház építésére portánként 50 dénárt utalványoznak a rendek, s meghagyják Thurzó Szaniszlónak, ismert hazaszere-tetére hivatkozva, hogy az építésre felügyeljen. — Egyszersmind az ezen célra való adózást kiterjesz-tik Magyar- és Tótország minden szabad királyi városára. 1625-ben megbízzák a nádort, nevezzen ki — a már ugy látszik lakható, de még minden részben el nem készült házba — egy felügyelő

gazdát, s számoltassa azon pénztárnokokat, kik 1621 óta az e célra szolgáló pénzzel hátralékban vannak, s a bejövendő pénzt fordítsa részint a még egészen ki nem fizetett telek volt tulajdonosainak kielégítésére, részint a ház további építésére.

Végre 1630-ban újból fél forintot vetnek ki portánként az épület befejezésére, melyet a megyei és városi adószedők, az akkori pozsonyi városkapitányhoz, Kárner Dánielhez voltak beküldendőek. Egyszersmind megbízzák gróf Pálffy Pált, hazaszeretét dicsérve, hogy az építést vezesse.

Hogy a rendek háza 1635-ig elkészült, bizonyítja az, hogy a nevezett évben többé nem az országház építésére, hanem a pozsonyi fellekvár kijavítására rendelnek költséget.

Az országház I. Leopoldnak az 1662-iki országgyűlés után behozott absolutismusa után sokáig meg nem nyílt. 1681-ben a sérelmek előterjesztését a következő, s egy év múlva minden esetre összehívandó országgyűlésre halasztván, kikötik, hogy azután minden három évben mulhatlanul hivassék össze az országgyűlés, még pedig Pozsonyba, mely országosan (decretaliter) ama gyűlések helyéül van meghatározva; mert az 1681-iki országgyűlés nem is Pozsonyban tartatott, hanem Sopronban. Egyszersmind kéri a királyt, állíttassa helyre Pozsonyban az országházát, melyet a rendek csupán ezen célra emeltek volt, hogy abban tarthassák az üléseket.

Az 1687-ki országgyűlés, melyen I. Józsefet megkoronázzák, már Pozsonyban tartatik, ugy lát-

szik, ismét nem az országházban, habár a czikkelyekből az erre vonatkozó követelés kimaradt. (Hogy nem ott tartatott, abból lehet gyanítani, hogy az országgyűlés termében nem jutott ülőhely a távollevők s némely város követeinek, hanem azok állva vettek részt a gyűlésben).

21 év múlva, 1708-ban, majd 1712-ben és 1715-ben tartattak a közelebbi országgyűlések. — Hogy a rendek ekkor sem a maguk házában tanácskoztak, bizonyosság rá egy 1715-ki törvényczikk, melyben Károly a rendek kérelmére visszaadja az országházát, melyet a kincstár költségén ígér helyreállíttatni. De már az avult épület rossz karban volt, s egy 1723-ki törvényczikk megújítását rendeli ¹⁾).

Bél Mátyás, ki 1730—40-ig adja könyvét sajtó alá, azt írja, hogy az országházát újítják és az alkalmasint a legszebb épület Pozsonyban.

A pozsonyi országgyűléseken az alatt, míg az országházát nem használhatták, az alsó tábla a belvárosi főtér és „zöldház-utcza“ sarkán feküdt úgynevezett „zöldház“-ban tartá üléseit, hol megyei gyűlések is tartattak, s későbbi időkben a városi tánczvigalmak. A felsőház a nem messze, a Szt. Jánostéren állott nagy primási palotában ülésezett. Mert Pozsony volt az esztergami érsek székhelye, miután Esztergamot a török elfoglalta volt.

1741-ben a rendeknek az az öröme is meg volt

¹⁾ Corpus Juris. Hung. 1609-iki 62. tezk. 3. §., 1613. 9. tez.; 1618. 40.; 1622. 32.; 1625. 27.; 1630. 6.; 1681. 58.; 1715. 93.; és 1723. 106.

hogy ismét saját kényelmes helyiségükön tarthaták üléseiket.

Ide gyülekezett most május 18-án mind az alsó-, mind a felső tábla, s a „Hosszú utcát“ már 9. óra előtt nagy néptömeg, s különösen a vidékről besereglett nemesség foglalta el, úgy, hogy a követek és mágnások csak nagy nehezen juthattak az országház kapujáig.

Az első gyűlés nagyon kevésben különbözött más első ülésektől. A megyei követek, kik azon egész korszakban soha sem tudták elhatározni, melyiknek kell előbb, s melyiknek kell hátrább ülni, az első ülésben ideiglen megnyugodtak azon széken, mely kinek-kinek jutott. Mindenek előtt a személynök, Grassalkovics, mint az alsó tábla elnöke, röviden üdvözlé az oly nagy számmal egybegyült rendeket, s szavaira, a rendek nevében Frivaisz Mihály, az esztergami káptalan követe válaszolt. Ezután egy 12-tagu küldöttség nevezett ki az utóbb nevezett követ elnöklete alatt, mely a már egybegyült főrendeket köszöntse. Frivaisz előadta: Tudják a főrendek, mi végre hivatnak össze a rendek. A nagy munka végbe vitelére ígérte az alsó tábla szorgalmas munkálkodását, s a kölcsönös egyetértés reményét fejezván ki, először is Isten áldásának kérésére hívta föl a főrendeket.

A felsőház elnöke, gr. Pálffy János országbíró válasza nyomatékosabb volt, mint rendszerint az ily viszonzó üdvözlések szoktak lenni. Kérte töb-

bek közt az alsó tábla követeit, vigyék meg küldőiknek, hogy „a királynő ő Felsége meg nem fog tagadni semmit, a mit magyar alattvalói érett tanácskozás után közösen elfognak határozni, s a jogokon és igazságon alapul, hogy az eddig annyira sujtott Magyarország fölvirágozhassék.” Az izenetet a küldöttek hiven megvitték az alsó-táblának.

Eltávozván az alsó-tábla küldöttei, azonnal a mágnások háza is küldöttséget nevezett ki. az alsó-tábla üdvözlésére, mely hat tagból állott ¹⁾ ²⁾. A küldöttség elnöke Acsádi Ádám, veszprémi püspök volt. Ez az alsó-táblát magyar nyelven üdvözlé ³⁾ ⁴⁾. Inté az egyetértésre és őszinteségre, s fölhevta a Szentlélek közös segítségül hívására, mit a pozsonyi főtemplomban voltak a rendek együtt megtartandók. A személynök röviden felelvén, a főrendek küldöttei a ház éljenzése közt távoztak.

És a rendek hosszú gyalog menetben a főtemplomba vonultak, mely a Hosszú-utcza másik, nyugoti felében állott, elől a főpapok, utánok az alsó-tábla tagjai.

A közelgő koronázásra a város főbb utczáit deszkával kezdték volt bepadolni s a Hosszú-utczát is; de mivel az egészen készen nem volt, a rendek

¹⁾ Kolinovics nyomtatott munkájában öt tag van, minél Pálffy Miklós neve kimaradt.

²⁾ Nova Ungariae Periodus, 48. l.

³⁾ Mivel ez tény, valószínű, hogy az alsó-tábla küldöttei is magyarul üdvözlék a főrendeket.

⁴⁾ Egykoru eredeti országgyűlési napló a n. muzeumban, latin folio kézirat 598. sz.

az ut egy részét az akkori roszt kövezeten tették; sőt mivel egyszersmind a kövezetet is javították, az sem volt mindenütt a templomig, úgy hogy a menet összezavaródott s az egyház két főbejáratához tolongott néptömegben át nehéz volt bejutni az országgyűlés tagjainak. Ott a templomi szolgálatot az egri püspök, Erdődy Gábor — az országgyűlés egyik nevezetes embere — végezvén, az első ülés be volt fejezve.

Ugyanazon nap az országház kapujára ki volt ragasztva a jelentés, mely mind a felső-, mind az alsó-táblát másnap 10 órára hívta meg a második ülésre.

IV.

II-ik ülés. — Az alsóház belseje és tagjai. — Megyei követek asztala. — A nyilvánosság ügye. — A királynő leutazásának programja.

Ha régi országgyűléseink alkata a mai lett volna, az 1741-ki második ülésben az elnök és a ház tisztviselőinek megválasztásához fognak vala; de az elnök a felsőházban a nádor vagy országbíró, s az alsóban a személynök vagy az alnádor volt állandóan. Kész jegyzői hivatalnak ott volt a királyi tábla ítélőmestereivel és ülnökeivel. Háznagyul egy-egy nem-képviselő „janitor“-t tartottak, külön fizetés mellett.

A felsőház szerkezete nem sokat különbözött a maitól. Maga a terem, melyben üléseit tartá, s

melynek ablakai részint a Dunára, részint ezekkel átellenben az udvarra nyíltak, elég tágas volt nemcsak a főrendek befogadására, hanem a kíváncsiabb nemesség, a királyi tábla esküdt ülnökei, s midőn megengedtetett, az urak tisztjeinek és szolgálinak befogadására. Nem irom le a terem belsejét s minő renddel ültek benne a főpapok, ország bárói, főispánok, és a születésnél fogva meghívott mágnások; mert ezen országgyűlés folytában a főrendek, mint látni fogjuk, üléseik legfontosbjait nem tarthatták ezen teremben.

Az alsó-tábla szerkezete nagyon különbözött a maitól. Különbféle karok, mint meg annyi külön testületek alkották, melyek ülőhelyeikre nézve is el voltak különözve egymástól; s ez mintegy külső jele annak, hogy párt-elnevezések: „jobb“- „baloldal“ és „centrum“ ismeretlenek voltak. Az alsóház főalkatrészei ezek voltak: 1) a királyi tábla Horvátország követeivel; 2) a káptalanok követei s alsóbb papság; 3) a felsőházba meghívott belföldi és indigena mágnások vagy özvegyeik követei; 4) a dunán-túli és dunán-inneni megyék követei; 5) a tiszán-inneni és tiszán-túli megyék követei; 6) a szabad királyi városok követei.

Ülésök az alsóházban, melynek terme két ablakkal nyílt a hosszú-utczára, s átellenben, az udvar felé volt a fő-bejárata, ablakai és egy fűtőkályhája, ekképen volt elrendezve 1741-ben:

Az utczafeleli homlokfal hosszában egy asztal nyult el; alatta a padlózat egy lépcsővel maga-

sabban állott a terem többi részénél, s rácschal volt különválasztva. Itt ült közből Grassalkovics, a ház elnöke; tőle jobbra és balra volt (az alnádor széke még üresen lévén) az alországbiró, őt ítélőmester (egyik Horvátországé), hat királyi táblai ülnök, s közte kettő az érseké, (mely utóbbiak egyike Rudnyánszky, Pestmegye követe volt); végre Horvátország két követe. Összesen tehát 16 ember foglalá el ezen főasztalt 1741-ben. Az alsóház többi tagjai kisebb asztalok mellett ültek, melyek közül négy-öt volt hosszú sorban egymás mellé téve, s a követek faszékeken és padokon foglaltak helyet, míg a felsőház székei bőrből készültek, s lószőrrel voltak kitömve. A királyi tábla asztalától jobbra, az ablaktalan fal hosszában nyult el az asztalsor, mely mellett az alsó papság és a távollevő főurak követei foglaltak helyet. Továbbá egy közből megszakadó asztalsor vonult végig párhuzamban ezzel, melyek közül az elnöki asztalhoz közelebb eső fél-nél a dunán-inneni és dunán-túli követek, — az udvari ablakok s főajtó felőlinél a tiszán-inneni és -túli követek ültek. A bal felőli fal mellett, hol a hátulsó ajtó volt, melyen a főrendek követei be szoktak járni, a városi követek foglaltak helyet.¹⁾

¹⁾ Ezen berendezés leírása csak az én combinatióm Kolínovics előadása után, ki azon gyenge írók közé tartozik, kiknek fő-céljük nem az, hogy világos fogalmat adjanak olvasóiknak, — hanem hogy mesterkéltséggel s a tárgyhoz majd soha sem alkalmazható styljük czikornyáit fitogtassák. Kolínovics itt is egy szemmel látott s kézzelfogható dolgot cifra latinitással, de hiányosan is, zavarosan is ad elő.

Az országgyűlés alkatánál és tradíciójánál fogva azt vélnők, hogy alig lehetett szükséges, valami olyas előkészítő intézkedés, mely a házszabályok és megalakulás rovatába esik. Azonban majd minden azon korbeli országgyűlés elején vita támadt a megyei követek ülésrendére nézve. Így most is a 2-ik ülésben. És csakugyan az addigi, s most meghagyott ülésrendhez szó fért, mert indokolatlan volt. A tiszán-inneni és -túli kerület asztalainál, valamint a városokéinál az a szokás volt, hogy ugyanazon helyhatóság két követe közül az elsőrendű (primarius) az asztalnak jobb oldalán foglalt helyet s a másodrangú követ (secundarius) az asztal baloldalán, vele szemben; — míg ellenben a dunán-inneni és -túli megyék asztalsorában tizenkét megye (többnyire a dunán-túliak) követei a jobb oldalon ültek párjával egymás mellett, míg más 12 megye (többnyire a dunán-inneniek) követei a baloldalon. Képviselve volt összesen 44 megye, két-két követtel. Ezek egymás után következése s fennírt ülés módja elhatároztatván, egy későbbi országgyűlésre halaszták a nagyobb módosításokat.

Egy másik intézkedés a nyilvánosságot illette. A főrendek merőben kitiltották a hallgatóságot, s csak a királyi tábla mintegy 12 ülnökét szenvedték meg, kiket esküjök titoktartásra kötelez. Ezek közt volt az akkor ifjú Kolinovics Gábor is, kinek az 1741-iki ülések legkimerítőbb naplóját köszönhetjük, mely fogyatkozásai mellett is nagybecsű, mert egyfelől oly körülmények följegyzését sem

mellőzi, melyeket abban az időben fölöslegéseknek tartottak, — s mert másfelől épen a főrendek házában történetekre különös gondot fordít, holott épen ezen házból a mult évszázakban oly ritkák a naplók.

Az alsó-táblánál is a fentebbihez hasonló tilalmat hozott javaslatba a személynök; de Szirmai Tamás, Zemplénmegye másodkövete hathatós szótt emelt a nyilvánosság érdekében. Fölemlité, hogy az országgyűlési fiatalság közt számosan vannak olyanok, kik születésöknél fogva nemsokára a közügyek vitelére lesznek hivatva, kiket az ülések látogatásától eltiltani annyi, mint a közügyekben való tudatlanságra kényszeríteni. Az alsóház nagy tetszéssel fogadta a beszédet; s a személynök megemlékezvén talán az ő ifjú koráról is, oly közvetítést indítványozott, mely a rendeknek, s neki is eleget tegyen.

Addig az országgyűlési ifjak az ő principálisai mellett álldogáltak s vegyült közójök oda nem tartozó is. Elhatározottatott, hogy ezután csak oly ifjak bocsáttatnak a terembe, kik az országgyűlés valamelyik tagja mellé vannak adva, — s ezeket, igazoló jegyek mellett, a janitor tartozik bebocsátni. Továbbá, külön helyeket jelöltek ki számukra: a királyi táblai asztal mögött, a két ablaknál, s a főajtó mellett, hol állniok s hallgatniok kell. Hozzá tették, hogy a ki az ifjak közül erkölseivel közbotránkozást okoz, az zárassék ki a fiatalság közül, és hogy végre szolgák egyáltalában ne bocsáttassa-

nak a terembe. Különben kijelenté a személynök, hogy ő mindig hő előmozdítója volt és lesz az ifjuság művelődésének ¹⁾).

Ugyancsak a május 19-ki ülésben a felsőházban az országbíró titkára Palugyai felolvasta a királynőnek május 12-kén kelt leiratát, mely röviden meghagyja az országbírónak, hogy addig is, míg meghatározhatná Pozsonyba indulása és érkezése napját, tudassa a rendekkel a leutazás és fogadtatás programját. Eme leirathoz csatolt program (vagy „directorium“) is fölolvastatott. A leérkezés napja nincs meghatározva, — csak az van megemlítve, hogy alkalmas és kedvező időben fog a királynő leutazni s a napot azután fogja tudatni. Az utazás célja, a koronázás sincs jelente a programban. Különben egészen hasonló lett volna a program az azelőtti királyokéhoz, melyeket hasonló alkalomkor küldének, — csak a szertartás némely részletében tért el, min a főrendek nem ütődtek meg. De annál inkább fölszólaltak ellene az alsótáblán.

A programot egy hattagu küldöttség átvivén oda s Palugyai hasonlóképp fölolvastván, megütköztek rajta, hogy a határszélnél történő fogadtatásban a rendek az ottani sáttortól balra álljanak, — míg a német katonaság attól jobbra állíttatnék; hogy a sátorban történendő szokásos kézcsókolástól az alsóház tagjai ki látszanak zárva lenni, mert

---

¹⁾ Kolinovits és a nemzeti muzeum kézirati diariumai.

csak „Proceres“ (főrendüek) ilyenmü hódolata emlittetik. Hogy nagyobb vita e fölött az nap nem támadt, azon indítvány vette elejét, mely szerint a programm először ledictálandó az országgyűlési tagok számára, s másnapig értebben megfontolhatják.

Az nap más tárgy nem került, szőnyegre; de mig a felsőház küldöttsége az alsó-táblánál járt és késlekedett, az országbíró, gr. Pálffy János, a 78 éves agg, ereje kimerültsége miatt lehanyatlott székeről, s a földre esett volna, ha a körülállók föl nem tartják. Az ablakhoz friss légre vitetvén, éledt föl ismét.

Ezen országgyűlésen feltűnő sok aggastyán volt jelen, s némelyik, mint gr. Károlyi Sándor, épen az aggság miatt, vagy, mint némelyek hitték, annak ürügye alatt, nem is utazott Pozsonyba; — s épen a vezérférfiak többnyire nagyon sokat megért emberek voltak.

V.

A bevonulás programmja feletti vita; a Bécsbe indítandó küldöttség; a május 20-iki ülés.

Mióta királyaink Bécsben laktak s országgyűléseinket Pozsonyba hívták össze, állandóul az utóbbiakhoz tartoztak bizonyos szertartások abban az esetben, ha a király személyesen meg volt jelenendő az országgyűlésen. — Ezen szertartásokat

nagyából három részre lehet osztani. Első volt az, hogy — mint jelen esetben is — a koronás vagy megkoronázandó király egy leiratban tudatta abbeli szándékát, hogy hű rendei közt megkíván jelenni, s egyszersmind leküldé a magyar kanczellár által készített fogadtatási programmot az országgyűlésnek. Második volt, hogy az országgyűlés két háza ünnepélyes küldöttséggel meghívta a koronás vagy megkoronázandó királyt, szerencséltesse jelenlétével az egybegyűlt rendeket. Utóbbi csaknem fölöslegesnek látszik; mert mi szükség volt a meghívásra, ha már az uralkodó egyszer tudatta leutazási szándékát? De egy koronázó országgyűlésről lévén szó, talán hagyomány volt ezen szokás azon időkből, midőn a királyválasztás divatozván, ily előzékeny meghívás — a választás megtörténte után — egészen helyén volt. — Így, midőn az első pozsonyi koronázás történt 1563-ban, országgyűlési követség ment a koronás király és megkoronázandó fia ünnepélyes meghívására. A követség akkor csak két főpap és két főúr volt; — későbbi időben számossabb tagból állott. Csakhogy akkor — úgy látszik — nem előzte meg ezen lépést a király által leküldött program; mert magok a küldöttek adták elő: minő szertartással szándékszik fogadni az országgyűlés a felségeket. Kérték a leendő királyt, menjen le Pozsonyba s az ősök szokása szerint koronáztassa meg magát. — A következő többi király alatt ezen meghívást néha hosszú alkudozás előzte meg, s többek közt II. Ferdinándnak fölté-

teleket szabtak a rendek, melyek alatt királyokul megválasztják.

Habár a meghívás szokása régen jelentős lehetett, már I. József koronázása óta csupa szertartás volt, — és pedig ünnepélyesebb a réginél; mert a küldöttség nagyszámu volt s a spanyolos udvari etiquette minden aprólékos szabályaihoz alkalmazkodó. Egyszersmind az országgyűlés legtöbb tagjainak mintegy szórakozási kirándulásul szolgált a nem messze fekvő, s azon időtájban nagyvárosi fényt nyert Bécsbe, — úgy, hogy ezen bécsi küldöttségek ideje alatt nem tartának országgyűlést.

A harmadik külső szertartás volt a Pozsonyba érkező király fogadása a Magyarország és Ausztria közötti határszáron egy nagyszámu küldöttség által, melynek, valamint a Pozsonyba való bevonulásnak ezzel egybekötött programját régebben a rendek adták tudtára a királynak; de már a XVIII. száz évben a királyi udvar küldé meg az országgyűlésnek.

A király bevonulását illető ezen bevezető szokások voltak az 1741-ki országgyűlés harmadik, s nagyrészen negyedik ülésének tárgyai. — Nagyrészen e külsőségek a régi időben elmaradhatlanul a koronázáshoz tartoztak, s mint látni fogjuk, volt az ezek körül folyt vitában oly rész is, mely a külsőség alatt nevezetes előkérdést rejtett magában.

Pünkösdi szombatján, május 20-án az alsó táblán a személynök felolvastatá a királynő leuta-

zási programját, s egyszersmind a meghalt király 1722-i leutazását, s kitünt a kettő közötti különbség.

1-ször is az 1722-ki utasításban a kézcsoakra való bocsáttatásnál nem a főrendek, hanem valamennyi karok és rendek említettnek. 2-ik. Akkor Horvátország képviselői is meg voltak említve, s most nincsenek. 3-ik. A mostani programm szerint a királynő katonasága a sáttortól jobbra foglalna állást, a rendek balra. Már pedig a katonaság az országé, ennek zsoldján él, s így illetlen dolog, hogy jobban ki legyen tüntetve a törvényhozóknál. 4-ik. A mostani programmból ki van hagyva a magyar országbárok, (a tárnok, főajtónálló, lovászmester sat.) szerepe. 5-ik. A pozsonyi polgárok is panaszkodnak, hogy mig eddigelő öt zászlóaljjal állottak ki a király fogadására, most csak négy van említve a programmban; és 6-ik, hogy ugyanezek eddig a várudvarig kísérték a királyt, habár régebben is a Pálffy-kerttől (a várhegy aljától) a várig a király katonasága volt fölállítva. A mostani programm ezt meg nem engedi.

Mindezek közt kétségkívül fontos panasz volt, hogy midőn a király az ország határát átlépi, ne a magyar országbárok képezzék udvarát.

Nemcsak az alsó-tábla, hanem a főurak háza is módosítandónak vélte a programmot. Csaknem mindnyájan egyetértettek abban, hogy az ünnepélyes bevonulásnál a magyar zászlós uraknak kell a Felső körűl szolgálatot tenni, de sokan azt vitatták, hogy ez ő Felségének Magyarországon való

egész mulatására kiterjesztendő. E részben megoszlottak a vélemények. A főpapok nagy része, s különösen az esztergami érsek (Eszterházy Imre) azt vitatták, hogy az ország báróinak csak a nagyobb ünnepélyek, u. m. bevonulások, királyi előadások, s koronázás alkalmával van szerepök, s azonkívül nincs. Az egri püspök tovább ment s azt állítá, hogy méltatlan dolog a királyi vendégtől azt követelni, hogy kísérő környezete ne az ő tetszésétől függjen. Kiemelte azt is, hogy ő felsége környezetében fejedelmi származásuak is lesznek, kik helyöket senkinek sem fogják átengedni. De a kalocsai érsek, Patacsics Gábor, a vén horvát bán, Eszterházy József, gr. Szirmay, gr. Berényi és b. Balassa azt vitatták, hogy az idegen udvari emberek szolgálata kizárandó, valameddig az uralkodó Magyarországon van.

Sőt célzást tettek arra is, hogy a nádor, bárki választassék azzá, Magyarországon nem alsóbb-rangu senkinél, magát a királyi házat kivéve. B. Balassa ugyanezt állítá a többi magyar országbárókra nézve is, indítványozván, hogy ő felsége megjelenésével senkinek se engedjék át szerepöket, hogy hivataluk, ne legyen csupán üres czim. Ezen tárgy nem lehetett kellemes Bécsben. A királynő férje, Lotharingiai Ferencz és ennek öcsese, Károly herczeg, szintén érintve érezhették magukat, nem annyira a jogos határozat, mint a vita némely fordulatai által.

A főrendek mind elfogadták az alsóház indit-

ványait. A kézcsókra való bocsátásról szóló hely úgy módosított, hogy bebocsátandók arra Magyarország és az ahhoz kapcsolt részek valamennyi rendei. Egyszersmind állandó törvényül mondták ki, hogy későbbi időkben is hasonló alkalomkor mindig így formuláztassék a programm ezen része. — A pozsonyi polgári katonaságot illető helyre nézve elhatározott, hogy azok annyi zászlóval jelenjenek meg, a mennyivel akarnak, s kísérhessék ő felségét a felső várba is. Csak a sáternál való fölállítás nem módosított; mert — úgy mondának — a királynő a kocsiból leszállván, tőle jobbra fognak állani a rendek s a katonaság balra.

A 20-ki gyűlés nagy részét a felső- és alsóháznak ezen tárgyban való vitái és izengetései váltották föl; — de előkerült egy indítvány is — s ez a Bécsbe indítandó szokásos üdvözlő küldöttség dolga, melyet az alsóházban indítványozott a személynök, s azt sürgősnek monda az országgyűlési tárgyalások siettetésére. Ezen indítvány bejelentett a főrendeknek, kik azt elfogadták, sőt maguk készíték el a Bécsbe küldendő követek utasítására nézve a javaslatot. Ezen utasítás az, hogy mindek előtt ki kell jelenten a királynőnek a rendek fájdalját, atyja, Károly király kimúltán; másodszor üdvözleni kell a magyar trónra való jutásáért, és harmadszor az új trónörökös szerencsés születéseért; — negyedszer megköszönni a megyékhez és városokhoz intézett kegyes leiratát, melyben az országot minden jogaiban és szabadságaiban meg-

tartani igéri és a jelen országgyűlést egyszersmind összehívta. Kérni kell ő felségét, hogy mielőbb megjelenésével vigasztalja meg a rendeket. Azután tisztelegni kell az özvegy-királynénál, kinek kijelentvén boldogult királyi férje halála fölött a fájdalmat, s elsőszülött leánya trónra léptén az örömet, az országot további kegyes pártfogásába kell ajánlani. Azután tisztelegni kell a királynő férjénél, a toscanai nagyhercegnél, ki előtt hasonló részvét-nyilatkozatot téve, meg kell hini Pozsonyba és az országot pártfogásába ajánlani. Az alsóház nem tett kifogást ez ellen, hanem jónak látta, hogy a közelebbi ülésig ledictáltassék az utasítás, hogy mindenki világosabban tudja foglalatát.

A Bécsbe küldendő követeket kinevezte mindkét ház. A felsőház 11, az alsó 21 követet nevezett ki. Vigyázat volt rá, hogy minden rend képviselve legyen. Így az alsóházi küldöttségben a királyi táblának két tagja, Tótországnak két küldötte (egyik a horvát ítélőmester, másik az egyik horvát követ); az alsó clerusnak két tagja; a megyéknek 8 követe, kik közt a dunamelléki és tiszamelléki táblák tagjai; a távollévő mágánásoknak két követe és 5 városi követ. — Az egész küldöttség vezetőjéül és szónokául gr. Erdődy Gábor, egri püspök volt kinevezve.

Végre ugyancsak a 20-ki ülésben az alsóház, a személynök indítványára az országgyűlési tárgyalások rendét ekképen vélte elhatározandónak:

Ő Felsége megérkezte után első lesz a nádor-

választás; második az inaugurale diploma elkészítése; harmadik a koronázás, s utolsó a sérelmek és törvényjavaslatok tárgyalása, mit a főrendek is helyeseltek.

A következő, vagyis negyedik ülés május 22-én, pünkösd másodnapján tartatott a szokott órában, s ezen ünnepi ülésezés bizonyosság lehetett rá, mennyire óhajtják siettetni a rendek a tárgyalásokat. — Ezen ülésben azonban nem történt egyéb, mint az előbbi ülésben fennforgott tárgyak határozattá emelése s mintegy hitelesítése. — Mert, habár a mult ülésben egy s más tárgyba mindkét ház beleegyezett, még nem tekinték oly határozatnak, melyhez még hozzá ne lehetne szólni. Így a felsőházban újra fölleveníték az országbároinak szereplésére nézve előfordult kérdést. Mindamellet megmaradt a rendek előbbi határozata. Az a kérdés támadt még, vajjon a leutazás programján a rendek által tenni óhajtott módosítások mikor adassanak át a királynőnek. Az határoztatott, hogy ennek a küldöttség által, de az üdvözlés után kell történnie.

Ugyanazon ülésben az ítélőmester fölolvassa gr. Batthyány Lajos udvari kanczellárnak az országbíróhoz intézett levelét, melyben tudatja, hogy ő felsége 22-én Mainersdorfba utazik, és csak jövő pénteken, 26-án estve fog visszaérkezni Bécsbe. — Annálfogva az országgyűlési küldöttség csak utóbb nevezett napon utazzék föl, hogy másnap tisztelghessen.

Május 22-ke után tiz egész napi szünet állott be az ülésekre nézve. Be kellett várni a bécsi küldöttség visszaérkeztét.

Ezt szombaton vagyis 27-én délután öt óra-kor fogadta a királynő. Az udvarba való bevonulás fekete magyar ruhában történt 17 kocsin, melyen párjával ültek a küldöttek. A mi azelőtt szokás nem volt, a kocsik a belső udvarra bocsáttattak. Az egri püspök háromszori térdhajtás után elmondván utasítás szerinti latin üdvözlését; a királynő szintén latinul, — mely nyelven szépen beszélt — biztosítá a rendeket, hogy Magyarország kielégítése, jogaiban való megtartása és fölvirágoztatása első uralkodói gondjai közé tartozik, és hogy mielőbb személyes megjelenésével vigasztalandja meg a rendeket. Az utasítás többi pontjait is teljesítvén a küldöttség, másnapra udvari ebédre hivattak meg, hol, némely főrendűek ellenkező javaslata ellenére a királynő ugyanazon egy asztalhoz rendelé ülni a főrangukat a megyei és városi követekkel, mely utóbbiak közt iparos-osztálybeli is volt.

Miután a királynő elvégezte a maga ebédjét, mely 12 órakor kezdődött, a küldöttek a magyar kanczellárral s egy két német udvari emberrel együtt a 43 személyre terített asztalhoz ültek, s az ebéd kettőtől hat óra utánig tartott, melyen a királynőre, az özvegy királynéra és a lotharingiai herczegre üritének poharat, s melyen Körmöcz város követe éppen szemben ült azon főember-

rel, ki külön ohajtá ültetni a főrendeket az alsóház tagjaitól, — t. i. az egri püspökkel.

A királynő átvette azon módosított programot, melyet a rendek a bevonulásra nézve küldének föl s a küldöttség a kézcsókolás után adott volt át. A királynő erre csak későbbben válaszolt. A követek junius 1-ig maradtak Bécsben, s csak junius 2-án lehetett ülést tartani.

Junius 2-án az egri püspök mindkét háznak jelentést tett a bécsi fogadtatásról, mi kedvezőleg hatott a rendekre.

Ez megtörténvén az országgyűlés ismét nem talált semmi dolgot magának.

Grassalkovics személynök az idő használása végett a következő ajánlatot tette: Az inaugurale diploma nyilvános elkészítéséhez fogni nem lehet, míg a királynő meg nem érkezik és a királyi előadások a rendeknek tudtára nem adatnak. Sőt a követi utasításakból a sérelmeket sem állithatja össze a ház; mert a főrendek többsége abban a nézetben van, hogy az országgyűlés nem tekinthető megnyitlnak, míg a király meg nem érkezik s előterjesztései át nem lesznek adva a rendeknek. — Ennélfogva a főurak nem járulnának hozzá azon egyes bizottság kinevezéséhez, mely az inaugurale diplomához és országos kívánatokhoz az anyagot, a kerületi táblák munkálataiból szokta összeszerkeszteni. Annálfogva a személynök magán-jellemet ohajtott adni amaz előkészítő munkálatnak. Föl-

ajánlá, hogy a maga elnöksége alatt s az ő szállásán a rendek közül általa egybehivandók, mintegy bizalmas összejövetelben szedjék össze a sérelmeket és kívánatokat, s azok nyomán szerkeszszék a koronázási diplomát és törvényjavaslatokat. A javaslatot annak idejében a ház elé fogja terjeszteni készen.

Bármennyire belátták a rendek annak helyességét, hogy a kényszerített szünetelés alatt az idő fölhasználandó, Grassalkovics szokatlan indítványa azon alakban nem tetszett nekik, — még azon részében sem, mely a helyesebb parlamentaris eljárás némi magvát foglalta magában, hogy t. i. a kerületi táblák helyett bizottságok végezzék az országgyűlési javaslatok szerkesztését.

De mennyivel kevésbbé tetszhetett az, a mi benne nem parlamentaris. Mindamellet, hogy az országgyűlés, — épen mivel a főrendek kedvéért törvényhozási tényekre alkalmatlannak kellett magát tekintenie, — került a forma szerinti megbízásokat, mégis visszásnak tetszett, hogy a személynök válassza tetszés szerint a bizottság tagjait. — Másfelől összeférhetlennak tarták az elnök méltóságával, hogy ez bizottság elnöke is legyen.

Föl is szólaltak ellene különböző indokolással, s többek közt Fekete György, somogymegyei követ illetlennak tartá a személynök bizottsági elnöklését; mivel megtörténhetnék, hogy előterjesztendő javaslatai közül némelyeket módositandónak vagy elve-

tendőnek is találnának a rendek, a mi az elnöki tekintély rovására történnék.

Grassalkovics ugyan biztosítá a házat, hogy ő nem fogja soha megalázva érezni magát, ha a nála bölcsebb országgyűlés, melyben annyi jeles férfiú van, módosítja vagy elveti javaslatait; — azonban a rendek nem szavaztak mellette, főképen azon okból talán, hogy egy másik javaslat tétetett, mely a régi formákkal is egyezőbb volt s kevesebb másnemű kifogás alá is eshetett. Ezen javaslat ekkép alkalmazá a régi szokást a mostani esetre: Azelőtt az országgyűlés a kerületek tábláira bizta, hogy gravameneiket és javaslataikat összeszedjék, s a négy kerület tábláira egy-egy ítélőmestert küldött ki elnökül. Az így külön elkészült négy lajstromból egy országos sérelmi okmány szerkesztésére a két ház egy vegyes bizottságot küldött ki, mely munkálatát az országgyűlés két háza elé terjesztette. Jelen esetben a rendek se a vegyes bizottságot nem nevezték ki — mihez a főrendek nem járultak volna — se a kerületi ülések elnökeit ki nem küldék, hanem szabadságot adtak mindenik kerületnek, hogy előlegesen elkészítsék kívánataikat mind a diplomára, mind az alkotandó törvényekre nézve s munkájok haladásáról a személynőket értesítsék, ki, — az egyes kerületek munkájának bevégeztével a kerületeket összehívja, munkálataikat egygyé önti, úgy, hogy midőn majd a közelebbi ülésen a főrendek és alsóház kiküldendik a gravamenek összegyűjtésével megbízandó választ-

mányt, — ez föladatát tetemesen megkönnyítve találándja ¹⁾).

Ily módon eleget véltek tenni mind a bevett szokásnak, mind a főrendeknek, mind a személynök abbeli vágyának, hogy mintegy ő vezesse a munkálatokat. Junius 2-a után ismét nem tartatott nyilvános ülés jó ideig; de annál szorgalmasabban folytak az értekezletek, melyekhez mindjárt 3-án délelőtt hozzá fogtak, midőn az alsóház tagjai a személynöknel gyültek össze, alkalmasint a kerületi ülések rendének közös meghatározására. A táblák így oszlottak föl külön bizottságokra :

Az alsó-tábla négy kerülete hárommá alakulva külön-külön tanácskozott, s egyik sem valamelyik ítélőmesternél, mint máskor. — A dunán-inneni kerület 11 megyéje Pozsonymegye követénél, Schlosberger Lászlónál tartá ülését a Szt. Mihály-kapu mellett; a dunán-túli 13 megye Czompó Sándor, sopronmegyei követ szállásán egy külvárosi polgári házban a Lőrincz-kapu átellenében; végre a tiszántúli és tiszán-inneni 20 megye gr. Károlyi Sándor házában, mely a Lőrincz-kapu mellett állott, nem messze az országháztól.

Mindamellet, hogy az alsóház ezen külön-tanácskozásban került mindent, a mi a főrendek törvényességi fogalmaiba ütköznék, azok nem kevésbé neheztelték, hogy a gravamenek összeállítása

---

¹⁾ Országgyűlési naplók a nemzeti muzeum kéziratai közt. Kolinovics ezt a tárgyat is hiányosan és zavarosan adja elő.

tettleg mégis hozzájárulásuk nélkül foly. De nagyobb lett még az első nap a panasz a főrendek ellen. Mert míg az alsóház kerületekre oszlott, a felsőház némely tagjai ugyanakkor, reggeli 9 órától 12-ig titkos értekezletet tartottak a primás palotájában. Magok a főrendek közül is a legtöbben nem hivatnak meg ez értekezletre, kik szintugy nehezteltek, mint az alsó-tábla tagjai. Az alsóház legalább nyilvános ülésben határozta el a kerületi értekezleteket, míg a felsőház tagjainak értekezletéről szó sem volt nyilvános ülésekben. — Illetlennek s törvénytelennek mondták, hogy néhány országgyűlési tag fölhatalmazás nélkül, a plenum tudta és akaratával nélkül országos dolgokról értekezzenek.

Az 1741-diki rendek ezen fölzúdulása eléggé bizonyítja, hogy míg törvényhozásunk szorosan rendi alaku volt, a pártconferentiák és így a pártalakulások lehetetlenné voltak téve.

A primásnál tartott magán-értekezlet elleni ingerültséget nevelte az, hogy nagy titkolódzással folyt, úgy hogy senkinek sem volt biztos tudomása az ott fennforgott tárgyakról. A találgatásnak széles tere nyílt. Többeknek föltűnt, hogy az egri püspök s ifjabb gr. Eszterházy Ferencz nem egyszerre tértek vissza Bécsből az üdvözlő követség többi tagjaival, — s talán már Bécsből elterjedt a hire, azon titkos szándéknak, hogy a királynő a férjét uralkodó-társul akarja elfogadtatni a rendekkel. Így nem kellett hozzá az, hogy a főrendek értekezletéből valaki a hirt kivigye, — kitalálták

épen a nagy titkolodásból, hogy a főurak abban járnak, hogy a királynőnek férjére nézve táplált óhajtasát teljesítsék. A kerületi táblák még azon délelőtt izenetet küldöttek a primási palotába, hogy a titkos értekezlet nincs rendén, s egyszersmind a személynökök fölkérték, járjon közbe, hogy a főrendek hagyjanak föl értekezletökkel s még az nap délután se folytassák.

A meghasonlás úgy egyenlítettett ki, hogy a főrendek a személynökök az ülés részesévé tették; biztosíták a kerületi táblákat, hogy a katonai, nemzetgazdasági és adózási rendszer reformjára vonatkozó tervezetek fölött vitáznak, mikre nézve munkálataikat közölték a kerületi táblákkal is. A felsőtábla iránti engesztelődést előmozdítá, hogy a következő napokban tartott értekezleteikben oly nyilatkozatok folytak, melyek a nemzet ősi jogaira és törvényeire nézve legféltékenyebbet is kielégíthették. Így erős kikelések történtek 5-dikén az idegeneknek egyházi és világi hivatalokban való alkalmazása ellen; a helytartótanács visszaéléseit meg rótták, s voltak, kik annak teljes eltörlését indítványozták; a magyar tanácsosoknak a hadi ügyek fölötti udvari értekezletekben való részvételét sürgették; a magyar kincstár függetlenségét követelték.

Junius 7-én pedig magánál a személynöknél jelentek meg némely főpapok és főurak értekezletre, hová némely megyei követeket is meghívtak s a megyéknek a helytartótanács és hétszemélyes tábla

elleni némely panaszai tárgyalattak. Június 10-én a primási palotában tartott főrendi értekezletre ismét több megyei követ hivatott meg s az értekezlet szokatlan hosszúra nyult. Annak tárgyai ismét titokban maradtak. Habár nyilvánosan azt mondák, hogy egy lovasrend új szabályai fölött foly a tanácskozás, — a közönség közt ismét az a hír terjedt el, hogy Lotharingiai Ferencznek, Toscana nagyhercegének királyi társul való elfogadtatása volt az ülés tárgya.

Az alatt a kerületi táblák nagy szorgalommal dolgoztak a sérelmek és törvényjavaslatok kidolgozásán. Rendkívüli érdekű volna, munkálataikat, melyek az országnak egész akkori állapotát visszatükröztetik részletesen ismertetni, de ez maga egy külön könyv lenne. Elég legyen itt mutatványul csak egy tárgyat hoznom fel; ez nem kisebb érdekű, mint :

EGY FÜGGETLEN MAGYAR MINIS- TERIUM FÖLÁLLÍTÁSÁNAK INDITVÁNYA 1741-ben!

melyet a tiszán-inneni és -túli követek kerületi táblája ekképen fogalmazott ¹⁾ :

„8-ik pont. Nádor választtatván és annak hatásköre teljesen helyreállittatván, az ez által változott kormányforma és új viszonyok, valamint az 1681-diki 2-ik törvényczikk azt kívánja, hogy a

---

¹⁾ Nemzeti muzeum kéziratai, folio latin 599. szám 44. lap.
Jankovics gyűjteménye. Egykoru eredeti.

királyi helytartótanács töröltessék el.¹⁾ Mivel azon bőséges mennyiségű országos törvények követelik azt, hogy az összes magyar ügyeket magyarok vezessék, — annál fogva az 1519-diki 39-ik és az 1608-diki koronázáselőtti 18-ik törvényczikk értelmében tisztán magyarokból álló „ministerium alkottassék, oly módon, hogy rá idegenek befolyást ne gyakoroljanak, — a nádor mellé pedig a mostani helytartótanács helyett, az 1485. 10-ik czikk értelmében személyeket kellene kinevezni, kik a törvények végrehajtásával és a más ügyek vezetésével lennének megbízandók²⁾.

A tiszta-mellékiek nem mondják ki ugyan a felelősség eszméjét, — abban az időben még Angliá-

---

¹⁾ Az 1681-diki 2. tcz. a Leopold által absolut módon behozott és kormányzott Consilium Locumtenentiale eltörlését kívánja, — az 1741-ben fennállott helytartótanács pedig a rendek akaratával állíttatott föl 1723-ban; de régi időben alig mertek olyat javasolni, mire törvényt nem idézhettek, ha még oly távoli kapcsolatban volt is a tárgygyal.

²⁾ Az 1518-iki (s nem 1519-dik) 39-dik t.-czikk a király mellé királyi tanácsot nevez ki: két érseket, két püspököt, a nádoron kívül négy zászlós urat és 16 nemest, kik a törvénykezési ügyekben, a királyi javak kezelésében segédül legyenek a királynak, az ő hozzájárulásukkal neveztessenek ki s tétessenek le a hivatalnokok, szóval, mond a törvény, ő felségének és az országnak minden ügye kezökben legyen. Az 1608. koronázás előtti 10-ik (s nem 18-ik) törvényczikk azt köti ki, hogy a király magyar ügyekben a magyar tanács közreműködését használja, minden idegen befolyás kizárásával; csakhogy itt nincs használva a „ministerium“ szó, — sőt az udvari kancellária tekintélyének helyreállítása sürgettetik.

ban sem volt tetteleg oly mértékben kifejlődve, mint ma, — hanem az elv maga benne rejlik, s épen mivel a helytartótanács ellenében ajánltatik, — a részletesebb formulázást a felelősség vezeti vala, a mi nem volt idegen a magyar szokásokban és törvényekben. Hogy egyebet ne említsünk, Rudolf alatt majd minden országgyűlésen nagy erélylyel sürgették az ország jövedelmeinek hováfordításáról a számadást, mi meg is történt. Azonban a fentebbi czikk e részben is hiányos formulázás. Hogy a követek nem voltak egészen tisztában a ministerium eszméjével, mutatja az is, hogy szükségesnek látták a ministerium fölébe nemcsak a nádort, hanem a nádori tanácsot is helyezni. És végre elmulasztják megmondani, mi történjék az udvari cancelláriával. Azt eltörölni aligha akarták; de nem mondják, vajjon az része lett volna-e a ministeriumnak, vagy pedig az is, mint a nádori tanács, a ministerium fölött álló dicasterium lett volna.

A dunán-túli kerület is a ministerium fölállítását sürgette, s valamivel világosabban szól. — Fölhozva azon régi törvényeket, melyek értelmében a magyar hadi, kamarai (hova a bányá- és vámügy is tartozik más pénzügyekkel együtt), az egyházi, törvénykezési és postai szakban csak magyarok alkalmazandók. Hogy annyi törvény és szent diploma valóság legyen, s az idegenek elmozdítván, helyökbé Magyarország szülöttei tétessenek, még a jelen országgyűlés folyamában végrehajtást kíván a kerület.

„E végből pedig egy állandóan ő felsége mellett leendő és Magyarországnak kiváltóságait, jogait, szokásait, földjét ismerő, rá érdemes ministerium állítandó föl még a jelen országgyűlés alatt, mellyel az összes magyar ügyeket, idegenek beavatkozása nélkül méltóztassék intézni ő Felsége.

„Más oly ügyekben pedig, melyek Magyarországot és a többi országokat tartományokat egyaránt érdeklik, a többi ministerek mellett a magyar ministerium is hivassék meg“ sat¹⁾.

A dunán-túliak kívánatából már világosabb, hogy ők a cancelláriát is fenn akarták tartani a ministerium mellett. Mert odavetik a fentebbiek után: „Az ő felsége oldala melletti ministerium, valamint a magyar udvari cancellária is legyen véve az udvari marsallság minden jurisdictiója alól;“ — s hátrább egy külön pont kívánja a cancellária tekintélyének helyreállítását.

A tiszamelléki megyék a dunán-túliakkal — tehát három tábla, s így 11 megye ellenében 33 megye kívánta volna a ministerium fölállítását, ha t. i. a táblák ezen javaslatot közegyetértéssel fogadták el, a mi nem bizonyos. Azonban nevezetes az eszme megpendítése, mely egyébiránt, úgy látszik, az 1723 óta működött országos reformbizottságok kebelében is előkerült volt. (A dunán-inneni 11 megye sérelmei közt csak a helytartó-

¹⁾ Muzeum kéziratai 27. l.

tanács reformját és a magyar tanácsosoknak a magyar ügyekben való meghallgatását kívánják a ministerium helyett.)

Mily gyöngé volt régi parlamentünk s mily keveset használt a megyék hirdetett ellenállása, bizonyítja az, hogy ily reformeszmék, melyekben a magyar ritkán maradt el a kortól, nem birtak testté válni száz évig az országgyűlésen; — a megyék pedig — bár békétlenül — száz évig voltak még kénytelenek tünni a helytartótanács törvényszegéseit s önkényét, mely az alkotmányon kívül állott s kész eszköze volt azon idegen befolyásoknak, melyek elhárítására az 1741-diki tiszta-melléki s dunán-túli megyék, úgyszólván kétségbeesésből bukkanhattak a „ministerium“ eszméjére, belátván, hogy a központi alkotmányos magyar kormány ereje biztosb garancia a törvényességre, mint a megyék ellenállási ereje.

VI.

A vitatkozás általános jellemzése. — Az értekezletek. — A június 14-ki nyilvános ülés.

A királynő alkotmányos érzületében, ígéreteiben s a magyarok iránti jó indulatában vetett bizalom csak újabb bátorítást adott a rendeknek az alkotmány biztosítására és némely reformra czélzott törekvésének, s midőn olyas került elő, a mi kívánságukkal ellenkezett, nemcsak az idegen tanácsosok befolyásának tulajdoníták, hanem olykor

hinni kezdék, hogy némely főúr és főpap, ki kedvességben áll az udvarnál, szintén részes a kellemtelen kívánságban, vagy tán épen alkotója is. — Azért a főurakra és főpapokra tán gyanakodóbb szemmel néztek, mint máskor. Azonban utóbbiak magatartása is sok kérdésben olyan volt, hogy a gyanu alaptalannak bizonyulhatott be. Meg volt a vélemény-különbség, de ez nem ment ellenségeskedésig.

Ugy látszik — az 1741-diki országgyűlésen ezen rendi különbségen kívül meg volt szintén egy másik pártkülönbség is, — bár szoros értelemben vett fegyelmezett pártokról abban az időben szó sem lehet — s ez az, a mi mindenütt csak a véralkatnál s érdekeknél fogva is meg van: a mérsékeltéké és hevesebbeké. Említettem az öregek nagy számát az országgyűlésen. Ilyenek voltak sokan a fő-főrangúak közt; de a követek házában egy újabb elevenebb, törekvőbb nemzedék foglalta el az 1723-diki követek padjait, s ezt kormányoznia a személynöknek több fáradságába került és ügyességet inkább próbára tette, mint elődeiét. Tulajdonkép nem volt vezére a követek házában: a vélemény többféleképp és függetlenebbül nyilatkozott.

A felső-házban is voltak oly ifjabb és hevesebb tagok, kiknek liberalismusával az öregek minden olykori iparkodás mellett sem birtak lépést tartani. És ezen hévig ment részvétel a közügyek iránt, mely mindjárt az első ülésekben és értekezleteken kitűnt, némi aggodalommal tölthette el a régi, csen-

des gyűlésekhez szokottakat. Egyik régi zászlós ur — gr. Eszterházy József horvát bán, ki hazafisága és okossága által tekintélyben állott, némi élességgel jegyzé meg magánkörben: Örül, hogy a mostani országgyűlés felülmul valamennyi eddigit irodalmi, tudományos műveltségü és bölcs férfiak sokasága által; mert ezelőtt — ugymond — ha egy-egy jeles-eszü ember elmondá véleményét, úgy hallgattak rá, mint valami oraculumra, s két kézzel elfogadta a többi; de most hűsznak is viszket egyszerre a nyelve, s be sem várják, hogy az ember elvégezze beszédét. Az ifjak egyrésze pedig nem törvényben való jártassága, vagy jó magaviselete által akar kitűnni, hanem hetykeség és fitogtatás által ¹⁾). Az öreg ur — mint ebből látszik — tarthatott tőle, hogy a lármásabb új nemzedék nem fogja oly okosan intézni az ország dolgait, mint az ő idejében tudták.

Azonban mindez, némi tulzás mellett is — életet és elevenséget adott az országgyűlésnek, s talán a közügyek eldöntésére nézve is jobb volt az eszmecsere a szer fölött nagy egyetértésnél. Annyi teljesen bizonyos, hogy az 1741-ki törvényhozókat nem lehet azzal vádolni, mintha meggondolatlanul és vita nélkül határoztak volna el bármit is. Majd minden vélemény talált ellenvéleményre; s valamint a követek nem hajoltak meg vakon egy Pálffy országbíró, egy Eszterházy bán, s annál kevésbbé az ugyszólván szélső jobbon volt egri püspök előtt, sem nem engedék könnyen kiforgattatni magokat

¹⁾ Kolinovics 97. l.

az ügyes és hajlékony személynök által: úgy a követek nyilatkozata sem maradt ment a kritikától. A kevésbé heves vén főurak sokkal biztosabban megalapítva látták mind állásuknál, mind elismert érdemeiknél és tehetségüknél fogva tekintélyüket, hogy sem legkisebb félelmet mutattak volna arra nézve, hogy véleményökhöz hazafiatlansággal vádolandja a közvélemény, — a mi nemkülönben csak rendkívüli krízisek alkalmával, midőn a szenvedélyek magasb fokra hágnak, vagy nem egészen érett parlamentekben szokott történni. A vélemények 1741-ben bátran, habár olykor némi ostentatióval is nyilatkoztak, sem a felülről, sem az alulról jöhető pressiótól nem tartva. A nemzeti önérzet, az egyéni függetlenség tettekben is szép példákban nyilatkozott, — annál inkább meg volt ez szavakban. A főrendek sokban akadályozták a reformtörekvéseket; de ellenzésük erősebb volt a koronázás előtt, mint után, főleg azért talán, mivel siettetni akarák azt, s kerülni mindent, a mi a fiatal és női érzékenységet sérthetné, a magyarok iránt annyi jó indulatot mutatott királynőben. — Azért a junius első felében tartott tanácskozásokon a főrendi ház éltesebb s befolyásos tagjai sokat elhalasztandónak véltek, a mit az alsó-tábla sürgősnek tartott. Mindamellet a főrendek nagyrésze is némely reformok mellett szólott.

Igy a helytartótanács eltörlését s ezzel kapcsolatban a ministerium fölállítását illető indítvány a főrendek értekezletében — junius 5-én — nem

fogadtatott el. Eszterházy bán oly nézetben volt, s vele a többség, hogy elég lesz ezt reformálni, érdemes férfiakkal betölteni a kevésbbé jól betöltött helyeket, s a testület tekintélyét nem kisebbiteni, hanem nagyobbítani kell. De a főrendek többsége is elfogadá azt a javaslatot, hogy egyházi és világi hivatalokra idegenek ne alkalmaztassanak. Azonban utóbbi határozatot igen is merevnek tartá a bán. Bármely kíváнатot — mondá ő — elsiетettnek tart, melyet nem a józan okosság, hanem az ellenszenv sugall, — annyival inkább a jelen esetben, midőn a kíváнат nem oly könnyen kivihető, mint a mily könnyen gondolható. Nem oly sürgős, s nem is időszerű, az a határozat. Megsért némely magas állásut, ki a magyarok iránt jó indulattal van, s ki használhat ügyöknek. Példákat hozott fel rá, hogy a külföldi származásuak, mily jó hazafiakká lettek. Többek közt, emlité a volt esztergami érseket, Ágost Keresztély szász herceget, ki az 1708—1715-iki országgyűlésen mindig felolvasatá magának külön a sérelmeket, s azokon annyira megindult, hogy ha maga Attila unokája lesz vala, sem hatott volna rá mélyebben. Azután maga szerkeszté össze két nap alatt a sérelmi lajstromot. Ő volt, ki, midőn azt követelték a főrendek, hogy ezután a cancellár csak a mágnások rendéből neveztessek ki, azt nyilatkoztatá, hogy készebb odahagyni az összes clerussal az országgyűlést, hogy sem ezt határozattá engedje válni. Különben Eszterházy bán is helyeslé, hogy a helytartótanácsi

kamarai hivatalok, katonai fő-parancsnokságok magyarokkal töltsenek be, s hogy ő felsége a magyar ügyekben magyar tanácsosokat kérdezzen meg, hogy a béke és háboru kérdéseit ezek nélkül el ne döntse, mely utóbbiakra nézve a primást, nádort, bánt és országbirót is meg kell híni, kik e részben szavazatot adnának, a mire joguk is volt mindig. Eszterházy egyebekben kereste a reform szükségét, mint a kerületi táblák.

Ezen országgyűlés — úgy vélekedett — nem csupán gravamenekért van együtt. Most, midőn a porosz miatt „ardet Ucalegon“, félő, hogy a török felhasználva az alkalmat ismét betör Magyarországra. Hazai katonát kell tartani ezen eshetőségre, s egy külön magyar hadügyi hivatalt állítani föl. Ez a haza védelmében kevesebbre kerül, mint az idegen katona; mert itthon van s a magáéból is pótolhatja a kincstár hiányait. Főlemlité a történeti bizonyítékokat, hogy a magyar jobb katona is a haza védelmében az idegennél. A hazai végvárat azért hazai katonával kell betölteni. Azon ellenvetésre, hogy nem most volna annak ideje, azt válaszolta, hogy kétszáz év óta soha sem volt erre alkalmasabb az idő; addig kell ütni a vasat, a míg meleg. Tudva van, hogy a jelen veszély idején, mily nagy bizalmat vet a királynő a magyarokba. Annyival inkább ki fog ez tenni magáért, s legyőzhetlen hűsége által megnyeri egész Európa becsülését sat.¹⁾

¹⁾ Kolinovics 101. lap.

A junius első felében folyt értekezletek igen jó befolyással voltak az eszmék tisztázására; mert, mint csak e néhány idézet is mutatja, mind a felső-, mind az alsóház értekezletein nagyjából keresztülmentek, az országgyűlésnek nemcsak formulázott, hanem eshetőleges tárgyain is. Általános átnézetet nyert mindenki a szönyegre kerülendőkről, s a királyi propositiók, bárminők lettek légyen, nem találhatták őket készületlenül.

Végre 13-án — vagy tán még 12-én leérkezett Bécsből a királynő válaszsza a rendek fölterjesztésére; továbbá az országgyűlés megnyitásának programja — személyesen a királynő által — s végül a koronázás programja. A rendek még 12-én egy nem nyilvános, de együttes ülést tartának, melyben a kerületek megvitatott kívánataiból a koronázási diplomába ujonnan fölveendő pontok olvastattak föl.

Az országgyűlés hatodik nyilvános ülése tizenegy napi szünet után junius 14-kén délelőtt 10 órára volt összehíva. Még pedig az alsótábla az országház szokott termébe, a felsőház pedig az országbíró, Pálffy gyöngélkedése miatt, ennek házához.

Az alsó-táblán a személynök előadja az ülés tárgyait, jelentvén, hogy elkészülvén a kerületi táblák a sérelmeknek és kívánatoknak a követi utasításokból való összegyűjtésével, nincs egyéb hátra, minthogy régi szokás szerint a felső- és alsó-tábla tagjaiból egy ugynevezett „vegyes bizottság“ neveztessek ki, a kerületi sérelmekből és kívánatokból

az országos sérelmek és kívánatok összeállítására. Mivel pedig tudomására jutott, hogy ő felsége június 19-kén indul le, s 20-án ünnepélyes bevonulását tartandja Pozsonyba, az idővel nagyon gazdálkodni kell, hogy a királynő megérkeztéig a jogokat biztosító diploma és az országos sérelmek lajstroma elkészülhessen, nehogy a felség megérkezte utánra maradván emez ügyek, elsietve kelljen tárgyalni, minek kárát vallhatná az ország. Annálfogva az említett munkálatokra ki kell nevezni a vegyes bizottságot, de mielőtt az alsó-tábla ebbe az öt megillető számú tagokat kinevezné, szükséges az alsóház ezen szándékát a főrendekkel tudatni. Az indítványt elfogadván az alsóház, mindjárt kineveztetett a felsőházba menendő küldöttség, melynek egyszersmind az alsóház sajnálatát is ki kellett fejeznie a felsőházi elnök rosszulletén.

A főrendek most nem az országházában tanácskoztak, hanem a Pálffy-házban, hol az ország-bíró egy ágyból vett részt a tanácskozásokban és elnökölt, míg a valóságos elnökséget a horvát bán vezette. A főpapok és főurak közül a magasb rangúak az elnök kisebb szobájában ültek a primással Eszterházy Imrével, kinek öregség és köszvény lábait szintén annyira elgyöngitette, hogy mindig két hajduja vezette be az ülésterembe. A főpapság és főurak nagyobb részének a nagyobb szomszéd-szobában voltak elkészítve az ülőhelyek. Az alsóház küldöttsége itt megjelenván, elfogadtatott annak izenete, hogy a gravameneket összeszerkesztő

vegyes bizottság még az nap kineveztessék; de vita támadt a fölött: vajjon a bizottság elnökének szükségkép világinak kell-e lenni, vagy lehet főpap is? — Ugy látszik, valaki kétségbe vonta a főpapok ily jogosultságát. — A veszprémi püspök, Acsády Ádám, — ki 1723-ban is részt vett az országgyűlésben mint az alsóház tagja, és ennek küldöttségi szónoka volt — megbántódva szólalt föl, hogy a clerus is földesur az országban, sőt az első rend a karok és rendek közt, s másnemű küldöttségben is részt veszen. Azért nagy méltatlanság lenne kizárni azt az elnökségből. Az egri püspök felhozta, hogy egy-egy főpap lehet az egész országgyűlés elnöke is, s annál inkább az országgyűlés egy-egy bizottságának. Aztán az alsóházba átjáró küldöttségekben az előadó mindig a clerus valamelyik tagja szokott lenni. Hiszen — ugymond — ha 1708 óta nem kell vala neki annyiszor ezen terhet viselnie, kevesebb hajszála őszült volna meg. Különben is az elnök szava egy-egy bizottságban csak akkor döntő, ha a szavazatok egyenlően oszlanak kétfelé, és ha ez az eset állana is be, a bizottság határozata még nem országos határozat, — a rendek nyilvános ülése elé kerül, s csak ez ad benne eldöntő szavazatot. Hozzá tette maga az elnöklő bán, hogy az országgyűlést nem szokta kötelezni a bizottság szavazata, az a dolog érdeme szerint határoz. — Ezek után a főrendek elfogadták, hogy a clerus valamelyik tagja is lehesen bizottsági elnök, — a minthogy az is lett.

Mind a felső-, mind az alsó-tábla kinevezte a vegyes bizottságba a maga részéről való követeket, s most is, mint mindig szorosan tartá magát ahhoz, hogy minden rend s minden tábla képviselve legyen benne.

A felsőház Patacsics kalocsai érsekkal, mint elnökkel együtt, 10 tagot küldött ki, az alsóház 18-at.

A felsőházból volt benne három pap, egy zászlós úr, 4 született gróf s 2 született báró. Az alsóházi tagok közül 4 ítélőmester (Horvátországgal együtt, ki a többi háromtól elkülönített rovat alatt emlittetik); 1 pap, 8 megyei, 2 távollévő főurat képviselő, 2 királyi városi és 1 horvátvárosi (a zágrábi) követ.

Azonban Schlosberger, pozsonyi követ azt indítványozta, hogy mielőtt a bizottság a munkálathoz fogna, a kerületi tábláknak egymás közt kellene nagyobb összhangzásba hozniok kívánataikat, a miben eltérnek. E végből négy-négy követet küldene ki mindenik tábla a személynökhöz, kik mindenek előtt azon pontokra nézve egyeznének meg, melyek a diplomába felveendőek. A javaslat elfogadtatott, s az ilyenmü munkálat megkezdésére másnap reggel 8 órakor voltak a táblák megbízottjai a személynöknél megjelenendőek.

VII.

Az országgyűlési tárgyalás módja. — Az indigenatus kérdése. — Curiosumok. — Országgyűlési szállás. — A junius 16-ki ülés.

Régibb országgyűléseink gépezete és munkálkodási módora egészen más volt, mint napjainkban. A két ház külön termekben tanácskozott ugyan, de annyira egy testületnek tekinté magát, hogy egy törvényhozási vitatárgyra kész indítvány sem tétetett a nélkül, hogy a másik azonnal ne értesíttessék; mindkét ház ugyanazon időben ugyanazon egy tárggyal foglalkozott, — és különböző időben a két ház nem tarthatott nyilvános ülést. Legfőlebb az alsóház, melynél az iniciativa volt, egy vagy fél órával előbb ült össze. Például az alsóház hatodik ülése a felsőháznak is hatodik ülése volt. Helyileg külön voltak, de az időre nézve egyek. Két külön gép, mely ugyanazt dolgozza, — ugyanazon gyorsaságot tartva meg. Ha az egyik valamely tárgynál hosszasabban fennakadt, a másiknak várakoznia kellett, míg az túl lesz azon a tárgyon, s csak akkor vehette elő ismét. Mint láttuk, az együttes tárgyalás küldöttségek által történt előszóval.

Azonban nagy lesz vala az idővesztés, ha az alatt, míg az alsóház indítványai a felsőházban megvitattatnak, az alsóháznak vesztegleni kellett volna. Néha ugyan megtörtént ez is vagy az egyik, vagy a másik háznál; — de legtöbbször mindkét

ház jobban el volt foglalva, mint a napjainkbeli parlamentek. Mert a míg egyik tárgy a felsőházat megjárta, az alsóház azalatt új tárgyat vett fel, úgy hogy két-három tárgy is forgott fenn egyszerre, s egy-egy kérdés megvitatását mindegyre más szakasztotta meg a deputatiók által. Azért egy régi országgyűlés leírása nagyon zavaros, ha szorosan a vita menetének egymásutánját tartanók meg, s nem egy-egy kérdést különvéve kísérik végig. — Ilyenszerű lesz alkalmasint az életbelépendő delegatiók tárgyalási modora is, melyek eszméje Európában tán seholsem teremhetett volna, mint Magyarországon, habár meg van az a különbség, hogy az izenetek írásban fognak történni. Kisebb különbség formailag az, hogy szavazásra egy terembe fog gyűlni a magyar és német delegáció; mert itt semmi egyéb, csak épen szavazás történhetik.

Az 1741-diki június 14-ki, vagyis hatodik ülésben, az átizenések alatti szünetekben a már előadottan kívül több tárgy is került szönyegre. Így Czompó, sopronmegyei követ indítványa, mely szerint különösen financiaális szempontból szoros vizsgálat alá kell venni a honfúsitott idegenek (indigenák) lajstromát, s mindazokkal, kik a díjt le nem tették, le kell tétetni.

Volt már talán nyolczvan éve, hogy I. Leopold csaknem minden német, francia és olasz tábornokát, ministerét s hívét Magyarországon honfúsíttatá, a nélkül, hogy nagy része a tetemes díjt ezért letette volna. Részint hát a financiaiakért,

részint azért, nehogy ez ügyben való rendetlenségek miatt könnyű legyen, az ausztriai családok indigenatusi joga által a külső befolyást mintegy kéz alatt nagyobbítani, a ház elfogadá Czompó indítványát. Hanem ez a javaslat nem volt annyira megérelve, hogy a felsőháznak még most jelenteni kell vala. Egy előleges munkálatról volt szó, melynek alapján annak idejében az alsóház egy formszerinti indítványt teend s azt a felsőházzal közlendi. Annálfogva nem vegyes bizottság küldetett ki a vizsgálatra, hanem csak az alsóház kebeléből választák azt.

Még két különös incidens jött elő a szünetek közt, mely inkább curiosum lehetett s még inkább az napjainkban. A pasquillusok, kivált országgyűlések idején, divatban voltak. Így 1741-ben is több jelent meg. Egyik a jezsuiták ellen volt intézve, s ez, mint már akkor nem oly égető napi-kérdés, kevesebb figyelmet ébresztett. De megjelent egy másik, mely izgató természetű volt. A németeknek Magyarországtól és magyarországi hivatalaiktól való bucsuzása volt az, — a magyarok ellen és alkalmasint kiméletlen modorban írva. A személynök az országgyűlési elnöki székből mondá ki rá az anathemát. Attól lehet tartani — ugymond — hogy akadhat nyughatatlan és elmésségét fitogtatni szerető ember, ki majd a németek gúnyolásával fog felelni s ebből ingerültség és dulakodások támadhatnak, mi az országgyűlés menetét zavarhatná. A személynök ezen intése még nem oly különös ránk

nézve, mint a mit nyomatékosság kedvéért hozzátett. A karok és rendek tartózkodjanak — ugymond — hasonló iratok készítésétől s tartóztassák vissza az alattok lévő fiataltságot is. Mert a ki ezen intés ellen tesz, azt ő törvényszéke elé fogja idéztetni. Ez ismét nem oly tárgy volt, melyet a felsőháznak tudtul kellett volna adni.

A másik tárgy : egy országgyűlési szállás kérdése, a felsőházban került elő; de az alsó is fölszólíttatott, hogy azon kérdésben tegye magát solidaritásba vele. Az eset ez volt : A szállásokról az udvar számára a főlovászmesternek kellett gondoskodnia. Sinzendorf német miniszternek Jászi nevű nemes ember házában volt eleve kijelölve a szállás, még pedig annak egy mágnásnőnél évek óta bérben volt emelete. Midőn a szállást elő kellett készíteni az országgyűlési vendég számára, Jászi illetlen kifejezésekkel utasítá vissza a lovászmester küldötét — kidobással s még rosszabbal is fenyegette, a ki az ő nemesi házába be akar tolazkodni.

A felsőházban nagy méltatlankodással vették ezt, s az országbíró — egyszersmind tábornagy — kinek ezrede éppen Pozsonyban volt, kész lesz vala kidobatni saját házából az ellenszegülőt, ha lakóját el nem teszi a kijelölt emeletből. De jobbnak látták az ügyet az alsóháznál is jelenteni; részint, hogy az is föllépjen ez ügyben, — részint, hogy az ajánljon módot a főlovászmester tekintélye megsértésének megtorlására. Különben is a személyekre tartozott volna a nemes ellen a törvényes

eljárás. Az alsóház — mindamellett, hogy az is nagyon rossz néven vette, hogy, midőn az országgyűlés a kormánytól a zászlós urak méltóságának és tisztének helyreállítását sürgeti, éppen akkor egy magyar mutassa ki legnagyobb tiszteletlenségét egyikök iránt, — nem látta jónak, hogy a botrány nagyobbá tétessék, egy nemesen elkövetendő erőszak által. Megbizta a személynököt, intse meg szép szerint Jászit, s ha ez nem használ, idéztesse meg törvényesen. A dolog vége az lett, hogy Grassalkovics személyesen ment el a vakmerő nemeshez, s különösen abbeli ügyessége által, hogy kitalálta az ellenszegülés eredeti rugóját, véget vetett a bajnak. Ő, t. i. nem a házi urhoz, hanem a házi asszonyhoz fordult, s megnyerő modorával játék volt kivinnie, hogy a lovászmesteri tekintély ellen rebellált Jászi család rögtön a loyaltás élő példájává legyen; mert a legnagyobb készséggel saját maga lakásából költözött ki, s azt bútorostól együtt az ország rendelkezése alá bocsátá¹⁾ — Az esetben az a különös, a mi jogon a főlovászmester és országgyűlés egy pozsonyi nemes polgár háza felől rendelkezik. Az argumentum az volt, hogy a régebbi országgyűléseken is a nemesi ház vitás emelete országgyűlési szállás volt s ilyenül volt beírva. Azonban Pozsony városa kicsiny volt, — kisebb mint most, s ott a vendéglők s bérbe adható szállások kevesebb számmal, mint napjainkban.

¹⁾ Kolinovics és a nemzeti muzeum kéziratai.

Azért nem lehetett azokra nézve egészen a magánosok nyereszkesedésére támaszkodni. A régi rendtartásról ebben a részben ezt tudjuk :

1647-ig alkalmasint maga Pozsony városa gondoskodott az országgyűlési tagok szállásáról, — legalább voltak „szállás-osztók“ (Hospitiorum Distributores), kik sokszor visszaéltek hivatalukkal, — megvesztegettetvén magukat. Épen ezen visszaélések miatt a nevezett évben tartott országgyűlés azt rendeli, hogy annak utána a főlovászmester minden országgyűlésre küldjön két feddhetlen biztost, kik összeírják s kijelölik a szállásokat kinek-kinek rangja szerint, — ezért pedig díjt és ajándékot el ne fogadjanak. Egyszersmind meghatároztatik, hogy a főpapok, országbárok, mágnások s más főrendüek a belvárosban kapjanak szállást, a megyék és főurak követei a felső külvárosokban. 1655-ben megújítják a törvényt, s annak végrehajtásában jobb rendtartást parancsolnak. (1647-iki 23-dik és 1655-iki 88. cz.) Kell-e fizetni a szállásokért, — a törvénykönyv nem mondja, de a gyakorlat szerint alkalmasint nem fizettek.

Az 1741-ki országgyűlés kezdete előtt is a lovászmester felügyelete alatt két biztos irta össze a szükséges szállásokat, — kijelölván, melyik való a koronázásra lejövendő idegenek, s melyik az országgyűlés tagjai számára. A zsidókat az 1712-ki koronázáskor merőben kitiltották annak idejére a városból. Ezuttal — Pálffy országbíró közbenjárására s a királynő rendeletére meghagyattak, —

csak a köztük lévő idegenek és szegény-sorsuak elküldése rendeltetett el, s ilyeket befogadniok nem volt szabad az egész országgyűlés alatt. Minden gondoskodás mellett is már május közepe felé, az országgyűlés kezdetén, a sok vidéki nemesnek Pozsonyba tódulása által oly drága lett minden, s különösen a szállás, hogy egy bútortalan szoba csak magában napjára egy arany volt, a mi még napjainkban is szerfölötti lenne, s az országgyűlés más, kevésbbé érdekes napjain is egy forint volt ily szoba napjára, a mi szintén sok abban az időben ¹⁾).

A hetedik ülés pénteken, június 16-án tartott. Három királyi leirat olvastatott föl. Egyik válasz volt a rendeknek azon föliratára, melyben a bevonulás programját módosíttatni kéri. — A királynő kijelenti, hogy előbbi programja is, mely az 1712-ki bevonulás mintájára készült, nem zárta ki, hogy a nemesek is kézsókra ne bocsáttassanak, s ez most is megengedtetik. A mi az ország báróinak szerepét illeti, a bevonulásnál, a királyi előterjesztések átadásánál és a koronázásban azok fogják szokott szerepöket vinni. Egyszersmind jelenté, hogy bevonulását június 20-án fogja tartani.

A más két leirat egyike a királyi előterjesztések átadásának, másika a koronázásnak programját tartalmazta. Erre mindkét ház megválasztotta részéről a küldöttség tagjait, mely a királynő meg-

---

¹⁾ Kolinovics 33. és 40. lap.

érkeztek a határszélig volt ez elé menendő. — Egyéb nem történt ezen ülésben, ha csak azt nem említjük föl, hogy a mint a főrendek együtt ültek Pálffy országbíró házánál, ki fölkelte volt ágyából, s így a gyűlés minden tagja egy teremben lehetett — 11 órakor megszólalt a város minden harangja, a pestis megszűnteért való hálaadásra intve a hivatottakat. A ház tagjai, a kalocsai érsek példáját követve, áhitatosan letérdeltek.

Vasárnap, 18-án reggeli 9 órakor tartatott a nyolczadik ülés az előbbi helyeken. Az alsóházban a személynök jelenté, hogy mind a táblák elkészíték közmegegyezéssel az inaugurale diplomába fölveendő pontokat, mind a vegyes bizottságnak erre adott véleménye fogalmazva van.

Ezen nagyfontosságú tárgy rövid illustrálását és a rendeknek ebben való munkálkodását tárgyalják a következők :

A koronázási diplomába, mint azt III. Károly 1712-ben a rendek kívánságára kiadá, öt pont tételezett volt be, melyek az ország jogainak és szabadságainak biztosítását foglalják magokban, s melyek ama diplomának 5., 6., 7., 8. és 9-ik §-ait alkotják. És ezek a diploma lényeges részei, — az előtte lévő §-usok csak historiai bevezetés, s ez természeténél fogva változhatott az uralkodók személye és megkoronáztatási viszonyai szerint; hasonlóképp változó, mert ugyanazon jelleműek a diploma befejező §-ai.

Az 1712-diki öt pont rövidbe foglalva ebből állott :

1) A király s törvényes maradékai megtartandják az őseik és magok által adott és megerősített jogokat és szabadságokat s az esküt leteszik rá, még pedig az 1687-ki szerint (melyből a nemesek fegyveres ellenállási joga ki van zárva).

2) A koronának az országban kell őriztetnie.

3) A visszahódított és visszahódítandó ország-részek kebleztessenek az országba.

4) Az uralkodóház férfi-ágának magva-szakadásával a szabadválasztás visszaszáll az országra.

5) Valahányszor új király koronáztatik, hasonló biztosító levél adandó ki.

A diploma az 1715-iki II-ik czikkül van törvényünkbe iktatva.

Nem érvén be ezzel : az 1715-iki III-ik törvényczikkben, (mely külön áll a diplomától), egy magyarázat van oda téve az előbbi pontokhoz, melynek lényege, hogy a király másképp nem kormányozhatja az országot, mint országgyűlésileg hozott és hozandó törvények szerint; és továbbá, hogy a nemesi kiváltságokra nézve a királyi esküformába foglalt azon pont, mely szerint az országgyűlés és korona együttesen határozhat rólok, nem fog alkalmaztatni. Utóbbi törvényczikk azonban csak az akkori királyra szólt s nem maradékaira is.

1723-ban a *pragmatica sanctio* egész terjedelmében fölvette magába mind az 1715-diki 2-ik czikket, vagyis a diplomát, mind az 1715-diki 3-ik

czikket, — csakhogy amazt kiterjeszté a női ágra is, utóbbit pedig nemcsak az élő királyra, hanem minden törvényes maradékaira.

De épen az által, hogy az 1712-diki koronázás diplomája kiterjesztetett a női ágra is, annak egyik pontja — a 4-ik — ellenkezőre változott; mert ama 4-ik pont kizárta volt a női örökösödést.

Igy 1741-ben a diplomát a *pragmatica sanctio*-hoz képest is okvetlenül máskép kellett formulázni. De a rendeknek egy másik is szivőkön feküdt. — Az 1715-diki 3. cz. czéljához képest, mely már alaptörvénynek vétetett volt fel a *pragmatica sanctio* által, a diplomában is biztosítani akarták a nemesi kiváltságokat, olyképen, hogy azokon még a törvényhozás se módosíthasson. És ha a diplomába az fölvetetik, — természetesen — az esküforma is módosítandó, mely a törvényhozás ama jogát fenntartá. Már 1723-ban megkísérlék a rendek e részben való vágyukat létesíteni, s új alaptörvénynyé emelni a 3-ik czikkben; de e törekvés a kormány ellenállásán gyöngye és fölösleges czikké silányult ¹⁾.

1741-ben tehát nemcsak a *pragmatica sanctio* tette elkerülhetlenné a diploma máskép szerkesztését, hanem a rendek elakarták érni 1715-diki és 1723. diki czéljokat is, hogy t. i. megmásíthatlan alaptörvény biztosítsa a nemesi kiváltságokat.

---

¹⁾ „A magyar királyi szék betöltése és a *pragmatica sanctio*“ című munkában írta le szerzőnk ezen czikk történetét 205. és köv. lap.

Hogy a nemesség adómentessége, kiváltságai örökre, s annyira ki legyen kötve, hogy azon a törvényhozás se változtathasson, — botránkozásul szolgálhat, s szolgált is már a népjogokról tisztultabb fogalmu jelenkorban. Őseinkre ez a szűkkeblűség, rövidlátás vádját vonta, — sőt azon gyanúsításnak teszi ki őket, hogy nem politikai tekintetek, hanem a megkövesült castok szennyes önzése vezérlé.

Nincs itt helyén védíratot írnom mellettük. De röviden egy-két észrevételt mellőzhetetlennek tartok, mert a történetírás elmulasztja kötelességét, ha magyarázat nélkül hordja föl a tényeket, sőt visszaél hivatásával, ha nem tesz egyebet, mint vádakot mond ki, sujtó ítéleteket hoz, — még pedig a jelenkori divatos eszmék mértékét használva, a helyett, hogy bele igyekeznék helyezni az olvasót a hajdani nemzedékek egészen különböző viszonyaiba és felfogásába.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznem, hogy 1741-ben a kiváltságos osztálynak a jobbágyok iránti igazságtalansága nem fejlett volt oly gyászos visszaéléssé, mint a későbbi időkben, — akár a jobbágyoknak földesurakhoz való viszonyát, akár az állam iránti kötelezettségeiket tekintjük. A mi az első viszonyt illeti, a jobbágyon legnagyobb teher az volt, hogy a földesur a magánhasználatára külön kiszakasztott, vagyis a majorsági földeket tartozott művelni, s ezenkívül a jobbágyak használatára és saját erejükön megmivelésére kiosztott föl-

dekről az urnak kilenczedét, s még ezenkívül marha- és pénzbeli adót kellett fizetnie. A jobbágyságban az előbbi, t. i. a majorsági földekre fordított munka, vagyis a robot volt legterhesebb. — Ugyde a XVIII-ik százév első felében a robot nem volt oly terhes, mint azelőtt, vagy azután lett. Míg a török bennlakása idején a nemesek várakat tartottak, a jobbágyok munkája a vár fenntartására és hadi fuvarok kénytelensége által volt terhes. De már Károly uralkodása alatt odahagyák váraikat a nemesek, s többnyire nem valami pompás palotákat, hanem a parasztházaktól nem sokat különbözött hajlékokat kezdenek lakni.

Majorsági föld, minél inkább el volt foglalva a nemes a haza folytonos védelmével, annál kevesebb volt. A jobbágy nem mezei munkával, hanem a földesuri adóval tartá fönnt a nemesi családokat s látta el a várakat.

A mint a nemesség katonából lassankint gazdává, s lakhelye várból „curiává“ lett, még sokáig megmaradt a viszony, hogy a jobbágynak kevés dolga volt földesura szántóföldjeivel.

De a másik teher is könnyebbült — nem egyes esetekben, hanem általánosságban. I. Leopold absolutismusa és háborúi, a Rákoczy-féle belső háború alatt az állam oly sokat követelt a jobbágyon, hogy a földesuri adó mind alábbszállott, s nagyobb uradalmaknál még ki is kezdett divatból menni. A viszonyt elég világosan jellemzi egy 1698-beli em-

lékirat, melyet az akkori nádor adott át Leopoldnak, ki, mint tudva van, azt követelte, hogy az országra kivetett adó egy harmadát a főurak és nemesek fizessék.

„Magyarországon — ugymond — százakra megy azon faluk száma, melyek földesuroknak alig 10 forintot, a királynak pedig 100-nál is többet fizetnek,“ s ismét : „Vannak oly uradalmak tetemes számmal, melyek a háború sanyargatásai miatt három százalékot sem jövedelmeznek a földesurnak, — s mégis (némelyik eladósodván) hat százalékot fizet a hitelezőnek.“

„Azután, ha megvizsgáljuk — folytatja a nádor — mit bir a jobbágy, s mit a földesur, napnál is világosabban ki fog tűnni, hogy egy-egy faluban a parasztok százannyit birnak, mint a földesurak. Valamennyi szántóföld, rét, szőlő, legelő és erdő a faluban, — mindannyit a parasztok használják, — néha egy arasznyi földje sincsen a földesurnak.“ — Végre : Vannak olyan faluk is, melyek földesuroknak egy fillért sem képesek fizetni a katonai elszállásolás terhe miatt. A földesurnak tünie kell ezt, különben jobbágysai megszöknének sat.¹⁾ Így tehát az előbbi százév végén s az akkorinak első felében (midőn az állam szintén sokat rótt a jobbágyra), a földesuraknak való adózás oly zavarba jött, hogy alig lehet hinnünk, hogy 1741-ig helyreállhatott volna. Később, midőn a nemesség

---

¹⁾ Szalay „Magyarország Története“ VI. köt. 35. és köv. l.

maga kezdett külön gazdaságot folytatni, ha a fizetés nem is állott helyre a régi módon, a robot nyomasztóbbá lett.

Még tekintetbe kell vennünk egy másik körülményt is. A töröktől csak az előbbi generációban visszafoglalt Magyarországon a mai legtermékenyebb vidékek csaknem puszták voltak: legelő volt a nagyobb rész, hol az ország mai gazdagsága, a gabona oly dúsan terem. — Kormányt és rendeket nagyon foglalkoztatott a betelepítés ügye. Ha tehát még napjainkban is a föld terjedelme kulcsa szerint kivetett adó sokszor aránytalan és terhes, mennyivel inkább az lehetett volna a múlt százévben! — Azért, midőn a rendek a diplomába foglalandónak vélték azt az elvet, mely szerint, az országos adónak nem szabad a földet, hanem a személyt terhelnie, nem csak osztályuk kiváltságát tarták szem előtt, hanem egy a viszonyokból folyt nemzetgazdasági szükségességet, — sőt az elv még igazságosnak is látszott. Maguk a jobbágytelkek az azelőtti időkben is nem a föld terjedelme, hanem a kiállitható ekék és ökrök száma szerint becsültettek — szóval a munkaerőhöz képest, mely nélkül a föld nem hajt jövedelmet. Igaz, hogy épen ez az elv fejté ki a későbbi visszaéléseket. A nemesek elkezdének minél több majorsági földet szerezni, — azaz annyit, a mennyit jobbágyaik szélső erőfeszítése meg bír mivelni, — s ez ép annyi visszaélést és sanyargatást szült, mint a vármunka. De vegyük azt, lehetett-e más mód arra, hogy Magyarország-

nak annyi háború s a török által parlaggá tett földje legalább a mívelés kezdetleges stadiumán áthaladjon?

A mi pedig a jobbágnak az állam iránti kötelességét illeti, 1741-ben szintén enyhébb volt még. Egy jóval későbbi időben jött szokásba az, hogy a nemes a katonakötelezettségtől ment maradván, a sorozás csak a parasztra terjedt ki, ugyanazon szegény munkás-osztályra, mely a katonát fizette is. 1715-ben behozatott ugyan a rendes katonaság; de az ország még csak bizonyos számú ujonczot sem szavazott meg, csak pénzt, melyből toborzás útján állított ki a kormány katonákat, s még az ország kérte, hogy ebbe magyarok is véteszenek föl, — különösen a nemesek.

Midőn tehát a nemesek az adózás alóli fölmentetésüket állandósítani akarják, még 1741-ben nem állhat törekvésük azon gyűlöletes színben, mintha egy másik osztály rovására akartak volna gazdagodni.

Politikai tekintetek vezérlék őket. Abban az időben Európának még oly államában is, mint egy nagy forradalmat kivivott Angliában, az államhatalom tulkapásai ellen más gátot nem láttak, mint az aristocratiát. Mindenki látta, hogy a hol az absolutismus fölülkerekedett, művét azon kezdte, hogy az aristocratia politikai befolyását, vagyonosságát és tekintélyét megtörte. Ez Ausztriában és Csehországban régóta sikerült, hol már nemcsak a jobbágyak, hanem a főurak is fizették az adót, még

pedig — egyedül nemesi lakjukat kivéve — minden birtokaik után. Nálunk hasonló eljárás mellett nemcsak attól lehetett méltán tartani, hogy (a különböző nemzetgazdasági viszonyoknál fogva) a vagyonos osztály s így maga az ország tönkre jut, hanem, hogy a nemesség, megtörténvén az első lépés, lassankint leszoríttatik alkotmányos jogaiból is, korántsem a nép javára, hanem a hataloméra. Némi igazságtalanság is látszott benne lenni, hogy az a nemesség, mely nem csak még folyvást kötelezve volt az insurrectióra veszély esetében, hanem a megyéken ugyszólván ingyen tartozott (büntetés terhe alatt is) hivatalt vinni, igazságot szolgáltatni, ezenkívül saját jobbágyainak bírása és róluk felelős ura lenni, — még maga is fizessen. S miből? Ismét csak jobbágyaiból; mert a nemesnek majd minden vagyona a jobbágyaitól bejött adó és kezük munkája volt, — s ez is azon időben nem sokat hajtott be.

A megyei institutió is elválhatlannak látszott a nemesi kiváltságtól. A török megszállás idején a megye területéről kiszorított nemesek néhányra minden felsőbb meg- és helybenhagyás nélkül azonnal megyegyűlés és megyehatóság lehetett. Ha a nemesi praerogatívák alaptörvénynyé nem tétetnek, félték a rendek, hogy a megye elenyészik s megyék nélkül országgyűlés sincs. Már pedig, ha a nemesi kiváltságok lényegét földadják, a csupa név nem menti meg se őket, se a megyét.

Igaz, hogy a fennforgó határozat szülőany-

nyává lett sok nemzetgazdasági kárnak és politikai bajoknak. De a törvényhozói előrelátás nem tehető felelőssé olyanért is, a mi a jelen generáció égető szükségsein és az egész világon uralkodó koreszméken épül, s nem vesz számításba oly merőben ismeretlen dolgokat, minők a következő százévekben uralkodandó koreszmék, miknek tudása több mint prófétai lelket kívánna.

Különben is hozzátehetjük, hogy midőn a rendek a diplomába akarták beigtattatni, hogy a nemesi kiváltságokról szóló törvények magyarázatára és alkalmazására nézve a törvényhozásnak sincs joga határozgatni, — s ezt megmásíthatlannak mondják, — ha ez kizárta is azt, hogy országgyűlés nélkül, vagy közönséges országgyűlésen ezen sérelem legyen ejthető, nem zárta ki azt, hogy trónváltáskor az inaugurale diplomába más pontok is, vagy az előbbieket módosításai ne lehessenek fölvehetők. Erről az 1741-diki rendek legkevésbé mondhattak le; mert, ime a nemesi kiváltságokat illető clausulájok ekkor nem vétetett fel a diplomába, — s lemondtak volna-e a reményről, hogy egy előbb vagy utóbb bekövetkező trónváltásnál maguk vagy fiaik betétethessék a mi tőlük megtagadtatott?

A fentebbin kívül volt még egy nagy ohajtása az 1741-diki rendeknek: az ország integritásának teljes helyreállítása. Erdélyt s a bánsági katonai vidékeket már 1723-ban teljesen be ohajták kebleztetni az országba; — de az úgy elhalasztá-

tott s a vágy Károly egész életében teljesületlen maradt. Most a jogos kívánság teljesülését is a diploma által voltak biztosítandók, — nemcsak azért, mivel a királynő jóindulatától többet reméltek; — nemcsak mivel szorult helyzetét ismerték, — hanem bármely hatalmas és jó viszonyok közt lévő király elé hasonló diplomát terjesztettek volna. Ezt az előbbi országgyűléseknek nemcsak tradíciója, hanem természetes logikája hozta magával.

Lássuk most, mikép formulázta az 1741-iki országgyűlés a királyi hitlevelet.

VIII.

A diploma. — A kerületek munkálata és a vegyes bizottság megjegyzései. — A június 18-ki tárgyalás az alsóházban s a felsőházban.

A kerületi táblák és a vegyes bizottság június 18-án nem az egész diplomát terjeszték elő, — hanem annak csak lényegét, t. i. annak a jogokat biztosító pontjait. A táblák most öt helyett, nyolcz pontot véltek a diplomába foglalandónak.

Az 1-ső pont szóról szóra meghagyja az 1712-diki első pontot; de hozzáteszi, hogy a nemesi kiváltságok és szabadságok dolgában, valamint nevezetesen az adómentességben, a törvényhozásnak beleszólási joga nincs, s itt idézik az 1715-diki 3-ik cikket. Szóval a kerületi táblák a diplomába szóról szóra azt akarják fölvetetni, miből az ország-

gyűlési tractátusok folytában az 1741-diki 8-dik czikk lett.

A vegyes bizottság a táblák ezen pontján igen csekély *stylaris* módosítást tett.

A 2-ik pontot a táblák és a vegyes bizottság meghagyják az 1712-iki szerint.

A 3-ik pont az ország integritásáról szól s egészen másként, mint az 1712-diki. Ott még a visszafoglalt és visszafoglalandó részek bekeblezésére nézve is fenn van tartva, hogy e részben az országgyűlésnek és királynak lehet egyezkedniök. Most nemcsak hogy a táblák kihagyták ezen záradékot, hanem a vegyes bizottság is.

A táblák kikötik, hogy a visszafoglalt és visszafoglalandó területek valósággal, teljesen és tetteleg s még a jelen országgyűlés alatt visszakebleztetnek Magyarországba, vagy a hozzákapcsolt részekbe, s mind a beligazgatás, mind a közteherviselés tekintetében a többi megyékkel egyenlő lábra állittassanak. „Erdélyt pedig — így szól a fogalmazat — mint ezen ország szent koronájához tartozót, mind magunk, mind utódaink mint Magyarország királyai fogjuk birni s kormányozni.”

Szóval ezen tervezett pontból szélesedett ki, erejéből vesztve az 1741-diki részletesebb 18-dik törvényczikk.

A vegyes bizottság a táblák fentebbi fogalmazatában csak azt vélte megváltoztatandónak, hogy kihagyandó a pont elején lévő kikötés, mely szerint

„tettleg (realiter) s még a jelen országgyűlés alatt“ meg kell történni a bekebelezésnek.

Meg kell jegyeznem, hogy a táblák közül mind a tizza-melléki, mind a dunán-tuli elmulasztották Erdélyről említést tenni, — csak a dunán-innei említette föl röviden, — s nem igen határozottan; mert míg Erdély visszacsatolását kívánják, másfelől az oda Magyarországtól foglalt részek visszakebelezését sürgetik. Így a táblák együttesen kipótolták a mit külön-külön elmulasztottak volt.

A táblák következő három pontját, u. m. a 4., 5. és 6-dikat, a vegyes bizottság egy ponttá vonta össze, némi kihagyással. Az ebben foglalt kívánatok nem voltak meg a korábbi hitlevélben; de azok még sem valának újak, mert számos törvényen épültek. A vegyes bizottság fogalmazata szerint a

4-ik pont lett volna : hogy a nádori méltóság, s a vele egybekötött helytartói hivatal egy évnél tovább üresen nem hagyandó; és hogy mind a nádori, mind az érseki, mind a báni hivatal törvényes és teljes méltóságaikban megtartatnak (a bánit a bizottság iktatta be); továbbá, hogy a magyar ügyeket az országon mind belül, mind kívül a király magyarországi szülöttekkel intézendí; és végre, hogy a király az országgyűléseken személyes jelenlétében fogja mindig orvosolni az ország sérelmeit. A táblák utóbbiakra nézve többet kívántak valamivel. Így be akarták tétetni a diplomába, hogy az uralkodó nagyobbrészt az országban lakjék, és hogy egyházi és világi tisztségeket, méltóságokat,

valamint a koronára szállott birtokokat csak magyar nemzetbelieknek fog adományozni. A vegyes bizottság úgy vélekedett, hogy ezen utóbbi óhajtasok nem a diplomába, hanem a rendes törvényezikkek sorozatába tartoznak, s így későbbi tárgyalásra maradhatnak.

Az 5-ik pont (a táblák munkálatában a 7-ik) megfelel az 1712-ki 4-iknek, s szól a királyi házban való örökösödés rendjéről. Csakhogy a mi ott a férfiágra nézve mondatik, most mind a férfi-, mind a női-ágra szól, — hogy t. i. — hivatkozva az 1723. 2-ik törvényezikkre, az ott kijelölt családfák kihalása esetében, a szabad királyválasztás joga viisszaszáll Magyarországra s a hozzákapcsolt részekre.

A vegyes bizottság ezen ponton lényegest nem változtatott, hanem csak kibővítette s az által szabatosabbá tette.

A 6-ik pont (a tábláké szerint a 8-ik) lényegében az, a mi az 1712-diki 5-ik és szintén utolsó, melynek erejénél fogva a jelen diploma mindannyiszor, valahányszor a királyi utódok országgyűlésileg megkoronáztatják magokat, ki lesz állítandó a megkoronázandó törvényes trónörökösök által, — s arra eskü lesz leteendő.

Ennyi volt, a mi a diplomára nézve javaslatkép terjesztetett elő. A másik inaugurális okmány, az eskü-forma szintén változtatást volt szenvedendő.

A táblák kihagyván az eskü-formából azon szavakat, melyek a nemzeti jogokat és szabadságo-

kat a törvényhozás akaratától teszik függővé, a helyett ezen szavakat ajánlák : „a fentebbi diploma értelmében“ (t. i. a diploma-javaslat 1-ső pontjának záradéka értelmében). Továbbá a táblák oda, hol az eskü-formában a király az ország határainak terjesztésére való telhető törekvést fogadja, beszurandónak vélték : „és az előrebocsátott királyi diploma értelmében bekeblezzük“ (t. i. az országhoz tartozó és az újonnan hódítandó részeket).

A vegyes bizottság meghagyá az eskü-formára nézve az első kívánatot; de az utóbbit mellőzendőnek vélte — s az eskü-formát a maga fogalmazása szerint egész terjedelmében, mint javaslatot az országgyűlés elé terjeszté a junius 18-diki, vagyis nyolczadik ülésben.

A személynök előadta, hogy a tárgyalási szokott forma azt hozná ugyan magával, hogy az alsó-tábla várná be, míg a vegyes bizottság élén annak elnöke forma szerinti jelentést teend munkálatáról. Azonban az idő rövid s a bizottsági munkálat, a kerületekével együtt Pécsi ítélőmester kezénél lévén, előlegesen is hozzáfoghat tán az alsó-tábla a vitához. S csakugyan Pécsi ítélőmester — ki mint ilyen, a vegyes bizottság tagja, s talán tollvivője is volt — hozzáfogott a fölolvashoz, mely pontonként történt, úgy hogy először a kerületi táblák munkálatának egy-egy pontját és rá a vegyes bizottság megjegyzését olvasta föl. Így a vita nem oszlott egy általánosra és részletesre, — mindjárt az utóbbin kezdtek.

Gondolni lehet, hogy a vita általán véve nem volt nagyon hosszú; mert a kerületi táblákon valamennyi megyei követ, a vegyes bizottságban mindenik tábla képviselői — s különösen a királyi tábla, — e szerint a szóvivők majd mind részt vettek a munkálat előkészítésében. Így az alsó-tábla hamar átesett még az nap a fontos mű elkészítésén.

Azonban a bizottsági munkálat — mint láttuk — némely részben eltért a táblákétól, s itt a ház plenumának kellett dönten.

Az első pontot elfogadta az országgyűlés azon módosítással, melyet a vegyes bizottság ajánlott; annál inkább a másodikat, melyben a bizottság egyet értett a kerületekkel. De a harmadik, az ország integritására vonatkozó pontban vita támadt, miután a bizottság véleménye elütött a kerületekétől. A kerületek azt kívánták, hogy még a jelen országgyűlés alatt megtörténjék a magyarországi rendes kormányzattól különszakasztott részek bekebelezése, míg a vegyes bizottság nem szabván határidőt, csak az „effectivus“ bekebelezést kívánta. Némelyek a bizottság, mások a kerületek véleményét támogatták. Előbbiek fölhozták, hogy az országgyűlés legfeljebb 4—5 hónapig tarthat. — Ez rövid idő a visszakapcsolásra, s a királynőt nem lehet kivihetlenné kötelezni akarni. — Voltak, kik középutat keresve azt ajánlák, hogy a visszakapcsolandó területekre ki kell nevezni a főispánokat még az országgyűlés folytában, valamint a visszakapcsolást végrehajtó bizottságokat is, melyek

mindjárt a rendek szétoszlása után járjanak el tisztükben. — Végre a rendek a vegyes bizottság nézetét fogadták el, mely nem szab ki határidőt. — Az alsóház helybenhagyta, hogy a kerületek 4., 5. és 6-ik pontja egygyé foglaltassék; de többet vett fel a kerületek kívánatából, mint a vegyes bizottság; mert beletette azt, hogy a koronára szálló javakat érdemes magyaroknak fogja adományozni a király. (Ez ellen nem is volt senkinek más kifogása, mint az, hogy ezt a királynő kegyelmére kell bízni s nem illik hitlevélben követelni). Különben a bizottság a stylizálásban a kerületek szövegét követte; de az alsóház is kihagyta, hogy ő felsége nagyobb részben az országban lakjék.

A többi pontokban az alsóház a vegyes bizottság fogalmazatát fogadá el. Ellenben az esküforma szövegére nézve a kerületek javaslata lett határozattá.

Az alsóház, mely — mint mondtam — 9 órakor ült volt össze, elég gyorsan áthaladt a munkán, — s úgy látszik, mikorra a főrendek együtt voltak, már be is végezte föladatát. Azonban a főrendek ülésében kissé fennakadt az ügy gyorsított folyama.

Az alsóház a történetekről a jelentést nem azon rendes küldöttség által vitette a felsőházba, mely az izeneteket szokta volt addig vinni, hanem átküldé a vegyes bizottságnak valamennyi alsóházi tagjait, — ezen bizottsági töredék szónoka szokás szerint szintén pap volt: Károlyi Lőrincz, a győri

káptalan követe, — az egyetlen papi tag az alsóházból, ki a vegyes bizottságba választatott volt.

Alig foglalák el ülőhelyeiket a főrendek a Pálffy-háznál, midőn az alsóházi küldöttség megjelent a teremben, s Károlyi kánonok előadta, hogy az alsó-tábla egy órával előbb ült össze időgazdálkodásból, s a diplomának a kerületek és vegyes bizottság által elkészített pontjait vizsgálat alá vette, hogy készen terjeszthesse a munkálatot a felsőház elé.

A főrendek egyrésze megbotránkozott az alsóház eljárásán. Az egri püspök azt mondá : az összes vegyes bizottságnak kell vala mindkét ház előtt jelentést tennie. A két ház — ugymond — szorosan össze van kapcsolva, s ketten együtt alkotják az országot. Ketten együtt nevezték ki a bizottságot is, s azért csupán az egyik fél jelentése nem fogadható el érvényesnek.

Az alsóház küldöttei megjegyzék, hogy ez a forma-kérdés nem oly fontos. Ha a meglettben formahibát találnak a főrendek, tekintsék meg nem lettnek. Az alsóház nem hozott határozatot. Az esztergami érsek ezt helyeselve, megjegyzé, hogy miután mindkét ház bizottsági tagjai most együtt, a teremben vannak, meg lehet tenni forma szerint a jelentést. Az egri püspök erre azt kívánta, hogy a bizottsági elnök, Patatsics kalocsai érsek, tegye meg tehát a jelentést azonnal. De ez sértve érezte magát. Általán a clerust bántotta az, hogy, miután kérdés tárgyává lett volt : szabad-e papot válasz-

tani bizottsági elnökül, most az alsó-tábla ezen elnök kikerülésével határozott. Most a kalocsai érsek vonakodását kellett legyőzni, ki megalázva vélte magát azzal, ha az alsó-táblára átmegy, hol előki szereplése már hasztalanná vált.

Eszterházy bán megnyugtatólag szólalt föl. Helyeslé az alsóházi küldöttek iménti nyilatkozatát, mely szerint ez csak a munka siettetésére tárgyalta a pontokat, s tárgyalása csak előleges értekezésnek veendő, — miután formaszerinti jelentést még nem tőn ott a vegyes bizottság. Az alsóház a tárgy föl vételéről ime most illő tisztelettel tett jelentést, mielőtt határozott volna.

Az alsóház a munka nehezén túl van s az ügy menetét nem fogja lassítani, míg a felsőház véleményét illő tisztelettel veendi. Az egri püspök most harmadikszor fölszólalva, megjegyzi a bán szavaira, hogy nem üres szertartások kérdése ez, hanem a törvényes formáé és a kötelességé, melyet minden alsóházi tagnak tudnia kell s megtartania. A bán a formát ebben nem látja fontosabbnak a drága idő felhasználása szempontjánál. Az egyik alsóházi küldött, Czompó, nehezen birva szóhoz jutni, megjegyzé végül: vegyék tekintetbe a főrendek azt is, hogy az alsó-táblát sietésében mentheti az is, hogy a két tábla most nem egy háznál, hanem egymástól távolabb tanácskozik, s az izengetés sok időt kívánt volna.

Végre a felsőház elhatározá, hogy a kalocsai érsek a vegyes bizottság tagjaival együtt tegye

meg jelentését, mit ez bár kelletlenül, teljesített is. Fölállott, meghajtotta magát, aztán meg leült s annyi nyájassággal és nyugalommal, a mennyi fölindulásában tőle kitelt, elegans latinsággal mondá el, hogy a bizottság elkészíté a diploma pontjait, azon okmányét, melytől az egész ország megmaradása függ, sat. Fölemlité, hogy a bizottság a kerületek pontjainak némelyikén módosított, másikat újra szerkeszté s meg másikat kihagyta, a mint a fölolvassandó íromány fogja bizonyítani. Pécsi ítélőmester fölolvassá érthető hangon a munkálatot.

Ezután az egész vegyes bizottság, a kalocsai érsek vezetése alatt az alsó-táblára ment, hol ugyanő, mintha semmi sem történt volna, ismétlé a mit a felsőházban elmondott, s a mit mindenki tudott, s végül szintén hivatkozott a Pécsi ítélőmesternél volt írományokra. Azután az érsek, tán egy kis bosszuállási szándékkal, a személynököt halk hangon inté, hogy máskor ily fontos ügyet elő ne vétessen az alsó-táblán addig, míg a felső- és aztán az alsóházban a bizottság meg nem tette a jelentést.¹⁾ A személynök fennhangon meleg köszönetet mondott az érseknek s a bizottság főrendi tagjainak, ezen kényes és fontos ügyben való fáradozásukért. Azzal a bizottság minden tagja a főrendekhez távozott.

A főrendeknél kitűzetvén tárgyalásra a diploma pontjai, többen fölszólaltak, hogy miután a bizottsági munkálat írásban nincs meg a ház tag-

¹⁾ Nemzeti muzeum kéziratai folio lat. 597.

jainál s egyszeri hallásra ily nagy kérdéshez hozzá nem lehet szólni, maradjon el az napról a tárgyalás, — hanem délutáni 4 órakor dictáltassék le a munkálat, s a másnap reggeli 9 órakor megnyitandó ülésben vétessék elő. Ez határozattá vált.

Míg a felsőház ülése elején a formakérdést vitatta, időközben az alsóház elnöke egy másik fontos munkálatot vétetett föl.

Említém, hogy a vegyes bizottság csak a diploma maradandó pontjainak elkészítésével volt megbizva, a bevezetés és befejezés nem volt szerkesztve, mindamellett, hogy a pontok úgy voltak stylbe szedve, mintha a királynő a maga nevében irta volna. Nem is volt ezuttal az a föladat, hogy a bevezetés és befejezés szövege a királynőnek mintegy készen csak aláírásul legyen átadható.

E helyett a rendek a pontokat csak magukra akarák fölterjeszteni, s hozzájuk külön egy alázatos kérelmet csatolni, mely az ő nevökben szól, de a melyben a pontoknak mintegy indokolása foglaltatik. Ez volt a régi szokás azon időkből, midőn a választási formák divatozván, a föltételeket, melyek alatt a trónra lépendő megkoronáztatik, először eléje terjeszték, s azok fölött alkudozás folyt a királyi jelölt és a rendek közt.

Most is a rendek egy külön kérelmet terjesztenek föl, melyet „instantiának“ s „supplex libellus“-nak mondának, s melyben a fölterjesztett pontoknak a diplomába foglalását és a módosított esküformának elfogadását kérik.

Ennek szerkesztésével Pécsi ítélőmester biza-
tott meg.

Junius 19-én, ugyanaz nap, mikor a királynő leindult Bécsből, mindkét ház ülést tartott. — Az alsóház egész terjedelmében elfogadta a Pécsi által szerkesztett kérelem-levelet, mely a diploma pontjaival volt a királynőnek átadandó, s a felsőház szintén elfogadta az alsónak minden hozzáküldött előterjesztéseit.

A következő napot, junius 20-kát, egészen a királynő ünnepélyes fogadása és bevonulása foglalta el.

IX.

A bevonulás Pozsonyba.

A bevonulás Pozsonyba szokott módon történt. A királynő 19-én délutáni 4. és 5. óra közt indult el vizi uton, férje, ennek öcsese, udvarmestere és udvarhölgyei kíséretében, miután a királynő kis leánykája, Marianna főhercegnő, udvari nőivel még délben elindított ugyancsak hajón. Az udvari sajkák mind magyar nemzeti színre voltak festve, a sajkások öltözete hasonló, a számos lobogón Magyarország czimere. Az nap a királynő Petronellen hált, Hainburgon felül, s így Ausztria területén. Az udvari kancellár gr. Batthyány Lajos még 18-kán Pozsonyba érkezett volt.

20-dikát mind az országgyűlés tagjai, mind

Pozsony városa és őrsége a bevonulásra való előkészületekben s a bevonulásban tölté el, kora reggeltől estig.

Már 7 órakor reggel a rendek küldöttsége elnöke, a kalocsai érsek lakásához gyűlt össze. A küldöttség és rendek nem mentek lóháton; banderiumok nem voltak.

Még Miksa koronázásakor 1563-ban a főurak és főpapok mintegy 3000 lovast állítanak ki, s menének az ország határáig, Köpcsény felé az érkező király elébe, a hirneves Zrínyi Miklós, az ország tárnoka vezérlete alatt. Még számosabb volt a banderium Rudolf koronázásakor; ekkor mintegy 5000 lovas várta a határszélen a megkoronázandót. Idő folytán az ilyenek ugyyszólván elenyésztek, s kevés főpap és főúr állíthatott ki banderiumot. A megye által az alispán vagy választott kapitány vezetése alatti csapatokat nem lehetett banderiumnak nevezni. Banderium nem jelentett egyebet, mint egy-egy főúr vagy főpap személyes vezérlete alatti saját katonaságot. És a Miksa és Rudolf koronázásakor kiállott lovasok a főpapok és urak ily katonasága volt. A rendes katonaság behozatala és a magánváarak fölöslegessé válta után, azaz Károly és Mária Terézia idejében, már rendes időkben nem is volt értelme a banderiumnak. Mindamellett a traditióknál fogva a főpapok és urak koronázások alkalmával szoktak valami banderium-formát állítani ki a fény emelésére. Azonban a Mária Terézia által leküldött programban ki van kötve, hogy az urak

ilyeneket ne állítsanak ki, — általában kerüljenek minden fölösleges költséget. Érinti ezenkívül, hogy a pestis teljes megszűnte kétséges levén, nem tanácsos nagy embertömegeket gyűjteni egybe, — de felhossa még, hogy a banderiumok az újabb idők változott szokásaihoz képest is elmaradhatnak¹⁾. A fegyveres erőt a fogadtatásnál vasas-németek képezték; de ezek is Pálffy országbíró és tábornagy ezredéből valók és Pozsonyból mentek a királynő elé a határszélig.

Különben az országgyűlési küldöttség és az országgyűlés tagjai, a programm szerint, mind magyar ruhában voltak, még pedig — az országgyűlés kezdete óta most először — letették fekete ruháikat, s színes és fényes díszruhákat öltöttek.

Az országgyűlési küldöttség a kalocsai érsekkel korábban, még délelőtt kiindult Pozsonyból huszonnégy kocsin, melyeken vegyesen ültek párjával és négyével főurak és követek.

A követség rendeltetése volt, hogy a királynőt a határon túl, az első állomásnál üdvözlje. Ezen első állomás a Duna jobb partja felől eső Farkasfalva (Wolfsthal) volt, három negyedórai járásra a Duna balpartján fekvő Pozsonytól. A mint a pozsonyi hidon átmegyünk, az ottani ligeten túl nyugotra, egy erdős s nem nagyon magas előhegy nyulik be a köpcsényi síkságba. Ezen kis hegység

---

¹⁾ A mint ebből látni, nem egészen áll, mintha a királynő ezen alkalommal oly nagyon buzditá a magyarok fényüzési hajlamát, hogy külsőségek által hasson rájuk.

ölen egy alacsonyabb hegycsúcson ma egy puszta, de még elég ép kővár tekint az oda jól látszó pozsonyi vár felé, és az őket elválasztó lapályra. A hegység a várral együtt még Ausztria területén van. Mária Terézia ezen akkor lakott várba volt ebédre érkezendő, azaz 12 órakor. A küldöttség Farkasfalván, a faluban, számára kijelölt házakban már előbb leszállván a kocsikról, a királynő megérkezte után azonnal tudakozá a német udvarmestertől, mikor nyerhet kihallgatást. Egy félóra múlva — volt a válasz. Ezen félóra alatt pedig a királynő s női udvara színes magyar ruhát öltött. A küldöttség gyalog menván a várba, a földszinti teremben várakozott, hol a német ministerek és Károly herczeg társalkodtak velök. Egy félóra múlva — délutáni egy órakor — vezeté az udvarmester a küldötteket a felső terembe, melynek ajtai megnyilván, a királynő színe előtt voltak. A terem felső részében egy piros bársonnyal borított hosszú asztal előtt állott, rendkívül ragyogó, de izlésteljes magyar öltözetben.

Fehér ruhája ezüst szálakból volt szöve s apró zöld virágokkal volt mintegy behintve. (Némelyek kék virágot irnak. Én egy kézirati országgyűlési napló után irom, szemtanu után¹⁾). A velencei követ Capello, ki szintén ott volt a bevonulásnál, ezt írja: „la Maesta sua vestita con abito bianco et oro“ (fehér és aranyos ruhában). Az olvasó

---

¹⁾ Nemzeti muzeum kéziratai 612 folio latin.

döntse el a kérdést izlése szerint. A testhez illő elegans ruhamell gombok gyanánt oda tűzött vagy sujtásbojtok gyanánt lecsüngő nagy és tündöklő gyémántoktól ragyogott. Tisztavizü gyémántok, rezgők alkották a megbecsülhetlen értékű főkötőt is. A királynő nyugodtan, mozdulatlanul és egyenes testtartással állott az asztalnál, de fesztelenül nyájas, őszintén örvendő arczczal nézte a küldöttség belépő tagjait, kik a szokott háromszori meghajlás után tiszteletteljes távolban sorakozván, elnökük, a kalocsai érsek, pár lépéssel a sorból előlépven, elmondá üdvözlő beszédét, mely egész hivatalossággal az országgyűlés nevében vala mondva, s megemlíté az országgyűlésre meghívó kegyelmes királyi leiratot, s a leendő koronázást is. Üdvözlé szerencsés megérkeztén s kérte, hogy a kezdett utat folytatva, kegyeskedjék Pozsony városát bevonulásával szerencséltetni, — e végből pedig tudatni az időt, midőn ő felsége Magyarország határára érend, hol az összes karok és rendek akarják üdvözölni. Ez volt a latin alkalmi beszéd tartalma, mely — természetesen — hódolatteljes stylben és hangon vala írva és elmondva.

A királynő ugyanazon nyugodt, elfogulatlan és szíves arczkifejezéssel s érthető hangon, latinul azt válaszolta : nagyon kedvesen veszi Magyarország rendeinek meghívását, miért is mind maga, mind a rendek megvigasztalására a neki mindenekfölött kedves Magyarország határához mielőbb meg fog érkezni.

Azután a küldöttség hasonló tisztelegéssel járult a királynő férjéhez, Ferencz nagyherceghez.

A küldöttség tagjai azután Farkasfalvában kijelölt szállásukra tértek ebédre, vagyis annak elköltésére, a mit táborias ősi szokás szerint kiki magával hozott, s három órakor visszatértek a hátsárszélre, melyet egy árok képezett, ezen pedig egy hid vezetett keresztül. Itt volt kifeszítve a királynő nagy terjedelmű sátra, melytől balra az országgyűlés valamennyi többi tagja állott, délután egy órakor érkezvén ide ki kocsin, ki lóháton. A küldöttség is ide érkezvén, a sátorba ment, s ott a rendek szónokának, az esztergami érseknek hivatalosan jelentést tőn a farkasfalvi küldetésről.

A fogadás és bevonulás rendjéről már az illető magyar zászlós úr rendelkezett, t. i. főajtóállómester, gr. Pálffy Károly.

A királynő, ki egy kocsiban ült férjével, végre megérkezett délután fél ötre, a sátorhoz, dobok peregése és trombiták harsogása mellett. Leszállván s a sátorba menvén, az annak közepén állott, bársonnyal terített asztalnál foglalt állást. — A tisztelegő rendek odajárultak. A királynőtől, ki háttal volt az asztalnak, s szemben a sátornyílása felé helyet foglalt rendekkel, — kis távolságra állott, egyfelől férje, Ferencz nagyherceg, másfelől a főpapok. Az esztergami érsek üdvözölte őt az ország nevében. A nem felette hosszú beszédre a királynő néhány szóval felelt a rendeknek, az ország érdekében a közegyetértést óhajtván s kegyelméről biz-

tosítván a rendeket. Azután a nagyherczeg válasszott, miután ő is be volt foglalva a primás üdvözlétébe.

Most kézcsókra járultak a rendek a királynőhöz, az ajtónállók szorosan felügyelvén, nehogy, mint Károly idejében egyszer történt, szolgák is bejussanak ezen tisztelgésre.

A királynő kijövén a sátorból, hogy ismét kocsira üljön, első izben szólalának meg az üdvölvések a vár és város falainak ágyuiból. A menetrendben elsők valának a papság kocsii. Ezeknek előre kellett sietni, hogy templomi ruháikba öltözhessenek s úgy várják a királynőt a vár kápolnájában. Utánok némely mágnásoké és tanácsosoké, kik hátras lovat nem hoztak volt. Ezek után jött egy egyfogatos udvari koci ¹⁾.

Az országgyűlési tagok irnokai és fiatal nemesek lóháton, hátrább szintén lóháton a rendeknek nem kocsiba ült része, a személynök vezérlete alatt, ki egy szép lovon ült, mely fényesen volt felszerelve. Legjobban kitűnt fényüzése által herczeg Eszterházy Antal, kinél a királynő kíséretében csak az udvari szerezcent bámulta meg jobban a nép. — A királynő kocsiját testőrei környezték s utána jöttek a külföldi követek szintén kocsin, kik közül Angliát Robinson, a velencei köztársaságot Capello,

---

¹⁾ Ez a latin szövegekben is mindenütt „Einspanniger“-nek iratik. Mire való az? világosan nem tudták. A kik 1741-ben leírják a bevonulást, azt az udvari menet előlfutójának, mintegy utmutatójának vélik.

a pápát Paolucci, az orosz udvart Lanczinszky lengyel nemes és Németalföldet Burmann követek képviselték. A kocsik száma több volt kétszáznál s nagyrésze hatlovas; a lovasok száma (kivéve a 70 főből állott vasas századot) közel 600-ra ment. A dunai hajó-hidat, mely még abban az időben nem volt állandó, — hanem a koronázási alkalomra állították volt össze a mult hetekben, — egy század rendes gyalogság őrzé. A hidtól a város kapujáig már a városi polgárőrség képezett sorfalat.

A királynő áthaladván a hidon, s a város nyugoti, vagyis bécsi kapujához érven, (mely a főtemplom szomszédjában volt) megállapodott a menet. Ott a város kapitánya szintén üdvözlő beszéddel fogadta a királynőt és férjét, s átnyujtá előbbinek a város kulcsát, melyet a királynő megérintett. — Az egész tanács kézcsókra járult. Hat óra elmúlt volt, midőn a királynő a belvárosi Szt.-Mihály-utczába érkezett. A belvárosban is a városi őrség állott sorfalat s tartá fenn a rendet a lakosság és a városba tódult mintegy 20,000-nyi idegen közt, kik hangos vivátokkal üdvözölték a királynőt, s még drága pénzen sem lehetvén elég ablakot kapni, a házak fedelének föltörésével rögtönzének néző réseket. A magistratus gyalog s levett kalappal kíséré szokás szerint a királynőt az egész városon keresztül föl a várba, két sorban közbe fogván a kocsit.

A menet a város Szt.-Mihály-kapuján, s a Pálffy-kert előtt átvonulva, a fölvezető meredek

uton ért a várkapuba, hol a királynő kocsiját megelőzőtt lovas főrendek, nemesek és fiatalok leszállván lovaikról, ezeket a szomszédházak udvarára vezettették, s maguk gyalog kísérték a várba a királyi kocsit, hol a kápolnában hálaadó isteni tisztelet tartatott.

Estve a városban mindenfelé zaj és vigság uralkodott, s az utcán volt mindenki. Nemcsak a vidékiek, hanem a városiak előtt is ujnak tetszett Pozsony. A kövezet kijavitva; az utcái világítást még nem ismert főbb terek és utcák a koronázás idejére ki voltak világítva. Pár héttel azelőtt állították föl a festett faoszlopokat, s Bécsből elhasznált lámpákat kölcsönzött a város, — nem egy öregnek megbotránkozására, hogy a kivilágítás által a fiatalságot rákapatják az éjjeli csavargásra. Mindamellet büszke volt a nagyobb rész a város ezen új kényelmére és csinosodására.

A koronázásra már másnemű készülődések is tétettek. A főtemplomban minden készen állott, a mi a koronázási szertartásra kell, valamint a ferencziek templomában is. Többek közt elkészültek a templomi ülőhelyek az országgyűlés tagjai részére is. Azon állvány, melyen a király le szokta tenni az esküt, már meg volt a Szt.-Mihály-kaputól jobbra terülő nagy téren, nem messze az irgalmasok zárdájától; — csakhogy most négyszögűre csinálták, — holott az azelőtt 25 évvel történt utolsó koronázáskor kerekded volt. A királydombot is, mely a Duna partján feküdt, a városon kívül, a Halász-

kapu irányában, rendbe hozták. Nem volt az akkor, mint most állandóan s kőfallal bekerítve, azonkívül pedig vastag lánczczal elzárva. Csak június 20-án kezdék megtisztítani a szeméttől, háromfelé vezetendő útját és tetejét meghordani sárga homokkal és faboronákból készült karfákkal körülvenni.

Másnap, június 21-én volt az országgyűlés tulajdonképi kezdete. Ezen nap reggeli 9 órakor gyűlvén föl a két ház tagjai, — s ezuttal fekete ruhában — a királyi várba, ott a szentlélek segítségül hívása után a királynő megjelent a trónteremben. A fekete posztóval bevont trónt a magyar zászlós urak környezték.

Batthyány kancellár rövid magyar beszédet intézvén a rendekhez, átnyujtá a királynő kezébe a királyi előterjesztéseket magában foglalt iratot. A királynő, az előterjesztések szellemében irt latin beszéd után, az iratot lepecsételve átnyujtá a primásnak, ki hosszabb latin szónoklatot tartott.

Ezután a két háznak közös gyűlést kell vala tartania, melyben az előterjesztések fölolvastassanak. De a főrendeknek, — miután elnökük gyöngékedett, ki a bevonulásnál is hiányzott — ennél kellett tovább is tartaniok az üléseket. — Már pedig a Pálffy-ház termei kisebbek voltak, hogysem mindkét ház tagjai beleférjenek. Azért azt a módot gondolták ki, hogy az előterjesztések először a felsőház előtt olvastassanak föl, s azután külön az alsóház előtt, — kijelentvén, hogy ezen intézkedés

csak jelen esetre szól, s jövőre nem kell követendő például használni föl.

A királyi előterjesztés nem volt hosszú s egy rész benne volt már a királyi meghívó-levéiben. — Az országgyűlés feladatát ezekben határozá meg: Meg fogja koronáztatni magát s az 1715-diki 2-ik és 1723-diki csakugyan 2-ik törvényczikk értelmében; a rendeknek jogaikban való megtartásáról diplomát adand ki, melyre a szokott esküt le is teendi; — a nádorválasztás a másik föladat, melyre nézve a jelöltek neveit közlendi a rendekkel. Megtörténvén a nádorválasztás és koronázás az ország javára szolgálendő másnemű határozatok hozatala fog az országgyűlés teendője lenni.

Az előterjesztések ennyiben alig foglaltak többet magukban a meghívónál. — De a mi ezután következett, az új volt, habár szintén magától volt érthető. — Mivel — ugymond — az ország el nem lehet erős állandó hadsereg nélkül, ez ismét zsold nélkül fenn nem állhatván, a zsold pedig csak országos subsidiumból kerülhetvén ki, — melyről 1729-ben az határoztatott, hogy a legközelebbi országgyűlésen fog megállapittatni, — annál fogva kívánja a királynő, hogy ezen sürgős ügyeket minél előbb és gyorsabban tárgyalja az országgyűlés. Végül kijelenti abbeli óhaját is, hogy az országgyűlést két hónap alatt be lehessen végezni.

Fölolvastatván az alsóházban a királyi előterjesztések, a személynök következő indítványt tette:

A fölolvassott kegyelmes előterjesztés igéri, hogy ő felsége az 1715. és 1723. czikk szerint fogja kiállítani a diplomát, s az ősei által tett formában teendi le rá az esküt. Minthogy azonban az ország rendei közmegegyezéssel már formulázták mind a diploma pontjait, mind az esküt, — ezek volnának egy küldöttség által ő felsége elé terjesztendők. A helyesléssel fogadott indítvány megvitetett a felsőházba, s ott is helybenhagyást nyert. Csak azt tették hozzá, hogy a fölterjesztés ugyanazon küldöttség által történjék, mely a koronázási jelvények szekrényének kinyitásakor a rendek részéről mint tanu volt jelen leendő.

Annálfogva mindkét ház kinevezé a küldöttséget, mely ezen alkalommal tanuként legyen jelen, valamint a szertartás többi részeire is kiküldé megbízottjait.

A kérelem-levelen némi betoldás tétetvén, mely megemlíti a királyi előterjesztéseket, azt, az országgyűlés végzése értelmében a diploma pontjaival együtt, esti 6 órakor átadá a bizottság a királynőnek, s azután áthozá a koronázási jelvényeket azon helyről, hol őriztetni szoktak, a királynő lakába. A jelvények szekrénye nyolcz pecséttel volt lezárva, melyeket a királynő rendben találván, sajátkezüleg szakasztott le, — s átadván az országgyűlési biztosok jelenlétében a szekrény kulcsait Erdődy György koronaőrnek, fölrendelé nyittatni. Így egyszersmind az egyik koronázási szertartás, mely arra való, hogy a koronázási öltözetek és

diszitmények a megkoronázandó testéhez legyenek idomithatók, — még 21-én végbe ment.

Ámbár még szerdán, 21-én sem volt hivatalosan jelente, de bizonyosnak tarták, hogy a koronázás a következő vasárnap, azaz 25-dikén végbe fog menni, ha az idő kedvező lesz. Azért az udvarnak és országgyűlésnek sietnie kellett az előmunkálatokkal.

Junius 22-dikét a nádorválasztás foglalta el. Ezen nap 9 órakor tartatott e végből az I-ső vegyes ülés, melyre mindkét ház egy terembe, az országházába gyült, — Pálffy országbíró nem vehetvén részt benne. A nádorválasztás az ismertes szokott formák megtartásával ment végbe. A királynő által a nádori méltóságra kijelöltek ezek voltak: A katolikusok közül gr. Pálffy János, gr. Eszterházy József (a bán); a protestansok közül b. Révay Péter és b. Zay Imre.

Közfelkiáltással az addigi országbíró gr. Pálffy választatott meg. Csak egyben ütött el ezen választás a többitől, — s ez dicséretére válik; mert bizonyosság rá, hogy azon korban a hazafias önmegtagadásra nem hiányoztak a lelkesítő példák. Mihelyt a névsor fölolvastatott, első volt az egyik jelölt, Eszterházy bán, ki megszólalt, kinyilatkoztatván, hogy ő a jelöltségtől visszalép. Maga indítványozá, hogy az érdemekben és tekintélyben őt annyira túlhaladó Pálffy választassék meg. Az ezen nyilatkozatra kitört lelkesülő éljenzés kétségkívül, szintannyira illeté a bánt, mint a kikiáltott uj

nádort, s a pápa és Velence követe ülés után szintugy tisztelegvén előbbinél, mint utóbbinál, annak nagylelkűségét egekig magasztalták. Azok közt, kik Eszterházy tettét nemesnek és szépnek találták, alkalmasint első volt a királynő, ki többek közt azzal fejezte ki elismerését, hogy még az nap délben, Eszterházy bánt országbiróvá nevezte ki Pálffy helyébe. A királynő kétségkívül Pálffyt óhajtá nádorul; mert ismerte ragaszkodását, s mert a kívülről fenyegető veszélyek ellenében katona kellett ezen főpoleczra. Bár a nádor oly vén volt, s lábait annyira elgyöngíté a podagra, hogy midőn megválasztása utáni órában a királyi várban megjelent, alig tudott megállani lábán, míg az esküt letette; de Pálffy, ha katonai activ szolgálatra nem volt is alkalmas, erélyes katonás ember volt, s az insurrectionalis magyar hadak kiállításának és szervezésének vezetése, mi mint nádort őt illette meg, legjobban rá volt bízható.

22-kén a vegyes ülésben az egri püspök jelentést tett a koronának a királynőhöz való átviteléről és diploma átadásáról.

A 23-diki ülésben (ez a második vegyes és 12-dik nyilvános ülés volt), az ujonnan kinevezett alnádor, Kapy Gábor, ki már 20 év óta volt ítélőmester, beköszöntőt tartott s megválaszták a koronaöröket. Ez szükséges volt; mert az 1715-ki 38. cikk által választott koronaörök, Kollonics Ádám és Nádasdy Tamás rég meghaltak volt. Meghalt 1741-ben az országgyűlés alatt egyik kinevezett

helyettesük, gr. Zichy Károly is. Csak a másik helyettes, gr. Erdődy György volt életben.

A királynő két-két jelöltet terjesztett az országgyűlés elé mindenik helyre. Egyik koronaőrnek megválasztatott egyhangulag gróf Erdődy György, másiknak, némi vita után, gr. Eszterházy János. — A választás mulhatlan volt, mert a két koronaőrnek kellett átvitetni a koronát a királynő lakosztályából a koronázási templom sekrestyéjébe.

Minden jól ment eddig, a rendek a legjobb reményben voltak, — annyival inkább, mivel tudták a kormány szorult helyzetét. És helyesen tudták; mert a poroszon kívül a bajor is nyílt ellenség lett s már ismeretes volt a francziáknak ezekkel való szövetekezése; — maga a porosz király pedig egész Sleziát követelte béke fejében. A királynő ugyan folytatta a szövetekezési alkudozásokat az angol és orosz cabinettel, melyek követei Pozsonyban voltak; de még semmi realis biztosíték sem mutatkozott ezek tetteleges segítségére. Sőt azonkívül, hogy az ausztriai népnél s kivált Bécsben a hangulat a bajorok felé kezdett hajlani, aggasztó demonstrációnak vala tekinthető, hogy a koronázás előtti hét folytában a bajor fejedelem óvást küldött Pálffy országbiróhoz, a primáshoz és Batthyány udvari cancellárhoz, melyben inti őket, hogy Mária Terézia koronázását végre ne hajtsa a magyar országgyűlés.¹⁾

Mindezen részint valódi veszélyek, részint de-

---

¹⁾ Capello velencei követ jelentése.

monstratiók ellenére a királynő határozottan elutasítá a rendek által eléje terjesztett diploma-pontokat. Szempontjából erre helyes okai voltak :

Mert általán véve a diplomát változhatatlannak lehetett tekinteni, a női örökösödést régebben kizárt pont kivételével. 1712-ben Károly diplomája kiköti, hogy nemcsak maga, hanem utódai is ugyanazon okmányt fogják kiadni. Sőt 1723-ban ugyanazon törvényczikkben, melynek erejénél fogva most őt nő létére is királyul ismerik el, ama diploma a dynastiával való szersződés pontjaként czikkelyeztetik be.

Ilyen volt a szempont, melyből a királynő elutasítá a rendek kibővített diplomáját, s nekik a Károly koronázásakor kiadotthoz egészen hasonló diplomát és esküformát küldött vissza, igérvén, hogy a rendek betoldásait annak idejében mint közönséges törvényjavaslatokat figyelembe veendi. De a jogi szemponton kívül neheztelhetett is a rendekre. Tudta jól ezek észjárását. Ugy vélekedett az udvar, hogy a nádori hivatalról szóló czikk egyfelől a multat, s másfelől a jövőt tárgyazza, s mind a mult, mind a jövő szempontjából a királynő férje ellen van intézve. Mert a multban ennek helytartóvá lett kinevezése gátolá meg a nádori szék betöltését; s jövőben meg akarák gátolni hasonló kinevezés ismétlését. — A rendek tartottak attól, hogy miután a királynő ki nem fogja vihetni a corregensség elfogadását a rendeknél, a már elagott Pálffy helyett — kit koránál fogva ugyyszólván csak a koronázásra választott „ad hoc“ nádor-

nak tekinthettek — újra a nagyherceg helytartósága, vagy valami még nagyobb hatáskörrel felruházott kormányzósága alá fognak kerülni.

Azonban a királynő kijelenté a rendeknek, hogy a nádorságról szóló pontot törvényczikkül fogja megerősíteni, — azon módosítással, hogy annak „ősi“ hatásköre helyett a törvényben „szokott“ hatáskör álljon. — 23-án, tehát csak két nappal a koronázás előtt érkezett le a rendekhez a királynő kellemetlen, s hihetőleg váratlan felelete. A kezdetben vegyes ülés, erre rendes üléssé lett, azaz : a két tábla különvált. Az alsóházban nagy volt az ingerültség, s sok heves beszéd után az alsóház szintoly merevül, mint a milyen a királyi izenet volt, elhatározta, hogy az általa fölterjesztett pontokból mitsem enged. — Ezt fölterjeszté a mágnások táblájára.

A felső házban is hosszú vita támadt. Végül ez azt határozta, hogy a királynő kívánatát teljesíteni kell; mert a koronázást nem lehet elhalasztani botrány nélkül, — a külföldi követek is jelen lévén; — de hogy a rendek kívánatának is elég legyen téve, a betoldott kívánatokat törvényczikké kell tenni, s egyszersmind az esküformát nemcsak a diplomára, hanem valamennyi törvényczikkre is kiterjeszteni. — A nevezett kívánatokat a koronázás után terjeszthetik a rendek a királynő elé.

De az alsóház egyáltalában nem nyugodott meg ebben, hanem azt határozta, hogy új fölirat-

ban kéressék meg ő felsége a fölterjesztett diploma elfogadására. A főrendek erre azt izenték, hogy az idő már rövidebb, hogy sem azt a királyi tanács pontonkint új tárgyalás alá vegye, s azért kérték az alsóházat, hogy az újabb írásbeli fölterjesztéstől álljon el. Az alsóház nagy fölzúdulással fogadta ezen izenetet.

A viták már ekkor hosszúira nyultak volt. Reggel 9 órakor kezdődött volt az ülés, s már esti 7 óra volt. A főrendek háza már oszladozni is kezdett a kimerültség miatt. De az alsó-tábla még 7 óra után is folytatta a vitákat. A főrendek fentebbi izenete után a személynök ezen közép-utat ajánlá.

Miután a rendek óhajlásának a diplomába való fölvételére az idő is hiányzik, foglalják azokat törvényczikkeké s szerezzenek még koronázás előtt biztosítékot megerősítésükre, még pedig abban a fogalmazatban, a mint a diplomába betoldották volt. Ezen biztosítékot legrövidebb uton úgy lehetne kinyerni, hogy kéressék föl a nádor, mint közbenjáró a felség és az ország közt, valamint a primás, járuljanak magához a királynőhöz, s adják elő, hogy, miután az írásbeli fölterjesztésre koronázás előtt nem remélhetnek választ, legalább biztosítsa őket szóval a felől ő felsége, hogy az első és többi pontba betoldott óhajlásokat mint törvényczikkeket azon szerkezetben meg fogja erősíteni. Egyszer-s mind terjeszszék elő, hogy a rendek által szerkesztett esküformát módosítani kell. Ki kell hagyni

abból a diplomára való hivatkozást; mert azt csak azon föltétel alatt tették bele a rendek, ha a diplomába a fölterjesztett kívánatok fölvételnek; miután pedig azok kimaradnak, ezen kizárólagos hivatkozással a többi törvény veszítne erejéből. Hogy pedig az esküforma világosabban szóljon valamennyi törvényre: a „jogok“ szó után be kell tenni „törvények.“

A rendek ezen indítványt elfogadták. Nagy nyomatékú lehetett előttük a főrendek azon érve, hogy az udvar a tárgy hosszabbra nyújtásából azt fogja könnyen következtetni, mintha a rendek a koronázást el akarnák halasztani. Nincs róla biztos tudomásunk, vajjon nyilvánosságra jött-e a bajor óvástétel; de föltehetjük azt, mert a hogy a velencei követ megtudta, más is megtudhatta, s az ilyennek gyorsan támad hire. Ha pedig tudták a rendek, azon óvás nem az udvarra, hanem rájuk gyakorolt pressiót; mert bármennyire tiszták voltak is ezen dologban, attól tarthattak, hogy ily gyanúnak tesz ki magukat, s ezen gyanu, a mit egy s más udvari ember táplálhat, már maga is olynemű kellemetlen érzést támaszthat a királynőben, melyet annyival inkább nem akarhattak előidézni, minél inkább nem volt legtávolabbi ilyes gondolatuk is. Az alsóház a maga határozatát átízente a mágnások táblájának, mely azt válaszolta, hogy az alsó-tábla megállapodását helyesli ugyan; de a királynőhöz a kérelmet nem élőszóval, hanem írásban kell fölterjeszteni, s ezen kérelem elkészité-

sével az alsó-tábla Pécsi ítélőmestert bizván meg, s másnap reggeli 7 órára tüzvé ki a következő ülés kezdetét, haza oszlottak a rendek, még pedig a felső-tábla apránként, minden búcsúszó nélkül, miután 10 óra hosszát vitázott.

Másnap az alsó-tábla reggel 7 órakor, a felső 8 órakor kezdé ülését. Pécsi ítélőmester elkészíté az utasításhoz képest a kérelmet. Az ülés kezdetén a személynök helyett az alnádor elnökölt. — Amaz a nádornál volt, ki ezt beszélte el : A királynő már azelőtt való nap tudakozódott a rendek oly hosszú ülésezéséről, s értesült a tárgyalás menetéről. Az nap estve a királynő szóval biztosítá a nádort, hogy a kívánt biztosítást meg fogja adni. — Azonban a kérelem-levél egy küldöttség által a királynőnek fölterjesztetett, s a válasz esti 8 órakor érkezett a rendekhez. A biztosító-levél lényege ez : Ő felsége elhatározta, hogy Erdélyt, mint a magyar szent koronához tartozót, mind maga, mind utódai, mint magyar királyok fogják birtokolni és kormányozni; a nádori, helytartói, primási, érseki és báni tisztségeket teljes törvényes hatáskörükben megtartja; a javadalmakat, méltóságokat és hivatalokat, mind az egyháziakat, mind a világiakat, a király és haza iránt érdemes magyarokra ruházandja; a fiscalis javak eladományozásában tekintettel lesz a kitünő és érdemes magyarokra; az országos sérelmeket országgyűlésen, a mennyire lehet jelenlétében orvoslandja; a magyar ügyeket mind az országon kívül, mind azon belül

magyarok által tárgyalandja és tárgyaltatandja. Ezen pontoknak jelen országgyűlés alatt való törvénycikkbe foglalását megengedi. A diplomát pedig még az nap átküldeni igéri a rendeknek, a mint a királynő fogalmazá. Az 1741. diploma lényegében s legtöbb részében egyezett Károlyéval; de némelyekben módosulást szenvedett a *pragmatica sanctio*hoz, s a rendek kívánatához képest. Természetesen a 4-ik pont, mely Károly diplomájában csak fiörökösöket ismer el a trónon, Teréziáéban már a nőörökösöket is befoglalja.

Azonban az 1-ső pont megmaradt s benne az is, hogy a törvényhozás határozhat a nemesi kiváltságokról szóló törvények alkalmazása és értelmezése felől. Megmaradt a 2-ik pont is.

A 3-ik feltételben, mely az ország integritását tárgyalja, már eltérés van, s ez kedvező az 1741-diki kívánatoknak. Az 1712-diki szerkezetben a pont végén benne volt, hogy ezen integritásról szóló törvények alkalmazása és magyarázata szintén a törvényhozás körébe esik. Most ez a záradék merőben kihagyatott s nemcsak a rendek kívánságára, hanem az 1715-diki 3-ik cikk miatt, mely a *pragmatica sanctio*ba fölvétetvén, annak lényegéhez tartozott. Végre (a 4-ikről már szólván) az 5-ik pont egész terjedelmében megmaradt.

A mi az eskü-formát illeti, a rendek által utólszor kívánt módosítások szerint lőn szerkesztve. Kihagyatott t. i. belőle a diplomára való hivat-

kozás s a „juribus“ (jogokban) szó után bele lőn iktatva a „legibus“ (törvényekben) szó.

Igy lőn vége a meghasonlásnak. A királynő, mint láttuk, a tulajdonképi diplomán kívül mintegy kénytelen-ségből adott ki egy másik biztosító levelet is némely törvényczikkek későbbi szentesítéséről.

Mindez ugyszólván az utolsó órában sietve, mert szombaton, 24-dikén estve történt, s a koronázási szertartások másnap kora reggel kezdődtek.

X.

A koronázás szertartásai.

A koronázás szertartásának traditióit, mióta az első magyar király az 1000-ik évben augusztus 15-én megkoronáztatta magát, kétségkívül eléggé iparkodtak megtartani, mind a nép, mind a királyok. Utóbbiaknak nagy érdeke volt abban, hogy a formahibák miatt ezen állami tett érvénye ne legyen kétségbe vonható. És csakugyan, kivált a vegyes házbeli királyok alatt, gyakran látjuk egy s más mulasztás miatt a koronázás érvényét kérdés tárgyává lenni.

Tudjuk, mily nevezetes vita-pont volt ez János és I. Ferdinand közt, kik mindketten koronás királyaink valának; de minden igyekezet mellett, hogy a szokott formákat megtartsák, lehetetlen volt egyiknek is minden formát az utolsó részletig megtartania.

Azonban ezen igyekezet daczára is a koronázási szertartás annyi száz éven át változásokon ment keresztül, bár a módosítások lassanként s alig észrevehetőleg csúsztak be, — úgy hogy bajos lenne hű történetét adni a módosulásoknak. Legyen elég itt nagyából néhány körülményt megemlíteni, melyek módosítólag hatottak. Egyik legközelebb eső az, hogy a koronázások 800 év lefolytán sokszor nagy időközökkel történtek, úgy hogy, ha volt is még életben öreg ember, ki az előbbi koronázást látta, az ritkán volt olyan, ki szereplő is lett volna, s így elfelejtett sok részletet belőle. Néha még kisebb időköz is elég volt, hogy az egykoruaknak ne legyen világos tudomása a koronázás körületeiről. Így 1608-ban koronázzák meg II-ik Mátyást, s már 1618-ban, II-ik Ferdinánd koronázásakor mégis biztosokat neveznek ki, a kik a szertartási szokásokból az új koronázás programját rendbe hozzák. Mennyivel kevésbbé csodálkozhatunk azon, ha Rudolf koronázásától II-ik Mátyáséig, — mintegy 36 év alatt — még többet felejtettek!

Többet változhatott a szertartás a vegyes házbeli királyok alatt. Ekkor épen azért, mivel a versenykirályok oly sokat adtak a külsőségek megtartására, az ország rendei kimondták, — 1440-ben — hogy a koronázás mindig a nemzet akaratától függvén, még Szt.-István valódi koronája sem fődolog a szertartásban: az ezzel való megkoronázatásnak is csak a rendek beleegyezése adja az érvényességet.

A többféle dynastiák, kik a magyar trónt rövidebb-hosszabb ideig betölték, mintegy akaratlanul is, némely külsőségek által más-más szint adtak az ünnepélyeknek.

Nem kerülheti el figyelmünket, hogy legrégibb idők óta némi versenyzés volt a szertartásokra nézve az egyházi és világi rendek közt, mely a dolog természetében volt. A koronát a pápa ajándékozta Szt.-Istvánnak, — a magyar király ezen koronával apostoli czimet nyert, — s az országunkban mindig hatalmas — habár nem mindenható clerus — az elvet, hogy a koronázás tulajdonképpen egyházi szertartás, mindig erősítette, s olykor, midőn nagyobb hatalomra jutott, a koronázási szertartásokban a templomi résznek nagyobb részt juttathatott, míg a világiak — mint az 1440-diki példa is mutatja — hajlandók voltak azon elv vitatására, hogy a koronázás tisztán országgyűlési tény, — a rendek beleegyezésétől függvén. Még későbbi időkben is látjuk a vita némi nyomát azon törvényben, melynél fogva a koronaöri méltóság csupán világít illet meg, — tartván a világiak attól, hogy ez egy-egy érsekre vagy püspökre bízván, a clerusnak egészen hatalmába kerül a koronázás, melynek szertartásaiban különben is oly nagy része van. Miután a clerus is a rendekhez tartozott s abban kiváló szerepe volt, érdekében állta, hogy a rendek jogosultságát ne vonja kétségbe, s a vita ellenségeskedéssé nem igen vált, mindkét félnek megadtván a maga része ezen szertartásokban. De

ezen bár kisebb olykori törekvések kétségkívül, hol az egyházi, hol a világi szertartásra némi módosító hatással voltak, — és úgy látszik, hogy Miksa koronázása óta az egyházi szertartás jobban kibővült, mint azelőtt, míg világi része sokat veszített nagyszerűségéből, fényéből, sőt belső nyomatékosága is a hatalom részéről már vitás tárgygyá kezdett tétetni. XVI. és XVII. százévbeli királyaink — egyszersmind Németország császárai — többnyire abszolút hajlamu fejedelmek voltak. Azért a koronázásnak épen világi részét nem szerették, míg — buzgó katolikusok lévén, — az egyházinak örömet adtak nagyobb fényt. Sőt nem lehetetlen, hogy a világi szertartás azon részében is, mely csupán külsőség, német császári méltóságukra is tekintettel lévén, udvaruknak nagyobb fényt adtak, miután a régi magyar banderialis diszelgés is, az idők szelleméhez képest, mind jobban elhalványodott.

De módosító befolyással volt időről időre a koronázási hely megváltozása is. Mily különbség van az 1528 előtti koronázás külsőségeiben, melyben a királyválasztás Pest mellett történt s a koronázás Székes-Fehérváron, és az 1563 óta történt koronázások közt, melyek székhelye többnyire Pozsony vala.

Mindezekkel nem akarunk egyebet mondani, minthogy a szokásbeli traditiók, csaknem annyira mint a szóbeliek, minden hűség és kegyelet mellett, melyekkel irántok viseltetünk, módosításokon mennek

keresztül, részint akaratlanul, a külső viszonyok változása miatt, részint az emberekkel vele született módosítási ösztönből. Mindamellet el kell ismernünk a traditio ősi voltát, annyival inkább, mivel a módosítások is idő folytán ősiekké válnak, s valamint a Sylvester pápa eredeti koronája iránti kegyeletünket nem zavarja az, hogy Dukas görög császáré hozzá forrasztatott, úgy a szertartásoknak századokon keresztül való hozzátoldásai nem változtatták meg belső jelentőségében.

Azonban, legalább míg Pozsonyban tartatának a koronázások, már csak a hely azonosságánál fogva is bizonyos egyformaság fejlett ki, úgy hogy egyet leírva, ismerhetjük valamennyit.

A korona II. Mátyás óta a pozsonyi vár egyik bástyájában őriztetett; a vár volt egyszersmind a királyi lak, míg a király Pozsonyban volt (kivéve azon kevés esetet, midőn a vár nem volt lakható, s ekkor a király a primási palotában szállt meg). Továbbá elejétől fogva, azaz Miksa koronázása óta Szt.-Márton temploma helyettesíté azon fehérvári székes templomot, melyben Szt.-István kezdve annyi király koronáztatott meg és temettetett el, s mely koporsóival s roppant kincseivel többször kiraboltatott egy-egy invasió alkalmával, míg végre a török foglalás és háboruk alatt végkép elpusztult a föld színéről. Mária Terézia, sőt Károly koronáztatásakor is rég vissza volt foglalva Székes-Fehérvár; de részint régi fényének elenyészte, részint Pozsonynak mint koronázás

helyének kétszáz éven át hagyományossá vált, részint végre Pozsonynak Bécshez közel fekvése miatt megmaradt továbbra is koronázási helynek, s Szt.-Márton nagy temploma maradt a legkivált-ságoltabb székesegyház az országban.

Fekszik az a Duna mentét véve felső és Duna felőli, csaknem szélső zúgában, a régi várfalaknak mintegy délnyugoti bástyájaként, a minthogy a templomnak tornyos része kívül is ért a várfalon, míg nagyrésze belül nyult el hosszában, körülbelül nyugottól keletnek. Közelében volt az ugynevezett bécsi vagy vizi kapu, melyet még régebben sötét kapunak neveztek, s melyen a királyok, Bécsből érkezve, bevonulásukat tarták. A várhegytől azon tornyos részt csekély távolság választja ugyan el, de a rendes ut, melyen a koronát a várból a templomba szállíták, s melyen a királynő a templomba ment, sokkal kerülőbb.

A várhegy lejtőjén az ut kanyarogva először éjszaki, majd nagyjából keleti irányt tart, s a Pálffy-kertnél lehaladva ért a lejtő tövéen lévő kereszthez és a mai capucinus-térre. Itt érkezett a város árkához és falaihoz. Itt az ut egyszerre jobb felé, déli irányt veszen, s itt vonult át a menet a Szt.-Mihály-kapunak leeresztő hidján. — A kaputól déli irányban egy hosszú, meglehetősen egyenes utcza vonul alá lejtősen a városnak átellenben volt déli fala felé. Ezen utcza kettős nevet visel: felső részét Szt.-Mihály-, az alsót Ventur-utczának hívják. Ez volt a városnak legszebb

utczája, a kettő együtt azonban alig négyszáz lépésnyi hosszú. A Ventur-utca végétől jobbra, vagyis nyugotnak vette útját a menet, az akkor is, ma is ugynevezett hosszú-utczába, mely a város déli falaival párhuzamban s ezek közelében nyult hosszában. — Azonban a Ventur-utca végétől a hosszú-utczán ugyszólva csak néhány lépés volt Szt.-Márton-templomának délre nyílt kis terére, hol a főbejárat van. Az egész ut a vártól a főtemplomig alig több 1500 lépésnél ezen kerülő uton is, úgy hogy nagyon lassan menve is egy félóra járás.

Itt vitetett le a korona Szt.-Márton-templomába a szokott kísérettel, melyről itt nem szólok bővebben. Csak azt emlitem meg, hogy a korona még 24-kén délután a székesegyháznak említett tornyos végében lévő egyik sekrestyéjébe vitetvén, ott még nem került egészen egyházi őrizet alá. A nádor és két koronaőr, az országgyűlési küldöttség jelenlétében azt újra lepecsételték. — A sekrestye kulcsait a koronaőrök, míg a templom kulcsát annak rendes őrzője, a káptalan custosa vették magukhoz.

25-én, ugymint a koronázás napján reggel 5 órakor a koronaőrök az országgyűlés megbízottjainak jelenlétében felnyitották a szekrényt, s a koronát a vele járó jelvényekkel együtt a sekrestyében erre elkészített helyre tették ki, maguk mellett maradván őrzőkül. Mint látni fogjuk, csak a királynő megérkezete után adattak át a templom

főrészében az oltárnál az egyháziaknak, kik azonban szintén az országnak politikailag is főméltóságai s az országgyűlés tagjai voltak, s egyszersmind törvény által is a koronázás végrehajtói.

A rendek 25-kén reggel 6 órakor gyűltek össze az országházba, honnan félóra múlva mentek elnökük, a személynök vezérlete alatt, s meghatározott rendben a főtemplomhoz, mely a hosszú-utcának nyugoti végén, mintegy 600 lépésre lehetett az ugyanazon utca keleti végén feküdt országházától. Az alsóház tagjai, vagyis azok nagyrésze, elfoglalák a főtemplomban számukra elkészített állványon ülőhelyeiket. Egyszersmind a szolgálatot teendő clerus is megjelent a templomban, hogy miseruhát öltön. A főrendek 7 órakor gyülekeztek a gyöngélkedő nádor szállására, — rendkívül fényes öltözetben és gazdagon felszerelt lovakon. Onnan a várba mentek lekisérti a királynőt.

A menet reggel fél nyolczra indult alá a várból a már leírt uton, melyen a várkaputól, a Pálffy-kert mellett, a város éjszaki, vagy Szt.-Mihály-kapujáig két vasas ezred képezte a sorfalat; — a Szt.-Mihály-kaputól, azaz a város falain belül az utnak többi részét a város polgári katonasága foglalta el, külön a német és külön a magyar polgárőrség, egy szekérutnyi tért hagyva maguk közt a menetnek. A templom bejáratánál, a főajtónállómester felügyelete alatt, az országgyűlés által segítségére rendelt főrendiek és képviselők vigyáztak föl, hogy nem-hivatottak, s különösen szolgál-

nép, a templomba be ne tolakodhassanak. Ezenkívül a templom főbejárása előtt rendes katonaság is volt fölállítva, a nagy néptolongás mérséklésére.

A királyi menet egy negyeddel 9 óra után indult le a várból. Elöl jött négy udvari „egyfogatos“-kocsi, kocsisuk a lovon ülén. Nyomban utánuk a magyar és német urak fényes és tarka bérruhás kengyelfutói és szolgálai, számszerint 62-en; azután jött a királynő 12 apródja; utánuk az udvari szolgálattelvő személyzet, s a királynő 12 kengyelfutója, mind gyalog — összesen 272. Azután következtek a lovasok — és pedig legelől a nemes fiatalság és az országgyűléshez nem tartozott nemesség magyar diszruhában és hármásával. Azután a rendek szintén lóháton, — még pedig ily renddel: városok, a jelen nem volt mágnások követei, a megyei követek és a királyi tábla, hátul az alnádor. Ezután jött a felsőház: először a született mágnások vegyesen, azután a kinevezett főispánok, azután az örökös főispánok, az országbároi s végül, minthogy a nádor, gyöngélkedése miatt nem lovagolhatott, az országbíró. Ezután az aranygyapjas és arany-sarkantyús vitézek rendjeleikkel, — és a német ministerek és udvari főméltóságok, — kik egyszersmind magyar indigenák voltak. A német urak a magyarokkal versenyezve a fényezésben, rendkívül gazdagon voltak öltözve. — Ezután jött Magyarország heroldja: Göszinger Ferencz, mellén és hátán fehér alapon Magyarország nagy czimerét ríktó színekkel viselve, fehér ezüstpálca kezében.

Azután jött gr. Eszterházy Ferencz főlovászmester kivont karddal, szintén lóháton és hajadon fejjel. Nyomban utána jött a királynő kocsija, melyben ezuttal egymaga ült.

Az egészen nyílt kocsit borított zöld bársony gazdagon volt áttörve arannyal és szegélyezve aranybojtokkal, s hat pompás ló volt eléje fogva. Most is fehér ezüstszővezetű magyar ruhában volt, mely arannyal volt áttörve. Mellén, nyakán, finom csipkés ingvállain a drága gyöngyök és kövek minden neme és színvegyülete, melyek fényt látszának árasztani körében. Fejét ezuttal csak természetes ékesség diszesíté — szép és dús szőke haja, — mely a korona föltevésére volt elrendezve, s melyet arany napernyővel árnyékkolt. Mint némelyek megjegyezték, a szokottnál komolyabb volt, s nem viditá föl a nép éljenzése, mely egész utjában meg nem szűnt.

A város kapujáig udvari testőrök vették körül a kocsit, onnan pedig a templomig ismét a városi tanács fogta közbe gyalog és hajadon fejjel. Különös kegyből megengedé a királynő, hogy a fényülésben mindenkit fölülmult Eszterházy Antal herczeg soron kívül kocsija körül lovagoljon. A királynő után jöttek, a királynő némely udvari főemberei, és azután 7 kocsiban palotahölgyei. Azután egy egész sor kocsiban magyarok ültek, — úgy, hogy összesen 49 kocsi volt a menetben. A menetet a polgári katonaság és a rendes gyalogság egy-egy osztálya zárta be. A királynő férje nem vett részt a menetben. A templomban az oltár közelében

oldalt páholy készítettett számára, melyből a szer-tartásban részt vettek fején által láthatta a szer-tartást. Ő, valamint a külföldi követek, a hölgyek, — kiknek külön karzata volt, — s az országgyűlési követek és főrendek nem lovagló része a templomban várakoztak. Kevéssel a királynő megérkezte előtt érkezett a nádor is a templomba.

A menet már itt rövid uton oly lassan haladt, hogy másfél óra alatt érkezett Szt.-Márton-templomába.

A menet előtt az egész városban eltiltatott a kocsik járása, s a hidon tul is a liget elzárattott minden külső közlekedéstől. A mint a királynő a Szt.-Mihály-kapun áthaladt, bezárattott a város valamennyi kapuja. — A mint a királynő a templomba érkezett, hasonlókép bezárattak a templom ajtai. Az ajtóban az esztergami érseken, s a többi magyar főpapon kívül, a pápai nuntius, a bécsi érsek Kollonics és a velencei követ, Capello fogadták a királynőt. Az esztergami érsek nyujtá neki a szentelt vizet. Ezután a kalocsai érsek és az eгри püspök közbefogván, a többi papsággal együtt azon sekrestyébe kísérték, hol a korona állott. Oda kísérek az országgyűlésnek tanuként megbizottjai és a herold is.

Innen történt nemsokára, az egész templomon végig, melynek padlata posztóval volt beterítve, egy ünnepélyes processio, melyben elől ment a clerus, maga előtt egy kereszttel. Utánuk a magyar korona országainak tiz zászlóját vitték ifjabb mág-

nások, u. m. Cumania, Bulgaria, Lodomeria, Szerbia, Ráma, Galiczia, Horvátország, Tótország, Dalmatia, s a mindezeknél nagyobb s fehér szín, de a czimmerrel diszitett Magyarország zászlóját. Ezután jött a herold. Utána a két koronaőr, s ezek után a koronázási jelvények vivői, kik mind világiak s az ország bárói, kik közt leghátul hozá a koronát az öreg nádor, két szolgától támogatva, lábai gyöngék lévén. Azután jött a főlovaszmester a maga kivont kardjával. A királynő lépdelt utána, mellette két püspök s utána a főudvarmester. Bezárta a menetet a pápai nuntius, a bécsi érsek és a velenzei követ. A menet orgonaszó és dobpörgés közt ért a főoltárhoz, melynek jobb felén állának meg a koronázási jelvények vivői. Miután a királynő az oltár alsó zsámolyára térdelt, s az esztergami érsek a szokott intést elmondá, hogy dicséretesen uralkodjék, ugyanannak fölszólítására a jelvényeket annak világi vivői letették az oltárra, s elkezdődött a koronázásnak tulajdonképi egyházi része, melyet részletezni nem szándékom. Csak átalán azt jegyzem meg, hogy az sajátságos vegyülete volt, kivált régebben, a világi és egyházi elemnek. Mert átvették hozzá a kardvágást; de oly értelemben, hogy a megkoronázandó a hitet fogja védelmezni. Ez benne volt a német császárok koronázási szertartásban is, sőt mielőtt a kardvágás megtörtént volna, a császárnak egy egész sor kérdésre kellett igennel felelnie, melyek egyházi természetűek voltak. Hogy ezen szokás nálunk régi, onnan

is gondolható, hogy a magyar király apostoli hivatásánál fogva mindenkor a kereszténység védelmezőjének tekinté magát, s tekinté őt az egyház is.

De nálunk az érintett kérdések nem voltak meg, s Szt.-István kardjának a templomban való megforgatása kevesebb formasághoz volt kötve. — Nevezetesebb a világi elemet illetőleg az, hogy nálunk szintoly elmaradhatlan volt a nádor, vagy ennek valamely világi megszemélyesítője a templomi szertartásban is, mint maga az esztergami érsek, vagy az ezt helyettesítő más főpap. Ez kérdé I. Józsefig a templomban, mielőtt a korona a király fejére tétetett, három izben: „Akarjátok-e?“ És az országgyűlés tagjai chorusban felelék: „Akarjuk.“ Továbbá az esztergami érsekkel együtt a nádornak kellett a király fejére tenni a koronát és végre ez kiáltá ki: „Éljen a király!“

1741-ben az első — magától érthetőleg — elmaradt, mint Károly koronázásakor is, mert utóbbi sem volt már választott király. A nádor más két teendőjét, gyengesége daczára elvégezte, — habár a rendek gondoskodtak volt eleve helyettesítéséről. Azt határozták, hogy ha a nádornak lehetlen volna a szertartásban részt vennie, az országbíró töltse be szerepét addig is, míg a koronázás után a helyettesítést egyszer s mindenkorra törvényezikk szabályozná. A mi az utóbbi teendőt illeti, — a rendek már elvégezték volt, hogyan kell a nádornak éltetni a megkoronázandót, ki nő lévén, latin nyelven bajos rá a régi kifejezést alkalmazni. Annál-

fogva elvégezték, hogy így kell éltetni: „Vivat Domina et rex noster!”

Az egyházi szertartás alatt a főtemplom ajtajától a Ferencziek templomáig vezető utcákon és téreken deszka-palló állíttatott, s az háromszíni posztóval vonatott be, úgy, hogy két széle közül egyiken a vörös, másikon a zöld szín nyult hosszsan, míg a közepén lévő fehér színen volt menendő gyalog a királynő, még pedig fején a korona, egyik kezében a királyi pálcza, másikon az arany alma, vállán Szt.-István palástja.

A kanyargós ut egyik templomtól a másikig alig több vagy 600 lépésnél; de azért ez volt legnehezebb, mert a nehéz koronával és palástban gyalog kellett megtennie a királynőnek. A menet a templomnak nem azon déli ajtaján jött ki, melyen bement, hanem az átellenben lévők s a jezsuiták épületén, s a mai kis káptalan-utcán jött ki a Ventur-utczába, melyen az újabbkori országháza (akkori kamara-épület) előtt elhaladva, jobbra betért a szűk Nyerges-utczába, mely a főtérre torkollik ki. A főtéren balra éjszaki irányban haladt a már közeleső Ferencziekhöz. A népre nézve ez volt az ünnepélynek mulatságos része. Ezüst pénzt szoktak ilyenkor szórni közébe, még pedig régen az új király által veretett első folyó pénzt, s így nagyobb jelentősége volt; de Mária Terézia koronázásakor már csak ezen alkalomra veretett emlékpénzeket. — 1608-ban a nép az egyik pénzdobálót lerántotta volt a lóról s elvette tőle a pénzt, úgy hogy csak

néhány darabbal menekült vissza a Szt.-Márton templomába. Azóta öröket rendeltek melléje. Nem kisebb utczaí multságul szolgált a nézőknek a menet elhaladása után a színes posztón való osztozkodás is, mely gyermekes dulakodással ment többnyire végbe. Hogy a menet ezen részét multságossá igyekeztek tenni, kitetszik abból, hogy egy korábbi koronázás alkalmával a főtéren a városház tornyáról kifeszített kötelen egy akkori Blondin akará bemutatni ügyességét a királynak. Mulattatóbbá lett az azáltal, hogy lebukott, de minden veszélyes sérelem nélkül.

A Ferencziek templomában megtörténvén a lovaggáütés, innen a menet ismét a Szt.-Mihály-utczába tért át s ott a Szt.-Mihály-kapun át nem balra a vár felé, hanem jobbra egy széles térre kanyarodott ki, hol a királynő a nép előtt volt leteendő az esküt. Az első pozsonyi koronázáskor 1563-ban ezen tér igen alkalmasan volt választva. A vár falain kívül ezen tájon még kevés épület állott s nagy sokaság fért el rajta. Az irgalmasok temploma és kórodája sem volt meg. Mária Terézia idejében már állott a templom, s valószínűen sok más ház is összebb szoritotta volt a tért. Mindamellet jókora széles az most is.

Más királyok lóháton szoktak volt menni a Ferencziek templomától a mai irgalmasok terére. Mária Terézia diszkocsiján tette meg, Szt.-István kardjával övedzve, ezen alig 400 lépésnyi utat. A királynő férje nem vett részt a menetben; — de a

pápai nuntius és velencei követ is most diszkocsikba ültek, valamint a vénség miatt lovagolni nem bíró primás és a nádor is, kiknek kocsija és fogatai emelék a pompát és fényt. A többi főpapok most maguk is lóra ülve mentek a mágnásokkal s többi rendekkel együtt.

Az állvány itt szintén vörös-fehér-zöld posztóval volt bevonva. A királynőn kívül az esztergami és kalocsai érsek, a nádor, országbíró, a kanczellár, főkamrás és főudvarmester foglaltak ott állást. A királynő az arannyal gazdagon himzett terítőjű asztal mellett állva, s két ujját föltartva mondá el a primás után a rendekkel már megállapított esküformát, s végzé ily módon a koronázás ezen legfontosabb tényét. A tér lejtősségénél s az állvány magasságánál fogva majd mindenki által látott jelenetre és messze hallatszott szavakra a néplelkesedése tetőpontot ért, s éljenei csaknem tulkiálták a megszólalt ágyukat, melyek első ízben a templombeli korona-föltételkor s most másodízben dördültek meg.

Vivat Domina et rex noster! volt a kiáltás. A királynő innen a várfalakon kívül s azok hosszában ment ismét kocsin a Duna melletti koronázási dombhoz. A papok közül most csak az volt a menetben, a ki elől a keresztet vitte, — s maga a nádor is az eskü megtörténte után kocsiján eltávozott. Az irgalmasok terétől a koronázási dombig a távolság már nagyobb volt, mint az eddigiek,

kivéve a várból a templomig való állomást. Mintegy 800 vagy 1000 lépést is tehet az.

A koronázási domb tökéletesen oly alaku Pozsonyban, habár más fekvésű, mint a minőnek Pesten látjuk. Mária Terézia idejében is ott volt, a hol ma is látható; sőt ott volt, a hová 1563-ban rögtönözték volt a székes-fehérvári mintájára, mire különösen az életben volt I. Ferdinánd, Miksa atyja, jól emlékezhetett, miután magát is Székes-Fehérváron koronázták volt meg. De a domb környezete akkor egy rendkívül nagy tér lehetett hosszában és széltében, mert a Dunától a várfaláig — (a mai belváros széléig) nem voltak házak, legfeljebb egyes halász-kunyhók. — Mária Terézia idejében itt is kezdődtek már épületek emelkedni; de a tér még mindig elég széles volt a menetbeli lovasok, kocsik és a néző tömegek számára.

A királydombnál, mely nem csak ki volt homokozva, hanem háromszinű posztóval bevonva, Mária Terézia leszállván a kocsiból, egy számára készen tartott szép és drága kövekkel, nagy gyöngyökkel gazdagon diszitett fekete lóra ült, melynek kantára és nyerge nehéz arannyal és ezüsttel volt ékesítve. Vágtatva ment föl a domb tetejére s ott Szt.-István kardját kivonván, a világ négy tája felé vágott kereszt formára, a nép roppant éljenzése, újabb ágyu-dörgések és puska-sortüzelés közt.

Az ünnepélyes menet most visszatért a dunai kapun, a főtemplom közelébe, s így megkerülte az

egész belvárost Pozsonyban. A királynő visszatért a várba.

A rákövetkező koronázási ebéden, melyben a királynő koronázási teljes ruházatban jelent meg, részt vettek : Mária Magdalena és Mária Anna hercegnők, a királynő férje, a primás, a nádor, és kalocsai érsek. A külföldi követek — a pápai és velenzei követ némi neheztelésére — nem bocsáttattak erre, bár sokat jártak benne.

Megtartatott a szokás — mely úgy látszik, a pozsonyi mészárosok találmánya volt, — hogy ezen ebédnél az általuk egészben megsütött ökörből egy darabkát kellett kóstolni; meg minden más szokás is, melynek tanuja volt Buda-Pest 1867 június 8-án és 9-én.

Magyarország végpusztulása.

A haza és nemzet sorsát és becsületét szíven viselő író szól e czáfoló ismertetésben, midőn az önhitt német írónak ad oculos bebizonyítja, hogy ez, saját nemzete történetét sem ismervén, aligha ítélhet a magyar nemzet államalkotó képessége fölött, — s bebizonyítja, hogy a történelem sokszázados önálló magyar állam fennállását constatálván, inkább arra tanulság, mi történt volna Németországgal, ha a török közvetlen szomszédságába esik, — a minthogy csakis a mai nap csodával határos eseményei változtaták testté az addig csupán papíron létezett nagy földrajzi fogalmat.

Ungarns Untergang und Maria von Oesterreich, zum Theil nach Urkunden des k. k. Staatsarchiv's zu Wien. Von Dr. Leopold Ritter v. Sacher-Masoch. — Leipzig, T. O. Weigel 1862.

Humboldt mondá a németekről, hogy egy kétszáz év kell rá, míg egy-egy előítélettel felhagynak. És valóban a németeknél, sok egyéb jó és rossz tulajdon mellett, megvolt mindig a lomha kitartás,

valamint a cselekvés, úgy az eszmék birodalmában. A sarkában nehezen forduló lassu eszűség, mindig nehezen ért át valamit, de ha egyszer valamit átértett vagy átérteni vélt, megmaradt a mellett, s a kezdett uton egész a szélső abszurditásig és legnagyobb visszaélésig halad. Az újat nehezen, s csak a szélsőségeknél fogadja be. Ebből foly, hogy a tudomány terén rendkívüli tiszteletben tartja az előbbi munkálatokat, a mit mások tettek türelmesen összeszedi s egy mester szavára esküszik igen sokáig, csak alkalmazza, megkérődzi és részletezi annak eszméit.

Legalább a mit a németeknek a magyar történetet illető eljárásában tapasztalunk, igazolja ezen jellemvonást. Egyszer csak neki indul egy-egy Schlözer, ki maga is azon irányt követvén, mely Liviust regék gyűjteményének bizonyítá be, úgy hogy alig maradt csak hirmondó is Rómának hajdani nagy emberei közül, — és a magyar történet első forrásait, Béla jegyzőjét, Kézait, Thuróczit történeti hitelesség dolgában merőben elvetendőnek állítá, hogy elmondhassa, mennyivel műveletlenebb, vadabb, sőt élhetetlenebb volt a magyar nemzet, mint addiglan hitték, — s ime elő áll egy sereg Dummler, Rössler, Budinger, hogy még tovább vigye a nagy Schlözer tudományát ez uton, úgy, hogy már elfogadott, „überwundener Standpunkt,“ az Árpádkori magyarokat vadabbaknak festeni, az ősi germánoknál s más barbároknál. Világtörténetekben a németek a normannokat csak harczias

népfaának, a magyarokat „rabló csordának“ nevezik, mint Schlosser teszi, ki, a világtörténetirők példájára, ily apróságokkal törödni rá nem érvén, szajkó módra után mondja az elfogadott véleményeket egész bölcsh megnyugvással.

De aligha van a német irodalomban magyarokról szóló mű, mely a vak utánmondásnak, elfogadott helytelen vélemények melletti arrongatiának feltünőbb példája volna, mint Sacher-Masoch könyve. Nincs kiállhatlanabb, mint a szolgálai tanítvány gögje, — a tudatlanságban való önhittség, s ezért kiállhatlanabb olvasmány sem lehet e könyvnél mindazok előtt, kik csak valamennyire ismerik a magyar történetet. A nevezett tudor oly könnyen dönti el nemzeti történetünk legfontosabb kérdéseit, hogy a tárgyat nem ismerők a világ elsőrendű történet-tudósának és politikai bölcseinek tarthatnák.

Czélja a könyvnek kimutatni, hogy a magyar ázsiai jelleménél s az ázsiai intézmények maradványainak megtartásánál fogva képtelen volt mindig a civilisatióra. Kisebb számú s tökéletlenebb volt, hogysem önálló legyen, — másfelől képtelen arra, hogy teljesen alávesse magát az európai civilisatiónak. — Másik a mit ki akar mutatni, hogy az ázsiai elemnek az európai civilisatió intézményeivel való örökös küzdelme és összeférhetlensége okozta Magyarország végső tönkrejutását Mohácsnál; mert Sacher-Masoch a magyar nemzetet oly bizonyosan elpusztultnak állítja 1526-tól innen, mint a lengyel

nemzetet 1831. óta. Különös súlyt fektet rá, s különösen kiemeli, mily fölbomlásban volt a magyar állam Ulászló és II. Lajos alatt, s ezen rajznak kell főleg igazolnia, hogy a magyar képtelen volt ázsiai természeténél fogva önálló, független, és magát megvédeni tudó államot tartani fenn. Azt mondja, hogy nagyon könnyen lett idegenek martalékává, — mikor és hányszor? — ezt nem bizonyítgatja.

Nem czáfolgatjuk azon kedvencz szavajárást, hogy a magyart tatár eredetűnek, mongol racenak, sőt chinai nemzetnek nevezi, mely Európa közepett az elzárkozás, haladni nem akarás elvét akarta képviselni; nem ereszkedem annak fejtegetésébe, hogy a birtok örökben bírása, szemben a tiszta hűbérrel, épen nem a nemzetségi — vagyis clan-rendszer természetes rokona: nem azon tévedésnek czáfolatába, mintha az uralkodó-választás elszigetelt tünemény volna, s a középkorban más európai államoknál az örökösödési rend szabályozva lett volna. — E kérdéseket mellőzöm.

Bármilyen és bármennyi lett legyen a magyar állam szervezetének fogyatkozása, nevezetes tény marad, hogy mindezek daczára a magyar állam századokig fennállott, mint senkitől, sőt a római császártól sem függő állam. Még Sacher-Masoch számítása szerint is fennállott tovább 600 esztendőnél — mintegy 890-től 1526-ig! Még pedig fennállott gyakran oly hatalomban, hogy Európa legnagyobb államai közt foglalt helyet. Azon ázsiai

méreg, melyet Sacher-Masoch oly bölcsen analysál, szerfölött lassu hatásu lehetett, ha csak 600 év mulva halltunk tőle szörnyet! — Mégis ért talán annyit az ily méreg, mint azon tisztán európai táplálat, mely százfelé bontotta Németországot. Ha nálunk pártoskodások gyengíték az államtestet az oligarchia önző törekvései miatt, Németországon a hűbéri rendszer külön államtestekre darabolta az országot, mig alig egyéb geographiai fogalomnál, a mi bizonyít annyit mindenesetre, hogy a mi magát az állam szervezetét illeti, a magyaréban volt legalább is annyi életerő, mint a németében, s ha számunk oly nagy, mint a németé, az is bebizonyul vala, hogy talán életre valóbb és szilárdabb is.

Sacher-Masoch számítván a magyar történetekben járatlan német közönség tudatlanságára, különféleképen akarja kijátszani azon tényt, hogy a magyar állam 1526-ig is valóban önálló és független volt. Azt, hogy nemzetünk idegenektől vette föl a keresztyénséget, hogy némely iparágat idegenektől tanult el, (ámbár a takácsságot s más ily mindennapi életre szükséges mesterségeket magával hord, nemcsak a magyar, hanem a korábbi hun is, s ámbár kétségkívül az ekét sem a német vagy frank találta fel) úgy veszi historikusunk, mint az idegenek s a civilisatio hódítását hazánkon. — Azt mondja, nem voltunk önállók, mert államintézményeinkben, egyházunkban, iparunkban hol

a német, hol a görög sat. befolyást fogadtuk el¹⁾).

Ime a sajátságos mystificatió! Mikor lett szolgáljává valamely nép a másiknak, az által, hogy tőle egyet-mást eltanult? Szép mondásnak megjárja, hogy midőn a rómaiak meghódíták Görögországot, a görög szellem győzé le Rómát; azonban ha Sacher-Masoch a doctor öröместebb lesz vala azon időben görög, Sacher-Masoch a lovag kétségkívül öröместebb lett volna a rómaiak bőrében. — Németország némely politikusai tán épen azért akarván fitogtatni erős nemzeti érzelmöket, mivel látják, hogy senki el nem hiszi, gyakran zavarták össze az intellectualis befolyást a tetteges politikával. Ha a tudósok e faját isten még kétszáz évig megtartja, azt fogják mondani, hogy 1860 táján Magyarország angol befolyás alatt volt; mert kétségtelen, hogy Clayton és Shuttleworth nagyon sok cséplőgépet és angol ekét hozott be. Vajha beérné mindenik ezen „in partibus infidelium“ való czimzetes hódításokkal! A kik kérkednek vele, hadd teljék benne kedvök — uralkodjanak in idea akár a fekete tengerig!

Azonban nem hallgathatjuk el a mystificatiók azon részét, mely tények elferdítésén s elhallgatásán alapszik. Irónk azt mondja, Szt.-István német fegyverekkel győzte le a magyar nemzetiséget,

---

¹⁾ Hát Európára vajjon Németországban derült-e föl a mai polgárosodás hajnala?

hogy vele a keresztyénséget bevétesse, s a civilisationnak meghódítsa ¹⁾. — Hogy Istvánnál voltak német lovagok, azt nem tagadta senki; de hogy István német csapatokkal (s a mint itt mondatik tulnyomóan, vagy tán merőben ezekkel győzött volna a magyarok fölött), az ellen a történeti tények, s a priori is, minden valószínűség és hihetőség kemény óvást tesznek.

Arra is fektet súlyt német tudósunk, hogy általán fegyverrel kellett Szt.-Istvánnak a „civilisációt“ behozni a mongol fajú magyar nép nyakára, mely ez intézmények ellen minduntalan fel-emelte fejét. — Erre nézve kérjük, olvassa meg csak nagy Károly császár uralkodása történetét, annyival is inkább, mivel alatta ugyanazon erős római vegyületű frank institutiók hozattak be Németországra, melyekből Szt.-István is sokat vett által. Látni fogja, hogy a nagy császár kénytelen volt, egész néptörzsek ellen irtó háborút indítani a miatt, hogy nem kellett nekik azon institutiók, melyeket oly büszkén, de nem egészen igazsággal neveznek tiszta germán intézményeknek a szomszéd nemzet tudosai. Bizvást mondhatjuk, hogy Magyarországon a magyar soha oly kegyetlen nem volt, — még a legdühösebb polgárháboruban sem, mint nagy Károly vala a szászok ellenében. A német historicusok írják, többek közt, hogy egyszer a nagy csá-

---

¹⁾ „Mit deutschen Truppen siegte Stephan selbst ein deutscher Ritter über die Rebellen.“

szár mintegy 5000 szászt mészároltatott le, kik önként kegyelemre megadták magokat. Miért nem mondják hát sem nagy Károlyt mongolnak, sem a szászokat tatároknak vagy chinaiaknak?

Emberünk azt mondja hátrább, „sokszor támadt a magyar nemzet az idegen telepedők ellen, de mindannyiszor alávetette ismét a keresztyén Európa.“ (10-ik lap). — E szavakat olvasva, azt hinné az ember, hogy a római császárnak, francia, spanyol és angol királynak egyéb dolga sem lett volna, minthogy Magyarországot ismételve leverje és meghódítsa. Sacher úr maga, bármily járatlan különben történeteinkben, — annyit mindenesetre tudott, hogy ezt semminemű tény sem bizonyítja. Magyarország ellen soha sem támadt a civilisált világ. — Csak a tatár és török volt az, melyek közül egyik futólag, a másik csak egyik részében hódított. A többit diadalmasan kiverte, mikor hivatlanul át mert lépni hazánk határán.

Nem bátortalanabb állítás, a mit Szt.-István utódára, Péterre nézve olvasunk ugyanazon lapon. „

„Az alattvalóitól elüzött Pétert a német császár visszahozza egy sereggel, s Magyarország, bár rövid időre, hódol is a német birodalom felsőbbségének. — Ezt kétszáz évi idegen befolyás követi.“

Tudva van, hogy Péter s vele a német császár felsőbbisége csak két évig is alig tartott (1044—1046). S nevezhetjük-e a német császár felsőbbségének azt, melyet, ha Péter elismert is, a nemzet

el nem ismert. — Hiszen Péter bukását éppen az okozta, hogy amaz idegen hatalommal czimborált. Ez uralkodás nem arra bizonyosság tehát, hogy a római császárnak lehetett tetteges, vagy jogszerinti hatalma, hanem éppen arra, hogy ily ábrándról le kellett mondania minden római császárnak. Azon végmondattal: „Ezt kétszáz évi idegen befolyás követte,” a tárgyba avatlannal Sacher ur azt akarná elhitetni, hogy amaz árnyék-király, Péter után legalább is száz évig német felsőbbség alatt áll Magyarország. Mondja is mindjárt, hogy azután száz évig tart a német befolyás, hogy akkor a byzantinak engedjen. — Tudjuk pedig, hogy ezen befolyások nem gátolák, hogy az idegen betolakodók, akár nyugotról, akár keletről, akár végre délről a görög császárral jöttek, mindannyiszor vissza ne veressenek. A ferdités abban rejlik itt, hogy azt gyaníttatja, mintha Péter lett volna azon apostol, ki utat tört hazánkba kétszáz évi idegen befolyásnak, mely befolyás alatt gondolhat a német olvasó politikait is.

A német civilisatióból egyet-mást vettünk, de nem kellene feledni legalább az olaszt is megemlítani a német mellett. Maguk a németek még a mi Árpádaink korszakában sokáig nagyon civilisálatlan nyers nép volt, s a mit tőle vehettünk, gyakran vadabb szokás volt, mint a minőt őseink Ázsiából kihoztak.

A legocsmányabb és kegyetlen büntetés a szem kitolása, mely hazánkban többször ismételte-

tik, a germánok dicsősége. Gizela és Péter gyakorolja Szt.-István alatt s a magyarok megtorlásból, ez ujitások képviselőjén, Péterén követik el első ízben. A germán törzseknél divatozott ezen ember-telenség a magyarok bejövétele előtt is. — Hogy egyebet ne említsek, elég felhoznom, hogy kopasz Károly, ki kevéssel a magyarok bejövétele előtt (843—876) uralkodott, tulajdon fiának kiszurattja szemeit. A vakítás, mint büntetés benne volt ugyan nagy Károly törvényeiben is; de ez csak annál inkább mutatja zordon vadságát a kornak. — Általán olvasva nagy Károly utódainak történetét, nemcsak a legkegyetlenebb vadság lep meg, hanem az ezzel párosult férfiatlan aljasság is. Barbárok voltak a primitiv emberek némely öntudatlan érényei nélkül. Ha civilisatio alatt az erkölcsök épségét s a szokások szelidségét is értjük, a mit értenünk is kell — az Ázsiából bejött magyarnak nem sokat vethettek szemére a már régóta megtelepedett, eleinte szintoly állandó lakhely-nélküli germán-törzsek. A hadi foglyokat a németek Augsburgnál lassu kinos halállal végzik ki, s elevenen temetik el, a magyaroknak még ezért állott boszuja sem oly pogány. Kardra hányták foglyaikat, de a gyilkolást nem párosíták cynismussal.

Mindezekben Sacher ur nemcsak a magyar történet ellen vét, hanem ignorálja Európa más barbárainak, s főleg saját nemzetének történetét. Legkevésebbé sem lepnek meg ilyenek után, midőn azt meri írni, hogy IV. Béla a mongolok elől

Ausztriában talált menedéket. Keresett ugyan, de annál rosszabb, hogy nem talált, hanem, mint mindenki tudja, a magyar koronához hű Dalmátiában vonta meg magát a vihar elvonultáig.

Írónk beérvén azzal, hogy Árpád-korbeli történetünk idegen befolyást mutat, az Anjou-házbeli királyainkra nézve azt mondja, hogy ezek hatalmasak voltak ugyan s a merőben idegen civilisációnak sok elemét át akarták ültetni; de dicsőségük nem a nemzet nagyságának bizonyítéka, s nem sikerült az országot rendezniök pénzügyileg és katonailag, hogy majd elő legyen készítve a török invasió ellen. Azonban csak két tévedését emeljük ki. — Egyik, hogy nagy Lajos „korlátlanul, országgyűlések nélkül uralkodott“, a mit Sacher ur sem a bécsi, sem más archivumból soha be nem volna képes bizonyítani, — a másik azon szemrehányásában rejlik, mely szerint a nagy király a latin nyelvet, s nem a nemzetit vitte be az iskolákba s tette a civilisáció közlönyévé. — Szerinte a pécsi egyetem oly idegen maradt a magyar földön, mint akár a párisi és bolognai. A tanítók Cicero nyelvet taníták. — Ám legyen!

De nem tudatlanság-e (akár szándékos, akár nem), olyat vetni a magyar szemére, a miben a német nép is bűnös volt, ha már csakugyan bűn volt a latin, az akkori katolikus világ általános nyelvének használata tudományban és irodalomban? Ha Sacher ur tudná, hogy a reformatió előtt a német tudósok is latinul írtak és tanítottak, nem

hibáztatná királyainkat e miatt is oly kizárólag. Tudva lévő tény, hogy még a reformatió kezdete után is a német egyetemeken latinul folyt a tanítás.

Elég bizonyíték erre, hogy számos magyar látogatta meg a reformatió után a német egyetemeiket, s úgy tért vissza, a mint oda ment azon tekintetben, hogy németül semmit sem tudott, mi lehetetlen, ha nem latinul tanítottak volna.

Általán az anjoui uralkodásra, mint a többire nézve is azt bizonyítgatja emberünk, hogy Magyarország, mint szervezett állam nem létezett, s a magyar nemzet tehetetlen volt ennek megalapítására. „Lajos, ugymond, Magyarországot ajándékozta meg culturával; de nem a magyar nemzetet.“ — „Birodalma fényes volt, de a jövődöt nem birta megalapítani.“ Ily sophismákkal akar mindent megtagadni a nemzet érdemeiből, s mindent az uralkodó nagyságának tulajdonítani. Zsigmondot nagyobb uralkodónak tartja a mi németünk I. Lajosnál. A megyei rendszer kifejtésében Lajosnak semmit sem, mindent Zsigmondnak tulajdonít. A Hunyadiakat nagy embereknek tartja maga is; de a nemzetet magát többnyire képtelennek mindenre, s így jut el odáig, hol tudósi diadalmas örömmel adhatja ezen czimet II-ik szakaszának „Ungarns Untergang“ (Magyarország végromlása). Ez tulajdonkép a főrész, melyben sok adat szolgál annak bebizonyítására, hogy a magyar állam csakugyan alapjaiban meg volt romolva, s inkább saját gyenge-

sége, mint a török hatalma miatt veszett el a mohácsi ütközet.

A magyar történetírásból magából még setétebben is lehetne festeni Ulászló és II. László korát, mint Sacher ur festi. Régóta tudjuk, hogy a magyar államrendszer bomladozni kezdett, Mátyás erélyes uralkodása után, saját történetíróink sem szépítik a rajzot. — Azonban Sacher ur itt sem mulasztja el mindent a magyarra kenni s a királyt és kivált udvara idegen részét teljesen fölmenteni a vád alól. Ha a nagy uralkodók alatt minden dicsőség a királyé s az idegen civilisatióé, itt a nemzet minden és a király semmi, kinek rövid élete vége felé legkevesebb hibája sincs. Tudjuk, mily gyenge ember, s csaknem báb volt a szerencsétlen ifjú király. — Sacher ur végre erős akaratuvá, — csaknem hőssé magasztalja fel. — A mi nevelésében rossz volt, a magyarok czélzatos befolyásának, a mi jó, mind Mária királynénak tulajdonítja.

Szerinte a gyermek fejedelem eleinte oly szép tulajdonokat mutatott, hogy az árnyék-uralkodót óhajtó mágnások elijedtek rajta. — Felhasználták ennél fogva az ifju ingerlékenységét, hogy elrontsák. Ha dorbézolás, táncz és játék nem volt elég, hogy az országos ügyek tanulmányától elvonják, lovasjátékok, színművek és buja-nők csábításaihoz folyamodtak (34. lap). Ellenben Sacher ur szerint Mária királyné lett későbbén védangyala s vele együtt a külföldi tanácsosok.

De mint egyeztessük össze ezzel a velencei

követi titkár 1523-iki jelentését, ki az udvarnál volt, mindent színről színre látott s mindenben avatottnak kellett lennie? Ez azt írja, hogy a király feddhetetlen fiatal volt mindaddig, míg Máriát nőül nem vette. Ez időtől kezdve a király kicsapongó lett életmódjában. Napjában hatszor hétszer evett, egész éjjel folyt a táncz, az evés-ivás s éjfélkor vacsorálnak az udvarnál. Maga a királyné oly nagy-étű, hogy hihetőleg azért maradt meddő. — Ezenkívül vadászat, lovagjátékok az udvar mulatása. E rendetlen életben a királynén kívül Brandenburgi György is részes az udvarnál volt németekkel együtt.

De bármint legyen ez, fő-kifogásunk nem Mária és később Lajos eszményítése ellen van, s még kevésbé az ellen, hogy a magyar államot romlottnak festi. Főkifogásunk itt is az, hogy Sacher ur feledi, vagy nem tudja Németország akkori állapotját.

Hogy az erkölcsök nem lehettek különbek Németországon, mint nálunk, mutatja az, hogy ott előbb lázadtak föl a parasztok a földesurak ellen, s a papság romlása ellen ott került kitörésre a reformáció. A mi a tisztán politikai szempontot illeti, Németország ép oly erélytelen, császára ép oly financiátlan, hadseregtelen, tekintély nélküli volt, mint a magyar állam és magyar király.

Maximilian 1495-től 1519-ig császárkodott Németországon. Ezen császárnak ép annyi panasza lehetett a „Götz von Berlichingen“-féle urakra, és

a papi fejedelmekre, mint Ulászlónak és Lajosnak a magyar oligarchákra és püspökökre. Maximiliánnak nem volt serege, s a mi volt, sem tudta fizetni, sőt udvarát sem birta illendően eltartani, mert a pénzt ép oly makacsul megtagadták tőle a rendek, mint a Rákoson összegyűlt magyarok II. Lajostól. Azon szép szokás is meg volt ekkor szomszédainknál, hogy rendkívül sokat beszéltek a birodalmi gyűlésen s keveset határoztak; s a mi még nagyobb baj, senki sem engedelmeskedett a határozatoknak.

Miért tartja hát Sacher ur a magyarnál még Ázsiában vele született, a nemzetségi rendszerből, vagy tán éppen a vérszerződésből folyó jellemvonásnak azt, hogy II. Lajos alatt az oligarchia hatalmaskodik, hogy adót nem örömet szavaz meg, s ha megszavazza sem igen fizeti, s ennélfogva nincs miből kiállítani egy hadsereg, sőt még az udvar napi költségeit is? — mikor a mint látjuk, a civilisált s par excellence germán német birodalom ugyanakkor ép oly életterlen, s uralkodója ép oly koldus?

Tegyük most fel egy pillanatra, hogy Németország van a török szomszédjában Maximilián idejében, s Magyarország rajta tul, mit sem gondolva vele, akármi történik veszélyben forgó szomszédjával. Kétségtelen, hogy Németország ép ugy jár a törökkel, mint a magyar, s szintoly kétségtelen, hogy ha azon biztos helyzetben Magyarországnak egy oly külföldi kincsekben s külföldi katonákban gazdag császársa akad, minő V. Károly volt, nem-

csak regenerálja magát, hanem tán erősebb állammá alakul, minővé Németország azután is tudott alakulni. És valóban a II. Lajos alatti országgyűlések bizonyítják, hogy ha a külső nagy veszélyek közbe nem jőnek, a nemzet magától kiforrja magát, s az oligarchia buktával s az egyházi reform közbefjöttével a nemesség a megyékben, a polgárság a városokban s talán a közrend is oly elemeket képezend, melyekre királyi tekintély s egy szilárd kormány bizton támaszkodhatik. De a török hódítás, s vele az országnak szükségessé vált három felé szakadása megzavará a nemzet természetes fejlődési folyamát, melyben koránsem voltunk oly elmaradva, mint aránylag később. A tudományok ujjaszületése Németországon tulajdonkép azon időkre esik, midőn a magyar nemzet összes erejét a szét-darabolt, egyrészben elpusztított hazának fegyverrel megvédelése veszi igénybe minden szünet, minden legkisebb megszakadás nélkül.

Azonban a nyomoruságos helyzet ellenére, melyhez foghatóban egy európai nemzet sem volt az újabb időkben, a magyar állam, a magyar nemzet, s az ugynevezett ázsiai vegyületű alkotmány sem szűnt meg létezni, bármit hirdessen is Sacher úr; mert e Ritter oly lovagiatlan, hogy létezésünket is kétségbe vonja. A ki még 1526-ban végromlásra jutott, az természetesen nem létezik többé. A mohácsi vésznél, e háromszáz évvel megkésett lipcei Parca nagy bajjal elvágja életünk fonálát, s úgy jár velünk, mint a halottak közé sorozott sebe-

sült katona, ki hiában mondja, hogy hiszen még élne tán, — azt felelik rá: „fogd be a szádat, a doctornak csak jobban kell azt tudni.“ Ez azonban mind nem esnék roszul, hanem valóban fáj, hogy a kegyetlen Sacher nem ejt legalább egy könnyet a sirra — vagy jobban mondva a papirra, hol egy nemzet sülyed el. Önnön halálunk feletti bánatunkat még azon kegyetlen felkiáltással öregbíti: ugy kell neked, miért nem adtad el nyelvedet, ruhádat, szokásaidat, alkotmányodat, szóval nemzetiségedet, hogy beolvadtál volna ama felséges abstract eszmébe, melyet én civilisatió alatt érteni szeretek.

Sacher ur sokkal szebbnek tartá vala, hogy (a mint ő véli) a török elnyelvén bennünket, a magyar nemzet helyett egy akármilyen más névvel nevezendő darab civilisatiót nyelt volna el bennünk — akkor méltók lettünk volna az ő siralmaira.

Ezer szerencse azonban, hogy valamint gyakran csak papíron van meg egy-egy nemzet, mely valóban nem létezik, úgy mi csak valósággal létezőnk, míg némelyek papírján rég oda irták: „Finis Hungariae!“

A mohácsi vész után, a török bennlakása és Sacher ur ellenére folytonosan teljesítünk egy nevezetes szolgálatot Európa irányában. Magyar várak, magyar nemzeti militia volt a gát 1542-től 1686-ig, mely feltartóztatá a török azon folytonos terjeszkedési vágyát, mely különben lassanként beette volna magát Németország belsejébe is. — Magyar

Juristicsoknak, Zrínyieknek köszönhetette a megrémült Bécs nem egyszer, hogy nagy ostromok alól felmentetett, melyek, ki tudja, nem rosszabbul végződtek volna-e, mint az, mely alól egy későbbi alkalommal Szobieszki mentette föl? Tény az, hogy Magyarország egész területét a török soha meg nem birta hódítani, s e tényt mi, de a szomszéd tartományok is, főleg magyar fegyvereknek s az annyi gyanusított magyar institutióknak köszönhetjük Isten után.

És épen ezen institutiók, alkotmányunk fenntartása az, mi egyik dicsőségünk, s mit Sacher nem tud vagy ignorál. Azt mondja, I. Ferdinánd a hódítás jogánál fogva volt Magyarország királya. Az nem nyom ily rengeteg hatalmas doctor előtt semmit, hogy maga I. Ferdinánd homlokegyenest ellenkezőleg tudta a dolgot. Ő megesküdött a magyar alkotmány minden pontjaira s különben is sem hivatalanul nem jött, sem nem követelt többet, mint az előbbi koronás királyok. — Azon időkben a magyar nemzet többnyire ép azért neheztelt, miért nem hódítanak többet a királyok Magyarországon, s örömet elnézték volna, hogy az egészet visszahódítsák a töröktől az ő segítségökkal. De nem-hogy hódítani birt volna kivált I. Ferdinánd, hanem még a török elleni megvédésben is keveset tett az egykoruak panaszai szerint.

A mi a reformatiót illeti, melyre nézve azt mondja Sacher, hogy nyomtalanul vonult el ránk, mongolokra nézve, beérjük azt jegyezni meg,

hogy a magyar nemzet roppant többsége elfogadta volt és vivta harczeit, s ez volt egyik főemelyü arra, hogy őseink az alkotmány megvédésében is csaknem példátlan buzgalmat fejtettek ki, és meglátszik nyoma nemcsak számos iskolán, egy egész irodalman és a nemzeti jellemén, hanem nyomot hagyott az a reformatió világtörténetében is. Elég legyen e részben csak egy nagy mongolt nevezni meg, kit is Bethlen Gábornak híttak.

Felhozza többek közt azt is, hogy az új világ-részek fölfedezése sem volt nagy hatással ránk. — Tudtunkra vannak más tiszteletre méltó nemzetek is, kik tettelesen nem vettek részt a világ-részek fölfedezésében (s ilyen a nagy német nemzet is, mely, hacsak Helgoland szigetét nem tartja a maga fölfedezésének, tudtunkkal ilyes sós vízi dicsőségei nincsenek), egy az, hogy országuk fekvése nem kedvezett a tengerészkedésnek, más az, hogy nincs annyi világrész, a hány európai nemzet, ha mind csupa Genua és Portugal lett volna is.

Az új világ-részek fölfedezése igen is volt ránk hatással, — s csaknem oly rosszal, mint egyik szomszédunkra, az olaszra nézve. A keleti kereskedés, — mely utban vagy utszélen érinté Magyarországot, mely Konstantinápolylyal, Velen-czével közel viszonyt tartott, s mely fontossá tévé ránk nézve a dalmát kikötőket, tetemesen csökkent az új világ-részek fölfedezése által. Igaz, hogy a krumpli nem általános mindennapi eledel

Magyarországon, habár némely éjszaki megyéink cultiválják; de annál több az akácza, pulyka és volt a dohány, melynek fogyasztása tán nagyobb, mint bárhol Európában, s e miatt nemhogy nyugatilag civilisáltabbaknak, hanem ellenkezőleg sokkal keletiebb népnek tartanak, mint Amerika fölfedezése előtt.

Mindent összefoglalva Sacher - Masoch lehet jó lovag, diplomaticus doctor, de két lényeges dolog hiányzik benne arra, hogy historicus legyen: egyik, hogy olyanokról ír, miket nem ismer; másik, hogy nincs is meg benne az akarat az igazmondásra. — Könyvének politikai czélzata is van, — s mint politikus épen a mondottaknál fogva szerencsétlen. Mit használhat az a német közönségnek, ha egy szomszéd-nemzetre nézve merőben ferde, hamis fogalmakat terjeszt? — Hisz egy nemzetet, melyet civilisálni akarunk, vagy bármi czélra használni szándékszunk, jól ismernünk a főfeladat. — Semminemű érdek nem kívánja, hogy bármi más, mint a maga valódi színében lássuk. — Ha ezt szenvedélyeik, előítéletek s más gyarlóságuknál fogva el nem érhetik is, legalább ügyekezniök kell rá. Ha a méltányosságot nem nézik is, tekintenék a jó német tudományosság érdekeit, hirnevét!

Sacher ur ír Mária királynéről is pamphletjében, az özvegy külföldi életét beszélván el. — Sok újat s érdekest mond. De nem az eredeti

okmányokat közölvén, nem bizhatunk benne, vajjon az előszeretet nem vakítá-e el oly mértékben, mint a könyv többi részében a magyarok iránti ellenszenv, s vajjon ez egyoldalú és a történeti tényekkel könnyelműen bánó ember, ki ezenkívül szereti a paradoxont, nem nyegléskedik-e gyakran tudtán kívül is? Szóval nem lehet hitele.

A megyék kérdéséhez.

Mikor és hogyan lett a megye jelentős tényező Magyarország honvédelmi rendszerében, mikor vált törvényhatósággá s így a hazai igazságszolgáltatás alsó fórumává, — hogyan és mikor alakultak a királyi udvari járó-kelő, ország-zászlósok vezetése alatt álló bíróságokból felsőbb folyamodásu törvényszékeink, melyek jó része nevét még a legutóbbi igazságügyi reform után is megtartotta, szóval, hogyan képződött és fejlett 1848 előtti igazságszolgáltatásunk egész rendszere, — ezt találjuk e cikkekből érdekes történelmi adatokkal bizonyítva, tanulságosan, tömörséggel vázolva.

I.

A megyék honvédelem tekintetében.

Alig szólott valaki a megyék kérdéséhez, hogy részint némely történelmi suppositióra ne építsen, részint egyenesen segítségül ne hinná ama

nagy tekintélyt, a történelmet magát. S különösen épen azok, kik mentül nagyobb hatalmat követelnek a megyék számára, legnagyobb pathoszszal hivatkoznak a multra. Olykor még ezeréves mulat is emlegetnek.

Nem akarok a politikai vitába keveredni. De minthogy maga a nevezett kérdés hozza minduntalan szóba a historiát, legyen szabad annak egyik oldalára fordítanom a figyelmet, melyeket vagy egyáltalában nem, vagy kevésbé fejtegettek, akár publicistáink, akár történetiróink.

Részletes fejtegetést itt a tér szűk volta sem engedne meg. De különben is elegendőnek vélem az egyszerű ujj-mutatást. A kik hazánk alkotmányos történetét jobban ismerik, mint magam, — s törvényhozóink igen nagy része ilyen, ha P..... engedelmeivel épen mindnyáját be nem foglalom is, — jobban ki fogják egészíthetni az alábbiakat mint én tudnám.

Nem fogom Szt.-Istvánon, vagy épen Pusztaszernél kezdeni a megyék történetét. — Beérem a török bennlakta idejével, azaz : szólok az 1541-től 1715-ig való megyékről, vagyis a XVI. és XVII. századbeliékről. Ez a megyéknek nemcsak szabatosan különálló kora, hanem egyszersmind ezt tartom a fejlődés korának, — ez tette őket olyanokká, a minők 1716-tól 1848-ig voltak, mely utóbbi ismét külön korszakuk.

Az általam fölvetett korban az ország szabad része kétfelé oszlott : Magyarországra és Erdélyre.

Mindkettőt figyelembe kell vennünk s összehasonlitanunk.

Honnan van az, hogy Erdélyben, melynek a XVI. és XVII. században Magyarországéihoz annyira hasonló s mondhatni, azonos institúciói voltak, hogy majdnem minden kérdésben az Approbatát a Corpus Juris fölvilágosító magyarázatául vehetjük, — mondom Erdélyben a megye sokkal kevesebb önállóságot mutat, mint Magyarországon? Leszámítván azt, hogy a székely- és szász-nemzet, mely együtt is kisebbségben volt, külön állást foglalt el, a megyei magyar nemzet a fejedelmek alatt oly nagy egységet mutat, kivéve épen a legkétségtelenebb egyes pillanatokat? Legalább oly egységre, minőt Erdély mutat a XVI. század vége feléig, s aztán ismét Bethlen Gábor és Rákóczy György alatt, nem tudok példát Magyarország történetében, ugyanazon korban.

Habár Erdélyben is a megye volt az adószedő, a közfelkelésben megyék szerint jelentek meg a zászlóaljok, s az országgyűlésekre követeket küldtek, — habár ott is gyakran nagy sérelmekre adott okot a hatalom : — a megye a nemzeti fejedelmek alatt sokkal jobban háttérbe szorult, mint Magyarországon a király és nádor alatt.

A különbség okait csak nagyjából vizsgálunk sem fölösleges munka.

Már maga az, hogy Erdély János királylyal, a volt erdélyi vajdával vált külön, arról tesz bizo-

nyossá, hogy Erdélyben a régi institutiók inkább megmaradtak eredetiségükben.

Mindenekelőtt a hadügy Erdélyben jobban megmaradt régi formájában, mint Magyarországon.

Magyarországon a védelem törzsét, a király banderiumán kívül az ország főpapjainak és zászlós urainak banderiumai képezték. Utóbbiak mint országos tisztviselők 5—500 lovast — egy banderiumot — tartottak a király költségén. Ezeket nevezték tiszti banderiumoknak. A zászlós urak közül pedig legtöbb banderiuma az erdélyi vajdának volt: Zsigmond alatt négy, később két tiszti banderium állott ki Erdélyből, míg a magyarországi zászlós-urak egyet-egyet tartottak.

Volt ezenkívül számos főúr, ki nem mint országos zászlós, hanem mint nagybirtoku ur egy egész, vagy fél, vagy egy negyed banderiumot állított ki. Ezek mind saját zászlóik alatt mentek hadba, — s külön ment a megyei kisebb nemesség az alispán zászlója alatt. A köznemességnek egy igen tetemes része is a főurak banderiumaiban szolgált zsoldért. — Így kevés vitéz maradt az alispán zászlója alatt. Ez a néhány vonás is mutatja, hogy 1526 előtt nem a megyék, hanem a főurak képviselték a hatalmat az egyes vidékeken.

Buda török kézre került előtt távolról sem a megyék dönték el egy-egy országrész sorsát. — Mindenki tudja, hogy régebben egy Giskra, Ujlaki, későbbben egy Bebek, Perényi, vagy Török Bálint, az országnak egész kerületei fölött uralko-

dott fegyveres vagy moralis tulsulyával. — Habár a főurak visszaéltek gyakran hatalmukkal, de elhatalmasodásuk magában korántsem volt mindig oly mérvű inormitas, mint sokan vélik, kik „oligarcha“ czimmel bélyegzik meg a főurakat.

Az institutiók magok a főuraknak sok kiváltságot, függetlenséget s realis hatalmat adtak.

De tegyük fel, hogy a főurak csak bitorlásnál fogva hatalmasadtak el, hol volt hát a megye dicsért ellenállási ereje? — Nem volt-e szintugy fegyver a megyei összes nemesség kezében, mint a főurakéban? Miért nem nyomta ő el a főnemeseket, ha bitorlókat látott bennök?

A főurak tulsúlya Magyarországon 1541-en innen elenyészik, s hadi tekintetben mindinkább a megyék képezik a magyar hadsereget. — Voltak ugyan még főurak, kik a királyi kincstárból vettek zsoldot 100 vagy több lovas tartására; s a főpapok birtokai világiak kezébe menvén át, ezek tartottak kisebb-nagyobb számú állandó katonát; de a nagyobb banderiumok, a régi hadrendszer ezen törzsei elenyésznek. — Még a koronázó országgyűléseken is mindig csak főpapok és főurak diszelgő lovasságát látjuk, s nem a megyékét; de már a megyei zászlóaljokban áll az ország védelmi ereje, hová a haddan külön banderiumot kiállított némely főuri család is küldi a maga contingensét.

Nincs a sok megye zászlóalja közt valami központul szolgáló rendesebb hadsereg, s az összetartás meglazul. — Ugy szólván minden megye

a maga területét védi a török ellen, — ritkán gyűl össze.

Sokat tett ezen szakadozottságra a terület minősége is. Hazánk téres közepére a török telepedvén be, annak hegy-völgyes karimáját a Felső-Tiszától az Adriáig foglalták el a magyar megyék. Közös hadi vállalatra ritkán voltak összehívhatók, s így ritkán volt alkalom, hogy tömeges összegyűlés által azon közszellem fejlődjék ki, mely kivált harcias népnél egyedül képes fejlődni, — s a mi szintoly lényeges: élénk legyen a subordináció és engedelmisség érzete.

Az összesereglésre hiányzott egy morális kellék is. Régi törvény volt, hogy a megye csak a király személyes vezérlete alatt tartozik felülni. Hiában hozott maga az országgyűlés új meg új törvényt, hogy részletes fölkelések történhetnek csak a nádor, vagy országos főkapitány fölszólítására is; ama régi törvényt oly sarkalatosnak tekinték sokan, hogy okul, de némelyek csak ürügyül is fölhozták az újabbnak való nem engedelmeskedés mellett.

Erdélyben már maga Szapolyai a megyéken kívül is nemcsak a két erdélyi, hanem a temesi bánsági banderiummal s a székelységgel vehette körül hatalmát. Később is Erdély soha sem jutott oda, hogy had tekintetében egyedül a megyékre támaszkodjék. Azért ezek annál inkább engedelmeskedtek volna, ha nem lesz vala is régi törvény, még a királyok idejéből, hogy az erdélyi

megyék csupán a vajda fölszólítására is tartoznak fölkelni.

Állandóan meg volt különösen a székelység, mely már akkor közelebb állott a rendes katonasághoz, mint a megyék. — Ezenkívül tartottak az erdélyi fejedelmek maguk körül zsoldos katonákat, úgynevezett darabontokat (mintegy a régi banderium utódaiként) és még Erdélynek voltak úgynevezett mezei hadai, melyek Magyarországon a banderiumok elenyészte után ugyszólva hiányoztak — többnyire csak várbeli katonaság lévén a zsoldos.

A terület is, melyen az erdélyi fejedelmek uralkodtak, olyan volt, hogy az egész haderő, könnyebben volt összpontosítható, — és végre az összegyűlést a fejedelem személyes jelenléte kifogástalanul törvényesíthette.

A gyakori háborúk elegendő alkalmul szolgáltak a hadak összesereglésére. Abban az időben, midőn minden számbajöhető tagja a nemzetnek professiójánál fogva mindenekelőtt katona volt, ezen gyakori fegyveres együttlét, mely közös hadi vállalatok által gyakorlati, hazafias megszentelést nyer, nagyon befolyt a megyék nemeseinél a közszellem emelésére. A főhatalom nyert vele tekintélyben, s a nemességet engedelmességre szoktatta, melynek bizonyos foka nélkül soha semmi időben nagyobb tömeg harcra képes nem lehetett. A közös veszély, közös szerencse vagy szerencsétlenség Erdélyben a hadak többszöri egyesítése által távol

volt attól, hogy a megyeiség érzetét az országiság fölé emelje.

A megyék és főurak közti viszonyra hadi tekintetben fontos különbség állott elő Erdély- s Magyarország közt. Míg Magyarországon elhatározzák, hogy az a nemes, ki több megyében birtokol, a birtok arányában kiállítandó katonáját az illető külön-külön megyék zászlói alá küldje: addig Erdélyben az ily több megyében bíró nemest arra kényszeríti a törvény, hogy különböző megyebeli katonaságát gyűjtse együvé saját személye körül¹⁾. Erdélyben úgy látszik ebből, a banderiumok eszméje (habár csak kicsinyben) jobban érvényben maradt a megyeiség rovására. — A megyék, mint hadseregbeli egységek, ritkán miveltek Magyarországon valami emlékezetes hadi dolgot. — Az egy személyhez kötött s rendesen együtt tartott főuri zsoldos katonaság volt háboru idején a nemzet főhadiereje. Hunyady Mátyás is, a ki rendes s állandó sereget tartott, meghagyta és használta a banderiumokat; de a megyék katonáskodását pénzzel váltatta meg. A banderiumok a békében lettek károsokká, a megyei haderő ritkán birván velük. Azért Mátyás háboruban a banderiumoknak, békében a megyéknek kedvezett. 1541 után a megye hadilag felemelkedett; de csak nagy lassan diadalmaskodott.

---

¹⁾ Lásd Corpus Juris. 1595. 18. cz. és Approbata Pars. III., Tit. XIX., Art. 15. — Érdekes, hogy a két ellenkező törvény csaknem egy időben hozatik. A magyarországi 1595-ben, az erdélyi 1594-ben.

Sokszor van még említés a banderialis mágnásokról. Üres czim, — csupa hagyomány, melyet a valóság sok esetben kigúnyolt. Ritkaság, hogy ama „banderialisok“ 100-ig való katonát birjanak kiállítani. Soknak a török foglalás, s épen a katonatartásban való tulerőlködés miatt, leszállítá vagyoni erejét, hogy némelyik csak 10—20 lovassal áll ki, mint nem megyei, hanem banderialis zászló alá tartozó főúr. A pusztulásról fogalmat ad az, hogy az esztergami érsek, ki hajdan egész banderiumot tartott, a XVII. században birtokai arányában igazság szerint csak 50 lovast állíthat vala ki. A banderialis czim nemcsak családi hiúság volt, hanem gyakorlati értelme is maradt. Ha hadi tekintetben nem volt jelentése, volt béke időn. A czim kivonta az ily nemest a megyei tisztviselők vizsgáló joga alól mind adózás, mind katonaaállítás tekintetében. S ez adott rá okot, hogy Erdélyben a XVII. század elején a zászlós uradalmakat a törvényhozás eltörölte.

Azonban, ha már ezen visszaélésnek mutatkozott szokás meg volt is, ha még váltig tüntek föl esetek a gyakorlati életben, melyek mutatták, hogy a megyék törvényes hatalmának emelkedésével a főúri régi szokások még dacolni birnak, — a realis alap nélküli tekintélyek nem birtak mind végig megállani. 1659-ben már azt rendeli egy törvény, hogy minden főpap s minden mágnás is tartozik évenként előállítani katonáit a fő- vagy alispán fölhívására, hogy ugyanezen fő- vagy alispán

szemlét tartson felettök¹⁾. — Ez hallatlan volt a mohácsi vész előtt, sőt még a XVI. században is.

Minden újabb hadi erőfeszítés a megyeiséget emelte a hadseregben. I. Rákóczy György idejében kezdődik a szokás Magyarországon, hogy az országgyűlés nem szavaz meg hadi adót, hanem kiveti a megyékre s városokra külön-külön, mennyi katonát állítsanak ki a magok költségén. Igaz, hogy külön kivetés szól a banderista mágnásokra; de ezekre külön-külön oly kevés számú katona esett, hogy okvetlenül a megyékéhez kellett csatolniok contingenseiket. A legtöbb főúr 5—6, sőt 2 és 1 lovast vetnek ki. — Ezek fizetése pedig nem az egyes főúr kényére bízott. Országos törvény határozta meg, hogy mennyi fizetésök járjon. Még pedig — s ez nevezetes, és 1638-on innen gyakran ismétlődő törvény — a nemes a maga erszényéből tartozik a költség felét vagy negyedrészt fedezni.

A megye ily módon maga határozta meg, hogy a kisebb nemesek mily arányban járuljanak a katonaadáshoz, s ezenkívül a hadnak mind harczképessé tételére, mind financiájára nézve önállóan rendelkezett, még pedig a nemeseknek is adóztatásával.

Azonban ugyanakkor, midőn a democraticusabb néphad, s vele a helyi katonaság ily végletig fejlődik, azzal párhuzamban egy másik végletet tapasztalunk. A várak védelméről a gondoskodást a

¹⁾ Corpus Juris. 1659 : 18. cz.

rendek a XVII. század közepén kezdve a királyra kezdik bízni, ki ezek költségeinek fedezésére fölhatalmaztatik a harminczad-jövedelmek felének idefordítására. — A XVI. században még mindig a nagyobb nemesek zsoldba fogadásából állott ki a várak védelme. A XVII. század első felében már főnemes nem igen szolgál banderiumostól a végvárakban. A megyei kisebb nemesek mint egyesek állanak a várszolgálatba, és a városok védelme a legalsó fokra süllyedt volt. A XVII. század második felében már a király vevén át a várakat, ez által hatalmát emelték.

Erdélyben ugyanekkor, midőn Magyarországon a megyeiség annyira kifejlik a hadseregben, az állandó katonaság tartása kezd nagyobb mértékben szokásba jönni. Bethlennek s Rákócynak sok zsoldosa volt, s mindkettő alatt külföldiek is szolgáltak.

Az I. Leopold alatti háborúk megzavarták honvéd-rendszerünk fejlődését; de ezen megzavarodás nélkül is a dolgok rendes fejlődése látni való, hova vitte volna hadrendszerünket.

A várakról való gondoskodásnak oly nagy mértékben a királyra bizásából már kitűnt, hogy a megye magában korántsem felel meg egy nemzeti hadsereg minden céljának. Még a török elleni önvédelemre sem volt elég, — annál kevésbbé nagy táborozásokra. Visszatérni a banderialis rendszerre nem lehetett, tehát a közelebbi lépés az állandó katonaság felállítása volt.

Ez csak a belzavarok megszűnte után, 1715-ben történhetett meg, mely — mint mondám — korszakot alkot a megyék történetében is.

Ámbár a megye letette a fegyvert; de épen a fegyverben állás kora oly jogokat szerzett neki, kivált a főurak fölött, melyeket most nemhogy elvesztett volna, hanem ujakkal gyarapított. A főnemes is letevén a fegyvert, az engedetleneken a végrehajtás könnyebbé vált a megyei tisztviselőknek.

Erdélyben szintén nagy volt a változás a fegyver letételével; de nem a megyének az államhoz vagy főurakhoz való viszonyában. Ott az állam ereje megtöretvén, az alkotmányos ellenállás az egyes nemzetek kiváltságaiban nyerte erejét, s nem egyes vármegyékben vagy székekben. Ott a három nemzet hadban is külön test volt, mint az országgyűlésen.

II.

A megyék törvénykezés tekintetében.

II. József császár után szintugy, mint saját korunkban, midőn a megyék működése megszűnt volt az alkotmánynyal együtt, oly különös előszeretet, sőt lelkesedés mutatkozott a megyei institúció iránt, minő soha sem egész történetünkben. — Ki ne találna ezt természetesnek, — s néha megindítónak is? — Kit lepne meg, hogy a nevezett

két korszakban többet irtak a megyékről, mint összesen fennállásuk századai alatt? — De másfelől ki ne találná természetesnek, hogy a multak emlékéből folyó és könnyen túláradó érzelmek, melyeket egyszersmind hathatós s kétségbevonhatlan észbeli argumentumok is helyeseltek, könnyen tévedtek tulságokra s oly magasztalásokra, melyekre a megyei szerkezet nem szorult.

Különösen feltűnő és jellemző az, miként törekedtek a táblabíró-tudósok, kik méltán a megye közvetlen édes gyermekeinek tekintették magukat, — a megye vénségét mutatni ki. Institutióink, nevelkedésünk okozták, hogy valaminek a jóságát és tiszteletreméltóságát régi voltából bizonyitgassuk, mint a borainkét és nemességünkét. Hány családnak, melyről pedig historiailag tudva van, hogy csak a XVI-ik vagy XVII-ik században emelkedett ki nagyobb jelentőségű szerepre, viszi fel családfája ágabogát a kegyelet vagy hizelgés egészen Árpádig. — Mindenki őse élt nemcsak Árpád, hanem Romulus és Noe idejében is. — Történelmileg egy család csak akkor lett említésre méltóvá, midőn a tömegből emlékezetes tettek által emelkedett ki, hogy azután birtokai s állásánál fogva később is nagy része legyen a közdolgokban. A megyék multjára nézve is azt mondhatjuk, — bármily régi legyen az, historiailag csak onnan kezdhethük datálni, hol az ország sorsára nagy befolyást kezdtek gyakorolni. Arra, hogy Mátyáson, sőt az Anjoukon tul vigyük fel multjokat, a megyék nem szorul-

tak. Mert azon régi korban nincs mit dicsekedni velők, s csak Mátyás után fejlettek oly tényezőkké politikai életünkben, mivel már van mit dicsekedniök.

A megyei hatóság gyakorolta jogok és kötelességek közt legrégibb és leglényegesebb a bírászkodási. Ezt nevezhetjük azon magnak, melyből megyéink kinőtték magukat; ezt azon törzsnek, mely a többi jogokat és kötelességeket oly hosszas ideig s annyi megpróbáltatások közt fenntartotta. Ez biztosította és állandósította a megyék formáit, melyeket idővel mintegy megkövesíteni, örökíteni látszott.

Törvénykezési rendszerünknek, mely maga után vonta a többi megyei institutiók változatlanóságát is, ezen marandóságát egyoldalúság csupán népünk szívós jelleméből magyarázni. A törvénykezési rend természete hozza magával az állandóság szükségét, mert ez az, a mi nemcsak a lényegre, hanem a formák legkisebb részleteire nézve is az összes nép egyeseit leginkább érdekli. A gyökeres változtatások ebben a részben oly zavarokat idézhetnek elő, melyek kétségessé teszik, vajjon a régi rossz nem czélszerűbb-e egy-egy elméleti jó ujitásnál. Így mindenkinek magánérdeke is a reformok gátja volt.

Törvénykezési rendszerünk ezen, I. Mátyás királytól V. Ferdinándig való megkövülésének másik oka s hathatós elősegítője egy formasierinti nagy codificatio volt, — ha nem is a szó mai értelmében

s nem oly terjedelemben, — de csakugyan codificatio. Mindenki ismeri a „Hármas Könyv“-et, mely új magyar kiadásban is közkézen forog, s mindenki gyanítja, hogy ezen művet értem codificatio alatt.

A „Decretum Tripartitum“, mely 1514-ben készült, nemcsak Magyarországon, hanem a nem-sokára különszakadt Erdélyben és Horvátországban is a magánjog és perrendtartás szabályozója maradt 1848-ig. Ámbár később is hoztak módosító törvényeket országgyűléseink, ámbár időről időre bizottságokat is neveztek ki a rendek egy törvénykezési új munkálat kidolgozására; de az többnyire csak egyes módosításoknál maradt, s talán kevésnek volt bátorsága, hogy csak meg is gondoljon egy elejétől végig átidomító reformot. Verbőczy könyve, mely szintén megnyerte a törvényhozás (a rendek és király) tetszését, rendszeresség és tekintély dolgában verseny nélkül maradt rendi alkotmányunk egész ideje alatt. A „Hármas Könyv“ tekintélye maga volt a leghathatós czáfolata ugyanazon könyv egy veszélyes állításának, mely szerint az „usus“ föl van jogositva az írott törvények eltörlésére. — Az usus legalább a törvénykezésben, nem volt képes diadalmaskodni ama könyv betűi felett.

Történetírásunk nem fejtette meg a kérdést — s talán föl sem hozta még — mivé lett volna az egész megyei institutió a törvénykezési jogkör nélkül, s mivé vált volna törvénykezésünk a XVI. század elején történt ama codificatio nélkül.

Annyit bizonyosnak tarthatunk, hogy nélküle

a tetteleg különvált Erdélyben nagyon eltérő szokások fejlődhettek volna ki, minek nemzeti, politikai és társadalmi tekintetben következéseit alig lehet kiszámítani. Sőt, a török bennlakta idején, az ország oly szakadozott állapotában magok az egyes megyék vagy kerületek hasonló eltérésekbe tévedtek volna.

Akkor fejlett volna a megyeiség oly szélsőséggé, monstruositássá, hogy ma már senki sem merne róla dicsérő beszédet tartani.

De ennek bő fejtegetése nem tartozik ide. — Ellenben lényegesen tárgyamra tartozik, megjegyezni egy körülményt a „Hármas Könyv“ keletkezése tárgyában. Habár az előre bocsátja, hogy az írott törvények csak egyrészben szolgáltak forrásul, — hozzávéve a korábbi századok törvényeit — s más, nagyrészen az életben gyakorlott törvénykezési szokást foglalja össze, — mindenki meggyőződhetik, hogy törvénykezés dolgában a korabeli Ulászló és az ezt megelőzőtt I. Mátyás alatt hozott törvények képezik alapját, s a bennfoglalt szabályok legtetemesebb részét. Minthogy pedig Ulászló alig tett egyebet törvényeiben, mint kibővíté Mátyásnak 1486-diki „nagyobb decretum“-át, codificationknak, úgy a mint azt Verbőczynél látjuk, kezdetét is 1486-ra tehetni.

Mátyás a nevezett évben — miután a külső ellenségeken diadalmaskodott s a belső rend megalapítására fordíthatta egész figyelmét, nem forgatta ugyan fel a régi szokásokat és törvényeket; — de

bizonyos, hogy többet tett, mint azok formulázását és írásba és rendszerbe szedését, — szóval többet tett Ulászlónál s jóval többet Verbőczynél. — Az 1486-ki, meglehetősen rendszeres törvényczikkek módosítják, jobbitják a korábbi törvényeket és szokásokat, — némelyeket eltörölnék s helyettök merőben újakat hoznak be, mint az előbeszéd s a 70-ik czikk is világosan kimondja, s mint sok más czikk tanusítja. Így Mátyásnak ugynevezett „nagyobb decretum“-a nemcsak jogirodalmi szempontból, mint a „Hármas Könyv“ egyik főforrása érdekes, hanem a való életben is korszakalkotó esemény volt.

Azért az igazságügy s következőleg a megyék alakulása tekintetében kiindulási datumnak kell vennünk az 1486-dik évet, melynél ezen ügyben világosan megkülönböztethető a túl az innen-től. A multtal összemérve az az ujtás éve; a jövőre nézve negyed-fél száz évig szolgál irányadóul és szabályozóul Magyarország belső organisatiójában, ha csak közvetve is.

A Mátyás király előtti igazságszolgáltatás részint ugyanaz volt, a mi egy előbbi korszakban minden más európai államé, részint azon primitív szokás, mely másutt még a feudális korszakot is megelőzte.

Sokan tagadják, hogy Magyarországon valaha lett volna feudalismus; mert feudalismusnak azt nevezik, mit a német tudósok (s nálunk majdnem kirekesztőleg ezeket tartják mindent eldöntő tekintélyeknek) annak kereszteltek. — Pedig a feudális-

musnak csak nyugaton is vagy ötven faja ismeretes, miket bajos közös determinatio alá vonni. Ha az a társadalom, a mi Magyarországon a vár-rendszer s banderialis-rendszer alatt uralkodott, nem foglaltatik be a német tudósok meghatározásába: ez vagy onnan ered, hogy a nálunk volt rendszer nem volt csakugyan feudalis, vagy onnan, hogy azok, kik a terminológiát magyarázták, egyáltalában nem ismerték se Magyar-, se Lengyelország történetét, különben máskép állították volna föl általános tételeiket. Én az utóbbi nézetben vagyok, s minthogy ezt itt fejtegetnem nincsen tér, beérem annak megjegyzésével, hogy Árpád- és Anjoui-korbeli törvénykezésünk annyira hasonlított Európának feudalis korszakbeli más országokéihoz, mint egyik tojás a másikhoz. Sőt Mátyás és I. Ferdinánd után is sokban emlékeztet rá magánjogunk.

Minden feudalis országban az igazságszolgáltatás központi volt, — a király vagy királyi udvar volt a vazallok egyedül elismert, illetékes bírója. A nomád-nemzet letelepedvén és Szt.-István óta királyaink a főbb szabad embereket birtokokkal, várakkal ajándékozván meg hadi szolgálat fejében, — ezek egészen elkülönözve éltek egymástól, s egyik sem ismerte el a másik felsőbbségét másként, mint anyagi erőnél fogva. Joga nem volt egyiknek is a másik fölött.

Semmi névvel nevezendő testületet máskép nem képeztek, mint közvetlenül a király zászlaja vagy személyes elnöklete alatt, ki birtokuk adomá-

nyozója, az ő hadvezérek és birájok volt. Az államot a központból kisugárzó szabadalmak, s csupán a központra néző, de egymással egyéb kapcsolatban nem volt alkatrészek összegének képzelhetjük.

Igaz, hogy voltak már ugynevezett ispánságok (comitatus), melyek mindenikében volt egy-egy oly vár, mely uradalmával együtt a fiscusé volt. Ha azt az ispánságot vármegyének s a benne ült királyi tisztet főispánnak nevezzük, egy-egy mai korbeli embert könnyen arra vezethet a név, hogy bele képzelje az ujkori megyét gyűléseivel, szolgabiráival, sedriáival s még restauratióival is egyetemben. De ez nagy tévedés. A várispán a maga nemes fegyveresei és nem-nemes colonusai, vagyis parasztjai fölött biráskodott. A megye geographiai határán belől lakó birtokos nemesek, kik nem voltak másnak „szolgái“, vagyis birtok fejében szolgáló hűbéresei (minők még a XVII. században is számosan voltak), magok biráskodtak alattvalóikon, vagy saját személyökben, vagy saját szolgabiráik (pristáldjaik) által. — Legalább így volt ez még Sz. László idejében a XII. század végén¹⁾.

A megyei ispánoknak volt ugyan biráskodási köre s alkalmasint Szt.-István óta voltak általuk kinevezett bírák alattuk, épen mint N.-Károly idejében a frank birodalomban, hol az ilyeket „scabini“-nek nevezték. Nálunk sz. László idejében egyszerűen „bíró“, judex nevet viselnek. III. Endre

¹⁾ Sz. László III. dec 12. cz.

alatt már meg vannak a megyei szolgabírák, kik nem voltak ugyan egyebek, mint törvényszéki ülnökei az ispánnak, de minthogy másként is kitűnik hatáskörük csekély volta, az e fölötti vitát mellőzöm.

Mert ha levonjuk azt, a mi a megyei ispán bírósága elé nem tartozott, valóban igen kevés marad fenn, legfeljebb kisebb politialis kör — az orvos s szökevények üldözése s a legkisebb vétségek fölötti biráskodás. A vallatásokat, vizsgálatokat nagyrészen egyházi személyek végezték, kivált míg az izzóvas, forró víz, párbaj általi vizsgálat fennállott. A nagyobb esetek és törvényszéki eljárások ténylegebb részei a király hatáskörébe tartoztak.

A bíróságok először a király személye körül alakulnak meg. A király körében már az első Árpád - királyok alatt meg van a comes curialis, a későbbi országbíró, kinek ítélőmestereiből s főrendi tanácsosaiból alakul a királyi tábla. Meg van a nádor biráskodási hatalma, mely később hasonló ülnökök részvétele mellett gyakoroltatván, megalakul a nádori szék, melyet későbbi századokban „hétszemélyes“-nek neveztek el.

De a király személyes biráskodásához annyira ragaszkodtak az Árpádok s még az Anjouiak idejében is, hogy a nemes várurak kivétettek a nádori szék biráskodása alól is. Mennyivel inkább ki voltak véve egy-egy várispáné alól!

És valóban még N.-Lajos, s még inkább a bő-

kezü Zsigmond alatt, azaz a XIV. században s a XV. elején, vagyis csaknem Mátyás királyig az adománylevelek a birtokjog mellett megajándékozzák a főurakat a biráskodási hatalommal saját uradalmuk területén. Igy keletkezett a banderialis időben is számos kivett (exemptus) és kiváltságos (privilegiatus) földesur.

A király és nádor részint a központban, — Székes-Fehérváron, — részint az egyes vidékeken biráskodott. Az előbbi biráskodás rendes volt, — minden évben Szt.-István király napján tartattak központi törvéynapok. A vidéki biráskodás ugy történt, hogy a király, s azután a nádori hatalomkör kiszélesítésével a nádor azon vidékekre utazott, honnan nagyobb viszályok és hatalmaskodások híre érkezett hozzá, s ott mintegy rendkívüli ítélőszék rögtönöztetett. Még a törvényes vizsgálatok is csak királyi vagy nádori fölhatalmazó levél mellett, s kizárólag királyi vagy nádori küldött s káptalanbeli hiteles emberek jelenlétében történtek. Ezek kiküldésével hajtattak végre az ítéletek is.

Ezen fővonásokból látni, hogy a központiség, mily nagy volt a biráskodásban, s azzal együtt a feudális urak birói hatalma mily terjedelmes, — s hogy ennélfogva (az egyház törvénykezési szerepét be nem számítva is), mily kevés volt a megye teendője. Tulajdonképen magistratussá nem is fejlődhetett ezért.

De lényegesebb azt kiemelnünk, miként gyako-

rolták a központi bíróságok a bíráskodást. Ez már nem volt egészen feudális természetű.

Feudális volt annyiban, hogy azon főurakat, kik kiváltságuknál fogva csak a király ítélőszéke elé voltak állíthatók, az nem egymaga ítélte, — hanem a rendes központi bírakon kívül jelen voltak a bíráskodásban az ország főpapjai és főurai. — Ugyanaz volt ez, a mi Franciaországban a „paire“-k bíráskodása. Csak legalább egyenlő ranguak (pares) ítéltettek valaki felett. — De a kisebb nemesek ügyei is a központba vitettek, Székes-Fehérvárra. S mik voltak ott a Szt.-István-napi törvényszékek? Tumultuaris gyűlések, melyekre régen a nemzet szabad részének minden tagja hivatalos volt. Nemcsak a panaszosok mentek oda, hanem a gyűlés tagjai mintegy tagok és ülnökök voltak, ha ugyan a szabad ég alatt tartott gyűlések tagjaira az ülnök név ráillhetik.

Ezért mondtam, hogy törvénykezésünkbe átjött volt a feudális kor előtti primitív szokás. Nemcsak a magyarnál, hanem a germánoknál is még gyermekkorát élt társadalomban a község s különösen annak vénei voltak az ítélő bírák. Szakbeli emberek, bírói hivatalok még rendszeresen nem voltak, s azért az összes közönség látott igazságot. — De mivel az állandóan letelepedett s egy nagy területen elszórt szabad embereknek bajos volt minden évben Székes-Fehérvárra utazni, többféleképp módosították nálunk a régi szokást. — A kényszerítő kemény törvényeken, melyek mindenki megjelenését

parancsolják, a viszonyok hatalma diadalmaskodik. IV. Béla idejében már az a törvény akar segíteni a bajon, mely szerint minden megyéből legalább két-három egyén küldessék föl a sz.-fehérvári Szt.-István-napi törvényszékekre, melyeken a kártételek és személyes bántalmak fölött ítélnék ¹⁾. Ez sem orvosolta a bajt, s az érdekes törvényt, ha valaki arra hozná föl, hogy már a megye mint külön közönség képviseltetvén magát, ama czikk a megyék régisége mellett szól, — annak azt felelhetjük, hogy a törvénykezés tekintetében épen eme czikk mutatja, mily csekély volt a megyei ispánok biráskodási köre. Mert ime még a kártételek is, melyek a XVI. században a megyei törvényszék elé tartoztak — központilag, országosan intéztetnek el.

Czélirányosabb módok voltak a sz.-fehérvári törvéynapok hiányain való segítségül mások, — melyeket érinténk. S ezek a nádor vándorlásaiban s a királyi és nádori küldöttek által való biráskodásban állottak, — s kicsiben a sz.-fehérvári törvéynapok utánzásai voltak.

Ha valamely vidéken a rablók és tolvajok nagyon elszaporodtak, a nádor személyesen leutazott oda. Közgyűlést hirdetett, melyre egy vagy több megye közönsége összeesődült. A törvény kiköti, hogy az ily rendkívüli módon összehítt gyűlések („judicia generalia“, vagy „palatinalia“) szabad ég alatt tartandók, s nem faluban. — A nádor egy

¹⁾ IV. Béla törvényeinek 6-ik pontja.

dombon mondá ki az ítéleteket. Az itt fegyveresen összetódult nép nagy zajongással és sok rendetlenkedés közt ítelt és ítéltetett, vagy szerzett végre békét, — mert a legnagyobb gonosz tettek is ki voltak egyezés útján egyenlíthetők a kárvalottal, vagy ennek rokonságával.

A hatalmaskodások s kártételek eseteiben egészen hasonló volt az eljárás, — csak hogy ilyeneknél már nem oly nagy közönség hivatott össze, hanem úgy látszik, inkább a szomszédos birtokosok és helységek. Ezeket megkülönböztetésül convocált gyülekezeteknek nevezték. Ezeket is központi főhatalmazásra s központi birói ember jelenlétében tartották.

De még csak az egyszerű megidézések, megintések és minden ugynevezett „executió“ hasonló módon történt: egyfelől királyi ember jelenlétében, másfelől egy ősgyűlés előtt. Még N.-Lajos idejében is ez a rend uralkodik. „A törvényes vizsgálatok — ugymond — nem történhetnek más módon, mint királyi, nádori vagy országbirói levelek által.“

„Ezek nyomán össze kell híni azon megye vagy kerület nemeseit, s azok által nyilvánosan történjék a vizsgálat.“

Első Lajos azt rendeli még, hogy a királyi ember azután csak az illető megyebeli ember legyen, — a mi arra mutat, hogy annak előtte ezen józan ész parancsolta szabály nem tartatott meg.¹⁾

¹⁾ I. Lajos törvénye: 22. és 23. czikk.

Minő változás történt mindezekben Mátyás alatt, miként törli el mindezt nagyrészből — később fogom előadni.

Itt elég legyen a Mátyás előtti rendszerre nézve egy megjegyzés.

Hogy egyfelől a központi emberek, királyi levelek mulhatlan szerepe a törvénykezésben a megyei autonomia szélességére nézve nem mutat, belátja mindenki; hogy ezenkívül a számos kivett és kiváltságolt főnemes birói hatalma még szűkebbre szorítá a megyei ispán hatáskörét, az — mondhatni — geometriailag világos.

De sokakat zavarba hozhat az, hogy a törvénykezésnek majdnem minden része a közönség összecsisztásával történik, miben a megyeiség kezdetét hajlandók látni — sőt divatos, hogy némely jogtudós a nádori proclamált gyűléseket sem habozik megyegyűléseknek tartani.

Én azt hiszem, helytelenül. A Mátyás előtti ily gyűlések, mint mondtam, a patriarchalis korból valók, s megvoltak minden primitív népnél. Azért azoknak a magyar megye nem szükségképi kifolyása, mert más nemzeteknél egészen egyéb vált belőlük, mint a mi felfogásunk szerinti, s nálunk kifejlett megye.

Nálunk a megyeiség törvénykezés tekintetében ott kezdődik, a hol nem-birák az igazságszolgáltatásban fontosabb szerepet játszanak, — hol a megyei közönség által választott nagyobb magistratus a központi hivatalnokok nélkül is vizsgálatokat

vihet, és fontosabb ítéleteket mondhat ki, s a rend fenntartása érdekében maga intézkedhetik. Valameddig egy központi ember elnöklete alatt az összes nép hivatott össze, a közönség csak mintegy tanu, mintegy statista volt, s valódi befolyása annál kevesebb az eldöntésre, minél tumultuárisabb volt az ülés. A hatalmasak kezében volt az eldöntés, s a néptömeg csak ezek eszköze.

A megye önállóbbá, szava döntőbbé lett, mihelyt kevesebb választott emberre ruházta a biráskodást maga helyett, mihelyt ösgyűlés helyett hatósággá, magistratussá lett.

Világos az is, hogy a Mátyás előtti megyékben a gyűlések csak „ad hoc“ hivattak össze biráskodni, midőn a központi hatalomnak tetszett. Ez nem nagy dicséretére válik önállóságuknak.

Mint jelen értekezésem czime is mutatja, nem akar ez egyéb lenni észrevételeknél. Bármely institutióink vizsgálata csak úgy lehet teljesen kiderítő, ha minden külön korszakban kapcsolatba hozzuk az ország minden másnemű institutióival és a tényleges viszonyokkal. Azért a megyék tüzetes története is csak oly munkában lesz kellően megírva, mely Magyarország egész alkotmányának, politikai viszonyainak és műveltségének történetét foglalandja magában.

Ki tudja, meddig kell még várnunk ily könyvre? — mert könyvnek, és pedig terjedelmesnek kell lenni az ily tanulmánynak. Hirlapi tárczacikkeknek ily nagy praetensiói nem lehetnek. —

Addig is azonban, míg ily munka létesülhet, rá vagyunk szorulva egyes töredékes vizsgálatokra, melyek a nagy tárgynak legfeljebb egyes oldalait tüntetik föl.

Még ezen részben is meg kell jegyeznünk, hogy hosszú történelmi korszakot foglalván össze, s általános észrevételeket vonván el az egyes tüeményekből, mellőznünk kell a fejlődés némely stadiumait, sőt némely nagyobb átalakulást, vagy inkább átalakulási kísérletet. Így előbb a Mátyás előtti törvénykezésnek csak főjellemvonásait emeltem ki. Most részletesebben szólok, de a nagy tárgynak csak egyes oldalait tartom szemmel.

Még a megyék törvénykezési jogkörének fejlődését sem vehetjük föl itt minden oldalról. Értjük be némely érdekes, s mint én hiszem, leglényegesebb szemponttal.

Először is, mint előbb fölfejtém, nemcsak a királyi hatalom rovására kellett terjednie a megyének, hogy azzá váljék, a mivé a XVII. és XVIII. százévben vált, hanem a főúri hatalom jogkörének rovására is. Kiemeltem ezen szempontot egy, a jó minap megjelent cikkemben is, mely a megyéről a hadügy tekintetében szólt volt.

Szemmel tartom továbbá a megye büntetőjogi hatalmát a nemesek fölött; a birtokjogi kérdéseket különben is mindvégig a központi bíróságok döntvén el. A büntető hatalom körében különösen a rablók és orvosok üldözését és megbüntetését s a hatalmaskodás eseteit vizsgálom, kiterjesztvén meg-

jegyzéseimet utóbbiaknál a karhatalom használatára is. Továbbá a megyék vizsgálati jogkörének fejlődését sem tartám mellőzhetőnek. — Végre szólok röviden a megyei bíróságok alakulásáról is.

Mátyás király a büntető-hatalom gyakorlását lényegesen megváltoztatta, midőn a királyi hatalom nevében jelen volt ember által tartatni szokott tumultuaris ülések biráskodását megszüntetvén, a büntető-hatalmat részint a megyei rendes bíróságokra ruházta, részint a királyi táblához utasította.

Az 1486-diki nevezetes törvényeknek két legelső cikke épen erre vonatkozik. Nem hiszem, hogy történetes lett volna ezen czikkeknak legelső helyre tétele. A királynak a törvénykezést szabályozó legnevezetesebb reformja foglaltatik ezekben. Lássuk rendre a két törvénycikket:

Mátyás király még 1486 előtt felfüggesztette volt a nádori, vagyis általános gyűlésezéseket.

1478-ban a király e gyűlésezéseket — az ország szegénysége miatt — felfüggeszti öt évre. Csupán 8 déli megyét vesz ki ezen törvény alól, mint a hol számos gonosz tett és erőszak szokott előfordulni.

Még nem telt volt le az öt év. — 1481-ben a király kijelenti (a 14-dik cikkben), hogy következő Szt.-Márton-naptól számítva egy egész évig nem tartat sehol az országban nádori gyűléseket. Az alatt pedig gondolkozzanak az ország főpapjai és főurai, minő más módon lehetne a gonosztevők kiirtását eszközölni. Ha jó módját találják, a király

nemcsak nem tartat többé oly törvényszékeket, hanem azokat örökre is eltörölni igéri.

A mint ezen jel mutatja, a király előre dolgoztatta törvényben jártas embereit az 1486-diki reformok létesíthetése czéljából.

A nádori ítélőszéket illető 1486-diki első cikk tartalma ez :

Mindenekelőtt elhatároztatott : Hogy az általános, vagyis a nádori igazságszolgáltatás (judicium generale sive Palatinale) töröltessék el. Ezután soha többé ilyen ne tartassék. — De nehogy a gonosztevőknek ezáltal mintegy szabadság lássék adva lenni, elhatároztatott : hogy abban az esetben, ha valamely megye tolvajok, orvok, gyilkosok, gyujtogatók, pénzhamisítók s más ilynemű vétkesek által érzi magát háborgatva, s az ily gonoszokat szaporodni tapasztalja, a királyi felség tartozik fölhatalmazást adni rá, hogy a megye a főispánnal ezeket kinyomozhassa és kiürthassa.

Ime a nádor egyik terhes kötelességének a főispánra ruházása — az egybecsődített „congregatio“-nak egy már inkább törvényhatósági egységre : a „megyére“ való ruházása. Habár ez a szó magában „megye“ még alig különbözhetett ama gyűlésektől — maga a fogalom már több jogi szabatsággal van kifejezve, — kivált, miután a nádori biráskodás egynél több megyét is illethetett egyszerre, a gyűlés több megyéé lehetett, — most pedig világosan csak egy megye van felhatalmazva a maga területén való büntettek büntetésére. —

A következőzés még nagyobb mértékben kimutatta a különbséget a Mátyás előtti és utáni eljárás közt. „Megye“ szó alatt későbbi időkben érthették csak a megyei törvényszéket (miután az szélesebbé vált), vagy legalább nagyon kevés számú nemest, — míg a nádori „generalis“ törvényszék természeténél fogva tömeges és zajongó volt: sajátos vegyülete a demagogiának és az ököljogot gyakorló oligarchiának.

A megye nagyobb jogot nyert saját területén; de megmaradt a királyi fölhatalmazás szüksége, mulhatlansága. Ezáltal a megyei hatóság a király nevében gyakorolta a büntető hatalmat.

Az 1486-diki 2-ik törvényczikk eltöröl szintén egy fentebbivel rokon hajdani szokást. Szól az a nagyobb és kisebb hatalmaskodások eseteiben való korábbi eljárás eltörléséről.

• Mi volt ezen eljárás? Mint látni fogjuk, egy a fentebbi tumultuaris gyűlésekhez mindenben hasonló szokás, — csakhogymár Zsigmond idejében a főispán és szolgabírák gyakorolták a községgel együtt a vizsgálat vezetését és a végrehajtást.

Habár vannak korábbi eljárások, nevezetesen III. Endre alatt, kinek egy intézményéről alább szólok, — mármár csak az eljárás meglepő hasonlósága is mutatja, hogy az vagy testvére, vagy még inkább fia a nádori törvényszéknek, a mit támogat az, hogy IV. Béla alatt a kártételek a központban Székes-Fehérvárra íteltettek, s hogy a nádornak, mint az ország első rendes bírájának, joga lévén

minden ügyben biráskodni, alig képzelhető, hogy körutjaiban, midőn a „generalis törvénykezést“ tartotta, ki ne terjedt volna hatalma a kártételek és hatalmaskodások feletti vizsgálat tartására és az ítélet végrehajtására is.

Zsigmond király idejéből, 1435-ből törvénykönyvünk érdekes leírását tartalmazza azon biráskodási jognak, melyet a megyei tisztviselők és közönség együtt gyakoroltak a hatalmaskodás és kártételek eseteiben. Nem hisszük, hogy az mindenben egy régi szokás megújítása legyen. — Van benne új, s a mi nézetem szerint benne új, azt kiemelendem.

A Zsigmond idejében, 1435-ben hozott törvény a következő volt :

Minthogy számos eset fordult elő, hogy a hatalmasabbak elnyomják a szegényebbeket, birtokaikat elfoglalják s személyes erőszakoskodásokat is követnek el, rendeli a törvény, hogy azon esetben, ha egyik nemes a másiknak ingó, vagy ingatlan birtokait elfoglalja, erdeit kivágja, egyik a másikat megöli, megsebesíti, megveri, házaira, falujára tör, azt kirabolja, — akkor a kárt vagy sérelmet valló folyamodjék a királyhoz. A király vizsgálatrendelő levelet küld az illető megye ispánjához és szolgabiráihoz. Ezek gyűlést hirdetnek, melybe a nevezett birákon és a hites káptalanbeli embereken kívül meghívják a kártétel színhelyével szomszédos és határos nemeseket és azon megyebeli (vagy csak tájékbeli? — comprovincialis) neme-

seket, kik büntetés terhe alatt tartoznak megjelenni, valamint a peres felek is. Ott eskületétellel tudandó ki, a dolog valódi mibenléte. Miután ez ily módon tudva lesz, az elfoglalt javakat vagy ingóságokat az ispán és szolgabírák a bitorlótól vegyék el s szolgáltassák vissza a jogos tulajdonosnak, mire nekik hatalom van adva.¹⁾

Az ily ítélőszéket nevezték kikiáltott gyűlésnek (*proclamata congregatio*-nak).

Ha pedig személyeken elkövetett nagyobb hatalmaskodásról lesz szó, a vizsgálat azonossága mellett a királyi tábla fog ítélni.

A mi először is feltűnik az a körülmény, hogy a vizsgálatban a király embere nem szerepel, legalább a törvény szövegében nem. Vajjon csak mint magától értetődő hagyatott ki, vagy pedig a valóságban is mellőzhető volt? meghatározni nem tudom. Én úgy vélem, hogy ez ujtás Zsigmond törvényében; mert I. Lajosnak elől említett törvénye szerint a „*regius*“ minden vizsgálatnál és idézésnél mellőzhetlen személy volt. Annyi bizonyos, hogy a vizsgálat csak királyi levél rendeletére volt megtartható, s így a főispán és szolgabírák mint a királyi hatalmat képviselő személyek jártak el. — Nem hiszem azonban, hogy ez, akár a királyi hatalom, akár a megye tekintélyét emelte volna.

A vizsgálat maga nagy rendetlenséggel folytatózott, a hol nemcsak a felek, hanem a megyei

---

¹⁾ 1435-diki 4. és 5. tez.

nemesség egyrésze is fegyveresen zajongva jelent meg. — Az elfoglalt birtokok visszaadásába involválva van a karhatalom kérdése. Ugyanazon bírói személyzet, mely ítelt, vagy maga a gyűlés közönsége fegyveresen ment a kártétel színhelyére, s ott, kivált fegyveres ellenállás esetében sok rendetlenséget, az elfoglalt birtok elprédálását és megrogálását követhette el, ha a perben győztes fél fegyveres sógorsága és cselédsége ezt meggátolni képes nem volt. Mert hogy a győztes fél is részt vett az executióban, az magától értetik, mi ha olykor a rendnek szolgált, sok esetben a bosszú új erőszakokat szült. Általán véve az ily executiók gyakran oly alkalmak lehettek a hatalmaskodásra, melyekből több kár eredett, mint némely egyesek gonoszságából, kiknek megfenyítését czélozta a törvény. Azért Zsigmond király mulhatlannak tartotta, egy külön czikkben határozni meg a proclamált gyűlések ítéletei alkalmával elkövetni szokott bűnök és kihágások büntetését, — mik már a királyi tábla elé tartoztak.

És mindössze is mire terjed a proclamált gyűlések bírói joga?

Az elfoglaltak visszaadásán kívül más büntető ítélet kimondására ezeket a törvény nem hatalmazván föl.

És a megyei hatalom használata is a hatalmasok ellen kiterjedésben is korlátolt volt. A nagybirtoknak nemes várbeli szolgálói ki vannak véve a megye közvetlen végrehajtó hatalma alól. A megye

csak uraikat vonja kérdőre, s ezekkel térített meg a kárt; de a törvény hatalmat ad a földesurnak, hogy nemes szolgáltnak vagyonából kártalanítsa magát.¹⁾ Nagyszámu megyei birtokos merőben ki is volt véve Zsigmond idejében a megye törvénykezésének jogköréből.

A megyei rendes biráknak s a megyei közönségnek adott fentebbi hatalom, mivel hathatós nem lehetett, tartós sem volt; körülbelől még egy nemzedék életében tartott. Mátyás király alatt, ki a fentebbi törvény kelte után mintegy 23 évvel lép trónra, a törvényekben más eljárást találunk. Itt t. i. a királyi tábla s annak rendes birái ítélnék a birtokok elfoglalása tárgyában s maga a király köteleztetik a végrehajtásra. Épen mivel ily esetekben a karhatalom kérdése oly fontos volt, oly király alatt, minő Zsigmond, másként kellett határozni, mint Mátyás alatt.

Előbbinek törvénye az egykoruak előtt alkalmasint mást bizonyított be, mint a mit napjainkban csupán a törvények betűjéből következtethetnénk. Mert hajlandók lennénk a proclamált gyűlésekből a megyéknek az urak fölötti hatalmát olvasni ki, — holott tudva van a történetből, hogy a dolog ellenkezőleg állott. Az egykoruakat kétségkívül épen a megye tehetlenségéről győzte meg a törvény.

Mátyás hadilag is erős államot szervezván, karhatalom dolgában nem a megyékre támaszkodott,

¹⁾ 1435. 6. tez.

s magok a rendek, kik a törvényt hozták, szintén másban, t. i. a királyi hatalomban és tekintélyben keresték a nagyobb erőszakok elleni biztosítékot.

Mindamellett a proclamált gyűlések divatja még formáserint eltörültnek kimondva nem volt 1486-ig. Ekkor mindjárt a már említett 2-ik czikk így szól: „Mivel a proclamált gyűlések alkalmával sok szörnyű visszaélés, hallatlan botrányok és véletlen veszélyek szoktak rögtön előállani, — azért, hogy az ily veszélyes, s ezen az országon kívül másutt hallatlan igazságszolgáltatás vagy jobban mondva — elfajulás (corruptela) — megszűnjék, az országlakosok egyértelmű kívánata és végzéséből határoztatik, hogy jövőben soha se tartassanak ily proclamált gyűlések, hanem örökre eltörültsenek, s eltörülteknek tekintessenek.“

A 6-dik czikk világosan mondja, hogy a kártételek, mint más hatalmaskodási esetek a királyi táblán minél rövidebb idő alatt ítéltsenek.

Az 1486. év előtti, vidéki igazságszolgáltatást jellemzi az azon évbeli több törvényczikk is. Így a 65-ik, melyben le van írva, hogy a megyei ítélőszékekre a nemesek minél számosabb fegyveres kísérettel jelentek meg, hogy rémitgetés által csikarjanak ki maguknak hamis esküvéseket és kedvező ítéleteket. A király szigoruan eltiltja, hogy valaki fegyveresen jelenjék meg az igazságszolgáltatás helyén.

Mátyás a megyék tekintélyét emelte az által,

hogya a rendes biráknak a közönségtől és felektől való nagyobb függetlenségét mozditá elő. Sőt a karhatalom dolgában is nemcsak a nagyobb rend, hanem az is több tekintélyt adott a megyének, hogy csak olyas bizatott rá, a minek kivitelére hatalma volt.

1486-ban jobban rendezik a megyei hatóságot is. Megujtattak az a régibb törvény, hogy fő- és alispánul, szolgabirákul tekintélyes emberek választassanak; de a megyei tisztikar szaporodik is. A többször említett „regius homo“-k intézménye, mely addig csak egyes esetekre szolgált, most állandósíttatik.

Az 1486-diki 8-ik czk. azt rendeli, hogy minden megye válasszon az előbbvaló nemesekből 8—10—12 királyi embert, kik a vizsgálatok, idézések, ünnepélyes birtokbahelyezések s más törvényes cselekményekben a káptalanbeli emberekkel járjanak el. Egy évre választatnak; a választást büntetés alatt tartoznak elfogadni, s hivatalbeli lelkiismeretes eljárásukra esküt tenni le.

Szóval Mátyás király ezen „regius“-ai a későbbi megyei esküdtek.

Hogya a megyei tisztikar törzse egészen a biráskodás szükségei szerint alakult, ebből is látni. Valamint III. Endre alatt a szolgabírák mint csupán a főispán ülnökei szerepelnek, ugy Mátyás alatt is az esküdtek még nevökben is elárulják birói származásukat, — regiusoknak neveztetvén. Nevezetes az, hogya már III. Endre alatt kísérletkép feltűnt

a megyei birói személyzet szaporítása. 1298-ban minden megyébe 12 esküdt nemes neveztetik ki, még pedig betudván a négy szolgabíró, kik a megyei ispán mellett mint ülnökök legyenek. De az a nagy különbség III. Endre és Mátyás intézménye közt, hogy az Árpád-házbeli utolsó király maga nevezi ki nemcsak a főispánt, hanem a négy szolgabíró s a más nyolcz ülnököt is, — világos historiai jelöl, hogy még az Árpád-ház idejében a törvénykezésnek nagyobb hajlama volt a megyében s megyei magistratusoknál is a központiségra, mint a későbbi megyeiségre.

Mátyás alatt a megyei bírák közül a főispán a királynak, az alispán, a szolgabírák és regiusok a megye előtt teszik le a hivataloskodási esküt.

Végül megemlítem még Mátyás ujitásai közt, hogy végkép érvénytelennek nyilvánítja az exemptiókat, vagyis azon birtokos nemesek kiváltságait, kiket korábbi királyok felszabadítottak volt a megyei hatóság alól. Nagy Lajos alatt is számos példa volt ily fölszabadításra; de kivált Zsigmond volt bőkezű ily esetekben. Mondhatni: jobb kézzel visszaveszi nagyrészt azon büntető hatalomnak, mit balkézzel a megyének adott a proclamált congregatiók által.

Mátyás királyt a törvény előtti egyenlőség nagyobb érvényesítéséről 1486-ban biztosíthatta egy győzelmes állandó hadsereg, mely nem tette szükségessé, hogy épen minden banderialis főurnak ked-

vét keresse. — Mindamellett tévedés volna azt hinni, mintha ezzel minden főúr egyenlővé lett volna törvény előtt a többi kis nemessel. Még megmaradtak Mátyás alatt is (legalább utána törvényben el vannak ismerve) a privilegiált nemesek, azaz olyanok, kik birtokukkal együtt adománykép nyerték a kard-jogot a királytól. Mátyás király sem tarthatta tanácsosnak ezen legnagyobb birtoku, s azért a király szolgálatában egy csapatban legtöbb katonát kiállító nemest érzékenyen, s a korbeli jogi forgalmak megsértésével háborgatni kiváltságaiban.

A fentebbiek tanusítják, az 1486-diki több idevágó czikkelyekkel együtt, hogy törvénykezésünk rendének szabatossa tétele Mátyás király idejéből való: hogy különösen általa merőben más jelleművé válik a büntető eljárás. Míg a nádori és proclamált fegyveres törvénykezés a társadalom gyermekkorából a nemzetségi rendszer idejéből maradt fenn. A peres felek egész nemzetsége megjelent a vádló és vádlott támogatására fegyverrel vagy esküjével. És abban, hogy a fél maga a karhatalom egyik része volt, a gyakorlatban némi reminiscenciák maradhatnak meg azon még primitív korból, midőn egyik nemzetség a másiktól vett sérelmekért föl volt jogositva bosszút állani.

Mátyás a büntető-hatalmat egyfelől a királyi táblára, másfelől a megyére ruházta, királyi ellenőrzés mellett, — egyszersmind a megyében rendezebb, tekintélyesebb és nagyobb személyzetű törvényszéket állított föl, mely képesebbé vált mind

a hatalmasak nyers erőszakától, mind a tömeg pártoskodásától független biráskodást gyakorolni; de egyszersmind a király és megyei közönség nevében és felhatalmazásából, kiktől a tisztviselők a hivatalt nyerték, és kiknek az esküt letették.

Bárha Mátyás király törvényei alapot vetnek a magyar megye törvénykezési rendszerének, — mint látni fogjuk — csak egy nemsokára bekövetkezett codificatio s egy későbbi korszak viszonyai állandósítják és fejtik még tovább a megyeiséget. Igen valószínű, hogy a magyar állam normalisabb viszonyai mellett is, sőt azok nyomán egészen más-nemű kifejlést nyernek a magyar megyék, mint a minőt nyertek.

Midőn Mátyás király a büntető ügyekben eltörülte volt azt a szokást, hogy egy központi bíró jelenlétében (sőt Zsigmond és Albert királyok alatt ezek nélkül is), az összezsúfolt nép részt vegyen a biráskodásban, s e helyett rendes bírói személyzetet hozott be a megyékre, ez előmozdította az ítéletek függetlenségét, s a végrehajtásban a pontosságot. De még mindent ebben a részben meg nem tett. A megyei nemesek sógorságából évenként változtatott szolgabírák és a 10—12 esküdt nagyon könnyen lehettek részrehajlókká mind az ítéletben, mind a végrehajtásban.

Más hibája is volt az új bírói rendszernek. Ha az esküdt személyzet minden megyében a jogban jártas emberekből telt volna is ki (mi ama kor-

ban nem tehető fel), az ingyen hivatalkodás nagyon terhessé vált a bíróságra választottaknak.

Kétfélekép lehetett segíteni a bajon : egyik mód abból állott volna, hogy az esküdtek s velők a szolgabírák rendes és állandó hivatalnokokká válnának a megyén, mint váltak volt a központban a nádor, országbíró, ezek notáriusai, a tárnok sat. s mint a megyén a főispán. A másik mód az volt, hogy meghagyatván a megyében a választás elve, a bírói személyzet minél inkább kevesítették, — a megye törzse, t. i. a megyei törvényszék, újra oly kicsinynyé válják, hogy ismét a megyei közönség legyen olykor bíróvá.

Az előbbi eset azonban, — ha egyezett volna is a kor fogalmaival, melyek pedig a vidéki és központi közönség választási elve mellett voltak fel a királyságig, — némi ellenmondásban volt önmagával. Mert ha magok a megyék nem képesek elegendő számú „juris peritus“-t találni bírónak, — valószínűen más sem talált volna, — mégis jobb volt ily viszonyok közt a választás által cserélni őket, mintsem kinevezés által élethossziglan állandósítani. Arra, hogy a megyei bíráskodás elkülönítve legyen a többi functióktól és állandósíttassék, egyfelől a jogtudomány nagyobb elterjedése volt szükséges, — másfelől az, hogy a megyei végrehajtó hatalom, biztos támaszt érezvén háta mögött a központi végrehajtó hatalomban, állandóan tekintélyt tudjon tartani a megyében lakó várurak felett, kik egyaránt ellenségei voltak mind

a központi, mind a megyei jobb rendnek. Szóval arra lett volna szükség, hogy Mátyás királynak hozzá hasonló utódai legyenek, kik mind a civilizáció terjesztésében, mind a közrend fenntartásában buzgók és erélyesek legyenek.

És lettek volna kétségtelen szövetségeseik: egy hatalmas és világos többségben lévő pártra támaszkodhattak volna.

Ezen szövetséges nagy párt pedig nem más, mint épen a kis nemesség, mely a megyék többségét alkotta, s melyet megszoktunk a megyeiség legnagyobb hívének tartani.

Hogy az igazság függetlenül, részrehajlatlanul legyen kiszolgáltatva, ez sürgette leginkább: mert a hatalmaskodás, erőszak, kár és jogsérelem majd minden esetében ez a kis nemesség volt kénytelen részrehajlatlan igazságért és hathatós végrehajtásért folyamodni a bíróságokhoz. S vajjon maga a választás útján való hivatal oly kapós volt-e? Nem büntetést kellett-e szabni országos törvényben arra, ki a megyei megválasztást visszautasítja? Világos, hogy magát ezen megválasztást tehernek s nem haszonnak tekintették. Mindaddig, míg az országos törvények így rendelkeztek, az illető terheltek hazafiságból áldoztak egy s több évet a közönség érdekeinek; de ha az ország másként rendelkezik vala, — nem szegülnek ellene.

Azonban a főkérdés mindig az marad, vajjon valamely institutio uralma alatt mennyire érezheték magokat megelégedetteknek és mind birtokuk-

ban, mind személyökre nézve bátorságban azon ropant többség egyes emberei, kikből minden megye állott, néhány főur kivételével?

Mindenki belátja, hogy legrosszabb dolga volt az igazságkereső gyöngének akkor, midőn a hatalmasok egész családjokkal, rokonságokkal, őket szolgáló, s érdek által hozzájuk kötött nemességökkel együtt részt vettek a vizsgálatokban, ítéletekben s végrehajtásokban, — s aránylag jobb, midőn egyfelől rendes megyei bíróság állittatott föl, másfelől a törvényszéken legalább fegyveres erővel megjelenni nem lehetett. Habár a megyei közönség választotta bíróság sem volt ment a részrehajlástól, Mátyás nemcsak a jogtudósok méltánylását nyerte meg, hanem a népnél is traditiókép maradt fenn a királynak egy mellékneve, mely közel áll a canonisáláshoz — őt „igazságos“-nak nevezvén.

Megjegyzendő azonban, hogy valamint a szentek közé iktatás többnyire sok embernyom kihalta után történik, a nemzet is, főkép Mátyás király halála után magasztalta érdemeit: „Meghalt Mátyás király, oda az igazság!“

Bármily nagy legyen is egy király, bármily üdvös egy reform : az embereket, traditióikat, fogalmaikat, hirtelen meg nem változtatja. Mátyás alatt is a korábbi visszaélések és rendetlen szokások meg megújultak. A mit tőn, kétségkívül a nagy többség megalégedésére történt; habár Eldorádót varázsolni nem tudott is Magyarországból. Uralkodása világos bizonyosság arra, hogy valamint a

megyék legbiztosabb támaszukat nyerhették a királyi tekintélyben és hatalomban, úgy a királyi hatalom is kedvezéssel volt azok rendes működése iránt, mint a mely, kellően gyámolítva, a magános főurak zsarnokoskodása ellen a legtermészetesebb segítség.

Mátyás halála után II. Ulászló és II. Lajos uralkodása nagy belső mozgalmak közt foly le. A főnemesség tulsulya és a kisebb nemesség tömege közti folytonos küzdelem az, melyben a királyi hatalom mintegy csak nézőként szerepel. Habár történetünk egy korszakában sem keletkezik annyi törvényczikk, habár az ország juristái soha sem dolgoztak többet mint akkor: az igazságszolgáltatás a valódi életben igen rossz lehetett. A megyék csaknem elenyésznek, mintegy elbujnak az oligarchák közötti nagy küzdelemben, s a szegény nép elnyomatásának fokáról ezer oklevél sem bizonyíthat oly hathatósan, mint az 1514-diki parasztlázadás.

Nem szándékom, a XVI. százév első negyedének bővebb vizsgálatába ereszkedni. Azon korban bajos eligazodni a törvények nyomán a pártok indokai dolgában, kivált oly specialitást véve, minő a biráskodás kérdése. Csak egy-két tényt említek meg ama korból.

Mindjárt 1492-ben eltörli a törvényhozás a Mátyás fölállította megyei esküdtséget, azt rendelve, hogy a biráskodást, a vizsgálatokat, végrehajtásokat magok az ispánok, alispánok és szolgabírák tartoznak végezni az 1486 előtti királyi és káp-

talánbeli emberekkel. Így meggyöngítvén a megyei sedriát, tér nyílt arra, későbbi, még rendetlenebb időkben, hogy a megyei közgyűlés biráskodjék némely helyeken s némely korban. Így már Ulászló uralkodása kezdetén a megyei választott bíróságoknál tapasztalt hiány orvoslása nem úgy történt, hogy ama bíróságok állandóbbakká tétessenek — a mi bajos is volt, mint láttuk — hanem az esküdt intézmény eltörültetik. Pedig ebben is az a következtetés, hogy az alispán és szolgabírák, kik ép úgy, s most az esküdség eltörlésével még jobban terheltettek, szintugy választott megyei nemesek valának, ámbár némi csekély fizetéssel a megye pénztárából s a birságok osztalékából, kiknek épen jobbjai nem igen kívánhatták a büntetés terhe alatt elvállalt hivatalt.

De a visszaesés mellett is, melyet a törvényhozás mutat, a mohácsi vészt megelőzőtt két király idejében mind jobban kifejlett egy „correctivum“, egy ellenszer. Láttuk, hogy Mátyás a központi bíróságnak több hatalmat adott a megyei erőszak és kártételek ügyében: de a királyi tábla csak bizonyos határnapokon ült össze.

Ulászló és II. Lajos alatt kezd a királyi tábla állandóvá lenni.

Már 1492-ben azt határozzák, hogy nemcsak az octáváknak nevezett királyi táblai periodicus ülésekre föllebbezhetik a megyék a pöröket, hanem bármely időben. Azokat a király törvényszéke octávákan kívül is elintézi. Ezenkívül terhes bün-

tetés van szabva oly megyei tisztviselőkre, kik a királyi táblán kimondott ítéletek végrehajtásában hanyagok — mely hanyagság bünébe gyakran esnek részrehajlásból s kedvezésből a megyei tisztviselők¹⁾.

A központi biráskodás állandóvá tételére egy további lépés volt az 1514-diki 55-dik tczk., mely azt rendeli, hogy a megyéktől föllebbezett pereket az állandóan Budán lévő személynök bármely időben megvizsgálja.

De a központi törvényszékek ezen kezdet után, — mely hazánk kevésbbé szomorú sorsa mellett rövid időn világos, hová fejlett volna, — többre nem mentek volt még s a királyi tábla és nádori szék rendszeresen állandósítva nem volt — mi, mint látni fogjuk, leghathatósabb előmozdítója volt egy későbbi korban a megyei biráskodás jogköre kiszélesedésének.

Azért legalább röviden lássuk, mi volt a központi törvényszék. Nagyjából ugyanaz, mi napjainkban. — Volt egy nádori törvényszék s egy királyi tábla. — Az előbbi volt a felsőbbfoku, vagyis nádori törvényszék, melyet még nem neveztek hetszemélyesnek; az utóbbi volt az alsófoku országos törvényszék.

A legnevezetesebb az volt, hogy ezen törvényszékek egyike sem volt állandó. Nemcsak hogy papi, főrendi és nemesi ülnökeit egyik országgyűlésről a másikra a törvényhozás nevezte ki, hanem

---

¹⁾ 1492 : 73. tcz.

ülései sem voltak folytonosak. Ezen periodicus törvényszékeket nevezték „Octávák“-nak, azon ünnepek nyolczadairól, vagyis hetéről, melyeken tartattak. A török foglalás előtt rendesen négyszer ültek össze évenként az országos törvényszékek.

Emlitém, mily közel álltak ezek a XVI. száz év elején ahhoz, hogy rendes bíróságokká alakuljanak. De a mohácsi vész s később a török foglalás után mind távolabb voltak attól, hogy rendesek legyenek.

Ha háboru volt, vagy csak fenyegető volt az, a fölülésben résztvevő bírák és felek nem gyűlhetek össze. S mily gyakori volt ez eset! Máskor a királyi tanács tagjainak hanyagsága vagy önérdeke miatt maradt el vagy lőn kijátszva azok kihirdetése. Máskor járványok, vagy téli időben a közlekedés nehézségei szolgáltak okul vagy ürügyül a mellőzésre. Néha a rendes bírák s az országgyűlés kinevezte ülnökök időközben való halála gátolta meg az Octávák tartását. Annyi bizonyos, hogy nehezen lehet 1526-tól 1715-ig oly tiz évet felmutatni, midőn azok a törvényszabta renddel megtartattak, vagy megtarthatók lettek volna.

A Corpus Jurisból is, mely gyakran emeli ki az octávák szükségét, s nagy pathoszszal mondja: „*justitia regnorum fundamentum*“, ki lehet olvasni, hogy a dolog nem ment rendben.

De a tényleges állapot részletes vizsgálata meggyőz, hogy a rendetlenség semmi részben nem volt nagyobb, mint ebben. — Rendes volt az, hogy

csak többévi időközökkel tartattak meg a törvényszékek, s van eset rá, hogy pl. Horvátországban a báni törvényszék husz évig nem tart octavát, holott a Corpus Jurisból azt hinné az ember, hogy minden évben tartatnak ¹⁾).

Csak megemlítem, hogy a rendes törvényszéki hatánapokon kívül az országgyűlési ülésszakok alatt is tartattak országos ítélőszékek, — mintegy emlékeül a székes-fehérvári törvénynapoknak, a minthogy a királyi tábla mindvégig kiegészítő része maradt rendi országgyűléseinknek. De azonkívül, hogy ezek ideje alatt nem mindennemű per vétetett fel, magok az országgyűlések sem tartattak oly sűrűn, hogy a szükségét fedezhették volna az igazságszolgáltatásban.

Az országos törvényszékek gyér voltából — a dolog természetéből folyó logica szerint — az következett volna, hogy tehát a megyék foglalják el a többnyire üresen maradt hatáskört, hogy a megyei törvényszékek mindinkább magukhoz ragadjanak minden birói hatalmat. Hogy egy terjedelmes ország két egész százévig fennállhasson anélkül, hogy a birtokügyekben és nagyobb erőszaktetelekben igazság szolgáltatassék, — azt elméletileg minden ember lehetetlenségnek tartaná; s hogy ez

---

¹⁾ Az a husz év 1608—1628-ig, — holott ezalatt Horvátországot kevésbé s ritkábban érintette a háború. Az adatot az Eszterházy-levéltár eredeti irományai nyomán irom, s onnan látom, hogy az akkori nádorok erélyessége mellett is a pozsonyi octávakat is nagy időközökkel tartják — több év alatt egyszer.

az ország, mely saját maga szab törvényt magának, ne is gondoskodjék gyökeres módokról, melyek az új viszonyokhoz mérve szabályozzák az igazságszolgáltatást, — az már hallatlan. Pedig körülbelől így állott a dolog Magyarországon 1526-tól 1715-ig.

Nem azon kell csodálkoznunk, hogy a megyei törvényhatóságok jogköre kiterjedt, hanem azon, hogy minden jogkört magukhoz nem ragadtak a törvénykezésben. A viszonyok állandóan és erőszakkal kényszeríték erre — s az még sem történt meg. A régi törvényekhez való ragaszkodás s az előbb említett *codificatio* daczolt az idővel és a nyomoruságos viszonyokkal. A megyék biráskodásának kiszélesedését lássuk különösen s mindenek felett a büntető-ügyekben.

A rablók és tolvajok üldözése tárgyában körülbelől ez volt a historiai fejlődés:

Mátyás halála után, ki a rablók üldözését a megyei hatóságra bizta, 1492-ben (a 35. cikk által) ezen kötelesség a nádorra bízatik; de nem az ősi modorban, t. i. a csoportos „nádori gyűlések“ alakjában. E szerint nem visszatérés az a Zsigmond király idejére, — hanem annak elismerése, hogy a főispánok elégtelenek lévén ilyesek végrehajtására, az ország főhadvezére és főbirája csináljon rendet.

Még 1545-ben azt olvassuk, hogy tolvajokat és rablókat az országos főkapitányok, a szabad grófok, valamint a megyei ispánok és alispánok bárhol elfoghatják és büntethetik. Az utóbbiak

felhatalmaztatnak, hogy a gonosztevői gyanuban lévőket vizsgálat alá vegyék s azon nemeseket is, kik ily gonosztevők pártfogói, szintén megbüntetésék. Ha magok ereje elégtelen volna, kérjenek hadat az országos kapitányoktól ¹⁾.

A törvény a végrehajtást tehát azokra bizza, kiknél tetteleg valami fegyveres hatalom van. Körülbelől a fentebbi rend marad meg a XVI-ik században, 1618-ig, mikor is hozzáteszi a törvény, hogy az inquisitiót (magyarul „czirkálás“-t) az ispán és alispán a szolgabírákkal együtt intézze, és hogy az ezt elmulasztó a nádori ítélőszék elé idéztessék ²⁾. A megyeiség nagyobb divatjára mutat, hogy itt már a szolgabíró is szerepel. Ellenben a gyakorlat azt bizonyítja, hogy habár itt a főispán is felelőssé látszik téve lenni, de valóban az alispán volt már a végrehajtó, a minthogy némely megyében az alispánt „akasztó ispán“-nak nevezték ³⁾.

Eszterházy nádor is 1627- és 1629-ben az alispánokat az octávákra való megidézéssel fenyegeti, ha a rendelt inquisitiókat meg nem tartják ⁴⁾. Haladás továbbá a megyeiség felé, hogy az alispán a küldetési levelet erre nem a királytól kapja, mint mondtam, hanem a megyegyűléstől. De másfelől nem a megyék tetszésére bizatván, mikor rendeljék el a czirkálást, hanem a törvény értelmében a

---

¹⁾ 1545 : 48. és 50. tcz.

²⁾ 1618 : 66. tcz.

³⁾ Szirmai Comit. Zemplén. 146. lap.

⁴⁾ Roth K. Eszterházy lev. Győrme gyében. Történ. Tár. VIII.

nádor meg is büntethetvén az azt elmulasztó alispánt, a megye ezen részben meg is volt szorítva. Nagyobb haladás az, hogy a törvényczikkek a XVII. században nagyon világosan kiemelik, hogy az alispán kivétel nélkül minden főpap, minden főúr és nemes birtokán, sőt a fiscusén is tartozik ily vizsgálatot tartani. 1638-ban már 100 frt bírságot szabnak az oly földesurra, ki a czirkálást meg nem engedi, — melyet a megyei tisztviselő vegyen meg.

Azonban a czirkálások, mint mondám, leginkább a paraszt-születésű és a birtoktalan kóbor nemesek ellen szólottak. A birtokos nemesek, kiknek lakhelyökön kívül más fekvőségek is volt, nem voltak rövid uton büntethetők. Azokat a megyei törvényszék elé kellett idéztetni.

És még nevezetesebb kivétel, hogy még mindig voltak kiváltságolt főnemesek, kik birtokukon a büntető hatalmat gyakorolták, az u. n. „jus gladii“-val voltak fölruházva. Ezek birtokain, ha az alispán tarthatott is vizsgálatot, de a büntetés joga a földesuré volt. Csak 1655-ben határoztatik, hogy a gonosztevőknek a jus gladiival dicsekvő földesur se kegyelmezhessen meg¹⁾).

A közbiztonság kérdése nagyfontosságú minden időben; de a török bennlakta ideje alatt nem lehet annak fontosságát semmi más korbeli viszonyokhoz hasonlítani. Rendesb időkben csak kivéte-

---

²⁾ 1655 : 38. tcz.

les a rablók üldözése s csak elszórt ritka esetben van szükség a hatóságok működésének nagyobb fokára. Akkor a rablóság folytonos és tömeges volt, úgy hogy a fentebbi erélyes intézkedéseket a megyei tisztviselők, mint más törvényeinket, teljesítetlen hagyták legtöbbször; mert sikeretlennel látták a legnagyobb erőfeszítést. A török területen nagy mennyiségű kóborló élt, s ezenkívül a várakatonaság egyrésze félig szükségből, félig megszokásból, mintegy professionatus rabló és orv volt. Mind a magán, mind az országos várak tartottak ilyeneket, nemhogy üldözték volna. A várakat birt földesurat ritkán lehetett arra kényszeríteni, hogy ebben a részben nagyon lelkiismeretes legyen. A hires szabad hajdu és huszár kiirthatlan volt, s gyakran voltak elnézéssel irántok a gyakorlatban, mert közülök sok a török területen nélkülözhetlen szolgálatokat tett. Különösen a XVI-dik században az ezek elleni szigor csak papíron volt meg. Legkevesbbé lehetett egy megyei tisztviselőtől várni, hogy pontosan végrehajtsa a törvényt. Innen van, hogy a központi hatalom rászorító rendelete volt szükséges hozzá. De az a központi hatalom, mely maga is kevés erővel rendelkezett, az alispánokra sem gyakorolhatott nagy rászorító hatalmat.

Ha mindezekben a megyei hatóság tetteleg több jogot nyert a magános földesurnak jobbágysai és nemes szolgálói fölött törvényt látni, az nem a törvényhozás engedelmeiből történt, hanem a miatt, hogy a kiváltságolt nemesség mindinkább apadt, a

magánváarak ritkábbakká lettek, s kevesebb lett az olyanok száma is, kik, bár nem voltak kiváltságoltak, de aránylag hatalmasabbak, hogysen birtokaikra bebocsássák a megyei tiszttviselőt, ha nekik nem tetszett. Fölösleges tán hozzá tennem, hogy ha főúr volt a gonosztevő, igen sokáig nem állott a megyei tiszttviselők birósága alatt. Csak 1659-ben határoztatik el, hogy a czégéres gonosztetteket elkövető mágnások ellen is fölléphessenek. Ha ezek a nádor felhívására sem tehetnék, vagy nem akarnák, vagy elhanyagolnák ezen kötelesség teljesítését, — királyi, nádori, vagy káptalanbeli kiküldött biztos által végeztessék a vizsgálat s a bűnös rendkívüli királyi vagy nádori szék elé idéztessék.

De a viszonyok kényszerűsége a törvénykezésben (a fentebb előadott czirkálási kötelességen kívül) szélesebb hatáskört nyitott a megyeiségnek. Így a hatalmaskodási bűnesetekben is.

Nem szándékom előadni, miként utánozták a karhatalom kérdésében Ulászló és II. Lajos Mátyás királyt, s minő eltérések mutatkoztak közvetlenül Buda elfoglalása után, 1542-ben, 1545-ben sat. a korábbi törvényes szokástól. Legyen szabad egyenesen 1563-ra térnünk, mely évben nagyon nevezetes országgyűlés tartatott Pozsonyban, midőn a rendek erélyesen követelték a törvényes rendet a kormánytól, s gondoskodni kívántak az igazságszolgáltatásbeli rendről is.

Az azon évbeli 48-dik tczk. azt rendeli, hogy a birtokok és váarak elfoglalásának esetei ne

csupán a királyi táblán íteltessenek, hanem a megyéken. A fő- és alispánok ezekben a bírák, de 100 frt.-on felüli büntetést nem ítélnének a hatalmaskodókra. A fő- és alispán kárpótoltatják a kártételt, s visszaadatják az elfoglaltakat.

Ime a bírói hatalom egy nevezetes kiszélesítése Mátyás király „örök időkre“ szólott törvényeinek ellenére.

Az ezzel kapcsolatban álló karhatalom kérdése azonban nem igen tér el Mátyás király törvényeitől, mely szerint az országos volt. 1563-ban a megye még nem lett volt hadi erőben csak egyenlővé is a főurakkal. Azért nem minden hatalmaskodó ellen lett volna foganatos az azon évi 48-dik czikk. Ugyanaz tehát folytatólag azt rendeli, hogy ha a fő- és alispán hadi ereje elégtelen, a hatalmaskodási megyei végzések végrehajtására, azok az ítéletet tartalmazó levél által szólítsák fel az országos főkapitányt a végrehajtásra, ki tartozik eljárni benne.

Ezen kérdés, mint látni, szoros kapcsolatban áll a hadi szervezettel, s az időszakos honvédelmi viszonyokkal. Találunk arra is példát, hogy a hatalmaskodásokban a végrehajtás a főurak banderiumaira bízatik, kiket az országos kapitány szólít felkelésre ¹⁾.

---

¹⁾ 1542. besztercebányai 5. tcz. Megjegyzem, hogy 1526-tól 1542-ig a zavarok miatt szünetelvén a törvény, s tán octavák sem tartatván, a hatalmaskodások természetesen a megyei főispán bírói körébe vonattak. Később 1542-ig visszatért a régi szokás,

1608-ban a törvény már szabatosabban szól a megyei tisztségnek az erőszaktételeket és birtok-elfoglalásokat illető birói hatalmáról. Ekkor már maga az alispán rövid uton ítélni s adathatja vissza az elfoglalt tulajdont. Ha a felek valamelyike az ítélettel megelégedve nincs, a fölébbezés nem a királyi táblához, hanem a megyei törvényszékhez vagy a megyei közgyűléshez történik. Azonban, ha a megye kivétlen valakit egy általa elfoglaltnak ítélt birtokból, a vesztes fél perelni akar a birtokért, — extra dominium perelhet, (mi természetesen a királyi táblán történt, mint minden birtokjogi kérdés elintézése)¹⁾.

A karhatalomra nézve is látjuk már jelét a megyeiség emelkedésének. A hatalmaskodók ellen a főispán, a megye által fölszólíttatván, — megyei fölkelést rendezhet, (*levatis comitatum gentibus*). Ha ez sem elég, az illető kerületi országos kapitányt hívja segítségül.

Ime a megyei fölkelés — egy megye kívánata — a főispán által — mely fölkelés pedig hadi célra csak a király, a nádor vagy legalább is az országos főkapitányok fölszólítására történhetett törvény szerint. A megyék még a nádor vagy főkapitány fölszólításának sem engedtek mindig, hivatkozván azon régi törvényre, hogy a nemes

---

hogy octovákön ítéltesse az ilyesek : de kitűnvn az impracticabilitas, a megyénél maradt a bíraskodási jog.

¹⁾ 1608. Post coronationem 4. tcz.

csak a király személyes vezérlete alatt tartozik katonáskodni.

Az ország eldaraboltsága, a központi ítélőszékek tartásának hallatlan rendetlensége adta meg tehát a megyének s azután csaknem kizárólag az alispánnak azt a hatalmat, hogy az erőszaktételek felett biráskodjék, s másfelől, hogy a karhatalom csak a megye kívánatára s a megyei főtisztviselő által alkalmaztassék. És a mit a megye a török uralom idején megszerzett magának, azt a török kiűzése után is az 1715-től 1729-ig kelt reformált törvényekben is megtartotta (s némi részben tetézte is).

Igy marad 1729-ben az alispán a violentiák rendes birája, s habár a karhatalom a rendes katonaság behozatalával nem lehetett többé a megyei fölkelés, — a megyei törvényszék maradt annak belátása szerinti alkalmazója.

Az 1541-től 1715-ig terjedő török korszak alatt a megyei tisztikar is részint megyeibbé lett, részint szaporodott.

Minél több megyének lett örökös főispánja, ez annál kevesebb befolyással volt megyéjére. A török időkben lesznek az alispánok a megye tulajdonképi fejeivé. Maguk a főispánok is, kik hajdan a királynak tették le az esküt, 1563-an kezdve a megye színe előtt tehették azt le¹⁾.

A mi az alispánon és szolgabirákon kívüli

---

¹⁾ 1563 : 66. tcz.

megyei bírakat illeti, láttuk, hogy 1492-ben egy törvény megszünteti az „esküdtek“ választását; de 1526-on innen azokat rendes megyei bírakként látjuk szerepelni, habár nem minden megyében. Még a XVII. század elején is — úgy látszik — van oly megye, melynek nincs megyei törvényszéke, hanem a közgyűlés biráskodik. Azonban a nevezett százév elején az esküdteket nemcsak rendes bírának veszi a törvény, hanem a megyei bírák további szaporításáról is gondoskodik. — Mint III. Endre alatt a szolgabírák, Mátyás alatt az esküdtek, úgy 1613-ban a táblabírák lesznek a törvényszék tagjaivá.

Akkori nevük „rendkívüli esküdtek“ volt. Számukat csak nagyjából is meg nem határozta a törvény, mint a „rendes esküdtek“-ét; de egyszersmind azt rendeli, hogy a biráskodásban ezeken kívül senkinek szava ne legyen¹⁾, a miből egyszersmind az is látható, hogy azelőtt még mindig meg volt a Mátyás előtti biráskodásnak némi maradványa, — hogy t. i. a megye minden nemes tagja bele szólhatott az ügyekbe, sőt birói ügyeket közgyűlésen is tárgyaltak. A megyei rendes bíróságot tehát csak 1613-ban tekinthetjük végleg megalakultnak.

Fölösleges is tán a fentebbiek után hozzá tennem, hogy mind az országos, mind a megyei törvényszékek mindennemű végrehajtása mindinkább

---

¹⁾ 1613 : 24. tcz.

a megyére szállt. Így pl. a „regius“ már csak az ünnepélyes birtokbahelyezésnél s határjárásnál szerepel.

A megye intézte a vizsgálatokat is. De minden jogkör-szélesedés mellett is állott a szabály, hogy csupán az országosan helybenhagyott törvénykönyvek szerint történhetik a bíráskodás. A királyi tábla és nádori szék a megyék mindennemű ítéletét revidiálhatta, s csakugyan oda is fölebbezték a pereket. Habár azok 1723-ig rendszeren s állandóan nem üléseztek, elég kezességet nyújtottak arra, hogy a megyék országos törvények szerint ügyekheznek eljárni.

A viszonyok hatalma ellenére a megyék belétele nem vált oly elkülönözötté, mint egy theoreticus csupán ama viszonyokból méltán gondolhatná. A mi jogszélesedés történt is a megyékben, azt csak a legkényszerítőbb szükség okozta, s alig hiszem, hogy 1563-ban, vagy 1608-ban a megyék örültek volna azon kénytelenségnek, mely tevékenységöket kiterjeszté.

Annyi bizonyos, hogy ha a XVI. és XVII. századbeli megyeiség a hon védelmében szerzett érdemeire nagy büszkeséggel tekinthetett, csak kétségbeeséssel nézhetett az igazságszolgáltatás állapotára. Tán nem volt nemzet ugyanazon korban, melynél az igazságügy oly zavarban lett volna.

Ha valaki csupán az institutiók fejlődését vizsgálja, könnyen esik a theoreticusok azon hibájába, hogy merőben feledi, vajjon boldogoknak vagy bol-

dogtalanoknak érezték-e magokat az egykoruak azon institutió alatt, melynek magasztalását írják meg. A rablók hallatlan elszaporodása, a gonosz-tettek sokasága, a hatalmaskodás ezerféle neme s a gyöngébbek elnyomtatása az erősebb által — orvosszert keresett, de azt egyáltalában nem találta meg a megyei hatóságoknál a XVI. és XVII. száz-évben.

1723-ban a megyei biráskodás jogköre odáig volt már fejlődve, hogy a királyi és hétszemélyes tábla üléséhezének állandósítása nem segített azon, a mi a megyei biráskodásban és végrehajtásban netalán veleszületett organicus gyöngeség, vagy a viszonyokból folyt visszaélés volt. — Sőt annyira biztak a törvényhozók az ujonnan rendezett központi és kerületi ítélőszékekben, hogy bizvást és jó sikerrel véltek tovább mehetni a megyei bírák jogkörének nagyobbitásában. Meglehet, épen a már elszokott központiségtől való ösztönszerű félelem okozta ezen bőkezűséget a megyék iránt.

Csakugyan kevés idő múlva mindenki belátta ama központi bíróságok némely hibáit, — s valamint a közigazgatási szakra 1723-ban fölállított helytartótanács, úgy az állandó törvényszék sem felelt meg a várakozásnak. Ezen tapasztalat nem volt alkalmas arra, hogy a megyei hatóságok tevékenységi terének megszorítására buzdítsa a XVIII. századbeli törvényhozókat.

Megyei és városi levéltárainkról.

Szerzónk „Megyei és városi levéltárainkról“ irt eme cikke szintugy ujjal mutat hazánk történetének főkutforrásaira, — egyuttal arra is, hogyan kellene és lehetne azokból történetbuvárainknak több hasznost meríteni. Figyelmeztet e levéltárakra, melyekben annyi történeti kincs hever feldolgozatlanul, jobbára az illetékes szakférfiaktól is csekélybe véve; de utal arra is, hogy nem kell mindenért külföldre mennünk mintáért, hanem, például nagybecsü helyhatósági levéltárainkra nézve épen a haza szívében, Budapesten, Pestmegye levéltárában találhatni fel azon sokszor oktalanul ocsárolt régi berendezést, melyet megyéinknek, városainknak országSZerte követni kellene, hogy a hazai történelemre nézve örökbecsü adatok szét ne máljanak, hanem irodalmunk mai munkásainak s ezek utódainak ugyszólva feltárassék az akna, melyből még vajmi sok értékest hozhatni felszinre. E cikk hét éve jelent meg ugyan, de ismétí közlését már az is igazolja, hogy felhívó buzdítás az ország megyéihez, városaihoz szóló, arra nézve: mit vár, várhat, sőt követelhet meg tőlük a nemzeti közvéle-

mény, az ország, tehát közvetve annak részei (a megyék és városok) jól felfogott érdekében. Vajha e cikk ma több viszhangra találna, tettekre buzdítana, s lenne egyik állandó utmutató azon czél felé, mely szerzőnk előtt az alanti sorok írásakor lebegett.

Koránt sincs még eléggé tudva, minő kincs van összehalmozva azon számos levéltárainkban, melyek az egyes megyék és városok házánál néhány szobában őriztetnek, vagy — fájdalom — olykor pinceszében penészednek és a padláson kallódnak el.

Nemcsak, hogy a laikusok nem tudják ezt, hanem korábbi történetírásunk is, habár egyben-másban használta, nem érté s nem is értheté elegendőleg helyhatósági levéltáraink becsét. Nem kell rá hosszas bizonyíték. Történetirodalmunk mult századbeli latin korából a zempléni Szirmai saját megyéje és egy-két szomszéd megye jegyzőkönyveiből külön-külön kötetet adott ki rövid kivonatokban. Habár itt-ott egy-egy érdekes vonást, a datumok rectificálására hasznos följegyzést foglalnak magukban ama könyvek; de egy-két curiosumon kívül, a kor jellemzésére és a nemzet belső politikai életének ismertetésére, az igazságszolgáltatásra, a hazai pénz- és nemzetgazdasági viszonyokra vonatkozólag majd mitsem tartalmaznak. — Szirmai a megyei levéltárakból a történet szalmatöre-dekeit vette ki, s tiszta buzáját ott hagyta heverni tovább is. Még csak egy bizonyítékot. Miután tör-

ténetírásunk ki kezdett is vetkőzni az inkább homályt, mint világosságot terjesztő krónikai adathalmazból, s kissé közeledni kezdett az újkori magasb eszméjű történetíráshoz, ritkaság az, hogy az ország belállapotainak tüzetes és okadatolt leírását kísértené meg, — a mire pedig bőséges adatok találhatók (értve leginkább a három utolsó századot) a megyei és városi levéltárakban. — Mult századbeli és a jelen századnak azokkal rokon adatgyűjtői a megyei levéltárakban leginkább az országos eseményekre vonatkozó okmányokat kerestek — ha bennük megfordultak — s feledék, hogy sokkal érdekesebb a mult valódi ismeretére nézve a megyei belső életet, — a nemzetnek egykori politikai tüzhelyeit tanulmányozni. A magyar történetet Árpádtól kezdve korunkig magukban foglaló sok kötetes munkák nem mulasztják el elősorolni, minő törvényeket alkottak a XVI-ik század közepe óta Pozsonyban és Sopronyban; de a törvények mikénti alkalmazása és legtöbbnyire az alkotott törvények genesise is mellőztetik. Annyival kevésbé hozom azt föl hibáztatásul, mivel az igen sokat felölelő általános történelmi kézikönyvek íróinak se ideje nem lehet, se terük meg nem engedti, hogy minden korról oly monographiákat közöljenek, minőket azok adhatnak, a kik idejük nagyrészét s egész könyvüket egy-egy monographiának szentelik. Csak annyit akartam megjegyezni, hogy eddigi történetírásunk maga sem tanuskodik arról, hogy helyhatóságaink levéltárai oly becses tör-

ténelmi kincsek volnának, — mint a minők valóban.

Mondhatja valaki, hogy én, ki oly nagy hálával tartozom eddigi történetírói pályámon a megyei levéltáraknak, — a ki e pálya kezdetén csaknem mindent Pest-, Győr- és Borsódmegye és a nagy-kőrösi és jászberényi városi levéltáraknak köszönhetek a török uralkodásról irt munkám elkészítésében, — talán elfogult vagyok a helyhatósági levéltárak iránt. De távol legyen tőlem ily elfogultság. Nagyon primitív történész az, ki csupa érzelmi indokokból van egyik adatforrás iránt nagyobb előszeretettel mint a másik iránt, — sőt hiba az is, ha egy-egy önállóan földolgozó az új adatot csak azért becsüli többre a régi ismeretesnél, mivel új, mivel kéziratban s nem nyomtatva találta, vagy mivel ő, s nem más találta.

A józan értelem és tapasztalás előttem teljesen objectiv igazságnak mutatja azt, hogy lehetetlen hazánk történelmének bármely koráról eleven és kimerítő rajzot készíteni a nélkül, hogy legalább egy-két megye vagy város azon korbeli irományait át ne kutassuk.

De nincs-e meg, kivált jelenleg, a megyei levéltáraknak a napi politikát közvetlenül érdeklő fontossága is? Ime a küszöbén, nyílásánál vagyunk már a megyeiség kérdésének.

Mindenkit érdekel s sokakat szenvedélyre hevít a megyék kérdése. A napi sajtó, folyóiratok egyes önálló füzetek tárgyalják gyakorlati szem-

pontból a kérdést; de úgy tetszik nekem, hogy a nyilvánuló vélemények nem veszik kellően figyelembe a kérdés historiai oldalát. Kivéve a kiveendőket — s különösen b. Eötvös József miniszter urat — ki 1866-ki „Politikai hetilap“-jában e tárgyra nézve oly figyelemre méltó jeles tájékozást közlött, — minduntalan találkozunk azon más téren is előforduló tüneménnyel, hogy a hibás vagy hiányos historiai ismeretek közvetlen kárt vagy homályt háritanak a gyakorlati politika kérdéseire. A mult századokban s a jelennek első negyedében, midőn alkotmányos tevékenységünket majdnem egészen a régi jogok fenntartása követelé magának, inkább beérhettük a kérdéseknek szorosan jogtani fejtegetésével, s lehetett nélkülöznünk a „Tripartitum“-on és a „Corpus Juris“-on kívül a többi forrásokat; de mihelyt 1825-ön innen a reformmozgalom nagyban megkezdődött s annál inkább 1848-ban, 1861-ben és 1867-ben, midőn ama reformmozgalmak többé nem nagy-résztint haladástalan vergődések, hanem valódi munkálatoknak kell lenniök, — nagyon fontos, hogy a kérdések lényegét jobban értjük, hogy nemcsak jogi, hanem életbevágó jelentésüket világosan tudjuk fogalmazni.

Nem elég többé nekünk, például a megyei kérdésben a jogi oldalt fejtegetnünk, nem a politikai elvont eszmék nyomán illesztgetnünk a megyét a miniszteri felelősséghez. Mindez nem eléggé meggyőző az ország értelmisége és szavazó népe előtt, melynek egy része a megyét csak a közelmult em-

lékeinek formájában képzelve, annyira ragaszkodik ama formákhoz. A történelemnek, az országos viszonyokat, a nagy katastrophákat és átalakulásokat hatásaikban vizsgáló történelemnek kellene mentől bizonyosabban és élesebb világításban kimutatnia, minő változásokon ment át a megyei szervezet hazánk uj meg uj történelmi korszakaiban; minő viszonyok voltak azok, melyek szükségkép azzá tették a megyét, a minőnek az 1848-at megelőzőtt néhány év alatt láttuk, minővé idomult a megye hazánk keleti részében, Erdélyben, a nemzeti fejedelmek, s kivált egy Bethlen Gábor és Rákóczy György alatt? — s minővé lett ott is Mária Terézia ideje óta? — Hogy a megye elég hajlékony volt a koreszmékhez és parancsoló viszonyokhoz képest módosulni és idomulni, egy általános áttekintés is meggyőz róla. Ha a megyét az alkotmányosság bástyájának tartották és tartják némelyek, meg-gondolhatják, hogy a várak bástyái is mennyit idomultak a parittya kora óta, az ágyuk és más ostromszerek és módok föltalálásáig; — mig a mai korban — I. Napoleon óta — a hadvezérek többnyire nem törődnek a bástyáknak se Vaubanféle alkatával, se rettenetesnek látszó fölszerelésével; sik téren szokták eldönteni országok és birodalmak, s következőleg a várak és bástyák sorsát is, — a mi azonban még maig sem tette épen fölöslegessé bizonyos fokig az erőditéseket. Mi módon, s minő kül- s belviszonyok kényszerűsége, minő eszmék logikája idomitotta nálunk a megyét azzá,

minő se a XVI-ik század előtt nem volt nálunk, s minővé sem Németországon, sem Angliában nem fejlődött, — erre nézve történetírásunk még mindeig határozott és részletezett választ nem adott, — pedig, mint mondtam, a multa nézve uralkodó némely téves fogalmak meg nem szűnnek kártékonyan hatni a közvéleményre.

Szerző kiemeli Bottka urnak a „Budapesti Szemlé“-ben megjelent „igen becses“ értekezését a megyék történeti fejlődésére nézve, s annál inkább méltányolja a derék buvár munkáját, minél nagyobb szüksége van rá a mostani politikának és minél kopárabb e részben irodalmunk; nagyra becsüli ez értekezést mint annak illusztrációját — mily sok érdekest és tanulságost rejtegetnek megyei és városi levéltáraink. Ily úttörő munka adatokban sem lehet eléggé kimerítő és sokoldalú, s másfelől az egy specíficus föladattal nagyon elfoglalván az író, bajos általánosabb történelmi politikai szempontokra emelkednie, hogy egyfelől az országos működés, az országos események, másfelől a megyei szerkezet alakulásai közt azt a szoros kapcsolatot kimutassa, melyre az eszmék teljes kitisztítása érdekében a napi politikának éppen szüksége van. Azután, a ki a kérdésre nézve egészen tisztába akar jönni, nem is érheti be egyetlenegy, bármely jeles munkával. Magának kell egyetmást az eredeti kútfőkből meritnie, hogy elevenebb, frisebb eszméket és benyomásokat szerezzen.

A megyei levéltárak egyébiránt nemcsak a specifikus magyar kérdésre nézve adnak fölvilágosítást. Épen mivel a megye régen oly nagy politikai hatáskört vett igénybe, s az országos ügyekre is kiterjeszkedett, igen sok általánosabb érdekűt is találunk irományai közt. Ilyenek a követi utasítások, melyekben a megye előszámlálja sérelmeit, s melyekből országos gravameneket szedvén össze az országgyűlés, alkotá meg nagyrészből törvényeit; ilyenek a megyei levéltárakban őrzött országgyűlési okmányok, melyek a régi törvényhozások naplói, s melyek még maig sincsenek történetírásunk részére eléggé fölhasználva.

Nem említem a birtokviszonyokra vonatkozó tömértelen adatot, — csak azt jegyzem meg, hogy egymagában a megyék és városok általános jegyzőkönyveinek gyűjteménye is megérdemli a levéltárnoki legnagyobb gondosságot.

A helyhatósági levéltárak becsét emeli az is, hogy ott, hol tudatlanság, vagy rossz akarat szándékosan szét nem hányta a legközelebbi multban, tán a legjobban rendezett és lajstromzott ilyenmű gyűjtemények. Sokat gúnyolódtak Széchenyi óta a táblabírói rendetlenséggel és hanyagsággal; de nézzen be bárki Pestmegye levéltárába s az 1848 előtti táblabírói levéltárt oly rendben s annyiféleképen lajstromozva találja, a mint tán más országokban egy levéltár sincs. Bármely évszámot, bármely családi vagy helynevet vagy tárgyat azonnal

megtalálhatunk a pontos indexekben, melyek maguk egy kis levéltárt képeznek számos óriási foliántokban. Épen azért nagyon óhajtandó lett volna, hogy megyéknél és városoknál mindenütt a régi táblabírói bürocratiából (ha szabad így szólanom), azokat a gyakorlott pennás embereket választották volna levéltárnokoknak, kik a régi rendet becsülik és értik, s kik — ha ilyenek találhatók, régen is a specíficus archivariusi szakban foglalkoztak. Ez annyival szükségesebb, mivel nem mindenütt maradt meg oly épen a régi rend, mint Pestmegyében, hol Gerlóczy régi levéltárnoknak sikerült b. Bachnak minden régít fölforgató szenvedélye ellen együtt és rendben tartani levéltárát, melyet az egykori megyei kormányzat szellemével ellenkezően szakok szerint akartak széthordani és rendezni. Igaz, hogy ez nyilvánvaló lehetetlenség, — de mennyi lehetetlenséget nem kíséreltek meg abban a korban! Majd azon ürügy alatt, hogy a levéltári helyiség más célra szükséges, szét akarák bontani az egész levéltári gyűjteményt.

Mondják, hogy több megyében és városban ugyanazon szomorú idők alatt sikerült az idegen hivatalnokoknak az, a mi Pesten nem ment, hogy t. i. pinczébe és padlásra hordták a levéltárt, hol talán maig is hever egy része, ha mint maculaturát el nem adták mázsa számra.

Mindenesetre meg kell menteni, a mi még meg van, nemcsak, hanem a régi módon újra rendbe

kell hozni és lajstromozni, — mind a megye, mind a tudomány érdekében.

Az 1848 előtti irományoknál nem kisebb becsűek a Bach-idejebeli s későbbi provisoriumok irományai sem. Ezek utódaink előtt hű emlékei lesznek azon kor szenvedéseinek, mint azon láncz, melyet némely család a fogságot szenvedett ős emlékére megőriz, s becses adatok Bach kormánya egy-egy jövőendőbeli Tacitusának művéhez.

Fájdalom — 1861-ben több helyen követték el azt a helytelenséget, a mit a mult században, József kora után tettek, hogy a megye fölszabadult népe az absolutismusból származott levéltárt szét-tépte és megégette. De hihető, hogy legtöbb helyen megmaradtak. Ezeket nemcsak továbbra is meg kellene tartani, hanem rendezni és lajstromozni is. Természetes, hogy ezekre nézve másnemű osztályozás és lajstromzás kívánatos, s a levéltárakban el kellene különböztetni az 1848. előtti levéltártól és az ezutánitól.

Óhajtható volna, hogy a hatósági képviselők mindezt ne bizzák egészen a levéltárnokra; mert sok helyen erejét meghaladó munkával terhelnék, — hanem közgyűlésileg intézkedjenek a helyi viszonyokhoz képest a megkívántató segítségről, s a hol szükséges, a czélirányos és tűzkár ellen mentes és elég tágas helyiségről is. Vagy ha ezt — a mi a legtöbb megyére és városra nézve állhat — azonnal nem tehetik, — legalább oly ideig-

lenes intézkedések volnának teendők, melyek addig is, míg a költség bővebben jut, biztosítják legalább a meglevő anyagot és rendet.

Fölösleges tán mondanom, hogy a megyei képviselvek a fentebbieknek megfelelő rendelkezéseket hozhatnának be a községi levéltárakra nézve is.

Kecskemét városa történetéből.

Ez ismeretéből kiviláglik, mily hatalmas összetartó kapcsa volt a magyar királyságnak a megye-rendszer, úgy, hogy a másfél-százados török megszállás sem vala képes az együvé tartozás politikai kötelékeit teljesen széttépni. Ez is egy adat a magyar nemzet államalkotó- s egyszersmind államfenntartó képességéről, melyet oly gyakran és oly sokan próbáltak megtagadni — hasztalanul.

„Kecskemét városa története“ oklevéltárral, Hornyik János által. (Második kötet) 320 db. oklevéllel. Nyom. Kecskeméten. Gallia Fülöp bizománya. A szerző sajátja.

E könyv második kötete Kecskemét városának a török uralkodás alatti korszakát tárja föl előttünk. Az adatok nagy mennyiségét Hornyik János ur, ha nem is azon kritikai fennsőbbiséggel adja elő, mely egy sok oldalról földerített tárgynál megkívántatnék, a mi ez esetben másnak is csaknem lehetetlen, mert még hazánkknak a török uralom alatti történetében nem hogy fényes nappal

volna, hanem alig kezdett pitymallani; ha nem nyújt egy keretben összeállított színes képet, még is igen becses munkát tőn. Adatokat ügyekezett hiven szolgáltatni történetirodalmunknak, s azokat renddel és a felfogást könnyítő csoportozással adja elébe. Sőt a kritikára és a tények fölfejtésére is megtőn, a mit tehetett. Könyve nemcsak az egyes adatok érdekességénél, hanem azok csoportosításánál és fölvilágosításoknál fogva a nagy közönségnek is könnyen fölfogható érdekes olvasmány lehet. Az adatok bőségéből e könyvben az olvasó meglehető fogalmat alkothat magának a hódoltságbeli állapotokról. Azonkívül, hogy szerző, a hol maga viszi is a szót, a kecskeméti levéltárban talált eredeti okmányok után és szavaival beszél, eddig ismeretlen okleveleket hoz napfényre.

Mindenki előtt feltűnő lehet, hogy csak „Kecskemét történeté“-ből ítélve is, a török világra hasonlíthatlanul több az adat, mint az előbbi korokra nézve. — Hornyik úr művének első kötete, mely a török uralkodás előtti korszakokra vonatkozik, korántsem tud felmutatni egy korszakra is oly csoportos és részletes adatokat, mint e második kötet a XVII. századra. Így tapasztalná minden, a ki más városok és a megyék levéltáraiban buvárkodnék. A különös az, hogy mindamellett épen ezen kor beléletét ismertük legkevésbé eddigelé — kivált a hódolt helyek állapotjáról, mondhatni, oly keveset tudánk, mint egy ismeretlen világrésről.

A megyei és városi levéltárakban található

legcsekélyebb adat is becses e korból, épen mivel ismeretlen volt eddig előttünk. Vajha városaink és megyéink e korra vonatkozó adatai minél sűrűbben jutnának nyilvánosság elé, s akadnának oly szorgalmas és buzgó férfiak, mint Hornyik János úr, minél több helyen hazánkban, kik szülőtte városuk levéltárából az érdekest is napfényre hoznák! Magok a városok segíthetnék elő az ily buvárlatokat, s adhatnák ki saját történetöket! Az ily vállalatok senkire sem tartoznak inkább mint rájuk.

Mennyi világot vet „Kecskemét városa története“ a török birodalomba kebelezett magyar helységek viszonyaira! A vallásos ügyek, a töröknek a keresztyén vallás gyakorlata iránti tolerantiája, a katolikusok és protestánsok közötti viszony, az akkori iskolák, tanintézetek állapota e könyvben több oldalról földerítettik. Ennél nagyobb világításban látjuk a nemzetgazdasági viszonyokat. A török és magyar részre adózás s vele a földbirtoki viszonyok, s ezenkívül a kereskedelem és ipar állapota, a vagyon s személybátorság, a községi élet, s végre a magyar hatóságokhoz való viszony, — némi részben a szokások s erkölcsök, tehát vallásos, politikai, közgazdasági socialis viszonyok, a belélet, szóval az egész civilisációnak ha nem is képe, de meglehetősen körvonalozott vázlata áll előttünk.

A töröknek hódolt részek, melyeket eddig mint egy külön országoknak, a szultán birodalmá-

nak vettünk, szintugy megmaradtak a magyar törvények és hatóságok alatt jog szerint, s nagy részben tényleg is, mint a be nem hódolt megyék: a töröknek legtöbbször csak adókat fizettek. Kecskemétre ép ugy szólanak a magyar országgyűlés végzése, ép oly hatalmat gyakorol a más megyében lakó szolgabíró, mint a nem hódolt helységekben. Két souverain alatt áll a város: a szultán és magyar király alatt — két ország alattvalói a lakosok — az abszolút kormányzatu török birodalomé, s az alkotmányos Magyarországé, — két földesurnak szolgálnak: a budai basáknak, s a hódolatlan helyeken lakott magyar földesuraknak.

A hódolt helyek állapotában ezen kettős viszony a legnevezetesebb, s a világtörténetben példátlan tünemény.

Ezen viszonyt illetőleg is sok érdekest tartalmaz Kecskemét városa történetének II-ik kötete, s szabad legyen e részben egy oklevelet közlenünk mutatványul, mely legtöbb oldalról mutatja, minő jogokat gyakorolt a magyar országos és megyei hatalom a hódolt helyeken.

Szükséges azonban, a világos megértés végett némely körülményt előre bocsátnunk. Kecskemét Pestmegyéhez tartozott a török uralkodás alatt is, Pestmegyéhez, mely az utolsó talpalatnyi földig a szultán birodalmába, a budai basaságba volt bekebelezve. A megye földesurai kimenekültek a hódolatlan megyékben lévő birtok ikra; de pestmegyei volt jobbágyaik azutánra is azok maradtak, s föld-

jeikhez fenntartatott a jog mind végig. A kimenekült nemesek a megye területén kívül is megalkoták Pestmegyét.

Megyei gyűléseket tartottak, melyek székhelye a XVII-ik században csaknem folyvást Fülek vára volt, Nógrádmegyében, jó messze Pestmegyétől; alispánjuk, szolgabirájak volt, képviselőt küldtek az országgyűlésre, a hódolt megyére kivetették, beszédették az országgyűlés elhatározta adót, melyhez tartozott a magyar várak fenntartására szolgáló munka, vagy pénzbeli váltsága, parancsokat küldtek a hódolt megyébe, mindennemű perben s a bűnvádiakban is ítéltek a török alatti jobbágyok fölött. A megye területén lakókat hol „alföldség”-nek, hol „paraszt vármegyé”-nek nevezék. — A megyében a török nem ügyelt a közbátorság fenntartására — s mivel a számos birtoktalanná lett ember és a kamarától rosszul fizetett magyar katona, valamint a török ellen portyázott hajduk könnyen vetemedtek rablásra, a közbátorság rossz karban állott. A királyi várbeli „katona”, a gyalog „hajdu” s a lovas „huszár” közel egyértelművé lett a rablással. A „rab” nevezet szintén olyan formát tesz, s ma „szegény legény”-nek mondanák. A megye nem tudta fékezni a török alatti helyeken ezek rakoncátlanságait. A megyei várakbeli katonák tisztelte volna ez, de éppen ezek kezdenek rablókká válni. Ezért fölhatalmazá a megye a török alatti helységeket, hogy magok tartsanak a közbiztosság fenntartására fegyvert, s a helységek tizedeseiket

és hadnagyokat választának. Ezeket „paraszt tizedesek“-nek, „paraszt hadnagy“-oknak nevezték. Alattok egy vagy több helység köz-felkelést rendezhetett a rablók ellen, s ez az, mit az alábbi okmány „paraszt vármegye hirdetésének“ nevez. Érdekes többek közt, hogy a megye a szultán birodalma alatti Kecskemét városában még az árakat is megszabja, az 1659-ki országgyűlés végzése szerint.

Ime maga az okmány :

309.

1660. Jan. 9. Pápai János pestmegyei szolgabíró körlevele, melyben az 1659-ik évi országgyűlés által alkotott törvényeknek a köznépre vonatkozó némely czikkelyeit közönségesíti s ezek alapján Pestmegye intézkedését tudatja.

Köszönötöm és magam ajánlása után Istentől jót kívánok fejenkint ez uj esztendőben.

Tiszttem szerint az Országh végezéséből, és Vármegyém parancsolattyából, ezeket a dolgokat akarám értétekre adnom.

Mindeneknek előtte amaz Istent káromló, pokolra vezető szítkokat eltávoztassátok, mert azt végezte az nemes Ország, valaki ezután abban az rettenetes vétekben találta, elsőben és másodszor megverettség botokkal és pálczákkal, harmadszor megölettessék.

Továbbá senki közzületek Katonától, hajdútól, Rabtól marhát semmi félét ne vegyen, se tudva

ne tartson, ne lappangtasson, mert valakin ez után rajta éri Vice Ispán Uram, az olyan Orv Gazda hallállal fogh fizetni.

Azt is végezte az Nemes Ország, hogy az én járásombeli Városok és Faluk ez után ne kézi és szekérbéli munkával szolgállyanak az Magyar király mivére, hanem minden portátul f. 1 den. 25 jó pénzül fizessenek Nógrád Várának épületire ¹⁾. Senki azért ez után Nógrád Várában ne szolgál-tassa az olyan pénzt, hanem az én kezemhöz hozzák, itt való pénzül fr. 2 den. 30 minden egy portátul, ha nem tudom hány izben és micsoda fenyegetésekkel kéri is az Nógrádi Tisztek az olyan pénzt, oda ne vigyétek, mert elhiggyétek, hogy kárát vallyátok.

Azt is Végezte a Nemes Ország, hogy ebben az Pest Vármegyében, az mely Faluk akármi okból fogyatkozásra és pusztulásra hanyatlottak volna, azoknak portájukat Vice Ispán Uram alább rója biráival edgyütt.

Az mellett az is igen illetlen dolognak látszott az Nemes Orzágnak, hogy az kilák, mérők, ölek, réffek, singek, Iczék és fontok egymástól különböznek.

És azt is károsnak ítélte, hogy az mester emberek felette igen drágán adgyák az ő munká-

---

¹⁾ Az 1659-ki 130-ik t. cz. 8. §-a rendeli: Nógrád vára fenntartásához szolgál egész Pestmegye, Pápai János járása pénzül, Ráday András szolgabíró kézi munkában.

jokat. Ezeknek azért eligazítására Vice Ispán Uram rendelte ez jövő Böjt elő hónap 22. usque ad diem 28. Februarii.

Parancsolom azért minden Városi és Falusi Birónak, külön külön 24 — négy forint birsággal, hogy az mely hittel Istenéhez és Tisztihöz köteles, ez után mind maga, s mind eskütt Polgári az Hadnagyokkal és Tizedesekkel vigyázásban legyenek, és az kiktől ez után az afféle Istent káromló szitkokat hallanak, azokat kiméllés, és személyválogatás nélkül megpálcázzák, vagy lapátozzák az Plengér alatt elsőben, és másodszor is, ha pedig harmadszor hallatik valakitől, azt el ne titkollyák Birák, Esküttek, Hadnagyok, és Tizedesek, hanem Vice Ispán Uramnak, vagy nekem bejelentsétek, hitötök kötelessége, és az megh irt birságh alatt. Az, kik pedig valakitől ollyatén Istent káromló szitkokat megh hallanak, és eltitkollyák, s más-képen nyilatkozhatik ki, az ollyan személy ellen 12 forint birságot rendelt az Nemes Országgh és annyira büntessék azokat az Birák.

Annak fölötte az Nemes Országgh azt is végezte, hogy ez után az Nyuzók, fosztók, koborlók, sanczoltatók, Tolvajok, lopók, és egyéb gonosztevők ellen ez után is oltalmazhassa magát fegyverrel az kösségh, és ha valamely káros vagy megh kinosztatott ember panaszára az paraszt kapitányok, Hadnagyok és Tizedesek paraszt Vármegyét hirdetnek, valaki fel nem kél, az olyanoknak üzésére,

kergetésére, és megh fogására, minden személyt az szófogatatlanságért 12 forinttal büntethessenek.

Azt parancsollya azért az nemes Vármegye, hogy ez után az megh irt birságh alatt fel kellyetek, valamikor az paraszt kapitányok, Hadnagyok, és Tizedesek benneteket hirdetnek az fel kellésre afféle latrok ellen.

Kegyelmetek penigh Kőrösi, Kecskeméti, és Czeplédi Birák Uraim 3-mad 3-mad magával az felől megh irt napra feljöjjen kegyelmetek. Ti is az három Városban lakó Czéh mesterek feljöjjetek másod másod magatokkal 24. f. birság alatt az végre, hogy az eladandó portékáknak és váltó miveknek árrát szabhassa Vice Ispán Uram becsületes melléje rendelt biráival, és esküttivel. Az porták is ugyan az fellyebb megh irt napokon igazittatnak, és szállittatnak le.

A mely Faluk és Taxa fizető emberek még eddig Szécsénben fel nem szolgáltatták az porta, és Taxa pénzt, 24 forint birsággal immár ide hozzatok, el hidgyétek ha 12. Mátyás napjára fel nem hozzátok, nagy kárban estek.

Az három Városokból az Kalmárok közzül is ketten-ketten feljöjjenek sub poena fl. 24.

Továbbá minden Város és Falu, valamelyeknek az fellyebb megh irt Dolgok miatt fel kell küldeni az ő Biráikat, Asztalpénz ötven-ötven pénzt, és egy-egy kila árpát küldgyenek, vagy ha valamelyik Falu Birája neheztelli az árpát hozni, hozzon hellette den. 75.

Kőrössi Kövér István, és Kecskeméti Bán Gergely Uraiméknak hatalmat attam az nemes Vármegye exmissionalissa mellett, hogy kiszedhesék az ott lakos Nemeseken az Taxát, és az ki megh nem adná, Kőrössi és Kecskeméti Birák uraim segítségével 24—4 forintokig záloghjokat elvehessék s addig vissza ne adgyák, mig duplán megh nem adgyák az ő Taxájokat, ugy értvén, a mennyit most kérnek, két annyit. Isten velünk. Datum in Fülök die 9. Januarii Anno 1660. Pápay János Pesth Vármegyének Szolga Birája.

Zrínyi Miklós, a költő hat levele.

A költő-hadvezért e levelekben, mint Pázmán prózáján jeles levélíró-t ismerjük meg, ki kedélyesen ír barátjának; de sorai azt is tanúsítják, hogy a folyó európai ügyek menetét szintén figyelemmel kísérő politikussal állunk szemközt.

A „győri történelmi és régészeti füzetek“-ben Ráth K. úr hat eddig ismeretlen levelet hozott napvilágra Zrínyi Miklóstól, a hadvezér-költőtől, kinek leveleiből majd semmi sem jelent meg eddigelő. E leveleket Zrínyi Ruchich Jánoshoz, Zágráb-megyé egyik legtekintélyesebb férfiához intézi¹⁾.

Zrínyi Miklósnak ezen tisztán bizalmas baráti levelei, melyek egy részben családi ügyeit tárgyzák, érdekes adalékokat foglalnak magokban a

---

¹⁾ Ráth K. úr csak azt az egyet tudja róla, hogy derék becsületes hazafi volt. Szabad legyen hozzá tennünk, hogy a horvátországi olláhok ügyében „magyar részről“, Orchóczy albánnal és Zakmárdival együtt Ruchich Jánost nevezték ki biztosokul 1650-ben, „kik vagyoniilag és szellemileg gazdagok“ — írja Ráttkay — Ruchich Zágráb megyében alispánságot is viselt.

nagy férfiú gondolkodásához, jelleméhez és némely viszonyaihoz. — Mindenek előtt bizonyítják, hogy a hadvezér-költő közlékeny, kedélyes ember s elég szorgalmas levélíró volt. Mondja ugyan, hogy maga sem igen serény az írásban, de gyakran ír öcscsének, Zrínyi Péternek, ki ellen az a panasza, hogy soha sem ír neki. — Levélírási szorgalmára elég bizonyíték ezen hat levél is, melyet egy év alatt küld ugyanazon Ruchichhoz, ki nem messze lakott tőle, s kivel, úgy látszik, találkozott az alatt személyesen is.

Zrínyi Miklós, a költő, nagyon különbözött őseitől, a Szigetvárnál elesett bajnoktól, ki okos hadvezér és vitéz férfiú volt ugyan; de dicső halálának egy hosszú élet személyes és családi önzését kell mentenie. Utóda, ki ha oly világra szóló tettet nem is vitt véghez, minő Sziget védelme, de szint-oly vitéz ember s hadvezéri tehetség által is jelesebb, a legönzéstelenebb férfiú a maga korában és igen kevés mása van a XVI. és XVII. században. A tiszta hazafiságnak egyik legtokéletesebb példányát látjuk benne.

Gyakran szól e levelekben bizonyos martianeczi birtokról, melyet, úgy látszik, adomány által akar megnyerni. Valószínű, hogy ez azon birtok, mellyel neki az ország cserében adós, mivel Károlyváros építésekor egy szomszédos birtokot a Zrínyi családtól vettek el, mint ezt egy, azon korbeli országgyűlési törvényczikk bizonyítja. De e birtokot sem

sürgeti Zrínyi Miklós. Járt az udvarnál — ugymond — de elő sem hozta ezen ügyet.

Panaszkodik egyik levelében egy legkeserűbb családi szerencsétlenségen, gyermeke elvesztésén, s egész római stoicismussal a hazának teendő szolgálatok és neve dicsőségének reményében találja vigasztalását.

A törökön nyert győzelemért cserében — ugymond — a sors elvette egyik kedves leányomat s fiamra nézve is ugyanazon csapást várom, mert gyengülten gyengül. De ha azért végezték így az istenek (superi), hogy az ivadéokban szenvedett veszteséget, örökké tartó dicsóséggel pótolják, nem bánkódom rajta semmit, és szabadabb leszek, s egészen Istenemnek és hazámnak élhetek!

Megjegyzem, hogy Zrínyi Miklósnak ezen, 1658-ban írt levelében említett fia csakugyan elhunyt; mert 1662-ben írt végrendeletéből látjuk, hogy akkor nem volt fiu örököse. Előbbi fia tehát elhalt, későbbi fia még nem született volt második nejétől, Löbl Zsófiától.

Zrínyi, mint tudva van, harczolt Puckheim alatt I. Rákóczy György ellen 1645-ben. Nem tartozott hát az erdélyi protestáns párthoz. Buzgón, vallásosan ragaszkodott hitéhez, s hiven kívánta szolgálni a koronás királyt. Nála mindez összhangzó volt azon vágyával, hogy a hazának minél nagyobb szolgálatot tegyen, s egész élete azon végcéljával, úgy szólván rögeszméjével, hogy a törököt mindenáron meg kell támadni, és kiverni az országból,

ezért nem kell vele soha békülni, hanem nyílt ellenségeskedéssé alakítani a különben is örökösen folyt dulakodást.

Mindamellett nem vakítá el a hév, nem vitte félre saját pártjának tulzása, sőt néha élesebben nyilatkozik ezekkel, mint az ellenpárttal szemben. És valóban semmi sem bántotta a török dúlásain kívül annyira, mint a főkormány lassúsága és tétlensége.

Többször panaszol rágalmazói és roszakarói ellen, s alkalmasint saját pártja szélső részeiben kell ezeket keresnünk. Ezeket említve így szól egy helyen: „Ember vagyok ugyan, s nem is minden gyengeség nélkül; de az ő ítéletök szerint legfőbb hibám az, hogy nem vagyok heliotropium, nap után járó fű, vagy pap után járó fű¹⁾. Vajha meghallgatna a király (I. Leopold) engem is, bizonyára kérkedés nélkül mondanám neki: minek a szó, tetteken nyilatkozzunk.“

Zrínyi, mint különösen hadvezéri tehetségű és hajlamu ember, nem igen szerette a sok tanácskozást, gyűléseket, s tudva van, hogy az akkori tanácskozások a vallásos viszály miatt többnyire csekély eredményűek voltak. Nem kellene elmennie, úgy mond, a pozsonyi országgyűlésre, mert ott mindig drága pénzen vette meg a bánatot. De el-

---

¹⁾ A latinul írt levélben szó szerint „quod non sim Heliotropium“, nap után járó fű, vel pap után járó fű.

megy mégis, ha látja, hogy csak valamicskét használhat hazájának.

Tudva van, hogy egyik későbbi országgyűlés alkalmával az eltávozó protestáns rendek tőle, a katolikustól is bucsut vettek, s ő kijelenté irántuk való rokonszenvét. Tudjuk, hogy bizonyos Vitnyédi, egy protestáns pap, meghitt embere volt. Ez új levelek egyikében szól e történeti nevezetességüvé vált papról, hihetőleg Ruchich némely kifogására válaszolva: „Különben Vitnyédit jó embernek ismerem, és többre becsülöm a jó lelkiismeretű lutheranust a rossz katolikusnál.“

Zrínyi nem volt pártember, mint Eszterházy Miklós, s mennyivel inkább föltehetni róla, hogy az akkori Erdély függetlenségét a magyar nemzet fennmaradására szükségesnek vélte, midőn még ama hevesebb pártemberek, Pázmán és Eszterházy is így vélekedtek. E részben igen erélyesen nyilatkozik.

Zrínyi mindazon hat levelet, melyről itt szó van, 1658-ban írja. — Tudva van pedig, hogy 1657-ben történt II. Rákóczy György lengyelországi szerencsétlen hadjárata, s ennek következtében 1658-ban dulta fel Erdélyt a tatár sereg, és tette le a porta Rákóczyt a fejedelemségből. A következő levél, melyet magyar fordítása szerint közlünk, tanulságos más tekintetben is, de kivált a mély belátásu férfinak Erdélyt illető meggyőződését fejezi ki szokott határozottsággal és eréllyel.

A levél itt következik.

„Nemzetes uram, legkedvesb barátom!

Fogadd viszont üdvözetemet, s ismételve szavaidat, miket átérzett kívánatokkal tele küldtél hozzám, kívánom: Az Isten tartson s áldjon meg nemes férfi, kedves urambarátom. Engem pedig, (hogy utazásomról röviden szóljak) a szerencse Bécsbe vezérelt. Láttam az új királyt, láttam az új udvart, új minisztereket, szóval első tekintetre minden újat; de a bölcs király mondásaként jobban körülnézvé, valóban mi új sem tűnt föl ama nap alatt; az emberek ugyan mások, mások a nevek, más a dolog külseje; de a szokás ugyanaz, ugyanaz a késlekedés, a vágy még a becstelen után is ugyanaz; sőt a tespedésnek — hogy úgy mondjam — bálványozása is csak a régi, s kinek esze van, könnyen észreveszi. Vajha dicső királyunk, miként szabályos testben hős lélekkel bír, s nevének megfelelni látszik, úgy oroszlán miniszterekkel is birna; tán nem panaszkodnánk most a szorongatott Magyarországgal, hogy elvesztettük az ország karját, Pannonia jobbját, a keresztény tartományok pajzsát, sőt védbástyáját — Erdélyországot. Elvesztettnek mondom, mert mi kell még hozzá, hogy ilyen legyen? Ime ugyanis ott a városok elpusztulva, a templomok elárulva, a fejedelem méltósága meggyalázva, a két Rákóczy, atya és fiu letéve, más két árnyékfele, előbb Rédei, most Barcsai helyökbe helyettesítve, a nép rabságba hajtva. De ha (Senecaként) még nem a legszerencsétlenebb az, ki bajait meg

tudja számlálni, Erdély bizonynyal a legszerencsétlenebb, minthogy számlálhatlan nyomorai vannak, s ha a végetlenben volna legvégső, ez lenne bizonynyal a legnagyobb is, hogy — az üdvre semmi remény. Van, a ki akarna segiteni, csak tudna; van ki tudna, csak akarna; de a ki akarna is, tudna is, csakugyan nincs senki. Sőt még többet mondok: van, ki e romlásin nem siránkozik, nem gyászol; ki a hajó farán ül, nem retteg a hajó orrán ülőnek, kit gyülöl, elmerülésétől; azt mondja, hogy aztán örömet elvesz, csak a másik előzze meg; van ki e tűzvészben gyönyörködik, hogy melegedhessék nála. Én bizonynyal nem álmodom, habár paradoxokat is beszélek, miket különben nem irnék. Vajjon hát istentelenségről vádolnának-e, ha mondanám Lucanussal: Istenek, ha veszünk ki van mondva, bün terhelje-e tévedésünket? De minthogy csak a csekély gond beszél, a nagy elnémúl, itt elhallgatok, más tárgyra s lapra térek. Boszankodjék, pattogjon, lármázzon a székgyen, a becsületen csorbát nem ejt: idővel kiderül az igazság, s megszégyenül a hazugság. Isten meg adja egyiket, vagy másikat. Elismerem, hogy ez Isten fenytő veszeje, mellyel bűneimért sujt, mint ilyet tisztelem s csókolom, ez kinozza bensőm, féregként . . . edződöm általa, megpróbáltatom, mily erőm s béketűrésem vagyok; ilyen volt Jónás próféta férgé is, mely a zöld árnyéket előle eltünteté. Állj mellettem Isten, s adj hosszú, kitartó türelmet, fékezd haragomat, nehogy a tiedet vonjam magamra. Mit sem tudok

Martianeczről, némelyek azt írják, hogy el van határozva, miszerint nekem adományoztassék, a többiek mit sem tudnak, így az ellenkezőről nem aggódok, de azért magamnak se ártok, hanem zaj nélkül működöm, hogy meglegyen. Én erről az udvarban említést sem tettem, s más legkisebb ügyeim sem voltak, tehát onnan meglelégedéssel távozám. Jobban megbecsültek, mint máskor, meghívtak a titkos tanácskozásba; füst előzi meg a tüzet, vajjon érzem-e valamikor ennek melegét, kérdés. Az év vénül, ujat, semmit sem tudok; a svéd felhagyott Kopenhága ostromával, félelemből-e, vagy hogy a Hollandokkal, kik segíteni akarnak, megütközzék, nem tudhatni. Erdélyben török sereg van tatárokkal, nem egyébért, mint a megkaparitottak e téleni megtartására; erről hát hallgassunk, mi rettenesbé teendi azt, ki a kezdetlen beszéd-fonalat folytatandja. A vezér megszínoroztatott Bizanczban, s főpapjuk, a Muffti, az ázsiai lázadók lecsendesítésére indult, de azért nem fog hiányzani a kutya (tatárkutya), ki Erdély- és Magyarországnak vérét szija. De lám, megvörösült a mi Primásunk is az erdélyi tűznél, tehát bibornok! Beszélük felőle, de nyilvánosságra még nem jött. Miattam — boldoguljon, csak állandó sarka legyen, mint lennie kell az egyháznak s hazánknak. Panaszom van, nemzetes uram, testvérem ellen, kit annyira szeretek; nem ir, ha irok is, nem is tudja, hogy vagyok, intsd meg őt, az Isten áldjon meg. Mert habár magam sem vagyok szorgalmas az írásban,

de azért írok neki gyakran. Szándékom a közelgő karácsont Zágrábban tölteni. Vajha zavar nélkül élvezhetném.

Nemzetes uramnak
(1658, deczember elején)

legjobb barátja
gróf Zrínyi Miklós.

Magyarország térképéről a törökök bennlakta idején.

„Magyarország térképéről a törökök bennlakta idején“ sokoldalú történeti tanulmány, mely, különösen hadi szempontból körvonalozza Magyarország közállapotait a török hódítás korában; több becses adatra találunk benne arra nézve is, hogyan terjedtek szét az állami együvértartozás száalai még a török kard éle alatt is úgy, hogy közigazgatási és adózási tekintetben alig vehető észre az, hogy a hódító erőhatalom parancsol az ország jó részében, s megszállva tartja várainak és városainak jelentékeny számát. Nagy részletességgel látjuk e tanulmányban kijelölve a várak által jelzett magyar és török véd- és támadó hadi vonalakat, illetőleg ideiglenes határokat, s nem egy adat van felhozva a politikai tényleges birtoklás körülhatárolására is. Nemcsak a várak rangját ismerhetjük fel az őrségek létszámából, az ellenséghez közelebb vagy távolabb fekvésükből, hanem mintegy megtestesül szemeink előtt azon önvédelmi rendszer, mely másfél századon át, a saját érdekeit csak lanyhán megfigyelő művelt külföld csupán

szorványos és elégtelen segélye daczára sem engedte Magyarországot, bár három felé darabolva, két hatalmas birodalom vezetői cselszövényeinek folytonos célzatlálját képezte — egészben török tartománnyá válni, mint történt ez a hajdan magyar királyi főuraságnak hódolt délkeleti szép országoskákka. A magyar nemzeti erők szétziláltságát mutató eme térképről nemcsak azt látjuk, mekkora területnek parancsolt a magyar király vagy az erdélyi magyar nemzeti fejedelem, — meg: hány száz négyszögmérföld lakói fölött villogott a török szablya, — hanem a megyerészek (falvák, városok) összetartásából, még a közterhek viselésében is — a nemzeti önbizalom is nyerhet sugallatot; meg ujabbkori hadászaink is találhatnak abban emlékeztetőt: a váróvők tudományos vizsgálatára, ha mindjárt most nem török áll is a kapuk előtt.

Sajnálattal kell bevallanunk, hogy Magyarország hiteles historiai térképe a török alatti korra nézve nem létezik még.

Spruner általános nagy historiai átlásza egy külön lapot szán Magyarország térképének a török hódítás idejéből (Historisch-geographischer Hand-Atlas zur Geschichte der Staaten Europa's, vom Anfang des Mittelalters bis auf die neueste Zeit. Von Karl v. Spruner. Gotha, bei Justus Perthes. 1846. Karte Nro. 68.) De habár kiindulásnak használható is; — általán véve áll erre nézve is, a mi

az oly számos német tudományos gyűjteményre, sokat foglalnak magokban, de igen keveset teljesen, lelkiismeretes alapossággal és hitelességgel.

Spruner nevezett mappájának czime is nagyon hibás historaiilag. Czime : „Ungarn und seine südlichen Nachbarländer seit 1526.“

Első hiba mindjárt, hogy 1526-ot és nem 1541-et mond.

Tudva van, hogy 1526, azaz a mohácsi vész után vagy 16 évig még az ország felosztása egészen más volt, mint későbbben. A törökök a tulajdonképeni Magyarországon még semmit sem foglaltak el. Magyarországi uralkodásuk csak 1541-től, Buda állandó megszállásától számítandó.

Igaz, hogy rögtön a mohácsi vész után történt egy területbeli szakadás; az, hogy az országnak két királya lévén, János és Ferdinánd, egyik egy részét, másik más részét foglalta el az országnak; de ez csak foglalás volt, mert elvben az ország integritása fennállott. Zápolya magát egész Magyarország s a hozzá kapcsolt részek királyának hirdette, és sem ő, sem párthivei nem ismerték el Ferdinánd jogát, az általa elfoglalt területhez, s megfordítva: Ferdinánd is törvényes igényt tartott a magyar korona összes területéhez. Így Magyarország térképét 1526-tól 1541-ig elkészíteni annyi volna, mint nem három részre osztani az országot, miután a török még be nem telepedett, hanem csak két részre.

De ezen két részre osztás is csaknem lehetet-

len a majd minden évben történt változások miatt. Most Ferdinánd lett úr csaknem az összes területen, — s még Erdélyben is; majd Zápolyát látjuk a királyi Budáig kiterjeszteni birtokát, — úgy, hogy Ferdinándnak Felső-Magyarországon s a Dunán túl nagyon vékony területe maradt. De még ezen egyes időpontokban is csaknem teljes lehetetlen pontos területi osztályt tenni a két fél között, mert habár nagyjából Zápolya Erdélyt, a Bánságot s a tiszántúli részt tekinthette törzsbirtokának, Ferdinánd pedig a nyugotiabb felső megyéket, a dunántúli részt és Tótországot (akkor így nevezték a mai Horvátországot), mind Ferdinándnak voltak hivei ama részekben, mind Zápolyának az ellenfél területén. Így a hatalmas Török Bálint, kinek a Bányavárosoktól kezdve egészen a Dráváig, sőt azon túl is nagyterjedelmű birtokai voltak, egyszer Ferdinánddal tartott, másszor Zápolya pártjához állott, — sőt Tótországban is a szintén hatalmas Frangepán Zápolya-párti volt, sok más horvát úrral együtt, míg viszont sok horvát főúr Ferdinánd hive volt.

Ezen területi chaos nagyjából tisztulni kezd János király halálával. Habár ezen király özvegyének, s csecsemő fiának hivei az apa jogkövetelését folytatják, — egy tényleges körülmény, egy országos katastrophá a chaosba valami rendet kezd behozni. A török megszállás lett az osztoztató. A török átveszi először Budát János özvegyétől, aztán két év alatt a Dunán túl csaknem minden várunkat elfoglalja, melyek Buda szélességén alól és Belgrá-

don felül a Balaton és Duna hosszasági vonala közt feküdtek.

A török betelepedésével világosabban oszlott meg az ország, a tetteges birtok szerint. Egyszerre háromfelé szakadt most, s így maradt 1541-től körülbelül 1700-ig (hogy kerek számot mondjunk), — midőn ugyszólván egyszerre csatoltatik vissza a török-megszállta rész kevés hijján, s Erdély a magyar koronához.

De még 1541-től kezdve vagy 25 éven át bajos lenne a magyar korona három töredékének mappáját adni. Mig Szulejmán élt, a török terjeszkedés majdnem pihenés nélkül foly, bár 1566-on innen lassabban; — s másfelől az Erdéllyel való örökös harczok ezen részen sem engedik megállapodásra jutni a határokat.

Szulejmán halálával megszűnnek egyidőre a nagyobb mérvű hódítások. Csak egy időre, mert az 1590-től 1606-ig tartott nagy háboru ismét tetemes határváltozásokat hozott be.

Az 1566-tól 1590-ig terjedő 25 évi köz már elég nagy időszak arra, hogy az azalatti területi állapotról érdemes legyen földképet készíteni; elég, hogy nagymennyiségű adat legyen összegyűjthető a határok pontosabb kivonalozására. A katonai határt a kisebb nagyobb várak szerint mindenesetre el lehetne vonni nem nagy fáradsággal. Melyek voltak magyar, melyek török részen a végvárak, s melyek Erdély felől nagyjából a határok: nem

nagy feladat megtudni. Bajosabb lenne, a valódi politikai határt faluk szerint kimérni.

Van azonban a török hódítás korának egy másik szakasza, mely az erdélyi és török határoknak ennél is nagyobb állandóságát mutatja, s melynek fennmaradt emlékei több adatot szolgáltatnak ezen célra. Ezen kor az 1606-tól mintegy 1656-ig terjedő. Ezen ötven év alatt a változások kisebbek, mint a török hódítás bármely korában.

A nevezett évekről, Sprunerén kívül (mely nem talál semmiféle dátumára a magyar historiának), láttam egy másik magyar historiai átlászt is. Ez Bedeus átlásza (*Historisch-genealogisch-geographischer Atlas, zur Uebersicht der Geschichte des ungarischen Reichs etc. nach den besten Quellen bearbeitet von Joseph Bedeus von Scharberg. Hermannstadt 1851. Verlag von Theodor Steinhäuser*). Ezen gyűjteményben egy külön levél tünteti elő Magyarország politikai térrajzát 1624-ből. Az időpont tehát elég jól van választva s dicséretes csak magában is, hogy bizonyos évszámhoz van kötve a mappa. Azonban csodálkozni lehet oly könnyen feltűnő tévedésein. Szerző a czimlapon azt mondja: a legjobb forrásokat használta, s ime első pillanatra is feltűnik, hogy a legismertebb s mindenesetre leghitelesebb forrást ignorálta, midőn Veszprémet, Tatát, Sűmeget török birtoknak, Kanizsát pedig (hallatlan tévedés!) magyar várnak teszi ki 1624-ben.

Mindenkinek, ki a magyar törvénykönyvet, a

Corpus Juris Hungaricit valaha forgatta, akaratja ellen szemébe tűnhetett, hogy majd minden országgyűlésen, 1560-on innen elő vannak számlálva az első, másodrendű várak és sokszor az igen jelentéktelenek is, melyek fenntartására „gratuitus labor“ czim alatt a megyék szolgálattal tartoztak. Így mindenesetre főforrás egy azon korbeli historiai mappára nézve is a Corpus Juris; a mit pedig egyáltalában nem használtak sem Spruner, sem Bedeus. Elmondhatnók a nevezett német uraknak nyelvükön: „Warum in der Ferne schweifen, Sieh, das Gute liegt so nah!“

Egy földkép elkészítésére Bethlen Gábor idejéből legjobbnak tartanám 1629-et választani. Okom erre a következő:

A magyar és török végvárak szerinti határvonal elhuzása bár hiven kifejezi a katonai határokat, de nem egyszersmind a politikai, vagy jobban mondva: finanziaalis határt. Mint tudva van, az egész magyarországi török birtokba tartozó faluk adóztak a magyar földbirtokosoknak és a magyar államnak is. Ezen adózás véghatárai lenyultak Titelig, Péterváradig, s a Drávavonalig; csak ezen alól kezdődik a teljes török hódolás területe. A mai Szerbia, Szlavonia és Horvátország nem ismert kétfelé adózást. Ott a nevezett határvonalokon túl vagy egészen török, vagy egészen magyar felsőség alatt állott minden falu és város. Ellenben Erdély felől, a Tiszán túl, Erdély hatósága szintén kiterjedt a Tiszáig a török alatti területre. Ott a török

alatti helységek mind a töröknek, mind az erdélyi uraknak adóztak. Ezen viszony egy mappa készítésénél nem jár nehézséggel, mert ezt nem is szükséges kijelölni, miután oly általános s folyton gyakorlatban volt viszony vala. Legfeljebb a megjelölt határon egy vonal mutathatná, hol kezdődött a teljes hódolás.

Volt azonban a hódolásnak egy másik neme is.

A magyar király területén is volt számos falu — melyek nemesak a királynak, hanem a szultánnak is fizettek adót, holott a magyar határvárok háta mögött feküdtek. Ezen faluknak csak kis része volt jogilag, békekötésekben odaengedve a töröknek; nagyobb részét a török erőszakkal és fenyegetésekkel kényszerítette adózásra. Voltak faluk, melyek egy ideig engedtek a kénytelenységnek, — aztán alkalom szerint ismét kivonták magokat alóla. Ugy szólván minden évben változott a két birodalom közti határ, ha falunként vesszük a dolgot s csak akármelyik 10 évet vizsgáljuk is, lehetetlen ugyanazonegy mappának mind a tíz évre nézve oly hűnek lennie, hogy nagyon el ne ütne a valóságtól.

A földképnek tehát, ha a faluk szerinti tényleges birtoklásig pontos akar lenni, egy meghatározott évről kell szólnia. Könnyen érthető, hogy nem minden évről, sőt nem is minden generatióból maradtak fenn névszerinti jegyzékei a faluknak.

Főképp azért tartom Bethlen Gábor korát, s

abban is az 1629-ik évet legalkalmasabb datumnak egy pontosabb historiai földkép készítésére, — mivel történet-nyomozásunk jelen állásában ezen évről van legtöbb adatunk a határszéli faluk hovátartozásáról.

1627-ben Szőnynél békét kötött a magyar király a szultánnal, de a békepontokba nincsenek befoglalva a töröknek hódoló magyar falvak: ez az ügy fenntartatik további alkudozás tárgyául, s ezen már alárendeltebb fontosságu ügyre nézve a magyar nádor és a budai pasa vannak szerződésileg kinevezve, hogy azt teljhatalmulag és végleg elintézzék.

A nádor ekkor Eszterházy Miklós volt, ki minden megyéből, minden várból összegyűjté a hódolt faluk jegyzékét, mely jegyzékek napjainkig fennmaradtak. A véletlen úgy akarta, hogy ezen adatokat ismerhessem. Bátran állíthatom, hogy a felső megyék és a dunántúli rész határszéleit ezen adatokból csaknem hézag nélkül el lehet készíteni, s csak az Erdély felőli hódoltságra hiányoznak még a részletes adatok ugyanazon időről. A nádor és a pasa 1629-ben valami előleges megállapodásra jutottak, s ezen megállapodás documentumai teszik tanácsossá, hogy 1629-et vegyük fel egy mostanság leghitelesebb historiai földkép dátumául.

Azonban ezen minutiosus adatok összeállítása oly nagy munka, hogy egyhamar készen nem lehetnénk vele.

Azért egy közép-utat kell választanunk. Von-

juk el egyelőre csak a katonai határt a török és magyar terület közt, a várak szerint. — Ha e részben csak a Corpus Jurist tartanók is szem előtt, bizonynyal correctebb földképet állítunk elő az eddigieknél. Most már az a kérdés: a török vagy a magyar várak lánczolatát vegyük-e fel határvonalnak, vagy pedig a kétféle ellenséges várlánczolat közt valahol középen vonjuk el a határt? — Ez nem könnyű kérdés, mert tulajdonkép egyik vonal sem lenne az igazi, s legkevésbbé lenne igaz, ha a várak közt közből vonnánk határt, mert a közbeneső terület sem jogilag, sem tényleg nem volt valami cordonnal elválasztva.

Én legjobbnak vélem, ha a magyar várak vonalát tartjuk meg katonai határnak. Hadi szempontból a dolog úgy állott, hogy a török volt a támadó, s a magyar várak képezték azon védelmi vonalat, melyen a támadók ereje megtörött. Ezen határ mutatja, meddig ért a törökök kardja, meddig terjedt katonailag hatalmuk.

De politikai határnak sem oly hibás ezen vonal elhuzása, mint lenne az, ha a török végvárakon vonnók el. Mert, mint mondtam, a magyar várak egész az Alsó-Dunáig gyakorlák a jurisdictiót, hatvan-hetven mértföldre a török várak háta mögött. Ellenben a törökök csak néhány mértföldre terjeszték ki a falukon hódításaikat a magyar várak háta mögött. A két várrendszer közti területet a mi illeti, azt biztosan tudhatjuk, hogy adózott török-

nek is magyarnak is, mint a többi törökterület. Ennyiben hát az a töröké volt.

Ha a magyar várak szerint vonalozzuk ki a török hódítás korabeli földképet, meg van adva a skelettje egy részletesebb, falunkénti földképnek is. Mert az meglévén, azután csak azon falukat kell majd megjegyezni a mappán, melyek eme vonalon kívül esvén, mégis adóztak a töröknek. Ezek legvégsőin egy újabb vonalat huzván, meglesz a török hódításnak mind belsőbb katonai, mind külsőbb politikai vonala. Mindenesetre első dolog, ezen katonai vonalat huzni el. Az 1629-ki évet véve a katonai határ megszabására, meglesz skelettje egy részletesebb földképnek, mely a politikai határt is mutatandó lesz.

Előrebocsátom még, hogy ezuttal nem ereszkedhetem sem a török birtoknak, sem Erdélynek, sem a magyar király területe belső politikai felosztásának meghatározásába. Ez igen messze vezetne, s nem is oly elsőrendű fontosságú dolog, mint az internationalis határok tudása.

Utóbbira, azt gondolom, nagyobb tévedések félelme nélkül lehet vállalkozni.

Fölvehetjük rajzunk szemléltetőségére Magyarország bármelyik térképét, — sőt Sprunerét is, melyet az alábbiak szerint ki lehet igazítani.

Kezdjük az aránylag legbajosabb részen, Erdély felől a határjárást, — hogy a felföldön s dunántúli részeken áthaladva az Adria tengernél végezzük.

Nemcsak geographiailag, hanem nemzetközi szempontból is Erdélynek nyugot felől kétféle természetű határa volt: délen a törökkel, éjszakon a magyar király birtokaival. Az előbbent, a mennyire lehet várak szerint jelölhetjük, — az utóbbit megyék s más politikai területek szerint is, — hol szerződések szabták meg a politikai határt király és fejedelem közt, — s egyszersmind a várak megmaradtak a török elleni határnak.

Kezdjük délen, a török erdélyi határon. Az erdélyi várak legvégsői itt 1629-ben Karansebes és Lugos. Utóbbi vártól a határvonal nem megy egyenesen éjszakra a Marosnak. Ezen folyó vonalán 1616-ban a török messze beékelte magát: Lippát, Solymossal, Araddal, Tótváraddal s más két kisebb erőddel együtt a nevezett évben adta volt Bethlen a török kezébe. Lippa volt itt a fővár, a minthogy a török is átvevén, egy bég székhelyévé lett, azaz egy szandzsákság fővárosává. A Marosvölgyön Illye maradt az erdélyi szélső várak egyike.

E szerint Lugostól a határvonal keletre csap az utóbb nevezett várig. Innen, a Maros jobb partjától éjszak-nyugotra, ismét messze kiszögellik a határvonal, — t. i. Világosig. Innen éjszakra nem messze van az elsőrendűnek tekintett Boros Jenő vára, Sebes várával és keletre Dézna bányavárossal, honnan Belényesnek tart a határvonal s nyulik Nagyváradig. A Marosvonaltól délre Temesvár (hozzá tartozván Jenova vára is), attól éjszakra Gyula volt a törökök fővára és kormányzási helye.

Nagyváradtól az erdélyi török határ Biharon, Kis-Marján, Diószegen át ment Székelyhid erős váráig. Innen Ecsedig huzandó az éjszaknak, hol könyököt képezvén, Nyir-Bátoron át nyugatnak tart egyenesen N.-Kállóig. Innen pedig, Nyiregyházán keresztül, eléri a Tiszát Tokaj erős váránál, hol már úgyszólván kívül esik a török támadási vonalán.

Ezen részen az erdélyi legfontosabbik vár Nagyvárad. Nem oly nagy, de csaknem bevehetetlennek tekinték Ecsedet. Szintén elsőrendű fontos vár volt Tokaj, leginkább a Tisza melletti fekvésénél fogva. Vele átellenben a Tiszánál megjelölendő Rakamaz, mint fontos átkelési és táborhely. A kijelölt vonal háttérében kiemelendők Szathmár, Kővár és Nagy-Bánya; Máramarosban mint elsőrendű vár Huszt, és Beregben Munkács. A Nagyváradtól Tokajig huzott görbe vonal, mely nagy öblöt képez keletre, annál fogva különös, mivel a legközelebbi erős török vár e tájon Szolnok a Tisza mellett. Mi feküdt itt a Tiszától a nagyvárad-ecsed-i vonalig? A XVI-dik században Debreczenen kívül néhány faluszerű alföldi város s azonkívül roppant terjedelmű puszták; a XVII-ik század eleje óta pedig az úgynevezett Hajduság. Ez egészíti ki Szabolcs- és Szatmárvármegyével együtt Erdély éjszaknyugoti határait a Tiszáig. Meddig nyult le a Hajduság délnek? azt pontosan meghatározni bajos; a Hajduság mai térképe nem közelíti meg az akkori határokat. A Hajduság nevezetes részei gyakorta vita tárgyát képezték;

az erdélyi fejedelemséghez lazán tartoztak. Jogilag vita tárgya lehetett, tulajdonkép a király, a fejedelem, vagy a szultán tarthat-e ezekhez jogot. Tényleg abban az időben a hajduknak legnagyobb része Erdélyt szolgálta a magyar király ellen.

Azonban egyszersmind katonailag úgy tekintendő a Hajduság, mint a török terjeszkedés elleni gát, vagy legalább mint neutralis terület ebben a tekintetben. A Tiszán túl nemcsak a Hajduság, hanem Debreczen, Szabolcs- és Szatmármegyék is Erdélynek nem törzsbirtokai, csak ideiglenes oda-csatolt részei voltak, — s így Erdélyhez rajzolandók, mint politikai kiegészítő részek, de külön színnel. De ezen kívül — alább elmondandó okból — a várak szerinti határvonal is megjelölendő, melyet fentebb már elvontunk.

A Tiszán innen, azaz a Tisza jobb partján lássuk először is a politikai határt. Itt már egészen az Erdély és Magyarország közti szerződések szolgáltatnak alapul.

A nikolsburgi 1622-ki, s később a pozsonyi 1626-ki békében Bethlen erdélyi fejedelemnek engedettek a következő megyék: a már említett Szathmár és Szabolcs, továbbá Bereg, Ugocsa, Zemplén, Borsod és Abauj — összesen hét vármegye Magyarországból. Spruner átlásán tehát meglehetősen pontosan van elhúzva a határ. Hanem itt is van egy hiba, mert Máramaros egészen, — Bihar, Zaránd- és Aradmegyék szélei Erdélyhez rajzolandók, — épen azért, mivel a békekötés ezekről említést nem

tévé, 1629-ben úgy tekintették, mint Erdély törzsbirtokait.

Ellenben hiba a nevezett hét megyét (és a Hajduságot) egészen Erdélyhez rajzolni; mert épen a nevezett békekötésekben azon területek nem teljes souverainitással engedtetek az erdélyi fejedelemnek. A hét megye, törvényhozás dolgában Magyarország alatt maradt.

Az ama kapcsolt részekben feküdt várak, mint Szathmár, Ecsed, Kálló, Tokaj, Ónod stb. sajátságos viszonyban voltak. A nikolsburgi béke 1622-ben kiköti, hogy a király azok fenntartásáról szintén gondoskodik, hogy a várórság zsoldjára évenként 50,000 frtot szolgáltat Bethlennek. Ezenkívül a várkapitányok esküvel tartoznak a királynak is, a fejedelemnek is, — szóval csak a török lehet ellenségök. Végre pedig a nevezett hét vármegye és a Hajduság kötelezve van, hogy török támadás esetében hadaikkal a magyar király zászlója alá álljanak. Ha ezen viszony megmarad, világos, hogy a hét megyében fekvő végvárak méltán lennének csaknem valamennyien a magyar király védelmi vonalaiul rajzolandók.

Azonban az 1626-iki pozsonyi béke az ama várakról való gondoskodást egészen átadja Bethlen fejedelemnek s a király már nem köteles az ötvenezer forintot fizetni (a mit különben sem teljesített volt addig is).

Hanem mindamellett ama várak tetteleg a török ellenében való határokat jelölik, a minthogy az

egri és szolnoki törökök meg nem szüntek nyugtalanítani a Borsodban s más, az erdélyi fejedelemséghez tartozott megyékben feküdt végvárakat és falukat. Aztán jogilag is megmaradt azokban a magyar király némi fennsőbbisége. A magyarországi törvényhozás lévén a kapcsolt hét megyére nézve a törvényhozó, az szabja meg, hogy Zemplén, Borsod, Szabolcs stb., melyik közeli várhoz szolgáljon munkával és a várkapitányok fölesküdték a királynak is. Azért hát, valamint a Tisza bal partja felől tettük, úgy a jobb part felől is tartsuk meg azt, hogy a politikai internationalis határon kívül jelöljük külön vonallal a várak által képzett határt, mint a mely a török és keresztény uralkodók közt realis katonai határszél.

Tokajnál ejtők el a katonai határjárás fonalát. Folytassuk.

Innen a Tisza mentén lekerülünk egy kevéssé — Polgár nevű hajdú-városig. Ezzel átellenben fekszik a jobb parton Palkonya, mely harmadnegyed rendű kis erőd volt. Itt hagyta el a határszél a Tiszát, s tett nagy kerülőt éjszak-nyugotnak fel Hajnászkőig, s onnan ismét le Gyöngyös tájáig. Ezen kerülők, vagy félkörök, a melyeknek alább is több példáját látandjuk, jellemzők a XVII-ik századbeli határszéleken. A határvonalnak nagyon kicsepkézett alakot kell mutatnia emiatt. Ezen alakzat okai egyszerűek. Ha ama félkörök központját keressük, úgy találjuk, hogy az valamely nagyobb török erősség.

A magyar várak vonalát Palkonyán és Ónodon át, itt Diósgyőr, Szendrő, Putnok, — aztán Hajnácskő, Somoskő, Hollókő és Buják jelölik. Palkonyától Bujáig eszerint egy félkör alaku nagy kanyarodás van, melynek keleti részét a Sajó völgye, a nyugatit a Cserhát hegység képezi. De nem csupán a folyók és hegyek, mint védelmi vonalak okozzák ezen alakját a határnak, — hanem azon ugyszólván történetes körülmény, hogy egy nagy várat több hozzá tartozó kisebbel foglalt volt el itt a török, — t. i. Eger várát, melynek egyik elővára a Mátra hegységben Sirok volt (középtávolságra Verpelét és Pétervásár közt található a mai földképeken).

A nevezett magyar várak háta mögött nagyobb s kisebb erődök szolgáltak második védelmi vonalul. Ilyenek voltak Abaujban Kassa (még az erdélyi fejedelem birtokán); aztán Ajnácskőnek és Somoskőnek Fülek, Hollókőnek és Bujáknak Szécsény állott hátamögött.

Bujáktól (mely csak előőrsül szolgáló csekély vár volt) a határ ismét visszahuzódik éjszaknak, s Szécsényen és Balassa-Gyarmaton, továbbá Drégely-Palánkon át vezet Nógrádnak. Ez ismét egy félkör, melynek magyarázatát Vác, Hatvan és Pest török várak közel voltában kereshetjük.

Nem kell feledni B.-Gyarmat hátamögött a bányavárosokat védő Kékkőt, Bozókat, ez utóbbi szomszédjában délre eső Csábrágot, és a Selmecz

melletti Szitnát megjelölni, melyek némelyike ma jelentéktelen hely, de akkoriban fontossága volt.

Nógrád már maga is közel a Dunához, de a határszélnél még közelebb ért ezen folyó partjához, midőn innen egészen az Ipoly vize torkolatáig ment, hol Damasd harmadrendű vár állott. — Ezen tájon a Duna túlsó partján Visegrád a török birtokában lett volna, de történelmi emlékeinkben oly kevés említés van róla ezen időből, hogy azt kell hinnünk, nagyon jelentéktelen s elhanyagolt állapotba sülyedt volt.

Damasdtól azonban a határ ismét eltér kissé a Dunától s éjszaknyugoti irányba huzódik Szögyénig (a mai mappákon a köbölkúti vasuti állomás közelében, attól éjszakra). Ezen eltérést az magyarázza, hogy Esztergom török vár állott itt szemben. Igaz, hogy az a Duna jobb partján feküdt, de a balpartra hajóhid vezetett, s ott megerősített hidfő állott török őrséggel. Ez harmad-negyedrendű erőd volt, — ugynevezett palánk vagy párkány. — Párkány nevet is kapott abból az időből, melyet maig is visel az ott álló falu. A török megszállás előtt Kakat nevet viselt.

Ez azonban annyival kevésbé tolhatta nagyon messze a Dunától a magyar határt, mivel oly hatalmas magyar várak voltak a balparton közel oda, mint Komárom és Érsekújvár. A gyenge Szögyén háttéréül szolgált még Nyitra, Léva, Verebély vára s több más is. Ezen oldalon volt tán a

legerősebb a magyar határ, s az is maradt maig is Komárommal, és a Vágvonallal.

Átjövén a Duna jobb partjára, itt Győr volt a legelső nagy magyar erősség. De ez feljebb fekszik Komáromnál, s a határ nemhogy odáig huzódott volna fel, hanem Komáromon is alól nyult ki kelet felé körülbelöl Tata irányába, hol Almás falu fekszik, úgy hogy a határt a balpartról a jobbra úgy hozhatjuk át, ha Szőgyéntől a Dunán keresztül egyenes vonalat huzunk Tatáig, mely akkor jelentékeny erőd volt. Tatától nyugatnak kell térnünk Szent-Mártonig. De Tata várának volt a Vértes hegyekben egy fiok erőde, Gesztes. Ez Tatától délre feküdt körülbelöl egy szélességben Bicskével, de a mai földképeken nem igen szokott kitéve lenni. Spruner Gesztes helyére teszi Vitán várát. Ez is ott feküdt ugyan a Vértes hegységben, közel Geszteshez, de a XVII-ik században Vitán el lehetett hanyagolva — akkor Gesztest látjuk szerepelni. Szt.-Mártonnak is volt egy külső kisebb erőde a Bakony hegységben, s neve Csesznek, Zircztől éjszakra. Ha most a Vértes hegyekben fekvő Gesztestől a Bakonyban fekvő Csesznekig, Tatán és Szt.-Mártonon át kihuzzuk a vonalat, ismét egy félkör áll előttünk, melyet a fehérvár-komáromi út középen hasít. Fehérvár, melynek főútja itt ment el akkor is kétségkívül, — egy török bég székhelye volt.

Csesznekről a határszél csaknem egyenesen nyugotnak tartott, míg elérte Ugodot, egy kis

várat Pápa közelében, innen pedig délkeletnek Veszprémig, mely már nagyobb magyar vár volt. Csesznek, Ugod, Veszprém ismét egy beszögellés a magyar területbe, s ennek megfelel Palota török vár, mely azzal szemben állott.

Veszprém már egészen közelében volt a Balaton éjszaki csucsának. Minthogy itt Nagy-Vázsony, Tihany, Sümeg, Csobáncz, Szigliget, Keszthely magyar várak voltak, a határt Veszprém hosszúsági vonalától kezdve a Balatonon egész hosszában lehet elvonni, annak éjszak-nyugati partjain. — (Vigyázni kell, nehogy Sümeg vára a Balatontól délre essék, mint Spruner térképén. Az oda teendő, a hol a mai térképeken is található, a Balatontól éjszakra, s tehát magyar várnak.)

A Balaton délkeleti partja egész hosszában török birtok volt. Simontornya, Ozora, Koppány, Kaposvár közelebbi nagyobb várakkal, s a part közelében N. Lakkal, Bolondvárral, mely a mai Szemes falu határán állott.

A határok behajlásának legnevezetesebbik példáját a Balatonon tuli határvonal mutatja. Nagy-Kanizsa elsőrendű török vár. Ezt nem fél-, hanem ugyyszólván három-negyedrész körben állják körül a magyar várak.

Keszthelynél hagyók el a kivonalozást, Keszthelytől egyenesen délnek kell folytatnunk Szent-György-vár, Szala-vár erődökön át, az ezeknél fontosabb Kis-Komáromig, — (melyet akkor Kis-Komár-nak irtak.) Itt már egészen Kanizsa köze-

leben vagyunk. Itt rajzónunkkal vissza kell térnünk ugyanazon vonalon Szt.-György-várig, Nagy-Kapornakon, Pölöskén, Egerszegen át Lövoig húzódni nyugatra, melynek háta mögött Mogyoród várát nem kell feledni kitenni. Lövőtől délnyugotnak egészen Styria határáig megy a vonal Mura-Szombatnak (németül Olsnitz). De innen egyszerre megtér keletnek, a Mura mentét kissé elhagyva, hol Alsó-Lendva, Lenti (vagy Nemti), Szécsi-sziget, a nevezetesebb várak s az utóbbi előtt feküdt Kanyavár (nevezték Kanyaföldének is) már kiegészíti a félkört, merészen nyomulván be Kanizsa felé s egy szélességi vonalba esvén Kis-Komárral. Kanyavártól és Szécsi-szigettől Kanizsa közelsége iránti tiszteletből a vonal a Mura vizének tart s azon halad lefelé Kottoriig és Légrádig, — mely utóbbi nagyfontosságú erőd a nevezett folyónak a Drávába ömlésénél.

A Muraközben Kottorinál erősebb vár vala Csáktornya, melyet a Zrínyi család saját költségén tartott fenn; s kiteendő ott Nedelitz is akkori harminczadhely.

Ime Kis-Komáromtól Légrádig az a háromnegyedrészt kör, melylyel Kanizsa körül vététt. S csakugyan mindezen előszámláltak külön parancsnokságot képeztek a magyar várvédelemben, s magok ezen várak (Muraközzel együtt) collectív néven „Kanizsa ellen való végek“-nek neveztettek, hozzájuk számítván némely a határvonalon belül eső várakat is, melyek itt Vasmegye felől nagyon

sűrűn álltak. Ilyenek Körmend, Vasvár, Egervár, Szt.-Grót, Kis-Bér.

Mielőtt a tót- és horvátországi várakat sorba vennők, némely megjegyzéseket kell tennünk az eddigiekre. — Nincs azokban minden magyar s annál kevésbbé minden török vár előszámlálva, — még azok sem, melyek a határokhoz közelebb feküdtek. Habár főforrásnak a Corpus Jurist használva több nyomtatott és kézirati kútfőből némi kiegészítő adatokat szolgáltattam, lehet némely kisebb erősség, mely kimaradt. Különösen áll ez a magán-várakról, melyeknek távolról sincs oly ki-merítő jegyzéke, mint az országos váraknak.

Mindamellet az hiszem, valamely nagyobb, a határhoz közel eső vár ki nem maradt a jegyzékből. A mi pedig a magánvárakat illeti, tudnunk kell, hogy csaknem valamennyi előszámlált erősség a török foglalás előtt egyes családok vagy püspökségek és káptalanok birtoka volt. Hanem már a XVI-ik században a családok azon váraikba, melyek a török tőszomszédjában voltak, magok kértek országos őrseget, s így a határvárak, mind országos várakká lettek. E szerint, ha a XVII-ik században a határszél elvonására csupán az országos erődöket vesszük tekintetbe s mellőzük a magánvárakat, alig tévedhetünk; mert családi vár nem igen lehetett a legkülső határon.

Be kell vallanunk továbbá, hogy ha a fel-földi s dunántuli országos váraknak elég részletes jegyzékét birjuk, s így a határokra nézve igen

keveset tévedhetünk, — nem vagyunk oly biztosak az Erdély és a török birtok közti határok dolgában. A miket ott előszámláltunk az mind oda tartozott, a hová mondtuk, hanem az erdélyi kisebb váraknak oly hiteles és teljes lajstromát nem bírjuk, hogy a határvonalat azok szerint nagyobb praecisióval elvonhassuk. Eddigi határjárásunknak — bevalljuk — ez a leggyengébb oldala.

Hanem most jutottunk oly pontra, mely mapánknak másik gyenge oldalát fogja képezni, — értem a tótországi erődöket, melyek a Dráva vonalától a Kulpa vonalig képeztek határt. Ezen tájon a magyar erődökkel Eszék, Pozsega, Verőcze, Valpó, Velika, Csázma s más kisebb várak állottak szemben. A magyar határvonal Légrádtól Sziszekig kevésbé ismeretes, — ámbár, ha időm lenne ezen részben hiteles adatok szerzésére, tudnám, hol kell keresni. Ezen vonal ugyanis a varasdi generalatus alá tartozott már a XVI-ik században, — a mi annyit tett, hogy mind a magyar általános, mind a horvát részletes törvényhozás lemondott a rólok való gondoskodásról. Törvénykönyvünk nem is tesz említést róla, az általunk felvett korban. Azonban hiba lenne azt vélni, mintha az ausztriai absolut kormány vette volna el a jogot és köteleiséget a magyar koronától ezen határok őrzését illetőleg. Egy népszövetségi kapcsolat nyomára akadunk itt. A tótországi nevezett várakat ugyanis Stiria mint autonom tartomány látta el őrséggel több mint száz éven keresztül, és Stiria rendei

jószántukból szavazták meg e czélra a költségeket.

Stiriának a pozsegai pasa ellenében csak mintegy 60 angol mérföldnyi (vagy 14 német mrfld.) hosszú vonalat kellett védenie Légrádtól Sziszekig, s itt is támaszul szolgált egy-két horvát-magyar erősség. De ez nem von le annak becséből, a mit Stiria tett. Ezen részen a török hódítás nem birt többre menni, mint a mennyire az első berohanáskor ment, és Stiria története egy korban sem gazdagabb kitűnő hadiférfiakban, kik egyszersmind a magyar történet nevezetességei lettek, mint a török hódítás korában, mely hazájokat ép annyira fenyegette, mint a magyarok és horvátok hazáját. Csak az a sajnós, hogy történelmi irodalmunkban a stiriiaiak szerepe nincs még részletesen feltüntetve. Erre az adatokat, valamint a tótországi török határokat illető részleteket is, hol kereshetnők másutt, mint Stiria krónikáiban és levéltáraiban. Nem lenne ez bajos föladat. Sajnálom, de jelenleg nincs annyi időm, hogy e részben is részletekkel szolgálhassak. Csak nagyjából szólhatok a tótországi török határról némely itt-ott elszórt, de hiteles adatok nyomán.

Az egész vonalon, Légrádtól Sziszekig nevezetesebb magyar várak: Kaproncza, Kőrös, Ivánics; Légrádhoz közelebb kisebb vár volt Dernye, Kaproncza, háta mögött Rassina; Kőrösnek előretölt erődei: Szt.-Péter, Csirkvena, Greben, Reme-tinecz közel egymáshoz. Délebbre: Rakovecz, Gra-

dacz, Lesnyicza, és Verbovecz. — Következnek Sziszekig Lupoglava, Ivanics, Hrasztilnicza.

Sziszeknél az eddig éjszaktól délnek haladó határvonal nyugatra csap, mindenütt a Kulpavonalt követve. Itt már nagyon részletes adataink vannak; mert a Kulpa melletti várakat maga Tótország (a mai Horvátország), látta el őrséggel. — Ezen vonal Sziszecktől Károlyvárosig terjedt, s ezen két végponton kívül legerősebb vára Petrinia volt. A megnevezetteken kívül a Kulpa melletti várak voltak, (melyek mai részletesebb földképeken is föltalálhatók): Goricza, Gora, Letovanics, Hrasztovicza, Berkisevina, Porkupszkó, Degoj, Sztefanki, Szvedichoi ¹⁾.

Károlyvárostól délre, egészen az Adria melletti Zengig ismét oly várak következnek, melye-

---

¹⁾ Ezen jegyzékét a Kulpa melletti, vagyis az ugynevezett báni váraknak az Eszterházy-féle egykoru kéziratokból vettem. Valvasor 1680 körül mintegy 20 várat számlál elő a Kulpa mellett, melyek akkor kétséggel állottak, de ma egy részét hiában keressük a legjobb térképeken is. A fenn elősoroltakon kívül Valvasor mint Kulpa melletti várakat említi (kezdvén Károlyváros felől) Sztiszkavics, Károlyvároson alól két mértfölddel Stevanocz, Klakki, (Degojon alól, annak közelében), Pletter a balparton, (Letovanicson felül), Hergavics 1 mértfölddel alább; Nebojan a jobb parton egy mértföldnyire eme parttól. Sztetina ehhez közel, Drencsin Petrinián alól; Rassova szintén a Kulpa mellett, Bresz o j (hihetőleg Breszt), Petriniával átellenben. Topolovecz a Száva mellett s ettől nem messze szintén ott Hrasztilnicza. Mily jól őr-zött vonal volt hát a Kulpa, midőn minden mértföldnyire, sőt kevesebbre is egy-egy vár állott.

ket sem Magyar-, sem Horvátország, hanem idegen szomszédok láttak el őrséggel, t. i. Karinthia és Karniolia. Ezen várak már a károlyvárosi generalissághoz tartoznak.

A határvonal Károlyvárostól délre tart a Korána vize mentén, hol Krisanicsturn (ma csak Thurn), Barillovics, Budacski, Szkrád, Radovicza várak jelölik a határt az ezeknél tekintélyesebb Szluinig. Ezen vonal háta mögött állottak: Ogulin, Tonin, Ottok, Osztária és Modrus várak. — Szluintól Plaskin át Bründelnek (más nevén Brinje) tart a határ délnyugati irányban. Itt lehajlik még jobban délnek, hol a várak egy kis csoportja képezi az összes magyar birodalom legdélibb csúcsát. Ezen csoport áll ezen várakból: Doljane, Szinác (a legdélibb), Prozor és Ottosacz. Ezek közelében volt Dabar nevű vár is, mely azonban a XVII. században elhagyatott, rommá lett.

Innen a határ Zengig megy, hol eléri a tengert.

Sziszektől Szináczig és Prozorig ismét nagy kerülőt tesz a határszéli vonal.

Itt egy egész sereg török vár állott a magyar várakkal szemben; ilyenek: Likka kerületében Perusics, a korbaviaiban Udbina, aztán az Unna mellékén Ripács, Szokolócz, Bihacs, Izacsacs, Vaganacz, Brehovacz, Krupa, Osztrovác, Bella Stena, Csazin, Mutnik, Dreznik (utóbbi Szluin és Bründel ellenében okozza a magyar határ behajlását); aztán Tersatz, Sturlicz, Csetin, Kladus, Peczviszt, Theo-

dorow, Bucsim, Jezerski, Ottoka, Jamnicza, Gozdanszko, Podol, Goricska, Žrin, Kosztanicza, Dubicza.

Azért számláltam elő oly részletesen ezen egész seregét a kis váraknak, hogy egy másik vonalat is kijelöljek itt, t. i. a török várak vonalát. A két vonal között itt nem voltak hódolt és lakott faluk, hanem pusztaság abban az időben, mint a közel egykoru Valvasor írja, s mint térképen is kijelöli. Ezen pusztaság a nevezett váracon kívül magában foglalta azon területet, melyet mai földképeinken 1-ső és 2-ik báni ezrednek nevezünk, vagyis a várak szerinti határvonalat véve Hrasztoviczától Szluinig, a magyar határ ismét egy félkörded kanyarodást tett. A mi ezen kanyarodás öblébe esett, melynek átmérője 8 mértföld, s területe 30 négyszög-mérföldnél többre tehető, pusztá volt tehát, — nemcsak, hanem messzebb is kiterjedt a pusztaság, t. i. azon szélességi vonalig, melyet Kladadtól és Csetintől Kosztaniczáig elvonva képzelünk, úgy hogy 50 négyszög-mérföldre tehetjük a pusztá vidék terjedelmét. Ezen tájra Valvasor (az igen lelkiismeretes vizsgáló) elég pontos térképén ezen szavakat találjuk: Totus tractus vastatus. Tőle vettem a károlyvárosi határvárak részletes jegyzékét is. Ő a karinthiai levéltárakból rövid leírását és történetét is közli a nevezett váraknak. Akarta a tótországiakét is közölni, de a stiriai kapitányok egyike sem engedett föl-

szólításainak, — s nem is csoda a tudományok iránti akkori általános közönyösség mellett ¹⁾).

Ha a tótországi váraknak oly pontos jegyzéke volna kezünknel, mint a Kulpa-mellékieknek és horvátországiaknak, elmondhatnók, hogy az egész magyar birodalomban a határok oly praecisióval elvonva nincsenek, mint Tót- és Horvátországban; mert mint Valvasor is mondja, itt nem voltak egyik fél várának háta mögött sem oly faluk, melyek az ellenfélnek is adóztak volna. Itt tehát a katonai határ egyszersmind politikai határ is.

Ezzel befejeztük volna a török magyar határok leírását a Vaskaputól az Adriáig.

Csak még egy-két adatot a tengerpartra magára nézve. Voltak tengerparti végvárak is, melyek habár keveset féltek is a töröktől, de fenntartásukról gondoskodva volt. Alább a Zrínyiek várai következtek: Buccari, Grisan, Csirkvenicza, Novi már (vagy Novum Castellum) Zenggel együtt ismét országos vár.

A lejjebb fekvő Dalmátiából semmi sem volt magyar kézben. Azon Velence osztozott a törökkel oly formán, hogy a szigetek mind s a tengerparti várak nagy részben Velenceé voltak, a szá-

---

¹⁾ Valvasor művének czime: Des hochlöblichen Herzogthums Krain topographisch-historische Beschreibung, 4 folio-kötet. A Horvátországra vonatkozók, a térképpel együtt a 4-ik kötetben találhatók. Valvasor 1683 körül írta azokat; de történelmi előadása és más adatok mutatják, hogy illenek 1629-re is.

razi erődök a törökei. Velencezé volt a városok közül a főváros Zara, Almissa, Budua, Cattaro, Spalato, Sebenico, Trau.

Török várak : Antivari, Klinno, Dulcigno, Scodra, Trebigne, Drivasto, Rizon, Nadin, Duare, Dernis, Knin, Sign, Vrána, Zemonico, Klissa, Scardona, Cielut, Carin, Nona, Novigrad, (a novigradi öböl partján), Castelnovo (Cattaro közelében). — Végül a ragusai köztársaság külön, mint önálló jelölendő meg.

Mellékletül a fentebbiekhez legyen szabad ide csatolnom egy documentumot, melyben a magyar várak generálisságok szerint vannak előszámlálva, — nemcsak, hanem a mi egy mappa-készítésnél még hasznosabb, ki van tüntetve aránylagos fontosságuk is. Elő van t. i. sorolva, melyik várban mily nagy az őrség. A mint maga a lajstrom mutatja, a melyben összesen 400 katona volt, az már elsőrendű várnak tehető; a melyikben 300 vagy annál kevesebb másodrendűnek; a melyikben körülbelől 200 az harmadrendű; a melyikben pedig 100 vagy annál kevesebb, az csak mintegy őrszemül szolgált palánk volt. Megjegyzendő azonban, hogy nem minden esetben lehet döntő az őrség száma a vár fontosságára nézve. Némely biztosabb helyen, ha a vár nagy volt is, aránylag kevés katonát tartottak, — némely helyen tán hanyagság is okozta ezt. Azért tekintetbe kell venni még hozzá a területi viszonyokat s másnemű adatokat is.

A várak így osztályoztattak terület szerint :

1) Felsőmagyarországi várak; 2) Bányavárosok előtti várak; 3) Komárom mint önálló parancsnokság; 4) Győrhez tartozó várak; 5) Kanizsa ellenében lévő várak (*Confinia Canisiae opposita*) Muraközzel együtt; 6) Varasdi generalisság, (vagyis tótországi várak); 7) báni- vagy Kulpa-melléki várak; 8) Károlyvárosi, vagyis horvátországi várak; 9) tenger mellékiek, melyekről azonban ritkán van szó külön, minthogy oly nagy szerepök nem volt.

Lássuk ily renddel mindenik vár őrségét, egy jegyzék szerint, melynek 1629 táján kellett készülnie¹⁾

1. Felsőmagyarországi várak:

	lovak	gyalog
Szathmár	200	300
Kálló	200	200
Ónod	200	200
Ecsed	50	100
Tokaj	50	100
Kassa	200	200
Szendrő	150	150
Putnok	50	100
Diós-Győr	25	50

2. Bányavárosok előtti várak (*Confinia antemontana*):

Fülek . . . . . 200 . . 200

(Hajnácskőre ebből 20 embert küldenek havonként.)

¹⁾ Bár datum nélkül találtam elvetődve az országgyűlési irományok közt; de minthogy egy helyen említi, hogy Nógrád

	lovas	gyalog
Buják	35	50
Hollókő	—	20
Somoskő	—	20
Szécsény	200	200
Gyarmat	200	200
Nógrád	100	200
Palánk	100	100
Verebély	75	50
Szőgyén	100	100
É.-Ujvár	500	500
Damasd	150	150

(Az egykoru hibás másolatban Damasd neve nem tisztán olvasható; de kétségekivül az értendő ide.)

3. Komárom magánálló várban egymagában van 100 lovas és 200 hajós gyalog vagy naszádos.

4. Gyórhöz tartozó várak:

Győr	300	300
Tata	100	150
(Gesztesre hetenkint küldetik ebből)		10
Pápa	200	250
Keszthely	100	100
Csobáncz	50	50
Csesznek	50	50
Veszprém	200	300

---

várát csak a minap ostromolták a törökök, ezen ostrom pedig 1626-ban történt, — méltán vehetem közel egykorunak 1629-el.

	lovas	gyalog
Vázsony	25	50
Tihany	25	50
Szigliget	25	50

5. Kanizsa elleni végvárak:

Egerszeg	20 (?)	150
Kis-Komárom . .	150	240
Lenti	100	100
Szalavár	10	100
Pölöske	50	60
Kapornak	50	50
Szécsi sziget . .	50	100
Egervár	25	50
Szt.-Grót	25	50
Kéménd	50	30
Bér	6	20
Lövő	6	20
Mogyorósd . . .	10	40
Szt.-György-vár .	10	40
Sárvár	150	200

Muraköz:

Légrád	100	200
Kottori	—	100
Ezenkívül az őr- helyeken	100	100

6. Horvátországi várak:

Károlyváros . .	200	—
(A 200-ból 100 vasas.)		
Ogulin	—	140

	lovak	lovak
Osztarie	— . .	50
Szeverin (a felső Kulpa mellett?)	— . .	200
(Itt sincs tisztán írva a név, de valószínű- leg így kell olvasni.)		
Ottosácz	— . .	100
Brinje (v. Bründel)	— . .	80
Barillovics . . .	— . .	50
Tonin	— . .	100
Turun (Turn) . .	— . .	50
Egy olvashatlan nevű vár	— . .	50
Novi (Novo-Castel- lum)	— . .	100
Szluin	— . .	100

7. és 8. Tótországi és báni végvárak:

Ezek közül vegyesen van előszámlálva Varasd, Kőrös, Ivanics, Kaproncza, Szvedichoi, Petrinia és Radistia. Mindezekre összesen 150 gyalog van kitéve specificatio nélkül. Ezen kis szám oka az, hogy, mint említettük, Stiria látta el főképp a tótországi várakat.

Bethlen Gábor udvara.

Érdekesen van itt leírva, hogyan terjed ki a nagy magyar fejedelem gondja a háboruzás és diplomatai alkudozás közben még saját bel-ház-tartása rendezésére is: — a világ-történet föl-jegyezte, hogy I. Napoleon az 1812-diki nagy had-járat még nagyobb szerencsétlenségei közben rendelkezett otthon népiskolák felállításáról, — im, a nagy Bethlen Gábor államgondjai között is ráért ősi szokások helyreállítására.

A nagy fejedelem különösen mint diplomata tartatik nevezetes embernek. Pedig szintoly jeles hadvezér, s a mi egy uralkodónak tán főérdeme, képes volt anyagi, szellemi jóllétet szerezni közvetlen alattvalóinak ügyes belkormányzatával. E két utóbbi érdemében nem kis segítsége volt a bámulatos tevékenység és rendszeret. Hogy a XVII. század magyarjait rendben tudta tartani, Zrínyi Miklós is nagy érdemül számítja be.

Ugyanazon 1620-ik évben, midőn a folytonos békealkudozás mellett csaknem folytonosan csatározásban van a morva és osztrák határokon, midőn

a török egész diplomatiái ügyességét igénybe veszi, midőn a beszercezbányai országgyűlés ráruházza a királyságot, s a török elfoglalta részeken kívül ura egész Magyarországnak és Erdélynek, ráér udvara, konyhája, asztala rendezésére, miben a legaprólékosabb részletekig utasításokat ad udvarmesterének. Szükséges, ugymond, behozni ismét az előbbi jó szokásokat az udvartartásban. — Az udvari szolgálatot ekkép rendezi:

A legkülső teremben a palotás hadnagy alárendeltjeivel; a másodikban az udvar népe, étekfogók, udvarlók; harmadikban az udvari főfő-embereknek, tisztviselőknek, az ország főurainak szabad a bejárás; negyedik terem az előszoba (antecamera). Oda csak a tanácsurak és belső hites tisztviselők mehetnek. Másnak tilos; — legyen különbség az udvar és egy közönséges ház között. Két ajtónálló ügyel e rend megtartására. Ezen belül van az audientia-ház. Ennek oly tisztességben kell lennie, hogy oda senki be ne mehessen hivatlanul, csak a kinek a fejedelemmel dolga van s a cancellárius, főkomornyik, vagy az udvarmester jelenti be.

Mikor a fejedelem ott nincs, szabad oda a bejárás a bejáró inasoknak; „de a bársony székekbe senki se merjen leülni, a ki tisztességét szereti.“ Az audientia-házan belül vannak a fejedelem lakó- és háló szobái, hová senki be nem mehet hivatlanul. A gubernatornak minden ajtó nyitva áll bármikor.

Csúthi Gáspárra bizatik e rend fenntartása, valamint az udvari személyzet, a konyhára és asztalra való fölvigyázat, ki „gyermeksége óta a fejedelem háta mögött forgott.”

Rá van bízva az idegen követek fogadása, ellátása, mire nézve minden esetben új utasításokat várjon.

Az asztalnokok, étekfogók, udvarló ifjak a palotában fenn háljanak. Ha valaki kilencz óra után nincs fenn a palotában, darabontok menjenek érte s gyalázattal vigyék fel. Mikor követség fogadtatik, minden rend a maga helyén legyen, ha tömlöczben ülni nem akar. Hir nélkül senki se távozzék; engedelem nélkül senki se házasodjék, kivált szolgálati idejének eltelte előtt. Uton az udvarmester is fennháljon, s a főkapitány és alkaptány éjenként harmincz emberrel felváltva őrködjék. Mivel a pohárnokok, bortöltők és szakácsok otthon is, de kivált úton nagy tékozlást űznek, a vendégszerető városok és főemberek rovására, — vigyázzon az udvarmester, hogy a fejedelem gyaláztatjára ilyesmi ne történjék.

A konyhára a szükségeseket a fejedelem praefectusa adja ki. A szakácsokra gondosan fel kell vigyázni. Semmiféle szolgálta hit nélkül egy napig sem fogadható. A konyhán az ételeket, a fejedelem pohárszékén a kenyeret, italt szüntelen meglátogassa. Szolga-renddel, darabonttal hámoztatni a fejedelem kenyerét, szorosán tiltatik. Főlesketett étekfogókon kívül a konyháról az ételt senki fel

ne merje vinni, élete vesztése alatt. Az asztalok magok menjenek le a konyhára, s szemök előtt adassék föl az étel. Maga az udvarmester mindennap megtekintse a konyhát, tékozlást meg ne engedjen.

Hogy a konyhamester a rendet fenn bírja tartani, tiz gyalog rendeltetik melléje; ezek által büntesse azonnal a hibázókat. — Az udvari nép ételének föladásakor rút szokás volt a tolongás, veszekedés, szitkozódás. Ennek eltávoztatására az asztalok számoztatnak, s e számok rende szerint kell fölhordani az étkeket. — Igen rút szokás volt az is, hogy „ifjaink közül sokan rendelt asztalait elhagyván, másutt nyalakodnak;“ vigyázni kell, hogy mindenki a maga rendelt asztalánál egyék. A bejárók addig ne menjenek a magok ebédjére, míg a fejedelem s vendégei le nem ültek s az étkek fedőit fel nem szedték, aztán térdet hajtván, lemehetnek, — „egyenek együtt, meg nem részegegvén.“ Mihelyt a fejedelem asztalára a gyümölcsöt lerakják, menjenek fel ismét udvarlani. „Arra is vigyázás legyen, hogy csak annyi vendéget híjanak az asztalhoz, kik miatt a mi bejáróink asztalunktól ki ne rekedjenek és ne kényszeríttessenek gyalázatosan imitt-amott egyebek háta megett kapdosni, a mint az ilyen gyakran megtörtént némely bejáróknak vendégségeket üző szokásából.

„Asztalunknál való magunk szolgálatjára két apró inas mindig fenn maradjon, kik tányérunkat tisztítsák.

„Asztalnokok, étekfogók együtt egyenek. Az udvarló ifjak a fejedelmi asztalra való étkekből legalább nyolcz tál ételt kapnak egy-egy öreg tálra valóval. A pohárnokok, bortöltők, borsolók, ebéden vacsorán 3 tál ételt kapnak.

A fejedelem utasítása bővebben található a magyar Akademia Történelmi Tárának II-ik kötetében, hol az eredeti után Horváth Mihály közli. Érdekes adalék csak a fejedelem jellemzése szempontjából is, ki mindenre kiterjesztette figyelmét, s kinél a rendszeretet, úgy látszik természeti ösztön volt, úgy a nagy valamint a kis dolgokban is. Némi érdeket ad e közleménynek az is, hogy a fejedelem, mint mondja, régi jó szokásokat eleve nit fel.

A Történelmi Tár ugyanazon kötetében érdekes adalékokat találunk történetünk különböző koraira Horváth Mihálytól, kivált Mihály havasalföldi vajda erdélyi hadjáratára. Fontos közlemény Wenczel Gusztáv az 1381 - diki turini békekötésről, mely Nagy Lajos egyik nagy dicsőségét örökíti meg. Van benne néhány ütközetleírás török forrásokból, Vámbéry Armintól — s végre Nagy Ivántól: Diós-Győr- és Magyarország pénzügyi történetéhez szolgáló adatok a XVI. századból. — Az akademia történelmi kiadványaira főleg az iskolai és casino-könyvtárakat figyelmeztetjük.

A mi Bethlen Gábort illeti, jellemére és politikai működésére nagy világosságot derít „gróf

Eszterházy Miklós, Magyarország nádora“ című és herczeg Eszterházy Pál kiadta munka, melynek első kötete csak mostanában jelent meg. A fejedelemnek számos levele jelenik meg ott, — s az egész könyv egy diplomatiai dráma, melyben egyik félén a főszereplő Eszterházy, a másikon Bethlen Gábor fejedelem.

Báthory Gábor, erdélyi fejedelem története.

(Szilágyi Sándortól.)

Szerző jelen birálatában a csaknem 300 év előtt felmerült dunai confoederatio eszméjére reflectál; kiemeli Szilágyi Sándor könyvének érdekesb adatait, melyek Báthory Gábor fejedelmet egyik ismeretlen oldaláról mutatják be, — egyuttal a történetírás criteriumaira is ujjal mutat.

Nem közönséges dicséret a nevezett könyvre, hogy tartalma új a történetírásban. Nemcsak eddigelő ismeretlen okleveleket hoz napfényre, (melyek Szalay modorában az elbeszélésbe vannak szőve, s néhány egy okleveles toldalékba mellékelve), — hanem oly viszonyokat derít fel, melyek vagy egyáltalában nem voltak ismeretesek, vagy elkerülték a figyelmet.

Szerintem két nagy fontosságú körülmény vonhatja magára leginkább egy mai politikus figyelmét eme könyvből, — melynek egyike, ha nem volt is ismeretlen a történetek figyelmes olvasója előtt, sehonnan világosabban föl nem tűnik, mint Szilágyi könyvéből.

Kezdjük tehát ezen ismeretesebben.

Báthory tragicus megbukásában, mint tudva van, az erdélyi szászok nevezetes tényezők voltak. A más két nemzet, a magyar és a számos vitézt kiállító székelység, Báthory pártján voltak, — ki mint felső magyarországi nagy dynasta, a magyarországi részekből is nyert segítséget. Ily tulnyomó katonai erő ellenében hogyan bátorzkodott a kisebb számu és kevésbbé harczias szász nép daczolni?

Hogy a szász városok aránylag gazdagok voltak, hogy szivós kitartással és állhatatosan működtek, még nem fejtí meg az eredményt.

Az ok egy állandó s változhatlan körülmény volt: a szászság-lakta föld geographiai fekvése. Valamint Besztercze, Bukovina felől, ugy Brassó és Szeben Oláhország felől határszéli fekvésü, s a határhegyek igen kevés nyilatai közül megannyi, s a legnevezetesebb szorosak fölött uralkodott. — A szászság fenyegetve érezte szabadalmait az 1610-től 1613-ig az alkotmányba foglalt jogokat nem tisztelt Báthory fejedelem által. Szebent csellel foglalta ugyan el; de Brassó nem adta meg magát, s visszaverte az ostromot. Ezen egy város az összes szászság rokonszenvére támaszkodva, az oláhországi vajdákat hívta segítségül azon hegyszorosokon át, melyek kulcsa Brassó városa volt. Ezen szomszédságban s a szorosok feletti uralkodásban állott a szászok ellenállási erejének igen nagy része, különösen azon időkben, midőn a várostromok mester-

ségének fejletlen állapota miatt Szeben és Brassó a bevehetlen várak sorába tartozott.

A könyvnek egy másik érdekes része nevezetes és curiosus tünemény. Látni abból, hogy alig lehet valami oly combinatiót kigondolni, mely egy vagy más alakban, mint eszme vagy terv, vitatva, s néha megkísérelve is ne lett volna oly sok századév alatt, mióta a mai európai nemzetek mai területeiken laknak a szerencse annyi változásai közt.

Báthory idejében II. Mátyás uralkodott, s Magyarország a lefolyt 300 év alatt ritkán vitte oly önállóan saját politikáját, mint a nevezett király uralkodása idején.

Az akkori magyar vezérférfiak nem elégedvén meg a csupán personalis unióval, önmagok véd- és daczszövetségre, unióra léptek az osztrák tartományokkal és Csehországgal, s közösen tárgyalták a védelem- és külpolitika ügyét. Ámbár ezen unió nem volt úgy körülírva, szabályozva, mint az 1867-ki kiegyezés, s ámbár rövid tartamu volt: de kit ne emlékeztetne az akkori szövetkezés a mostanira?

De a viszonyokból parancsolólag folyt volt, hogy az ugyanazon uralkodó alatti különböző országok, küldötteik által latin nyelven már tanácskoztak a közös védelemről Linzben.

A különbség az akkori s mostani egyezmény közt főleg onnan eredt, hogy mindaz, a mi most közös ügy, máskép volt szervezve a népeknél, mint

jelenleg. A hadügy egészen honvédelmi volt, s csak háboru esetében toborzának rendes katonákat egy-egy hadjáratra. A diplomatia is csak nevezetesebb alkalmokra működött s nem volt állandó, mint ma. Költségeik is már csak ennél fogva sem lehettek állandók. De magok az államfinancziák sem voltak semmi tekintetben rendszeresítve, sat. Szóval az akkori államformák még a legönállóbb országokban is lazábbak voltak, mint ma.

Föltéve, hogy az unió azon alakban fennállhat vala, idő folytán az államformák továbbhaladásával nem valami olyas fejlődhetett volna-e ki belőle, minő a mai kiegyezés. Azonban nagy kérdés, hogy collectiv-diplomatia mellett, (melyet az unió testületileg gyakoroltatott Konstantinápolyban, minden ország és tartomány külön képviselőt küldvén oda), s a hadsereg oly különváltsága mellett, képes lesz vala-e dacolni az idők próbára-tevő viszontagságaival?

Azonban a szervezet minőségén kívül volt egy más körülmény, min az akkori unió megtört.

Mi tette lehetővé, s mi buktatta meg akkor a kezdeményt?

Lehetővé tette az, hogy a lajthántuliak Mátyás alatt szabadokká lettek volt, — közösen lerázták Illésházy magyar nádor s az összes Magyarország segedelmével Rudolf zsarnokságának jármát.

Megbukott pedig az unió végkép II. Ferdinánddal, ki a szabadságot jobban elnyomta a Lajthán tul, mint maga Rudolf császár. De mint tudva

van, még II. Ferdinánd alatt is, 1620 körül, erős életjeleket adott.

Mátyás alatt Magyarország és az unió lajthántuli fele az uniót tovább akará terjeszteni; a kiterjesztés hasonlított a dunai confoederatio agyréméhez. — Így, míg Magyarország egyfelől az osztrák tartományokra támaszkodott, másfelől a nevezett confoederatio, eszméjét annál sikeresebben vélte kivihetőnek.

A magyarországi urak az unióba akarták vonni az akkor önálló Erdélyt és Moldva-Oláhországot is, s alkalmasint reményt tápláltak a még tovább terjeszkedésre a török birodalom teljesen meghódított tartományaira nézve is.

Ezen confoederatio kivihetetlennek bizonyult be, s ez veszté el leginkább Báthory Gábort.

A tervezett confoederatio főellensége, nagy érdekénél fogva a porta volt, mely, amennyiben tudomására jutott a titkos czélzat, természetesen belátta, hogy ellene forduland előbb-utóbb ezen szövetség éle. Báthory Gábor, midőn ezen confoederatióra fölszólíttatott, a töröktől való félelem miatt nem járult hozzá határozottan. Ennek nyomán küldöttek be a magyar urak 1611-ben Forgách Zsigmond alatt egy magyar hadat, mely Erdélyben nemcsak megveretett, — hanem teljesen semmivé lett. — Később, midőn Báthory titokban a confoederatiohoz szegődött, a török elhatározta letételét, — a mit végre is hajtott, s Bethlen Gábort ültette helyébe a fejedelmi trónra. Könnyen

sikerült ez, mert Báthory magyar-székely hadát, melylyel Brassó ellen ment, az egyesült szászok és oláhországiak ama vár közelében szétverték volt, s a fejedelemnek annál kevésbbé lehetett reménye egy török elleni harcz megnyeréséhez.

A Szilágyi Sándor által igen nagy részben új adatok nyomán készült életrajzban ezeket láttam legérdekesebbeknek azon historiai érdekű és curiosus adatok közt, melyek a könyvben találhatók.

Hogy egy-egy biographiából lehetetlen helyesen megítélni az egyént, a viszonyok földerítése nélkül, ezen könyv is bizonyosság rá. Szilágyi könyvéből, ki a viszonyokat az okmányok terjedelmes kivonataival deríti föl, Báthory más színben áll előttünk, mint a hogy krónikáink és regényeink festik. Nem volt ő az a csupán indulat-vezérelte zsarnok, kinél a politikai tekintetek mit se nyomtak volna. Meg vannak ugyan nagy hibái, s nem elsőrendű politikai capacitás: de ütötte a közép-szerőség azon mértékét, melyen valakinek az eszes nevet meg szokták adni. — Csendesebb időkben hibái nem tűntek volna föl annyira; — fényüzése magában nem merithette volna ki, nemhogy Erdély vagyónát, hanem roppant magán-kincseit sem. — Háborura ment föl mind az ő, mind az ország vagyona, s fényüzése csak elősegíté a bajt.

Erdély akkori viszonyai közt csak egy rendkívüli tehetség állhat vala meg, — s Báthory nem volt rendkívüli ember.

Báthory életrajzában dicsérettel emeltük ki a viszonyok ismertetését; de ezen tekintetben még sem áll ott a könyv, hogy a mai történetírás módjának formailag is megfeleljen. Az okleveleknek az elbeszélésbe szővése sok érdekést ad az olvasónak; de gyakran mellékes érdekű tárgyak emelkednek ki az oklevelekből, míg a főkérdések gyakran homályban maradnak. — Az oklevelek magukban szintannyi kérdést támasztanak, a hányat megfejtenek. A történetíró feladata, hogy a kérdéseket megfejtse, vagy ne is tegye, — ámbár az a legjobb mű, mely a tárgygyal szoros kapcsolatban lévő kérdéseket homályban nem hagyja.

Az előadás azon módora, hogy az okleveleket beszéltessük magunk helyett, melyet mozaik-modornak nevezhetnénk, s mely divatossá lett irodalmunkban: minden előnye mellett sem legjobb módja a történetírásnak, — s bármely nagytehetségű írónak sem sikerülhet ilyen uton kitűnő könyvet írni. — Azért Báthory életrajzának fogyatkozásait nagyobb mértékben róhatjuk föl a nevezett divatos modornak, mint az írónak. — A könyv mindamellett nemcsak a történetírás számára forrásul szolgálhat, hanem a figyelemmel olvasó laikusnak is sok érdekést nyújt, — mint csak a fentebb bemutatott példák is bizonyítják.

A velencei követek Magyarországról.

Két érdekes követi jelentést nyújtunk itt t. olvasóinknak; egykoruaktól származván, adat lehetnek azok némileg a magyar közállapotok, kiválóan Magyarország és a lajthántuli népek akkori haderőinek megismerésére. Az uralkodóház két tagjáról közlött életrajzi adatok is figyelemre méltók.

Soranzo Mihály 1557-ben írja le a velencei tanács előtt, mit látott és tapasztalt I. Ferdinánd király udvaránál; — ugyanezt teszi Giovanni Michele 1563-ban.

Rövid hat évi időköz választván el jelentéseiket, nem lep meg egyezésök a főpontokban. Ez egyezés által följegositva érzem magam, hogy ezen, nem tudományos követelésű ismertetésben a kettőt egymással kiegészítem és összekeverjem. A követek inkább az udvart írják le s az általános politikai viszonyokat. A magyart is ismerik; de nem oly részletesen és közelről, hogy jellemére nézve külsőségeknél egyéb alapost tudnánk mondani. Azonban a külső leírás sem érdektelen.

„A magyarok nagyrésze lutheranus, vagy anabaptista vagy közönyösebb, hogy sem sokat gondolna vele, mond az egyik követ.

„Életmódjokban semmivel sem mértékletesebbek, ép úgy neki adják magukat az evésnek, ivásnak, mint a németek vagy csehek. — Ételökben felette sok fűszerrel élnek. Azonban, mondja mindkét szemtanu, kinézésökben, öltözetökben rendkívül hasonlítanak a törökhöz. Mint ez hosszú-száru vasalt csizmákat (stivali ferrati), oly nadrágot, oly hosszú öltönyt, üstököt s szakál nélküli bajuszt viselnek. Csak a turbán különbözteti meg a törököt, mi helyett a magyarok kis főveget, vagy igen magas kucsmát hordanak.

„Rendkívül kibírják a fáradalmakat és nélkülözést. Míg meg nem házasodnak, nem szoktak ágyban hálni, elég nekik egy lócza, egy szőnyeg vagy pokrócz, mely alá legfeljebb egy kis szalmát tesznek, s nemcsak a közemberek, hanem a nemesek is.

„Még megtarták nyelvöket, mely semmi részben nem hasonlít egy európaihoz is, s csak kevés évvel ezelőtt kezdték azt írásban használni a magán-emberek; mert a közügyeket illető irományok, régi szokás szerint, latin nyelven készítettnek. E nyelvet csaknem általánosan használnak lehet mondani; mert a használat és gyakorlat által majd mindenki megtanulja, úgy hogy közönséges emberek is beszélnek.

„Volt egykor egy igen virágzó főiskola Pécssett, de e város török kézbe kerülván, egy sem maradt.

Ez ország egykor igen hatalmas és felette nagy volt : hozzá tartozott Dalmatia, Szerbia, Bosnia, Moldva, Oláh- és Bolgárország. Jelenleg 62 megyéje van, melyből 17-et török bir, 16-ot a császár; 20 részint az egyikhez, részint a másikhoz s 6 az erdélyi fejedelemhez tartozik. (A másik követ jelentése szerint (1557) 28 megye tartozik a császárhoz; de csak 13—14 egészen szabad a töröktől.

„Midőn az országnak mind a 62 megyéje meg volt, ki tudott állítani 100,000 gyalogot és 60,000 lovast. Mai nap a császár nagy nehezen birna kiállítani onnan 20,000 gyalogot és 10,000 lovast.

„Az ország jövedelme a bányákból és tizedből 400,000 forint. A harminczadból (minden ökör-től másfél forint fizettetvén) 80,000 forint gyűl be. A parasztok „sessioi“-ból a jövedelem 50,000 forint. Egy sessio alatt értenek egy lakóházat s annyi földbirtokot, a mennyit egy ember meg tud mivelni egy év alatt. Ettől 2 forint fizettetik évenként. Az országgyűlés által ezenkívül Ő Felségének 100,000 forint rendkívüli adó van megszavazva, melyet fizetnek a nemesek és főpapok is; de az egész teher végre mégis csak a nagyon elnyomott parasztokra nehezkedik. A clerus, bár birtokaiból sokat vesztett, kötelezve van jövedelmének egy harmadát várépítésre, másik harmadát katonák tartására adni, miből Ő Felségének 200,000 frt. jövedelme van.

A követ tudósít ezután, hogy a császár összesen 100,000 gyalogot és 36,000 lovast tud kiállítani, s egész jövedelme 1.900,000 frt., melyből Ausztria 300,000 forintot adózik.

Nem kedvező a kép, melyet a császár hadseregéről, s melyet a magyar hadseregről ád. — Nincs, ugymond, ennyi nép között egyetlenegy jeles hadvezér is, s a cseh, osztrák és magyar vezérek, ha a sereg egyesül, folytonosan gyűlölködnek és viszálykodnak. A magyarokról így szól az 1557-ki követ :

„A nádor a hadsereg vezére, midőn a király valamelyik fia személyesen nincs jelen . . . . . Azonban a magyarok nem engedelmeskednek senkinek. Mindenki, bármi csekély tekintélyű és okosságu s bármi keveset tudjon abból, a mit tudni kellene, maga akar kormányozni, úgy vélekedvén, hogy az engedelmesség levon abból, a minek magát tartja.“ Meg kell adni, hogy bár nagyit a rajz, de nem rosszul találja a nemzeti jellem egy gyengéjét.

„Hozzájárul, folytatja, azon gyűlölet, melylyel a különféle nemzetek (magyar, német, cseh) egymás iránt viseltetnek. Mert a német már régi szokásnál fogva nem képes jóakaró lenni a magyar iránt, mivel a multban a legkegyetlenebb harczban állott, s megveti a magyar sereget, mint nem igen szilárdat és erőst, s kevésbé biznak benne azon felkelések miatt, melyeket királyaik ellen tettek. — A magyarok ellenben gyáváknak (vili) nevezik a németeket, kik nem mernek oly rendetlenül menni az

ellenség ellen s magukat úgy kitenni a veszélynek... A gyűlölködés annyira megy, hogy egyik nemzet kárán örülne a másik s az ellenséggel szemben nem biznak egymásban.

„A magyarok, írja az 1563-ki követ, épen nincsenek megelégedve a császárral, főkép a miatt, hogy nem látják képesnek őket megvédeni; nemcsak elvesztették országuk egyrészét, hanem tartanak tőle, hogy utána vesztik a többit is, s folyvást komoly kárat vallanak minden védelem nélkül, a mi onnan van, úgy mondanak, hogy ő felségének nagyobb gondja van a német birodalomra, mint ez országra.

„Másfelől a császár is kevésbé van megelégedve, mert más országainak rendkívüli jövedelmeiből két millió frt.-ot költött el 1525 óta Magyarországon, mely mint mondják, nem oltalomra fordított, hanem egyesek gazdagodtak fel belőle. (Tudva van, hogy Ferdinánd sokat költött arra, hogy Magyarországon pártját gyarapítsa.)

Az 1557-ki velencei követ ily arczképét rajzolja I. Ferdinándnak, előre bocsátván, — hogy 1503-ban született, s 14 éves koráig Spanyolországban nevelkedett:

„Termete közép magasságu, de nagyon sovány és száraz, lábai vékonyak, nyaka hosszú, fejét kissé meghajtván tartja. Ajkai vastagok, s az alsó kissé pityedt, mint családjáé; homloka széles és magas, nagy sasorra van, szemei elevenek s kissé vöröses színűek, s haja is inkább ily színű, mint ősz, melyet

hosszura visel, s utóbbi időkben, neje halála után szákálát borotválni szokta, a mit mind együvé foglalva, kellemetlen benyomást tesz.

„Vérmérséklete cholericus, de oly egészséges, hogy sok év óta semminemű betegsége nem volt, csupán egy orbáncza, mely sok idővel ezelőtt kiütött arczán s azóta néhányszor visszatért; de mivel nem okoz neki fájdalmat, föl sem veszi s miatta nem mulasztja el dolgait.

„Olyképen rendezte el életmódját, hogy a nap minden órájára kiszabta tenni valóját, s soha nem tér el attól, ha valami véletlen nem kényszeríti rá.... A nap nagyrészt lábön állva tölti, minden héten legalább egyszer vadászni megy, s ez az egyedüli szórakozása fáradalmas munkái közt, s reggeltől estig folytatja, míg nagyon kifárad.“ Még azt is megemlíti a követ, hogy nagyon ritkán köp, vagy adja jelét annak, hogy fölösleges nedv van testében, miből az orvosok nagyon hosszú életet jósolnak neki.

„Igen vallásos, szorgalmasan jár templomba s minden évben meggyónik háromszor, négyszer. Különben nem türelmetlen a más vallásuak iránt, s arra igyekszik, hogy mindenkinek egyenlően szolgáltasson igazságot.

„Nem szokott hazugságot mondani, az igazat gyakran elhallgatja. Nagy vágyat mutat ismerni az állatok, országok természetét s a népek szokásait és erkölceit, s a mit egyszer látott vagy ismert, csodálatra méltóan megtartja emlékezetében.

Egyenlő jól beszél öt nyelvet, a spanyolt, olaszt, latint, francziát és a németet (magyart nem). Gyors felfogásu, s kész a felelettel, s a hosszú gyakorlat által ügyes a dolgok vezetésében. De még sem bízik teljesen a maga véleményében, hanem tanácsosaiét is meghallgatja. Ismeri ministerei fogvatkozásait. Jól tudja, hogy meglopják, s előre lát más rendetlenségeket is, de nem tudja rá szólni magát, hogy megakadályozza, vagy tán nem is lehetne a minden oldalról tornyosuló bajok miatt. Nagy öröme telik alkudozások folytatásában, habár minden alkudozás bajos. Minden dolgot apróra akar tudni és érteni, a miért nem sokat dicsérik, s e hajlam tán szorgalmából eredt. — A munkára soha rá nem un, soha ki nem fárad benne.

„Egyébiránt mérsékelt lelkü, magával megelégedő, s nem vágyik nagyszerű dolgokra, vagy másokéra, s úgy látszik, természeténél fogva inkább hajlandó biztos nyugodt életre, mintsem kétes háborukra. Nincs fejedelem, ki engedékenységből és emberségben felülmulná. Inkább szeretik, mint félnek tőle alattvalói.

„Élete feddhetlen. Mondják, nem ismert más asszonyt nején kívül. Maga nem vesztegető, hanem bőkezű — körülötte való udvaronczaik felgazdagodtak. A miért leginkább lehet dicsérni, az lelki nyugalma, mely sem szerencsében, sem szerencsétlenségben el nem hagyja.“

Ferdinánd ezen jellemzése után közlünk egy érdekes helyet ennek utóda Maximilián hercegről,

annyival inkább, mivel a követi jelentések szerint is a magyar nemzet és Ferdinánd közötti idegenkedésben, ha nincs Maximilián, valószínűnek tartatott, hogy a magyarok mind Erdélyhez csatlakoznak.

„Maximilián, mond az 1563-ki velencei követ, hat nyelven beszél : németül, latinul, olaszul, magyarul, csehül és francziául. Szép udvart tart, s derekabb emberek környezik, mint apját, mert minden államból inkább vonzódnak hozzá az emberek, mint a császárhoz, jobban is fizeti s jobban tud velők bánni. A vallás dolgában magaviselete olyan, hogy sem katolikusnak, sem protestánsnak nem mutatja magát határozottan. Misére eljár s a katolikus szertartásokat teljesíti; de a ki közéről ismeri gondolkodását, örömet hiszi róla az ellenkezőt. Közte és a császár közt nincs egyetértés. A császár nincs megelégedve fiával, a vallásában való gyanakodás miatt, s ezért nem bízott rá független kormányzatot, s ezért nem bízik tanácsában“ stb.

Ámbár a két követ jelentésében még több volna, a mi akkor is érdekes, ha más forrásokból tudnók is, egy figyelmesen vizsgáló idegennek felfogásában lenni szokott, mi új színben mutatja fel a tárgyat. Mutatványul s figyelmeztetésül elég volt ennyi, nemcsak magukban e követ-jelentések érdekes voltára, hanem egy hazánkfiának, Petrovics Fridriknek érdemére, ki 1834- és 35-ben Német- és Franciaországon mulatván, üres idejét, úgy látszik egé-

szen annak szánta, hogy a gazdag levéltárakból kiírta vagy egészen, vagy kivonatban a mi érdekést talált, s a fentebbi követjelentéseket a párisi levéltárból vette.

Kéziratai a magyar Akademia tulajdonai, egyzersmind a történetírásé. Szalay történetére nem egy becses adatot kölcsönöz e hazánkfia négy folianst tevő kézirataiból, s mondják, van egy egész kéziratcsomó tőle az Akademiánál, mely könyvek és kéziratok czimlajstroma, mintegy kalauzul készítve arra, mit lehet a külföldi könyvtárakban találni a mi Magyarország történetére vonatkozik.

A velencei követjelentések kiadásait 1848 előtt Gévay kezdte volt meg Bécsben, ki a magyar diplomatiára nézve oly rendkívül gazdag gyűjteményt adott volt ki. De a velencei követjelentések nyomtatása csak a 4-ik évig ment, midőn e derék buvár becses életének a halál végett vetett. A kinyomott négy iv Jászay Pál történészünkre maradt emlékül. Utána Firnhaber adott ki két nagyfontosságú követjelentést II. Lajos udvaráról 1523-ból és 1525-ből, melyben a mohácsi vészt megelőzőtt kor aljassága, s a szereplő egyének rendkívüli elevenséggel vannak rajzolva ¹⁾. — 1856-ban Wenzel Gusztáv úr adott ki egy követ-jelentést 1517-ből, melyben Bon Alajos velencei követ raj-

---

¹⁾ Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Literatur und Kunst. (Szerzők neve nélküli vegyes gyűjtemény.) Bécs. 1849. 4-edrét. Egy kötetben.

zolja szintén II. Lajost és udvarát. Kijött az „Akadémiai Értesítő“ 1856-ki folyamában.

A Petrovics gyűjteményében levőket bár használta egy-egy adatra egy-két történetírónk; de tudtommal kiadatlanok.

Igy mindössze öt-hat velencei követ-jelentése volna meg nálunk részint kiadva, részint kiadatlanul. S mennyi lehet még a külföldi levéltárakban. — Mert Velence állandó követeket tartott minden nevezetesebb udvarnál, s e követek folytonosan tudósíták a nagy tanácsot, midőn pedig visszahivattak, tartoztak egy tüzetes, kimerítő vég-jelentéssel.

Megjegyzendő azonban, hogy e jelentések csak körülbelül az 1520-ik éven válnak az aprólékos-ságig kimerítőkké, mert azon idő előtt a követek végső jelentéseiket tartoztak élő szóval adni elő, mit följegyeztek ugyan de csak kivonatilag. Ily jelentés Wenczel uré, melyet Marino Sanudo csak kivonatban s kihagyásokkal irt le; ily jelentés Firnhaber gyűjteményében egyik 1523-ból; de már az 1525-ki írásban tétetik s egész terjedelmében közölve van.

Hiányosnak tartom a Petrovics által közöltek közt kivált az elsőt — 1557-ből, s meglehet, hogy mind emez, mind az 1563-iki csak kivonat, — habár a követek jelentése akkori időből egész terjedelmében föltalálható, ha egyik levéltárban nem, a másikban csaknem bizonyosan.

Zrínyi Miklós ifjúsága.

(Korrajz.)

Már gyermek-korában csatában forog; mint férfi egyszerre fog vezér-pálczát s lantot és a „költő“-államférfi a jövő látnoka.

Nem volt a töröknek esküdtebb ellensége a Zrínyiknél; nem volt hiresebb vitéz az országban, mint eme család mindenik tagja. Pedig mindenike nagyon rövid ideig járhatta szülője vitézi iskoláját.

Mikor a szigetvári magyar Leonidás, Zrínyi Miklós, a bizonyos halál előtt kevéssel, fia György számára birtokot s pártfogást kér Miksa királytól, csak tizenkét éves a fiu. Zrínyi György, a hírneves „ország kapitánya“ 1603-ban, Vépén, természetes halállal végzi dicsőséges életét. Árvái közül az idősbik Miklós, bár részt vesz már némely csatákban, de nagyon ifju még; a kisebbik testvér, György, csak hatéves fiúcska. A nagyobbik testvér, Miklós, kit csak mintegy 1610-ig említ a krónika, 1625-ben hal meg, úgy látszik magtalanul. Öccse György lett már korábban a család feje, kinek két fia volt, Miklós és Péter. Midőn ezek

apját Györgyöt 1626-ban hirtelen halál ragadja el, nagyobbik fia, Miklós, kinek ifjúságát akarom vázolni, nem töltötte volt be tizedik évét. Ez utóbbi Zrínyi Miklós, kit „költő“ névvel szoktunk megkülönböztetni öt-hat ilyenű ősétől, még mintegy tiz éves koráig, 1625-ig sem láthatta folytonosan atyját. Ez gyakran járt oda Zalamegyéből a felvidékre, sőt külső országokra is, hogy II. Ferdinánd pártján buzgólkodják Bethlen Gábor ellen, s részt vegyen amaz európai háboruban, mely „harminczéves“ nevet visel. Gyakran vált szükségessé az apa távolléte az által is, hogy horvátországi bánná lett: Csáktornyáról sűrűn szólíthaták ügyei most Zágrábba, majd a pozsonyi gyűlésekre. De míg atyját láthatta, s mindaz, a mit tőle látott, nagyon alkalmas volt fölkelteni a fiu szeretetén kívül a gyermek bámulatát.

Az apa még ifju volt, halálakor is alig harmincz éves. Mindaz, a mit róla mond a hű krónika, személyes bátorságot, kalandos tevékenységi ösztönt s vasgyuró testi erőt tanusít. Mester volt a vadászatban. Az üldözött rókát lóhátról dárdájába szurta s úgy mutatta be vadász-társának, Ferdinánd herczegnek, ki, ha akkor Stiriában mulatott, szomszédja volt Muraköz urának ¹⁾.

Vadászati szenvedélyét örökölte fia is, — s ez a szenvedély okozta férfikorában gyászos halálát.

---

¹⁾ Ráttkay. *Memorabilia regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae.* 1772-diki kiadás 175. lap.

— Azonban a férfias mulatságok közt nem a róka, medve és vadkan volt „nagy vad“-nak nevezhető a Zrínyieknél. Az ügyesség ne továbbja a szomszéd török oroszlánok elleni vállalatokban tünt ki.

Kénytelenség volt ez többnyire; de néha csupán kedvtelés- s gyakorlás-képen történtek nagy lesek a török ellen, kit várából kicsalni s törbe ejteni, nemcsak dicséret, hanem valódi tisztesség vala. — Nem számlálom elő Zrínyi György kosztaniczai és jeszenóczi győzelmeit, melyek újra fölleveníték a Zrínyi nevet a török szomszédok rémületére s a magyar bajtársak tetszésére. — Már is számosan küldék a nemesek közül fiaikat Zrínyi György udvarába, látni, tanulni a hősiséget és gyakorolni a harczok kézi mesterségét. Ez volt abban az időben az urfiak egy részének felsőbb iskolája.

Nem lehetetlen, hogy Györgyben több volt a csupa személyes bátorság, mint a tudomány. Életírójánál olvassuk, hogy habár a nyájas, derült s mindenki iránt leereszkedő bajnok örömet hallgatta olykor a komoly és tudós férfiak beszélgetését, maga nem sokat forgatta a könyveket. De az utóbbi foglalkozás kevésbbé hat vala az ifjui és gyermeki képzeletre, mint ama kalandok, melyek kézzelfogható példái voltak a leleményességnek és vakmerő bátorságnak. Az oroszánt nemcsak sikon támadta meg, hanem fölkereste barlangjában, a Zrínyi birtokkal szomszédos Kanizsában is. Jobbágyával egy szekér fát vitet az utóbbi török várban tartott

hetivásárra. Maga parasztnak öltözik s szintén be-
megy, mint jobbágyának béres-szolgája, meghagy-
ván ennek, hogy minden gyanú elhárítására, üssön
is rá egyet-kettőt a törökök láttára. A csel sike-
rült, pedig veszélyes voltát nevelte, hogy a kani-
zsai török színről-szinre ismerhette Muraköznek
minden vajdáját, — annyival inkább gazdájukat.

Atyja távollétében is sokat láthatott a gyer-
mek, mi a későbbi harczos és költő képződésére
nagy befolyással volt.

Míg a családfő odajárt, neje és gyermekei az
ősi birtokon vidéki életet éltek. — Nagyon ritkán
nevelték akkor városon a gyermekeket, s a leg-
hatalmasabb főúr háznépe is, a salon és városi tár-
sadalmi élet helyett, melyről alig volt fogalma,
megelégedést talált a családi életben s a szabadabb
természet kebelén.

Habár a Zrínyieknek Zágrábban is volt saját
házuk, eme, kivált abban az időben kis vidéki
városka, mely alkalmasint csak egy mostani mező-
várossal versenyezhetne, nem sok kecsegtetéssel
kinálkozhatott. Mióta a Szigetvárnál elesett Zrínyi
Miklós, a család második megalapítója, kézre kerité
Csáktornyát s vele a Zala-megyében levő terjedel-
mes birtokot, az egész Dráva-Muraközt, nem külön-
ben egy-két vasmegyei urodalmat, a család állandó
székhelye Csáktornya lőn. Habár e nemzetség, a
töröktől kiűzetvén legtöbb horvát- és dalmátországi
birtokaiból, székhelyét a teljesen magyar területre
tette által, nagy birtokai voltak az akkori Slavo-

niában, melyet ma Horvátországnak nevezünk. — A Zágrábtól nem messze feküdt Medveváron kívül, melyet közelségénél fogva még a csáktornyai uradalomhoz lehetett számítani, külön birtokrészt képezett az, mely a Kulpa mellékén s azon túl messze elterjedt, a mai magyar tenger melléig és a dalmát tengerpartig. Eme második birtokrész főhelyének, úgy látszik, Ozaly várát tartották a károlyvárosi részekben. Kevés volt ebben az ősi Zrínyi-birtok: házasság és sokáig vita alatt volt jogczimmal szerzé ezt ugyancsak a szigetvári Zrínyi, a Frangepán családnak egy magtalan és megtébolyodott tagjától. — Midőn két Zrínyi testvér osztozott, úgy látszik az idősbiknek a fontosabb csáktornyai, az ifjabbiknak a szintén roppant terjedelmű ozalyi birtokok jutottak osztályrészül. Legalább későbbben így osztozik Zrínyi Miklós öccsével Péterrel. — Nem maradt róla semmi adat, hogy nagybátyjok és apjok, Miklós és György, megosztottak volna. Ha osztozás történt, az idősbik, Miklós lett volna valószínűen Csáktornya ura, és György, hősünk atyja, az ozalyi és tenger-melléki birtokot kapja. Ekkor Zrínyi Miklós, a költő, hihetősen nem Csáktornyan született. — Ezt a kérdést eldönteni bajos adatok hiányában; de a valószínűség eddigelő a mellett szól, hogy apa és nagybátya meg nem osztottak, mindkettő állandó székhelye Csáktornya volt, s Zrínyi a „költő“ Csáktornyan született.

Bármint legyen ez, a birtok nagy terjedelmű volt. Egy - egy Zrínyi a Balaton mellékétől az

Adriai tengerig utazhatott, hogy csaknem mindig a család valamelyik várában háljon meg; s nagyon hihető, hogy a főurak családja a vidéki életet az által tette változatossá, hogy székhelyéről ideig-odáig más várba tette át lakását. A költő anyjáról, ki Szécsi leány volt, keveset tudunk; de általános szokás volt, hogy a férj távollétében a nő vezette a főügyelést a családi birtok felett, — s minél gyakrabban volt távol a családfő, annál nagyobb mértékben rákényszeríté a szükség a nőt az ily szerepre.

A mit Zrínyi Miklós maga körül látott és hallott, mind hasznos tudomány volt későbbi komoly életpályáján. Az ősi birtokon sajátos gazdaságoskodás folyt. Minden várnak volt egy-egy tiszttartója, ki a jobbágysággal megmiveltetvén az uradalom földjeit s beszédvén tőlök a tizedet, az aratás és szünet áldásait behordatta a várba: s elhelyezte a bástyák alatti pinczékbe. Azonban a vár több volt gabonásnál, a tiszttartó több egyszerű gazdatisztnél. A vár egy-egy örökös hadi lábon tartott erőd, a tiszttartó megannyi katonai parancsnok volt, valamint a nagybirtoku földesur megannyi született tábornok. — Az ágyugolyó, fegyver és puska szint oly nélkülözhetlen volt az élet fenntartására, mint a búza és bor, mellyel a földesur kenyeren élő várőrség táplálkozott; a tiszttartónak szintugy kellett értenie a várfalak építéséhez, mint a szántásvetéshez, — különösen a Zrínyi-féle birtokokon, melyek nagyrészt igen ki voltak téve az ellenség

folytonos leseinek. A török és magyar soha föl nem hagyott az ellenségeskedéssel, s a béke csak annyit jelentett, hogy várakat ágyuval ostromolni nem szabad, — habár ezt a tilalmat is áthágta hol az egyik, hol a másik fél. A csáktornyai vár s vele a Muraköz telhetőleg biztosítva volt ugyan elszigeteltsége által, mert a Murán hidat nem építettek nagyobb biztosság kedvéért; de Kanizsa, s benne a török közeli szomszéd volt, s legalább a Zrínyiek védtelen falaira át-átcsaphatott néha a kis folyó gázlóin, a mi meg is történt. Azon birtokok pedig, melyek a Kulpán túl, a mai határőrvidéken fekszenek, a boszniai pasák rabló hadai miatt nem lehettek biztosságban. A család önfenntartása tehát inkább a kardtól, mint a gazdálkodástól függött, s mindenik tagja szükségkép harczossá és a török ellenségévé nevelkedett gyermeksége óta.

Gondolhatjuk, hogy Zrínyi Miklós már mint kis fiú egészen másnemű s nagyobb emótiókon ment keresztül, mint a mai kor gyermekei, kikre a felejtetlen benyomásokat a mezei munkák és más békés foglalkozások teszik.

Midőn Csáktornyan vagy Ozalyban a vár kapuját sokat jelentő fontoskodással megnyitották, gyakran nem kévékkel rakott szekerek hajtattak be a dobogón: fegyveres szolgák léptettek be egész diadalmenetben, elől hozván a töröktől elvett lobo-gókat, cifra fegyvereket, gazdagon fölszerelt paripákat, egy csoport török foglyot, körülvéve iszonyt gerjesztő másnemű diadaljellel is; mert szokásban

volt, hogy az elejtett törökök fejét dárdahegyre tűzve s magasra emelve hozták be az örvendező „jámbor“ vitézek. — Így vonul be egyszer hősünk apja Petriniába, s szolgája, Vojkovics, egy alkalommal tizenhét török fejet viszen diadaljelül Csáktornyára, melyeket nagy részben az ő vitézsége szerzett ¹⁾. Zrínyi már gyermekkorában hozzá szokhatott a harcz némely iszonyaihoz, s elragadhatott rá környezetének azon hangulata, hogy mindezt a legnagyobb dicsőségnek tartsa. Sőt van rá adat, hogy nem tiltották neki igen fiatal gyermekkorában, a harczytéren való megjelenést is. 1623-ban a kanizsai törökök egy nagy számú csapatja át kel Muraközbe, s kirabolja Kottori falut, Zrínyi György szolgái a légrádi várból kiütnek, visszaverik és megsemmisítik a rabló hadat. A némelyek szerint hét, mások szerint öt éves Zrínyi Miklós ott lábatlanodik a légrádi vitézek közt, s így elég korán engedik részt venni a véres hazard-játék izgalmaiban s kapatják azon gyönyörűségre, hogy a törököt futni lássa. Ezt a futást nem felejtheti éltes férfikoráig sem. Nem kevesebb, mint ötszáz török megy neki vakon a Mura vizének s majd mind odavész, holott a gázló csak egy-két hajításnyira volt az esemény helyétől. Intő példa előtte, ki később oly jelesül fejtegeti a harcz lélektani oldalait, mennyire elveszti esztét a megijedt ember ²⁾.

---

¹⁾ Rattkay, Memorabilia. 177. és k.

²⁾ Zrínyi Aphorismái. A Nemzeti Könyvtárban 243. lap. —

Ilyen s ezekhez hasonló jelenetet többször láthatott a gyermek apja távollétében is. — Már kis korában, a vesszőparipa és katonásdi helyett, a valódi paripa és valódi katonáskodás örömeit élvezhette s rút oldalain edzhette meg idegeit.

Már gyermekkorában megszerzi a hős azon mesterségben a külső fogások egy részének ismeretét, s akkor nyeri meg azon erkölcsi tulajdonok alapját, melyek mintegy elemeit képezik a hadakozásnak; már gyermekkorában játszanak el szeme láttára az élet valóságában egy-egy jelenetet, mely talán a férfi hőskölteményében egy-egy episoddá nő vagy színezésül szolgál. Egyes vajdák személyes vitézségében, kiket személyesen ismert, már nagyjából meg volt a költemény Deli Vidjének alapgondolata. Költőnk gyermekkorában történik meg, hogy az egy Vojkovics személyes bátorsága ment meg egy magyar csapatot a töröktől, — egy ladikban sietvén át a Mura vizén, megszorított és körülvevett társai segítségére. A törökkel való csatározásokban az egyéni bátorság, ügyesség és testi erő döntött, s e részben a „Zrínyiász“ csak eszményit, de hü a valósághoz. Ha áll is az, hogy a képzelet országa határozottan elvált birodalom a valóságtól, s hogy a realis élet nagyon részletes ismerete gyakran ártalmára van a költészetnek, — ha elismerjük, hogy könnyen válik prózaivá, a ki azt írja és

---

Hogy ez esemény 1623-ban történt, bizonyítja Pethő krónikája emez évhez.

rajzolja, a mit minden nap lát, — bizonyosnak tart-
hatjuk, hogy a gyermeki években vett benyomások
és közvetlen szemléletek csak előmozdítják a költői
lélek fejlődését. A költészet a lélekben van, s nem
a tárgyban, — s valamint a nép naiv dalnoka köl-
teményt készít egy-egy napi eseményből, úgy a gyer-
mek előtt költői az is, a mi később a megszokás
által prózaivá vagy épen unalmassá lesz. — A daj-
kamese és gyermekdal aligha gyakorol hatalmasb
befolyást a gyermeki kedélyre, mint a közvetlen
szemlélet, mely későbbi korban a képzeletnek leg-
alább szabatossgot és tisztaságot ad. Egy hős-
költemény leendő írójára nézve jobb színről színre
látni gyermekkorában harczosokat, mint csak
regékből s töredék hallomásból alakítani rólok
ködös, meghatározatlan képeket. A gyermeki kedély
természetes költőiségén kívül hozzá kell vennünk,
hogy mindaz, a mit az első években látunk, későbbi
években nem prózai valóság, hanem az eleven kép-
zelet és érzékenység azon egyesülése, mely az illu-
siót okozó művek teremtésére szükséges.

Nagyon lehetséges, hogy hősünk atyja sem
volt a valódi hősiség oly megtestesülése, s nem az
az óriási alak, minőnek a gyermek képzelte, sőt
olyan sem tán, minőnek kortársai magasztalták. A
mit róla tudunk, arra mutat, hogy korántsem köze-
líti meg azt az eszményképet, melyet később fia
alkotott a valódi hősiségről. Zrínyi György vitéz-
sége főkép a nagy személyes bátorságban és egyes
bravourokban tündöklött; — Zrínyi Miklós pedig

később a hősiség lényegét sokkal magasb rendű szellemi tulajdonokban találja. — Nem tudom, mennyiben való az az adoma, melyet a Zrínyiek egy-egy dicsőítője ír Zrínyi Györgyről; de ha elfogadjuk, el kell ismernünk, hogy csekély fogalmat ad róla, miben kereste ő a hősiséget. Midőn Wallenstein, — ki, bármi véleménynyel legyünk róla, mint emberről, kora egyik legkitünőbb hadvezére, — Galgóc alatt táborozik, Zrínyi György egy csata után beáll hozzá s egy török fejet dob lábaihoz „Láttam én már több levágott fejet is,” mond a német vezér. „Láthattál; de többet nem vágta.” Zrínyinek e szavai, a krónikás szerint életébe kerültek. E miatt mérgeztette meg Wallenstein, — s így halt meg Zrínyi György 1626-ban Pozsonyban, hová vitette volt magát. — A mérgezést azonkívül, hogy maga a krónikás egyáltalában nem indokolja, hallgatagul tagadja Pethő Gergely, a család egyik közel ismerője s dolgainak hű följegyzője. Különben is Zrínyi György hirtelen halála könnyen történhetett más uton is. Azon időben, különösen a galgóczy táborban, nagy pestis uralkodott. Rattkay alkalmasint azon mende-mondáknak adott hitelt, melyek, kivált amaz időkben, könnyen tulajdoníták méregnek a hirtelen halált.

Nagyobb hitelt érdemel-e a krónikás azon előadása, melyben Zrínyi György magavetését adja elő? el nem dönthetjük; de ha az, ki minden lehető magasztalást ráhalmoz kedvencz hőseire s kivált a Zrínyiekre, a fentebbi hetvenkedéssel akarja kor-

társai előtt népszerűbbé tenni a vitézt, mindenestre jellemzi az akkor divatozott fölfogást.

Midőn krónikáink csaknem személyválogatás nélkül hires, nevezetes hadi embereknek tüntetnek fel minden magyar várurat, minden végbeli kapitányt, némi korlátozással és megkülönböztetésekkel szükséges fogadnunk magasztalásaikat, habár bizonyos mértékig valóságot beszélnek. Nemzetünkben soha sem hiányzott azon elszántság, mely rokonos a könnyelmű kockáztatással, s midőn elfajul sem kislelkű félénkség, hanem megfontolatlan vakmerőség. De e nemzeti tulajdon mellett a magyar hősi-ség sajátágos jellemet öltött a török benlakta idején, — s még inkább egyénivé lett. A tömeges összecsapások minél ritkábbak voltak, s kivált a XVII-ik évszáz végéig egy-egy embernyom alig látta nagyobbyszerű seregek összeütközését. A törökkel való örökös harc portyázásból (mit akkor csatázásnak neveztek) s kisebb osztályok összeütközéséből, néha szabályos párviadalokból állott. Egymást a várakból a síkra kicsalni s egy alkalmas helyen tetemesb erő által törbe ejteni, vagy a nagyobb huszáros ügyességben és testi erőben bizva, vele nyíltan összeütközni, — végre a törökön a rablást rablással, barmok elhajtásával, sokadalmak felverésével s olykor török külvárosok fölégetésével boszulni meg — ebben állott a hadi tudomány. A török rabló csapatok pusztításai kényszeríték ily tettekre a magyar vitézeket, s ki kellett fejlődnie a guerilla-harcz rendszerének oly mérték-

ben, mint talán soha és sehol ki nem fejtett volt.

A török ellen minden talpalatnyi tért szüntelen oltalmazni kellett. A várakba elszállásolt török katona a zsákmánylást életszükségnek, dicsőségnek tartotta, — nem annyira barmokra, kincsekre vágyott, mint rabszolgákra, — s különösen asszonyokra és gyermekekre, kik a legnagyobb pénzértéket képviselték, — akár eladás, akár kiváltás által. A magyar is kényszerítve volt hasonló eljárásra. Egy-egy sikeres kirándulás után a magyar várak piacán nemcsak lovakkal és elfoglalt török árukkal ütöttek kotyavetyét, hanem a török foglyokkal is. — A töröktől egyszer hősünk nagyapja, György, kétszázezer forint értékű zsákmányt nyert, — s az értéket török foglyok képviselték; mert mindkét fél lehető magasra szabta a váltságdíját.

A hadfolytatás ezen nemét különösen jellemzi az, mit helyhezkööttségnek nevezhetünk. — A nagyobb török rablócsapatok ellen a szomszéd megyék készen állott nemessége kelt föl, — a kisebbekkel többnyire az egyes főurak magánváraiban „szorult“ vitézlő nép küzdött meg. Az országos katonai erő nagyon ritkán gyült össze hadtestté, s nagyobb sereggé majd soha. Csak a szomszéd török várak vitézeivel volt dolga. Önként folyt ebből, hogy a török kor legnagyobb részében a magyar vitéz, a guerilla-harczokon, zsákmányért való kiránduláson kívül, csak a vár-védelemben

gyakoroltatott, — ez utóbbi volt neki a legnagyobb-szerű hadi gyakorlat. — Természetes, hogy a nagy mezei ütközetekben, hol a tömegek összetartó rendje és közszelleme dönt, a katona nem lehetett gyakorlott, s azok a főurak, kikről a krónika oly magasztalva szól, legnagyobb részben nem érthettek nagyobb seregek vezetéséhez, s nagyobb ütközetekhez. Hadi tudományuk azon helyi viszonyok pontos ismeretében, a török rablóhadak szokásainak és fortélyainak kijátszásában és nagy részint elsajátításában állott. Bármely időben a török uralom alatt valódi nagy hadvezér kevés, olykor tán egy sem volt; de híres kis vezér csaknem ugyanannyi, a hány várakat tartó nagy földbirtokos. — A személyes bátorságot némileg megadta maga a születés; született vezér, s a közvélemény szemeiben született nagy ember volt valamennyi; mintegy kényszerítve volt hiuságánál fogva is, hogy hátrább ne maradjon harcban felnőtt vitéz szolgáinál, kik zsoldjából éltek. A hadi mesterség, mire szüksége volt, ha nem volt is egészen gyermekjáték, nem sok fejtörésbe került. A XVII-ik században már oly hagyományos mesterséggé vált, hogy bajos volt meg nem tanulnia, midőn gyermekkorá óta nem látott egyebet, mint annak módját, rendszerét és fogásait. Valamint a földmivesek közt firól-fira száll az a gazdálkodás, melynek titkait a legbölcsebb ember is magától föltalálni képtelen volna, de a szemlélet és vak utánzás által, még az okok értése nélkül is, oly könnyen elsajátíthatók: úgy a XVII-ik év-

százbeli magyar hadi mesterség is csak a gyakorlat vak elfogadása, s nem különös tanulmányt kívánó tudomány volt; — és valamint a nagy földbirtokosnál, a mit maga nem tud, pótolja a szakavatott gazdatiszt és béresek, úgy a régi várurnál a harczias „tisztartó“ és a fegyveres szolgák a várur tudatlansága és kiskorusága alatt gyakran nem engedék érezni a hiányt. Az apák korán elhalása vagy távolléte alatt is az ifjú birtokos minden szükségést eltanulhatott a hagyományokat merevül követett zsoldosaitól. E szerint, ha Zrínyi Györgytől s tisztartóitól meg nem tanulhatta is fia, a mit később mutatott, a mesterség elemeit mintegy játszva eltanulhatta, s felejtethlen atyja az oly szükséges bátorságban és testi ügyességben példányképül szolgált. A hadi tudományt nem is oly könnyen örökölhette volna apjától a csupa gyermek, mint azt a személyes vitézséget, mely a gyermek felfogását meg nem haladja s bámulatát mégis teljes mértékben felkölti, s mely legbuzditóbb a példa utánzására. Sokat tón e nélkül is a főuri s különösen a Zrínyi név viselése magában is.

Napjainkban alig lehet fogalmunk ama tiszteletről, mellyel a XVII-ik évszázban a közönség az aristocratia iránt viseltetett. Nem a hold földek száma, nem az irigységet gerjesztő nagyobb kényelem, fényűzés és elzárkozott szokások vonták körüle a nimbust. A vagyont a várak és fegyveres szolgák száma képviselte, mely tetteleges, imposant hatalom volt. — Szokásaiban, erkölceiben nem sokat

különbözött a várur tiszttartójától; de a közvetlenebb tekintély és hatalomgyakorlat, mely egy erős vár székhelyéből sugárzott ki, annál több súlyt adott személyének. És ha ma egyes mágnásoknak rendkívüli tiszteletet szerez meg a haza szolgálatában kivivott érdem, akkor az is kézzelfoghatóbb tényekben nyilatkozhatott, sőt nyilatkozott folyvást; mert semmi sem oly kézzelfogható s semmi sem ragadja meg annyira a nép képzeletét, mint a hadi tettek. A főúr maga védelme érdekében a hadi mesterség gyakorlására levén kényszerítve, ebbeli érdeme egyszersmind a közhaza szolgálatában szerzett érdem vala. Szóval az ujkori aristocratia minden előnyén kívül hozzájárult még a katonai érdem, tisztelet, fény és hatalom is: — az akkori főurakat megannyi kis fejedelmeknek tekintették.

Zrínyi Miklós teljes mértékben öröklé a névvel a vitézi hirnevet is. Alig volt Komáromtól a dalmát tengerpartig oly vidék, mely valamelyik Zrínyi kisebb-nagyobb csatájáról és hős tettéről ne volt volna emlékezetes. A gyermek két nyelven, magyarul és horvátul, dalban és regében hallá dicsőíttetni e nevet, s nem egy öreg fegyveres szolga lehetett, ki a gyermek nagyapjának, ama régi szebb idők főbajnokának csodatetteiről, élő krónikája volt.

Az ősi vár is teljesteli volt diadaljelekkel: Csáktornyan a folyosókat mindenféle színű török zászló értékes szpáhi kardok, ezüstös, hosszúcsövű janicsár-puskák, tatár kézijak borították; a termék-

ben egy-egy ősenek arczképe, vagy egy-egy hadi jelenet, melyben ők a főszereplők. Közelebbi időkből az istállókban török paripák, a vár börtönében számos török fogoly, kiket vármunkákra használtak, s kiktől még tán gyermekkorában megtanult törököül. A vár a hősi tettek gyümölesével és diadaljeleivel gazdag muzeum volt. A török foglyok közt nem egy előkelő török vitéz volt, s a falakon nem egy török-öntésü ágyu¹⁾.

Midőn Csáktornya mellett Szent-Ilonán a családi sirbolt megnyílt, hogy az apa tetemeit befogadja, a gyermek előtt nem csupán a gyász ürege nyílt meg; ott volt eltemetve a szigetvári hős feje, melyet emlékezetes elestekor a török elválasztott volt testétől s megküldé tisztelete jeléül az ellentáborba, s melyet azután kegyeletes fia, György, nagy pompával temettetett el; ott feküdt az apához méltó, tán nagyobb hadvezéri képességű fia is. Oda volt eltemetve a nagyon fiatal korában tettek által vitézzé avatott nagybátya, Miklós, s az apa temetése is nem csupán fájdalmas és szomorú, hanem egyszersmind lélekemelő volt. — Napjainkban fejedelmet sem temetnek annyi szertartással, mint akkor egy-egy főurat. Zrínyi György 1626-ban decemberben hal meg Pozsonyban, s testét csak 1627-ben szeptemberben helyezik a családi sirboltba, kétséggkívül az ország nevezetesebb férfainak jelen-

---

¹⁾ Egy hollandi tudós, Tollius Jakab írja le később Csáktornyát, midőn csupán a nagyszerű Zrínyi Miklós meglátogatására oda utazik.

létében s rendkívüli pompával. Csáktornya urát, Zala- és Somogy megye örökös főispánját, Magyarországnak a nádor után első zászlós-urát, a horvátországi bánt, az annyi nagy családdal rokonságban volt nevezetességet, közelből és távolból, hihetőleg a felföldről is összesereglett urak kísérték a temetkezés helyére. A hadi élet iránti kedven kívül a dicsvágy és tisztesség szomját is fölkelthették mindezek a gyermekben.

Apja halála után Zrínyi Miklós, egyetlen testvérével, Péterrel együtt, valószínűen egy másik főúr várába vitették vala, folytatni és bevégezni a hadi iskolát. Valószínű, hogy maguknak sem volt más vágyuk, minthogy apjokhoz hasonló lovagokká, vadászokká és csodált bátor vitézekké nevelkedjenek. — Másnemű kiművelődésre aligha vágytak s úgy látszik apjuk sem igen adott rá ösztönt. Addig az ideig nem is volt még iskola hazánkban, hol katolikus ifjak a tudományokban nagyobb szerű előmenetelt tehessenek. De épen Zrínyi György halála idejében új divat kezdődött a katolikus főurak gyermekeinek nevelésében : Pázmán Péter hatalmas buzdítására, — ki a hite mellett rendkívül buzgólkodott II-ik Ferdinándnak belső tanácsosa és jobb keze volt a magyar ügyekben s némely európai kérdésben is. — Nagy-Szombatban iskolát alapítanak, hová számos főúr gyermeke vitetik, s köztök a Zrínyiek is.

Minden arra mutat, hogy II. Ferdinánd különös szeretettel volt Zrínyi György iránt, kivel

együtt vadászott, s ki nem csekély magánáldozattal szolgálta őt még külföldi hadjáratokban is, mire állása épen nem kötelezte. Midőn az épen ebédjénél ült Ferdinándnak megvitték Zrínyi György hirtelen halálának hírét, kiejtette kezéből a kést, s arczán őszinte sajnálat mutatkozott, mint Rattkay szavahihető tanutól hallotta.

Annyi bizonyos, hogy II. Ferdinánd mind végig nagy gondoskodással volt a Zrínyi árvák iránt. A király még az apa halálának hónapjában kér tanácsot Pázmántól az árvák neveltetése s a birtokaikról való gondoskodás tárgyában¹⁾.

Maga Pázmán Péter már csak annálfogva is különös vonzalommal lehetett a Zrínyiek iránt, mivel fölfogása szerint ezek neki köszönhették lelki üdvösségöket s egy részben világi előmenetelőket. Némi önérdék is vegyült a család pártolásába és kitüntetésébe; mert a legnevezetesebb családok egyike nyeretett meg vele a katolikus királyi pártnak; — de oly embereknél, mint Pázmán, nem mindig hideg, közönyös számítás a vonzalom mutatása. Őszinte, sőt nagyon hő lehet az érdekeltség, annyival inkább, a mennyivel erősebb szenvedélyek párosulnak magával egy közérdekűnek, üdvösnek vallott eszmével. Mentül lelkesebben s több tuzással buzgólkodik Pázmán a térítgetésben, mentül inkább összeolvadt egyénisége az ügygyel, melynek hőse akart lenni, annál képesebb volt őszintén,

---

¹⁾ Epistolae Petri Pázmán. I. k. 148. 1.

részrehajlóan szeretni a megtérteket s elfogultabban gyűlölni az ellenkezőket.

Zrínyi György, a Miklós atyja, protestáns volt fiatalabb korában, s még 1617-ben is azon magyar főurak sorában látjuk, kik Magyarországon fényesen megülik a reformatio századik évfordulának ünnepét. Így Zrínyi Miklóst, ha igaz, hogy 1616-ban született, — mindenesetre protestánsnak keresztelték. — Zrínyi Györgyöt pedig 1620 után katholikussá téríté ki Pázmán, s vele kitért alkalmasint egész családja, mindenesetre pedig kiskorú fia ¹⁾).

A Zrínyiek a protestáns hit által kizárták volna magokat a horvátországi bánságból, hol számos s ismételve kimondott határozat volt, hogy protestánsokat meg nem türnek. Zrínyi György és Miklós magyar zászlós-uraknak tekintették magokat, s a törzsbirtok, Muraköz által Zalamegye örökös főispánságát nyerték meg; de birtokuk, mint mondtam, kiterjedt az Adriáig, hol Buccari kikötőhely is övék volt. Mint horvátországi birtokosok, örömet viselték a bánságot, mely Magyarországon az első polgári és katonai méltóság volt a nádorság után. Zrínyi György 1622-ben ki is neveztették bánná; — még pedig, úgy látszik, nem rendes uton. Frangepán Miklós, az addigi bán, 1622-ben nem

---

¹⁾ Kazy, a jezsuita történétíró, az 1617-ki ünnepen jelen voltak közé sorozza Zrínyi Györgyöt és bátyáját, Zrínyi Miklóst, (II. könyv. 136. l.). Ugyan ő szerinte Zrínyi György már 1623 előtt katholikussá lett volt.

halt meg, hanem lelépésre kényszerítették. Az azon évi sopronyi országgyűlésen lemond, s úgy jut a huszonnégyszáz éves György a báni méltóságra, alkalmasint kitérése díjában.

Zrínyi György buzgó katolikussá lett, térítője Pázmán vezetése alatt. Zalai birtokáról nem kevesebb, mint húsz protestáns prédikátort üz ki s vitet helyökbe katolikus papokat¹⁾.

Ily viszony s kölcsönös szolgálatok köték a Zrínyi családot Pázmánhoz, s Pázmánt a Zrínyiekhez.

Pázmán a király felszólítása következtében, a zágrábi püspököt ajánlja a Zrínyi árvák gyámjának. E zágrábi püspök Domitrovics Péter volt, ki ó-hitű, szerb eredetű szüléktől származott ugyan, de annál buzgóbb katolikus pap vált belőle. — 1627-ben már ő a Zrínyi árvák gyámatyja. Csak egy tényt tudunk gyámságáról s az elég jellemző. Domitrovics, alkalmasint bizván az árvák nevelésének sikerében, kiszakaszt a Zrínyi-féle birtokokból egy falut, Szveticzét, s abban a Pálosok szerzetét

---

¹⁾ Caraffa „De Germania sacra restaurata.“ II. k. 17. l. Az egykoru aversai püspök írja, hogy Bethlen Gábor alatt, 1619-en innen annyira megkevesedtek volt a katolikus papok, hogy tiz falu közül alig egyben volt egy. Nem is volt hol képződjenek, a kath. iskolák mind megszűnván. De minden jobbra fordult, így folytatja; mert számos nagy úr lett katolikussá s üzte ki az eretnek papokat, helyökbe katolikus papokat vévén; „adeo ut solus Comes Georgius Zerín in locum plusquam viginti haereticorum praedicantium catholicos parochos collocavit.“ Hasonlót tön Erdődy György, Forgács Miklós, sat.

telepíti meg. A még gyermek Zrínyi Miklós óvást teszen gyámja ez eljárása, mint tékozlás ellen¹⁾. Eme rövidke adat eléggé bizonyítja, mind a nevelőnek magán uralkodni nem tudó buzgóságát, mind a növendék korát meghaladó önállóságát. Domitrovics nem gyámnokoskodhatott két-három évnél tovább; mert az 1630-ki országgyűlés alkalmával neve nincs a püspökök sorában, — már ekkor nem élt.

Utána maga Pázmán Péter veszi át a gyámságot. Anyjok, ki Szécsi családbeli volt, élt ugyan, de második házasságban, s úgy látszik, átalán kevés befolyás engedtetett neki az árvák nevelésében, s a Zrínyi birtokokra semmi. Pázmánnak az árvák vagyonára nézve csak egy intézkedése ismeretes. A hirneves bibornok 1632-ben a Zrínyi árvák tengerparti birtokain át tér vissza Rómából, hová II. Ferdinánd küldte volt követül az európai protestantismus elleni intézkedések tárgyában. Buccariban, a Zrínyiek kikötőjében, kiszállván, a bibornok erélyes rendeletet bocsát ki a családi várak minden tisztartójához, hogy ne merjék az urodalmaikban levő papok birtokait lefoglalni a fiatal grófok számára s ne üldözzék és zárják börtönbe őket²⁾.

---

¹⁾ Kerchelich. „De regno Croatiae et Dalm.“ I. k. 425. l.

²⁾ Epistolae P. Pázmán. II. k. 135. l. .... „intelligentes, nonnullos abusos ac defectus in locis maritimis ex parte dominorum comitum Nicolai et Petri Zrínyi circa res ecclesiasticas irrepere; eos hisce litteris nostris non solum jure Tutoris, verum etiam jure Primatiae.... tollendos constituerimus“ stb.

Ehhez csak azt tesszük, hogy az előbbi gyám által a Pálosok részére elfoglalt Szveticze falut Pázmán sem adatta vissza a Zrínyieknek, mert az még 1640-ben is kezökben volt, midőn Zrínyi Péter részébe esvén az osztályban, ama szerzeteseknek ajándékozta ¹⁾. A bibornok-gyám, midőn a család magánérdekei az egyházi közérdekkel összeütköztek, az utóbbinak kedvezett.

Egyébiránt a birtokokat főkép a török ellen kellett védelmezni, s eme tiszttben eljárak a tisztartók s az oly szomszédok, minő Erdődy Zsigmond, az új bán, és a hős Frangepán Farkas, kik nemhogy veszni engednék a magyar birtokokat, hanem magok vesznek be és rontanak le török várakat a határszélen.

Ha Pázmán csak nagy elfoglaltatása és messze lakása miatt sem fordíthatott a Zrínyiek anyagi birtokaira nagy figyelmet, annál inkább szíven viselte az árvák neveltetését. A maga által 1624-ben Nagy-Szombatban állított katholikus iskolába adta őket. Bizonytalan, mikor lépett Zrínyi Miklós emez iskolába, annyi tény, hogy tizenkilencz-husz éves korában, 1635-ben szünik meg növendéke lenni.

Ha Zrínyi Csáktornyan azon kor egyik főügyének, a török elleni honvédelemnek számos jeletével ismerkedett meg, N.-Szombatban épen központjára jutott a nemzet szellemi mozgalmának. — Tudva van, hogy amaz időben a török ellen folyt

---

¹⁾ Kerchelich az i. h.

ugyan az állandó védelmi harc, de nem a török miatti vészkiállítás volt a kor jelszava. A vallásos pártkérdések terére vitte át lelkesedését a nemzet, s minden szenvedély ezen mederbe vette volt magát. A vallásos s vele a politikai szabadság kérdése foglalta el a lelkeket, — s a kor nagy férfait nem a csatatéren, hanem az egyházi szószéken és a diplomácia mezején kell keresnünk.

Minél általánosabb volt Bethlen Gábor első hadjárata idején a protestantizmus diadala Magyarországon, annál meglepőbb ama gyors fordulat, melyben az ország főurai 1620-on innen annyira sietnek áttérni a katolicizmusra. Az ellentett mozgalom lelke Pázmán volt, ki buzgó és ügyes társra talált a nádorban, Eszterházy Miklósbán. Az új mozgalom kiindulási s egyesülési pontja éppen Nagy-Szombat volt. Az országban már alig volt katolikus iskola Pázmán előtt. Annál inkább össze lőn pontosítva minden, hogy amaz hatalmasan fölvirágozzék. Tíz-tizenöt évig, mintha ez iskola volt volna a zászló, mely körül a magyar aristocratiának össze kell seregelnie. — Az esztergami érsek akkori székhelyén az egyházi menetek hazánkban az egykoruak által még nem látott fénynyel és nagyszerűséggel mentek véghez. Az ország főurai és tekintélyei pazar fényű nemzeti ruhában tömegesen vettek részt bennök. Jelen volt számos püspök és egész sereg szerzetes. Nagypénteki menetek alkalmával még más csodálatos látvány sem hiányzott. Ilyenkor Loyola Ignác negyven-ötven tanít-

ványa vonult el hosszú sorban, övig meztelenül, s tulajdon hátát vérig korbácsolva bűnbánata jeléül. Ily nagyszerű és kivált a nép idegzetére nagy hatást tevő látvány, természetesen, a kis Nagy-Szombatba annyi népet vonzott be közel és távol vidékekről, hogy Magyarország fővárosában képzelhette magát az ember. — A vallásos buzgalom nemcsak külsőségekben mutatkozott. A főurak versenyre keltek volt, ki áldozik több pénzt, birtokot iskolára, templomra, s ki mutathatja ki kisebb, de folytonos adományokban őszinte buzgóságát. — Képzelni lehet, hogy épen az ujonnan kitértettek ki leginkább magokért. Zrínyi Miklós, ha addig kevésbé volt volna is vallásához ragaszkodó, itt buzgóvá kellett válnia, annál inkább, mennél több fogékonyságot teszünk fel lelkében oly szép és magasztos dolgok iránt, minő az őszinte vallásosság, önzéstelen áldozatkészség tömeges nyilatkozása. És ő csakugyan őszintén, szívvél és lélekkel vallásos volt egész életében. Már elhagyta volt a nagy-szombati iskolát, midőn egyszer ott újra megfordulván légrádi tiszttartójával, egy naplóíró följegyezi róla, hogy meglátogatta a templomot s mily buzgón imádkozott.

Minél jobban megragadta a Nagy-Szombatban uralkodott szellem, annál könnyebben eshetett volna annak egy túlságába; mert Nagy-Szombatban még csak színe sem volt a vallásos türelemnek.

Dobronoki jezsuita, ki részletes naplót ír a nagyszombati iskoláról, több érdekes adatot jegyez

föl e részben. A protestáns ifjakat fölveszik ugyan; de ha a felsőbb osztályokban sem akarják elhagyni vallásukat, kiűzik az iskolából. A városbeli calvinistáknak maga Pázmán hatalmasul parancsolja építeni kezdett templomuk félben hagyását, s nemcsak a polgárságnak, hanem iskolája ifjúságának is meghagyja, fegyverkezzenek fel azon esetre, ha a calvinisták ellent akarnának állani. Tudjuk végre, hogy a fennirt vallásos buzgólkodás azon időben a protestánsok templomainak elfoglalásában, papjaik elűzésében is nyilatkozott, mind az egyházi, mind a világi főrendek részéről. A protestantismus elleni harc Magyarországon oly nyíltan ki nem mondott II. Lajos ideje óta, s oly nagyban nem folyt még soha addig az ideig. S maga Pázmán volt a leghajthatlanabb. A nagyszombati protestáns templom tárgyában magok szerzetbeli társai akarják csillapítani türelmetlenségét, de hasztalan.

Nevezzük bár reactionnak a Nagy-Szombatban uralkodott szellemet, bizonyos szempontból az hatalmas, s életet terjesztő mozgalom volt. — A Jézus rendje, bár a reformatió ellen küzdött; de annak tulajdon fegyvereivel. E fegyverek főkép: jó iskolák, 's nemzeti nyelv mind irodalomban, mind a szószéken, — s végre, az elnyomás anyagi eszközei mellett, a polemia és vitatás szabadsága, — még a biblia-magyarázás felhasználásával is. Nagy-Szombatban a magyar nyelv és irodalom nyert legtöbbet. Nem volt ugyan specificus magyar az ottani buzgalom; mert a jezsuita atyák németül s más

nem magyar nyelven is tartának szónoklatokat. — Közülök majd mindenik Grácban nyert német nevelést, s a rend magyar tagjai közül némelyik egynek tartja, akár Ausztriában, akár Magyarországon nyer alkalmazást. De Nagy-Szombat még is mindenek felett magyar volt, s a magyar irodalomnak tett szolgálatot. Az ottani iskola igazgatója volt néhány évig Káldy György, a biblia katolikus fordítója. — Egyházi szónoklatában tősgyökeres magyarság, könnyű, világos előadás és erő teszik kora egyik nevezetességévé. Tudományos s irodalmi érdemeit bizonyítja azon kitüntetés is, melyben Bethlen Gábor a protestáns nagy fejedelem is részesítette. De mindenek felett Pázmán Péter volt az, kiben a magyar próza mind szószéken, mind az irodalomban tetőpontját érte. Oly eredeti magyar, oly erőteljes, s művészi próza maig sincs irodalmunkban, mint a Pázmán Péteré, ha művészet alatt nem értjük a latin és görög nyelv utánzását, — melyektől a mi nyelvünk nagyon különbözik; nem azt a mesterséges elforgatást és kényszergetést, mely Kazinczy idejében s azóta annyi kiszenvedésébe került a magyar írónak, — hanem a gondolatok világos, hathatós és plasticai kifejezését, természetes összefűzését, s a magyar nyelv lényegéhez mért numerosus hangzatosságát. — Igaz, hogy az akkori idők íróiban nem találjuk azt a finnyás izlést, udvarias simaságot, melyet ma követelünk az írótól. Se Pázmán, se kortársai nem válogatnak a kifejezésekben, hasonlatokban: az erő és termé-

szetesség oly mértékű nálok, mint a csaknem egykoru Shakespeare-nél a szenvedélyek és indulatok csaknem féktelen nyelve. Ama kor irodalmi s szószéki vitáiban gyakori a személyeskedés s goromba kifejezés; de a jobbaknál mindig kitűnik, hogy a szentnek és igaznak vallott ügy a fődolog. A nyelv erejét és szenvedélyes melegségét nem a személyes gyűlölet, hanem a meggyőződés adja meg, melyet a vita csak nyilatkozatra s élesebb kifejezésre ösztönöz.

Bárminő sajnós lehetett politikai szempontból az a felekezeti- és pártgyűlölet, mely Nagy-Szombatban a protestantismus ellen nyilatkozott, az magyarul történt, a magyar nyelv kifejlését, s a magyar stílus erejét gyarapította. A nyelv és irodalom, hogy fejlődjék, megkívánja a nagy emóciókat, egy-egy lelkesítő koreszmét s bizonyos fokú szenvedélyt. E nélkül vagy lelketlen holt betű, vagy üres mesterkedés az irodalmi foglalkozás. — Kivált a szónoklat és poesis, az irodalmi stílus eme culminációja és hangadója, a csupa reflexiók korában nemcsak nem halad, de hanyatlak.

Ha Zrínyi egyebet nem nyer is a nagyszombati iskolában, mint a magyar nyelv és irodalom iránti érdeklődést, Pázmánnak csak e tekintetben is sokkal tartozik a magyar irodalom. — Nem ismerünk adatot arra nézve, mik voltak itt Zrínyi különös tanulmányai; de alkalmasint megtanult latinul, s tán részt vett azon vallásos tárgyu szin-

művek eljátszásában, melyeket itt az iskola növendékei szoktak volt előadni.

Följogosít minden ismert körülmény arra a hitre, hogy nem volt itt szigorú fenyíték alatt, s lelke nemes hajlamai szerint szabadon fejlődhetett. Ugy látszik, a nagyszombati iskolában azon egyházi rend, melynek elve az engedés volt a csekélységekben, hogy lényegben annál többet nyerjen, kivált a főurak gyermekeit nem fogta nagy szigor alá, s talán nem uralkodott az a puritán szellem, mely a protestánsok iskoláiban meg volt. Zrínyi Miklós kevésbé tartathatott szigorú fenyíték alatt, mint a többi növendék. Még iskolába jár, még csak syntaxista, midőn már Zalamegye főispánja s tizenéves korában az ország egyik zászlósura, kinek aláírása és jelenléte szükséges volt az országgyűlési végzések szentesítésére, s valóban mint főlovászmester írja alá az 1630-ki törvénycikkeket¹⁾.

Habár mindez inkább külső czím, ez a minden érdem nélkül szerzett kitüntetés egy gyermekre oly káros hatásu lehet vala, hogy a szerencsétlenségek közé kellene soroznunk, ha Zrínyi már is nem oly kiváltságos lélek, melyhez külső hiúság s szédelgő elbizakodás nem férhetett. Még hasznára válhatott a magas állás, melyen, ugyszólva gyermekkorában, komoly ügyekbe lőn avatva, s a haza legkitünőbb férfjaival jött tanulságos érintkezésbe. Nem lehetett ugyan kivételes tünemény az, hogy

---

¹⁾ A „Corpus Juris“ 1630-iki czikkeinek végén.

még gyámság alatti emberek jussanak országos méltóságokra, s bajos föltennünk, hogy épen Zrínyi esetére hozták volna nyolcz év mulva azt a törvényt, melyben kéri a királyt, ne nevezzen ki főispányokul kiskoru gyermekeket; de bizonyítja Pázmán Péter és általa Ferdinánd kényeztető gondoskodását az árváról.

De nem kellett Zrinyinek a pozsonyi országgyűlésekre átrándulnia, hogy az országos ügyek sodrában s Pázmán kitüntetésének tárgya legyen. Nagy-Szombat állandóbb központja volt a politikai és vallásos mozgalomnak, mint Pozsony. Pázmán Péter nagyszombati házánál magán körben mindig oly politikai tanácskozások folytak, mint valamely udvar miniszteriuma körül. Az országos főurak közül számosan és gyakran látogatták. Pázmánnál meghittebb tanácsnoka nem volt II. Ferdinándnak, s nemcsak Magyarországra nézve nem határozta magát tán semmire az ő megkérdezése nélkül, hanem gyakran kért s fogadott el tőle tanácsot a külügyekben is, — úgy, hogy Pázmán a külső politikai viszonyokba is legmélyebben be lehetett avatva.

Mindezen házi tanácskozásokban sok csábító és vonzó volt. A nagypénteki ascetikus jelenetek után nála a husvét gazdag, derült lakomái következtek. Gyakran volt lakában népes társaság, mely jó étket, jó borokat talált, s néha mind ebédnél, mind vacsoránál szólott a zene is. De legderítőbb volt maga a házi gazda kedélye, ki igen derült és szeretetre méltó tudott lenni. A már éltes főpap

feltünő meglegéddel költötte el az iskola gazdájától ajándékba küldött bárány czombját, — s az őzet, melyet a főurak gyakran vittek konyhájára. Ezek az ebédek nagy befolyásuk voltak hazánk történetében. — Valószínű, hogy Pázmán asztalfeletti társalgásával térített ki legtöbb főurat. Fesztelen, barátságos, de komoly tárgyak feletti társalgás közben néha öt-hat óráig eltartott az ebéd, miután az asztalt elszedték. A fiatal Zrínyi Miklós, mint gyámfiu, mindennapos lehetett az érseknél s ott sok nevezetes férfiuval, sok fontos ügygyel ismerkedhetett meg. Ott láthatta többek közt igen gyakran a nádort Eszterházy Miklóst is. Ott ismerhette ki közelebbről mind őt, mind Pázmánt. A két férfiú egy párton volt; de nem mindig egyetértésben. Igen szenvedélyes s hajthatlan ember volt mind a két öreg ur. Pázmán, a nádor jelen nem létében gyakran kifakadt ellene, hogy a papságot nem tartja illő tiszteletben; holott Eszterházy töméredekét áldozott csak a nagyszombati templom építésére is. — Eszterházy sem tűrhette Pázmánban, hogy mindent a papság érdekeinek akar föláldozni, s kész a török dúlásait elnézni hazánkban, csak-hogy Németországon II. Ferdinánd serege legyőzze a protestánsok hadait ¹⁾.

Pázmán valóban a szélső conservatív párthoz

---

¹⁾ Kis-Mártoni Regesták Horváth M.-tól. A „Történelmi tár X-ik kötetében. E viszonyon kívül a nagyszombati életre vonatkozó többi adatot Dobronokinak a magyar egyetem könyvtárában kéziratban meglevő naplójából vettem.

tartozott, s tán első e nemben Magyarországon; míg Eszterházy mintegy a közép nemzeti pártot képviselte. Zrínyi a nádornak adhatott igazat; bár későbbi időben politikai gondolkodása Eszterházyénál szabadelműebb s vérmérsékletére és nézeteire nézve mindkét fennebbinél jobban megközelíté egy bölcs államférfiu eszményét.

Átalán véve minden, a mit Zrínyi gyermekkorában látott, azon kor legfontosabb és legjellemzőbb oldala volt, s mindaz nagy hatással lehetett rá. De csodálatos önállóságot és megválogató tehetséget tapasztalunk e lélekben. — Apja személyes vitézsége megragadja képzeletét s maga is merész harczős és vadász; de eposzában és elmélkedéseiben mindig azt vitatja, hogy a személyes bátorság nem elég a hadi képzettségre, — s legkevésbbé szereti a kihívó kérkedéseket. Nagy-Szombathból a vallásosság megmarad lelkében; de későbbi életében a legtürelmesebbek közé tartozik hite sorsosai közt, sőt nem örömet látja a papi rendnek az ország politikai ügyeibe való avatkozását. A nagyszombati irodalmi mozgalom is nem teszi őt oly theologiai fejtegetések írójává, minő Eszterházy volt. A lelket és az erőt megtartván a nagyszombati szónokok stíljából, később ama hatalmas nyelven és stílusban harczra szólítja a nemzetet a török ellen. — Ha az, a mit a gyermek látott, befolyt a férfi tetteire, már a gyermeknél mutatkozott a férfi lelkének önállósága.

A Nagy-Szombatban töltött évek alatt nem-

csak Pozsonyban, hanem Bécsben is gyakrabban megfordulhattak a Zrínyi árvák s látták az udvart, s láttak egy, a magyar élettől különböző fővárosi életet, mely habár csak a következő században fejlődött nagyobbszerűvé és fényesebbé, már is érdeklő s tanulságos lehetett. De sokkal fontosabb volt egy következő esemény.

Zrínyi neveltetését egy olaszországi utazás fejezi be, mint ama kor legtöbb katolikus és iskolákat végzett főrangú ifjuét. Mintegy husz éves korában, 1636-ban hagyja oda a nagyszombati iskolát s 1637-ben februárban érkezik vissza utazásából. Egyebet alig tudunk emez utjáról, minthogy Ferdinánd és Pázmán akaratjából történt, hogy ez utra Szemkvicez Mátyás prépost adatott mentorul, a növendék rangjához illő kísérettel. A fényes és műkincsekken gazdag, még folyvást hatalmas Velen-czén kívül, meglátogathatta Rómát, az ott nagy kegyben állott Pázmán ajánló levelével, hol épen akkor fogatta volt el a pápa Galileit, mivel a föld forgását merte hirdetni. — Ez időtájban, de egy évvel később, utazott a nagy angol költő, a protestans Milton is Olaszországban, s ott kapott kedvet az idyllek írásához. A mi a hős Zrínyinek Csáktornya, a mi az államférfiu, vallásos ember és magyar prózairó Zrínyinek Nagy-Szombat, az lehetett a költő Zrínyinek Olaszország. Ki tudja, megírta volna-e idylljeit és hős-költeményét Tasso hazájának e meglátogatása nélkül?

De valamint a Csáktornyán látottak és a

nagyszombati élmények nem teremték egészen a magok képére hősünket, hanem sok tekintetben, s épen a szellemiekben, ellenkezővé, — úgy Olaszországban is legtöbbször oly látmányok tanuja volt, melyek politikai tekintetben csak ijesztő például szolgálhattak neki. Velence és Genua, nem különben az előbbi század alatt a Mediciek alatt fölvirágozott Toscana hanyatlásban, a pápai állam szorult viszonyok közt, déli Olaszország a spanyolok jármában : csak északi Olaszországban mutatkozott épen akkor új élet, a savoyai ház ekkor alapította meg uralmát. — De ez csak egy zúgban elrejtett, s csak későbbi korban feltűnhetett embryo volt. — Zrínyi Miklós, ha már ekkor ismerte Machiavelli iratait (később minden esetre ismeré), annál világosabb lehetett előtte, mily messze áll Olaszország az egyesülés azon eszményétől, melyről egy jóval előbbi korban a florenczi nagy államférfiu ábrándozott.

Zrínyi már korán a rend a szervezés embere volt. Mihelyt Olaszországból visszatér s átveszi a családi urodalmakat, tulajdon birtokán kezdi meg a rendezés művét. Csáktornyát egészen újra építi, ágyukkal, védművekkel látja el, pompás kertet ültet melléje; az atyja és nagybátyja által kiskorúságában elzálogosított ősi birtokrészeket visszaszerzi, s maga földjén, mely egész kis fejedelemség, kezdi azt a reformot, melyet később az egész országra szeretne kiterjesztve látni.

Nincs rá adatunk, minő csatornákon jutott

lelkéhez az akkori európai közszellem, még fiatal korában. De hogy ez ép oly hatással volt rá, mint a csáktornyai és nagyszombati szemléletek, s Olaszország művészete és irodalma, bizonyos abból, hogy egészen az akkori kor szellemi képére van teremtvé.

Ama kor, a XVII-ik évszáz, sajátsága, hogy ép annyira hajlandó a régi formák szétbontására, mint a mily ügyes, hatalmas és erőteljes új intézmények teremtésére. A vizsgálódók, egy-egy Descartes, Keppler és Galilei mellett elsőrendű költők ragyognak: e kor Franciaországban Molière, Corneille és Racine, Angliában Milton kora, kit verulami Baco s Shakespeare különböző téren megelőztek. Franciaországban Richelieu, Mazarin és Colbert az állam-szervezetben újat teremtenek, s előkészítik XIV. Lajos uralkodását; újat teremt a harczytéren a svéd Gusztáv Adolf és a francia Turenne és Condé; Angliában egy rettentő forradalom áll be nemsokára; a királyi dynastiát leteszik, a királyt halálra ítélik — s a látszó bomlás és anarchia után nyomban a legmerevebb s tulságosabb szervezet következik: Cromwell katonai dictátorságot épít a forradalom fölforgató elemeiből. — Zrínyi körülbelül egy korban született azokkal, kik nemsokára, még Zrínyi értére, az állam szervezésében XIV-ik Lajosnak, a szigorú rendezésben és tulságos erő összpontosításban Cromwellnek szellemi rokonai vagy utánzóí voltak.

Zrínyi Miklós kevésbbé volt szülőjének, ősei-nek és nevelőinek, mint eme kortársainak szellemi

rokona. Egyesülve látszik lelkében a mély belátás, gondolkodó ész a teremtető képzelettel, az államférfiúi bölcsesség a költői erővel; s a mérsékletet adó reflexió a mély meggyőződést csaknem azon nyugodt fennségében mutatja nála, mint a költészetben jóval magasabbra emelkedett kortársában, Miltonban.

Mint maga költőnk írja, első buzdítást a magyar történetek olvasásából meritett. A mult dicsősége az első ösztön arra, hogy ujat akarjon teremteni a magyar hadi szervezetben, s bármily fogékony az akkor uralkodott európai közszellem iránt, minden tettének központját a hazafiság képezte, mely, úgy látszik, már fiatal korában irányt adott életének. Habár birtokai helyzeténél s állásánál fogva ki volt jelölve életpályája, a korán eszmélt ifju, talán még Nagy-Szombatban, komoly kérdéssé teszi magában, minő pálya lehet az, melyen legtöbbet használhat hazájának. — Reflexió útján jutott azon meggyőződésre, hogy az a hadi pálya. Komolyan s önállóan fogott hát az egykoru és régi hadtani és történetirók tanulásához. Ezt a leghitelesebb forrásból tudjuk: maga Zrínyi Miklós írja ¹⁾. Lelke függetlenségében, valamint másnemű író lett, mint a nagyszombatiak vagy az olaszok, úgy egészen másnemű hős, mint az elődök és egykoruak.

Bármi nagy befolyással voltak hát Zrínyire közvetlen környezete s az ifju korában látott és tapasztalt emberek és viszonyok, mindez csak némely

---

¹⁾ Prózai munkái a Nemzeti Könyvtárban, 198. 1.

fővonásokat adott meg, némi külsőségeket ragasztott hozzá, s nem ment túl azon, mit az első elemi oktatásnak nevezhetnénk. A leglényegesebb befolyások gyakran a legbővebb életrajzi adatok mellett sem kutathatók föl, s annál kevésbbé Zrínyi életrajzában, melyre oly kevés az adat. De az adatok e kevés volta mellett is kiderül egy-két nevezetes vonás, s egy oly igazság, mint a legrészletesebb naplókából: hogy a szerencse kedvezésén, a lelki képességén kívül, az akarat az, mely mássá alakítja az embert, mint környezetének szolgai utánzó-jává, s az egész életen át tartó nevelkedésben környezetétől sok részben függetlenné bírja tenni.

Tököly naplója*).

(Budap. Közl. 1867 : 124. és 125. szám.)

„Tököly napló“-ja érdekes adatokat szolgáltat nemcsak kora szelleméről, s a fölkelés mikénti kicsirázásáról, hanem a szereplő egyéniségről is — ezek teszik azt érdekes és tanulságos olvasmányává.

Tököly Imre 1676-ban, midőn naplóját kezdi, 19 éves ifjú. Nem is látszik sejteni későbbi vezéri szerepét. Az a buzgó vallásos érzelem, mely teljes őszinteséggel, s minden fitogtatás nélkül nyilatkozik eme csupán maga személyes használatára irt naplóban, elég biztos jele az ő szerénységének.

Tököly ugyan már 1676-ban mint egyik magyarországi és erdélyi főbirtokos és mágnás, s talán még inkább mint kitünő lelki tulajdonokkal felruházott egyén, fiatal kora mellett is részt vesz minden országos ügyben, s nélküle valami fontos ügy nem

---

*) „Késmárki Tököly Imre naplója az 1676—1678-iki évekről.“ Közli Torma Károly m. akadémiai levelező tag. Pest, 1866. Eggenberger Ferdinánd m. akad. könyvtárosnál. (A magyar történelmi emlékekben az „Írók“ osztályában a 18-ik kötet).

intéztetik el; de valamint az, hogy Apaffy fejedelmi udvaránál az ő részvétele nélkül alig történik tanácskozás a magyarországi ügyekben, korántsem teszi őt dicsekedővé vagy hiuvá, úgy fontos küldetéseiben is oly egyszerű igénytelenséggel jár el, minőnél nagyobbbat képzelni sem lehet. Az ifjú Tököly azon legjobbféle hazafiak közé látszik tartozni, kik az általuk nagynak és szépnek tartott közügyért mindent tesznek, túrnak és áldoznak, a nélkül, hogy fölpanaszolnák s személyes jutalmat vagy kitüntetést várnának érte.

Naplójában nem mutatkozik ő annak, a minőnek talán a mai olvasó hinne egy-egy forradalmi embert. Semmi dagály, semmi frázis, sehol nagy szavak. Általában régi irodalmunkban nem találjuk sehol azt az ugynevezett magyar büszkeséget, melyet újabb időben sokszor üres hetvenkedésben, elbizakodásban láttunk nyilatkozni az irodalomban és a tettek embereinél. Egy Tököly Imre, kit későbbi időben oly vérmes reményűnek és a való viszonyain túl képzelődőnek is ismerünk, egyáltalában idegennek látszik minden szinradiasságtól akár szavaiban, akár tetteiben. Sehol sem fordul elő naplójában a kérkedés sem, hogy ő a haza ügyében mennyit tesz és mennyit szenved. A haza neve csak imádságaiban fordul elő. Tudniillik minden nevezetes évfordulónál, minden nagy ünnep alkalmával isten áldását kéri a hazára is.

Hiányzik eme naplóból egyéb is, a mit egy ujkori olvasó több joggal kereshetne benne. Írója

be van avatva a legfontosabb ügyekbe, a cselekvő személyek egyik legfáradhatlanabbika, — s mégis nagyon ritkán érinti épen a nagy elhatározások indokait. Megírja hiven, honnan hová utazott minden napról; gyakran, hogy hol ebédelt, hol hált meg; soha sem feleli följegyezni az időjárást s többnyire egészségi állapotát sem. De többnyire hallgat utazása céljáról, s a közte, meg a fejedelem vagy a francia követ vagy más nevezetes személy közt folyt beszélgetés tárgyáról. Csak azt írja meg, hogy ezzel s ezzel beszélgetése lön. Egész napokat tölt olykor levélírással fontos politikai, vagy hadviteli ügyben; de hallgat mind a hozzá érkezett, mind az általa irt levelek tartalmáról.

S mindemellett is ez a magyarul írott napló nem száraz olvasmány. Csak egy kis történelmi tájékozás kell hozzá az 1670—1678-diki évek eseményeiről, s a naplóban előforduló emberek kilétéről, hogy azt érdekesnek találjuk. Sőt nem véve is a politikát — miről a napló egy része nem is szól — sokat találunk benne, a mi őseink társadalmi szokásainak, erkölcsének s az akkori belső viszonyok szempontjából tanulságos.

Az 1678. és 1679. közti télen és a tavaszon a naplóírónak sok ideje marad magán-ügyeivel foglalkozni. Miben állott pedig egy főúr mindennapi dolga? Télen-nyáron örökös utazásban volt. A szomszédmegyében vagy messzebb meghalt főurnak — ha nem volt is rokon — temetéséről vagy lakodalmáról el nem maradhatott. Ispánjainak s más

alárendeltjének szintén maga tartá föl lakodalmát.

Tököly utban van örökösen, télen szánon, nyáron kocsin vagy ritkán lóháton. Követik őt szolgálai s egy külön „konyhakocsi“, melynek oly falukon veszi hasznát, hol, megszállván, nem talál földesurat, kihez vendégül beszálljon. — Néha nyári időben a mezőn száll meg, a mi annak, ki élete egy nevezetes részét a táborban, sátor alatt volt kénytelen tölteni, korántsem lehetett alkalmatlanság. — Mintha abban az időben az utak nem is vezettek volna a nagyobb városok felé. Tököly a szüntelen utazásban legtöbbszörre falukon utazik át, — Szebenbe, Kolozsvárra sat., ha utjában esett, sem tért be. Alvincz meglehetősen mezőváros, s Fejérvár épen nagy város volt, — s mégis arra utazván, a „vinczi réteken“ hál meg, igaz, nyárban. A városokban vendéglő aligha volt, a földesurak falun laktak, s a polgárházak már abban az időben sem lehettek oly vendégszeretők, mint a vendéglátásra különben is jobban ellátott falusiak.

Nagyon érdekes az a puritani vallásosság, mely Tökölyt jellemzi. A hol csak üres ideje s alkalma van, prédikációt hallgat, s nagyobb utjaiban prédikátort is viszen kíséretében. Ez alkalmassint nem csak őt jellemzi, hanem az akkori főurakat általában. És kinél volt indokoltabb a vallási buzgalom, mint épen a tulajdonképi hazájokból az akkori Erdélybe menekült bujdosók-nál, kik egy részben vallásuk miatt üldöztettek, s kik saját hitök

fenntartásában látták a lelkiismeretbeli s ezzel összekapcsolt társadalmi szabadságot is?

A naplóban nagyon keveset találunk az akkori magyarországi eseményekről. Többsnyire azt írja meg Tököly, a mi saját személyét illeti. Innen van, hogy az akkori politikai és harczy kegyetlenségek, melyek ama kort kiválóan és szomoruan jellemzik, egy kivétellel érintve sincsenek, valamint a német katonaság és kormányzat elleni gyűlölködés sincs. Csak egy helyet találtunk, hol az ilyes'egyszerűen fölemlítettik. De ott aztán minél szárazabban van elmondva, annál jellemzőbb. 1677. nov. 19-én azt a hirt, hogy a magyar várkatonák (végbeliek) a Tisza mellett Lucznál egy német hadosztályt megsemmisítettek, így írja meg :

„Az németekben négyszázon feljül jóval vesztetek el. . . sok veszett a vízben is elannyira, hogy csak egy is közülök el nem szaladhatott, csak nagyságos urat is 17-et és 3 grófot vesztvén el. — Elevenen harminczkét németet karóztattak fel végbeli uraim. Mindezekért áldassék istennek az ő szent neve, ki az erőtlének által is véghez viszi a maga dicsőségét.“

A foglyok felkaróztatása — fájdalom! — szokás volt mindkét részen. Azon akkori vakbuzgó tábornokok hozták be, kik a „protestáns“ és „lázadó“ név közt nem tudtak különbséget tenni, s kik az ilyesekre minden kinzást csekély büntetésnek találtak. A kurucok pedig — így nevezték pedig már akkor a fölkelőket — megtor-

lásul ugyanazon kegyetlenségeket követték el az ellenfél foglyain.

Ezen helyen kívül Tököly nem említi föl az akkori háboru-folytatás ezen sötét vonását, mely a győzelem fényét elhomályosítja mindkét részről.

De más tekintetben a napló rendkívül érdekes adatokat foglal magában a hadfolytatás akkori módjára nézve.

Tököly Imre az 1676-diki őszön a Szilágyságban és Matmarosmegyében nem annyira tartózkodott, mint járt és kelt folytonosan. Mindkét vidéken voltak saját birtokai is. A következő telet és tavaszt a tulajdonképi Erdélyben töltötte, s utazásainak végpontjai az egykor Bethlen Gábor magánbirtokában volt Illye, (a Marosnak Erdélyből való kifolyásától nem messze), s a Fejérvár közelében eső Krakkó, (melyet Karkónak irtak). Ezek most Tököly birtokai voltak. De politikai utazásainak két végpontja Fogaras volt, a fejedelmi udvar akkori székhelye és a Szilágyság, hol a magyarországi bujdosók hadainak kiindulási pontja volt, s Udvarhely nevü falu szintén Tököly birtoka.

A fejedelmi udvar habozásai elég világosan kitűnnek Tököly naplójából. Okozta pedig ezeket az, hogy Apaffy és tanácsosai nem mertek nyílt hadjáratot kezdeni a porta felhatalmazása nélkül — hihetőleg szemök előtt tartották II. Rákóczy György példáját, ki a porta engedelme nélkül indulván külső hadjáratra, nemcsak fejedelemségét és életét veszté, hanem az országot a legnagyobb és

kegyetlenebb pusztításnak tette volt ki. Hogy a porta engedni fog, még 1676. végén teljes remény volt rá; mert novemberben hallják meg a hirt, hogy Ahmed Köprüli nagyvezér meghalt.

Nagy hábozást okozott némely magyarnál az is, elfogadják-e a segélypénzt egy idegen hatalomtól, a francziától. — De minden hábozás legyőzetvén, — miben, úgy látszik, Tökölynek is része volt, — végre az 1677-ik év nyarán minden készen állott egy új hadjáratra. A Lengyelországban volt francia követtől, Bethime-től a fejedelmi udvarhoz megérkezett a hadak tartására ígért segélypénz. Ugyancsak Lengyelországban a francia követ jókora hadosztályt toborzott össze; mert habár a lengyel király, mint a törökkel háboruba keveredett fél, nem pártolhatta nyíltan a töröktől félfüggésben állott erdélyi kormányt, szabadságot adott rá, hogy a fölkelés részére országában toborzásokat rendezzenek. Wesselényi Pál, a fölkelés addigi vezére, még mindig tetemes hadakról rendelkezett s ő a lengyel határ felé közelítő mozdulatot tett, hogy a Sztrinélt az országba jövő lengyel hadal egyesüljön, melyben voltak francia tisztek s tábornok is. — Rendeletek s intések mentek továbbá az alföldi kóbor csapatokhoz is, hogy álljanak készen az egyesülésre. Végre Erdélyből is contingens gyülekezett a Szilágyság felé.

Ennyiben előre levén készítve minden, s Teleki Mihály főparancsnokul lévén kijelölve a feje-

delem és a bujdosók részéről, Tököly Imre 1677-ben július 19-én hétfőn indul ki Illyéről, hogy a Szilágyságba, a táborba menjen.

A megindított ügy sok fennakadással és habozással folyt, s ahhoz képest Tököly utja is a kitérések és késedelmek miatt lassu volt.

Főoka ezeknek, hogy Konstantinápolyból határozott válasz nem érkezett s ez elzsibbasztá Teleki Mihály tevékenységét, ki a vezetést kezébe vette.

Végre augusztus 6-án Tököly Kővárba érkezett, hol több ideig tartózkodott.

Azon hó 10-én írja: „Ugy látom szaporodnak az hadak, — csak volna valami!“ Ez jellemzi mind a készülétek előhaladott voltát, mind a helyzet bizonytalanságát, mind végre az ifjui türelmetlenséget.

Wesselényi Pál hadosztálya ekkor Tasnádnál volt, s jelenté, hogy be akar jönni a Szilágyságba. Megérkeztek a lengyelországi francia követségtől azon biztosak is Kővárba, kik a hadvitel módjára nézve voltak tanácskozendók.

Nagyon különös egy látvány a hadvezetés azon módja, melylyel a Szilágyságból Magyarország fölszabadítását akarák megkísérteni.

Nem hadvezérlet volt a Teleki kezében, hanem csak elnökség egy katonai és diplomatai congressusban. Meg kellett kérdezni a francia biztosokat, kik pénzzel és zsoldosokkal járultak a vállalathoz; meg Wesselényit; ki kellett hallgatni a bujdosóknak nemcsak főbjeit, hanem a köztük való

nemességnek szavazatát; — végre lényeges volt, hogy az alföldön kóborlott szabad-csapatok nevében ezek valamelyik tisztje szintén szavazatot adjon.

Igy augustus első felében, midőn már jóformán minden együtt lehetett volna, nehezen kiegészíthető differentiák állottak elő. A francia biztosok azt követelték, hogy a segélypénz kiosztása csak akkor történjék, ha valamennyi had egy táborban egyesül. Ekkor is az ő jelenlétökben történjék a zsold kiosztása. A magyar nemesek pedig azt határozták, hogy ők a francziától közvetlenül s az ő nevében osztott pénzt el nem fogadnak.

A francia segélypénzt osszszák ki az erdélyi fejedelem nevében. Ezen izenettel nem is Telekihez, kit forma szerint még el nem ismertek — hanem egyenesen Apaffyhoz küldöttek követeket a nemes urak.

Egyezkedni kellett külön a Wesselényi Pál alatti haddal is. Volt erre elég idő; mert a vesztelés meglelt volna különben is, miután a Portáról még mindig nem érkezett világos fölhatalmazás a hadjáratra. Ez okozta aztán Apaffy fejedelem azon késleltető parancsát is, hogy a magyar hadak ne egyesüljenek még a Lengyelországból bejött csapatokkal, míg ama fölhatalmazás meg nem lesz. Pedig már Tökölyék és Wesselényiek kirendeltek volt egy erős lovas osztályt s közte Abaujmegye fölkelte nemességét is ezen egyesülés eszközlésére.

A fejedelem ezen rendeletét Tököly vitte meg,

kit a fejedelem september derekán gyorsan magához rendelt volt Radnótra a táborból. Azonban a fejedelem rendelete megkésett. A magyar lovasság september 24-dike körül egyesült a lengyelekkel.

September 26-dika volt, midőn Hadadon, Wesselényi lakhelyén s főhadiszállásán elhatározottatott a hadjárat megkezdése. De miután már hetek s holnapok teltek volt el a habozásban, a rendetlen csapatok és nemesség egyrésze lassankint eloszlott, sőt a rendes katonaság (mezei had) egy része is, úgy hogy a fölkelőknek Hadad vidékén alig volt rendelkezésükre több 400 lovasuknál és 800 gyalogjuknál. Wesselényi Pál kirendeltetett az Érmellekre, hogy ott gyűjtse össze elszéledt katonáit.

Tököly ismét Apaffy udvarába volt utazandó, fejedelmi fölhatalmazást eszközölni ki az ugynevezett végbeliek (a kóbor csapatok) összegyűjtésére. Ez megtörténvén, Tökölynek egyesülnie kell majd Wesselényivel.

A készületek alatt Teleki — a fővezér — mintha már is féltékenynyé lett volna a rendkívül tevékeny Tökölyre. Utóbbi, — valamint, úgy látszik, mindenki — sokat tett a maga fejétől, s gyakran értekezett a francia biztosokkal is, mit Teleki gyanus szemmel nézvén, feszült viszony kezdett beállani.

October első napjaiban ezen viszony még keserűbbé lett. Teleki azt sem akarta, úgy látszik, hogy Tököly vegye át a végbeliek vezérletét. Azt írta a fejedelemnek : füle hallatára mondták a vég-

beliek, hogy Tökölyt vallása miatt (lutheranus volt) a végbeliek el nem fogadják, s ha közéjük megy, meglövdözik.

Telekinek ezen tudósítását Tököly, az udvarnál lévén, meghallotta s nagyon panaszos levelet irt ezért Telekinek.

Tököly nem beszélhetett a fejedelemmel az udvari gyász miatt, minthogy épen akkor halt meg kis leánya. De a tanácsbeli uraknak jelenté, hogy alaptalan, mintha a végbelieknek kifogása volna az ő személye ellen; azonban ő nem kíván vezérletet: kész mint magán-ember tovább is szolgálni az ügynek s mint egyszerű nemes fog a táborba menni. Azonban Tököly részére a fejedelem külön patensben biztosítá a végbeliek vezérletét.

October 14-én indult vissza Radnótról Tököly a táborba, s már 16-án a Szilágyságban volt. Oda járta alatt Wesselényi nemcsak hogy összeszedte katonáit, hanem már mind ő, mind a bejött lengyelek győzelmesen is megvívta volt a németek egy-egy osztályával (kik közt azonban magyarok és horvátok is voltak), sőt már Wesselényi egyesült is a lengyel haddal. De Tököly megérkeztekor nem lehetett megtudni az egyesült hadsereg hollétét.

Tököly rögtön indulni akart Diószeg felé, hol a végbeliek egy része, hír szerint, állott. Addig is ezek biztatására s a többiek összegyűjtésére a végbeliek egyik tisztjét, Szuhait küldé ki. De midőn a végbeliek harmadnapra biztosan várták vezéröket, érkezett a fejedelem parancsa, hogy Tököly siessen

Szamos-Ujvárra, hol maga is lesz, a hová a portától a követek harmad-napra váratnak.

A portától jó válasz érkezett. Következő tavaszra a nagyvezér segítséget ígért s addig is meghagyta az illető magyarországi pasáknak, hogy a fölkelők átvonulását s elszállásolását megengedjék. Végül a porta helybenhagyta, hogy az erdélyi fejedelem szövetséget köthessen a francia királlyal.

A szamos-ujvári mulatásban tölté el Tököly october második felét. Az alatt a végbeliek készségéről és gyülekezéséről Szuhai jó tudósításokat hozott; de azok valóban mind jobban széledeztek, ráunván a várakozásra.

November 4-én Tököly visszaküldé Szuhait a végbeliekhez: jőjjenek elébe Kémérhez s a végbeliek egy-két képviselőjét magánál tartá, hogy ne tegyen semmit beleegyezésök nélkül. Maga pedig saját birtokán, Szilágy-Csehben a végbeliek táborába való készületekkel tölte két napot.

November 6-án, a legrosszabb utban volt elindulandó Tököly podgyász-szekereivel együtt a táborba; de kiküldött követei félreértésből meggátoltatván utjukban, visszajöttek, jelentvén, hogy nem teljesíthették a parancsolatot, mely szerint a végbeliek Kémérnél várják őt. Így Tököly bizonytalanul indult utnak, s podgyász-szekereit hátrahagyva, csak saját s konyhakocsijával indult a végbeliek fölkeresésére a nevezett nap.

Tököly 8-án érkezett Margitára. Ott talált Szuhaival együtt három végbelit. De ezek azt mon-

dák, rajtok kívül az egész vidéken nincs egy végbeli is — s hollétüket nem tudni. Másnap, 9-én az említett tisztekkel Tököly abban egyezett meg, hogy maga, biztosság okáért, a Berettyón innen fog tartózkodni, ők pedig menjenek el hírt hozni a végbeliek hollétéről.

Egy csatából, melyet némely végbeliek állottak, tudta meg Tököly, hogy azok egyrésze átköltözött Csegénél a Tiszán. Ezuttal két hét alatt sikerült 800 végbelit összegyűjteni.

A végbeliek összeszerzésének a következő január elején való módja bizonyítja, mily bajos volt ez.

Miután a rendesebb hadak mind együtt voltak s a török területen, Bihar megyében teleltek, a végbeliek összegyűjtésére Tököly január 11-diken (1678) kiindul Nagyvárad közeléből s Füzes-Gyarmaton, Ványán, Kevin át 16-dikára Fegyvernekre érkezik, 3—4 száz dragonyos kíséretében. Itt azt hallja, a végbeliek Gyöngyös táján lehetnek, — de bizonyost senki sem tudott.

17-kén Heves-Iványba ér a befagyott Tiszán át. 18-án egész nap utazva Gyöngyösre ér. A végbelieknek itt egyáltalában semmi hírok. Azt mondták, talán Árok-szálláson lehet vagy másfél száz hajdu.

19-dikén tehát ide ment Tököly; de ott sem találván senkit, 20-dikán Jász-Berénybe ment. Ott kap levelet Czeglédről egy végbeli hadnagytól, hogy a végbeliek N.-Kőrös táján vannak. Tököly vála-

szolt, hogy azok tisztjei 23-dikára gyűljenek mind Czeglédre. Azonban megtudván a végbeliek Tököly utját, vagy 200 már Berényben csatlakozott hozzá, hol 21-dikét tölté. Ekkor Tököly azt rendeli, hogy könnyebbség okáért maga megy Kecskemétig, s ott várják be a végbeliek. De midőn 23-án oda indulna, kap levelet a végbeliektől, hogy ők már Abony felé mentek. Így 23-án Abonymnál egyesült Tököly velük, hol a „háza szabadításában“ készek, és bármiben előállani, a miben kívántatik.

Február 3-án érkezett hadával Tököly Püsköbe, melynek táján a franczia és többi hadak tanyáztak.

Hogy nemcsak a vezérletben, hanem a sereg alkatrészeiben is mily kevés volt az egység s a hadifegyelem, a fentebbi elég világosan bizonyítja. De bizonyítja azt is, hogy a török terület nélkül, mely ha egyéb nem, biztos menedék és szállásolási hely volt, milyen bajosan halad vala a fölkelés. — És épen ebben áll a főkülönbség hadi tekintetben a Tököly- és későbbi Rákóczy-féle fölkelés közt.

Tököly ezen előttem fekvő naplója nemcsak mint korrajz érdekes, hanem az adatok, s különösen a történelemben oly fontos időszak meghatározására is sok érdekest foglal magában. És az a különös, hogy a mint a politikai actio valóban megindul, mind érdekesebb és részletesebb is. Így a Telekivel való kibékülés s ennek főhadvezérré lett formaszerinti kinevezése s elismertetése (mert

ez is szükséges volt) nagy érdekű s aligha nem merőben új adat történelmünkben.

Azonban mi a könyvnek csak korrajzi részéből akartunk néhány vonást ismertetni. Épen ez az, a mi a szélesebb körű olvasó közönség előtt is ezt a naplót érdekessé teszi.

Néhány évvel ezelőtt Tököly későbbi éveiből sokkal terjedelmesebb napló tétetett közzé, melyet Nagy-Iván adott sajtó alá, s az Akadémia vállalatában — a Monumentákban — jelent meg. A közönség az ily kiadványokban, ha talán nem azt találja is, a mit képzelt, mindenesetre valót talál, az akkori kor szellemének eleven benyomását és sok érdekest, mit egy-egy feldolgozott történelemben nem igen talál meg.

Rendi országgyűléseink jellemzéséhez*).

Szerző „Rendi országgyűléseink jellemzésé”-hez irt értekezésében nem csak az 1638-ki tényleges állapotot ismerteti, hanem Eszterházy Miklós nádor reform-javaslatait is tüzetesen sorolja elő, melyek sok keserű és szomorú igazságot mondanak el, s mintegy utat akarnak törni a törvényhozás későbbi századokban bekövetkező ujja-alkotására. Nagyon érdekes Eszterházy Miklós nádor 1637-iki emlékirata, melyet szerzőnk egész terjedelmében közöl.

III-dik Ferdinándot még apja életében megkoronázták volt Sopronban. Trónralépte évében országgyűlést hívott egybe a törvényszabta harmadik évre az 1634—35-iki soproni diaeta után.

A nádor Eszterházy Miklós 1637-ben július 13-dikán vette a királynak Prágában, jun. 23-án irt levelét az országgyűlés tárgyában. Mindjárt másnap, július 14-dikén válaszol lakompaki kastélyából. A rendeknek adott ígéret szerint, ugymond,

---

*) Olvastatott a Magyar Tud. Akadémia 1869. jul. 19-ikén tartott ülésében.

az országgyűlés összehívásának határideje azon évi augusztus 15-dike. Úgy véli a nádor, hogy már ezen nap előtt ki kellene hirdetni az országgyűlést, hogy Szent Máté apostol, vagy Mihály arkangyal napjára gyűlhessenek össze a rendek. Ha továbbra halasztatnék az összehívás, a rendek késlekedni fognak s más akadályok gátolandják mind ő felségét, mind a rendeket, a szüret és a beállandó hideg miatt. Az országgyűlés helyéül a nádor nem Sopront, hanem Pozsonyt kéri kitűzetni, mint a melyet a rendek is óhajtanak, s mely a Dunáért és más kényelmekért mind ő felségére, mind a rendekre nézve legalkalmasabb.*)

A király csakugyan Szent Máté napjára, szeptember 21-dikére hívta össze a rendeket, még pedig Pozsonyba.

De a határnap nem tartatott meg, mivel a király, ki személyesen volt megnyitandó a diaetát, novemberig a német birodalmi ügyekkel volt elfoglalva.

Csak november 20-dika táján kezdtek a megyei követek s más hivatalosak Pozsonyba annyian összegyűlni, hogy legalább magán értekezleteket tarthattak. A követek hangosan panaszkodtak a nádornak mindjárt elejénte ő felsége meg nem érkezése, a mágnások igen nagy részének késedelme s az élelmi szerek drágasága miatt.

---

*) Eredeti fogalmazat hg. Eszterházy-féle levéltárban. Diversa minuta. I. 199.

A követek első magán összejöveteleiben már a kitörendő vihar előjeléül nagy veszekedések voltak a vallásügyi kérdésben. A nádor elővette egész megnyerő szivességét az indulatok csillapítására, s különösen előzékenynek mutatkozott a protestáns ellenzéki tagokhoz. — Rá akarta beszélni őket, hogy praefereenter a honvédelmi s azzal kapcsolatban levő ügyeket tárgyalják.

Fölhasználta a királynál is hivatalos befolyását, hogy a királyi előadások is ily szellemben szerkesztessenek. Jó eleve, még november 3-dikán javaslati pontokat terjesztett a király elé az előadások tárgyában. Idevágó pontjaik ezek:

Ő felsége által előterjesztendők vagy előterjesztéseihez csatolandók.

1. Mindenekelőtt inteni kellene a rendeket, hogy miután ő felsége az országlás átvétele után, — nem tekintvén a téli idő zordonságát s mind a német birodalombeli, mind más tartományainak ügyeit, most első ízben méltóztatik megjelenni közöttök, ne tartóztassák ő felségét hosszas országgyűléssel, s ne vegyítsék magánügyekkel a közolgokat.

2. Hasonlókép inteni kellene őket, ne ingereljék egymást gyűlöletes kérdésekkel és ellenzésekkel, ha volna is némely magán sérelmök, — hanem vagy igazitassák el azt a törvénykezés útján, vagy ha van általánosabb érdeke is az ügynek, halaszszák békésebb időre.

3. Mivel eddigelő némely zavar szokott támadni az országgyűlési tárgyalásokban, — s bizonyos meghatározott rend nem tartatott bennök, szükségesnek vélem inteni a rendeket, határozzanak bizonyos módot és rendszert, mely szerint az ügyek sikeresebben végeztessenek.

4. Előrebocsátván a mondott intéseket, meg kellene hagyni nekik, hogy mindenekelőtt gondoskodjanak az ország megmaradásáról, annak módjairól, s hozzanak oly törvényeket, hogy a törökökkel való ellenségeskedés kitörése esetére maga védhesse magát.“

Ezen négy ponton kívül még 15 pontot számlál elő a nádor, melyek a várak állapotjáról, vámokról, adóhátralékokról, a királyi városok taxáiról, a rablókról, a békeháborgatókról, a tizedek haszonbérleiről javasolnak előterjesztést, szóval minden egyébről, *csak arról nem*, mit legégetőbb kérdésnek tekintett a rendek egy része: — *a vallásügyről.*

A királyi előadásokban, melyeket december 1-sején vettek a rendek, van nyoma a nádor fennidézett javaslatának. A király inti a rendeket, tegyék félre a magán-érdeket és indulatokat, s mint az ország legjobb és hazájokat legjobban szerető polgárok az ország megmaradását és védelmét tárgyzó törvények alkotására fordítsák figyelmöket. Említi, a király másnemű ügyeit és téli idő alkalmatlanságait, melyeknél fogva elvárja, hogy nem

fogják őt hosszadalmas tárgyalásokkal késleltetni. Kimondja határozottan, hogy csak olyan tárgyakat terjeszt elő, melyek a „salus publicá“-t, „regni conservatio“-t és a „Patriae communis defensió“-t illetik. — Kitűnik azonban a részletezésből, hogy mindezen kifejezés had- és pénzügyi tárgyakra vonatkozik. A vallásügyről szó sincs benne. Ennyiben a nádor javaslata állott.

De nincs benne szó a nádornak egyik fontos kérelméről, mely szerint inteni kellett volna a rendeket, határozzanak bizonyos szabályokat, melyeknél fogva az országgyűlési tárgyalások zavarai helyett meghatározott rend uralkodjék.

A nádor azonban elkészített volt a rendek számára egy részletes törvényjavaslatot, az országgyűlés tárgyalásainak rendezéséről, mely javaslat a jelen értekezés tárgya.

Hogy az elkészített s kéziratban előttünk fekvő javaslatot a nádor fölolvasta vagy elmondta, vagy körözés végett átadta-e a rendeknek? oly kérdés, melynek eldöntésére nincs positiv adatunk.

Hogy a király nem vette föl az előadásokba az erre vonatkozó pontot, kétségkívül fontos okból történt. Ugyanazon ok birhatta rá a nádort, hogy maga is elhalaszssa a javaslatot ezuttal. Különben is, miután ő vitatta leginkább, hogy a rendeknek mindenekelőtt a királyi előadásokat kell tárgyalás alá venniök, következetlenség lesz vala erőszakolnia javaslatát, melyet a király nem tűzött ki napirendre.

Hogy a nádor ez alkalomról elhalasztá reform terveit, bizonyítja némileg az is, hogy az általam megvizsgált néhány 1637-diki országgyűlési naplóban és acták közt nem találtam meg sem magát a javaslatot, sem pedig annak nyomát, hogy előterjesztettetett volna.

De ha netalán előterjesztettetett is, — annyi mindenesetre áll, hogy gyakorlati consequentiái nem voltak. Mind az 1638-diki, mind az ezt követő azon századbeli országgyűléseink épen ellenkező képet mutatnak azzal, a mit Eszterházy Miklós javaslatainak elfogadásával mutattak volna. Amaz országgyűlések csaknem teljes anarchiában folynak le, — Eszterházy pedig rendet és fegyelmet akart behozni.

Mindamellett azonban, hogy a maga korában az alábbi javaslat merőben meddő munka volt, — teljes értéket nyert annyi idő multával. Megmaradt érdekes historiai documentumnak.

Midőn Eszterházy a régi diaeták számára *házzsabályokat* javasol készíttetni, melyek nem léteztek, s ennélfogva némely aprólékos csekélységnek látszó intézkedést ajánl; midőn a viták folyamát bírálja és rendezni törekszik; midőn a törvényczikkek alkotása módját előadja s sok más ezekkel kapcsolatban álló fontos körülményeket emel ki, nagyobbára oly vonásokat ad régi országgyűléseinkről, melyek nemhogy törvénykönyveink száraz szövegéből kitünnének, hanem még a részletesebb országgyűlési diariumokban is ritkán találhatók.

Alkalmunk van itt a rendi országgyűléseket a fejlődés egy érdekes stadiumában látni. A kép különbözik attól, melyet a jelen század elején mutattak diaetáink, sőt különbözik a XVIII-dik századbeliektől is. De már átment volt törvényhozásunk azon nagyból való rendezésen, melyet a XVII-dik század elején törvény szabott meg. Az alábbiakban érdekes illustratióját találjuk annak is, mi volt a praxis a törvényt magyarázás és törvényvégrehajtás dolgában. Egy nádor saját vallomása fekszik előttünk, melyből kiviláglik, hogy a király személyén kívül ezen országban nem létezett senki, kinek kötelessége és joga lett volna örködni a törvények végrehajtása fölött!

De nemcsak az szolgál érdekes korrajzul az alábbiakban, a mi a tényleges állapotot ismerteti, hanem az is, a mit a kor egyik legfölvilágosultabb fia reformképen javasol. — Van benne több olyan, a mi előhaladottabb korunkban mosolyt gerjeszt. Ilyen többek közt az, hogy a szavazatok *száma* helyett döntsön a tapasztaltság és tekintély sulya; ilyen az, hogy az országgyűlési tagok fölesketésével gondolja sikeresen elérhetni azt, hogy mindenki teljes lélekkel csak a közügyet tartsa szem előtt s t. efféle. De meg kell gondolni, hogy a kor szellemén a leglángeszűbb férfiak se birnak mindenben fölül emelkedni, — és hogy az annyit küzdött szegény nádor némely orvosszert csak expediensül ajánl a valóban kétségbeejtő bajokra. Egy része javaslatainak egészen practicus az országgyűlések

akkori alkatához képest, ha ma már nem látszik is gyakorlatinak.

De van saját korán meszsze túl emelkedő nézete is a nádornak. Ilyen az melyben jós lélekkel mondja: elő kell készíteni a későbbi századok azon reformját, hogy a megyei követ véleményének szabadságát ne kösse a merev utasítás. Épen két száz év kellett hozzá, hogy a nádor kívánsága teljesejék.

A sok keserű és szomorú igazság közt, mit a nádor elmond, van egy-egy olyan is, — mely fájdalom, — napjainkban is talál nagyjából a magyar országgyűlésre. — Ha sejti vala, hogy két-száz év sem hoz rá megfelelő javulást, tán nem is törte volna fejét rajta, hogy ezen akkor akarjon segíteni.

Eszterházy nádor mind magán, mind közdolgaiban erélyes rendtartó ember volt, a kornak általános rendetlenségei közt. Talán ezért sem volt nagyon népszerű, — ámbár még ellenségei is tisztelték.

Rendszeretetének bizonyitéka nemcsak az alábbi emlékirat tartalma, hanem azon tény is, hogy hivatalos és nyilvános pályáját illető irományai többnyire fennmaradtak, — s ezek közt az alábbi is, mely pedig — mint mondám — alkalmasint nem került országgyűlési tárgyalás alá a maga korában.

Eszterházy Miklós nádor 1637-diki javaslata

itt következik, a nádor eredeti latin szövegeinek egyikéből általam lefordítva.

Sokat lehetne mondani, mi a tárgyalandó és elvégzendő országgyűléseink jó rendben tartására. De máskorra halasztván némelyeket, csak azokat adom elő a karoknak és rendeknek, mik nélkül el nem lehetünk.

Első ifjúságom óta sok országgyűlést s azokban sokat láttam történni, a minek nem úgy kellene lenni. Érettebb korra jutván s ezen nádori hivatalra emeltetvén, mindig szerettem volna segíteni a bajon; de vagy az idők viszontagságai állották útját, vagy az embereknek inkább a személyes mint a közönséges dolgokkal való gondolása hiúsította meg. Most sem akarok senkinek törvényt szabni. — De mivel látom, hogy itt sok, sőt minden fonákul és rendetlenül megy, tisztemben állónak tartom véleményemet röviden előadnom s az ország rendeinek megfontolásába ajánlanom. Sőt szeretném, hogy a jó rendnek örökre fennmaradása érdekében országos törvényt emeltessenek a miket ebben előterjesztek, ha helyben hagyatnának; mert különben az országgyűléseinken megforduló idegenek csak azt látják, hogy kiabálással, czivakodással, viszálykodással és a fölháborodott elme más ilyen kifakadásai-val vesztegetjük el az idő nagy részét, — a véleményeket is nem annyira mérlegelvén, mint számálván. — Súlyos ítélet ez s nem méltó őseinknek.

ezekben való bölcsességéhez. Tudva van, hogy ők nyilvános tanácskozásra és országgyűlés tartására nem zárkoztak el és szorultak egy-egy palotába, hanem sátrakat vonván a széles sík mezőben, egész egy táborba szállt hadseregnek látszottak. De ámbár ily nagy számmal voltak is a fő- és többi nemesek, mindenki elismerte rólok, hogy mikor közösen tanácskoztak, félretéve a személyes indulatokat és kívánságokat, egész nyugodt lélekkel voltak, mentten minden pártoskodó törekvésektől s magánérdekektől.

Most, miután a megharagított istenség végzéséből a törvényhozók ama nagy száma ennyire leapadt s maga a tanácskozás helye is ilyen szűkre szorult, hogy sok ezerből egy két száz lőn, s a széles mezőről ebben az egy szűk házban kell megférnünk, a haza korcsosult polgárának kell tartanunk azt, a ki látván a hanyatló hazának fenyegető s csaknem végső veszedelmét, annyira odaengedné magát a gyűlölködésnek, ellenkezésnek és magános érdekeknek, hogy e miatt elhanyagolná a közjót, felejtván Salustius ama modását „Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur.“ Holott pedig magunknak egymás közt, a fejnek a tagokkal, s a tagoknak a fejjel való egyetértését teljességgel nem remélhetjük, ha a mindenható isten segítségül hívása után nem gondoskodunk a szoros rendtartásról. És ha egyszer azt jól elvégezzük, nemcsak a mostani, hanem a jövőbeli országos összejövetelekben és gyűlésekben is fára-

dozásainkat siker jutalmazza, s hozott végzéseinknek állandó foganatja lesz.

Az említett rendre nézve pedig, mely a leg-szorosabban megtartandó lenne, ezeket ajánlom kiváltképen.

Először. Legyünk rajta teljes erővel, hogy ő császári királyi felsége iránt testben és lélekben azon tiszteletet mutassuk, melyet tőlünk nemcsak isteni törvény követel, hanem a haza törvényei is, — és pedig ezen lélekben való alázatosság és mérséklet tartson azon egész országgyűlési idő alatt, míg ő felsége együtt kegyeskedik lenni velünk. Ugyanez tünjék ki azokban is, miket az ország nevében ő felségétől kívánni fogunk, vagy mikor a karoknak és rendeknek fölolvadás és nyilvános ülésekben való elfogadás végett előadásokat tesz. Mert ha ő felsége iránt szorosan szem előtt tartjuk ezen mérsékletet, minden tanácskozásainkra legkegyelmesebb jóakarátját és kedvezését nyerjük meg.

Másodszor. Mivel, mint mondtuk, visszavonás a meggyengítője és rontója a legnagyobb dolgoknak is, kérem, kényszerítem a karokat és rendeket, hogy (a mint eddig nagyobbára történt) ne fogjunk a haza ügyeinek tárgyalásához fölgerjedt indulatokkal; mert a fölháborodott lélek nem alkalmas kötelességek teljesítésére. Hanem győzzük le indulatainkat, és ha egyik rendnek a másik ellen panasza van, igyekezzünk az egésztest magunk közt mielőbb s mindenekelőtt elintézni, s ebben

végzést is hozni. Ha megállapodni nem tudunk, minden viszálykodás és zavargás nélkül vigyük az ügyet ő felsége elé, a minthogy egyebet nem is tehetünk. Ha ezt tenni nem akarjuk, szavazzunk, és a szavazatok többsége vessen véget a meghasonlásnak.

Harmadszor. Mindennemű ülésben viselje magát mindenki illendő mérséklettel, komolysággal s egy törvényhozó méltóságával. Azért az előbb szólót az utána következő ne zavarja a szólásban, hanem hallgassa ki végig háborítás nélkül, mindazt, a mit a közjó előmozdítására föl akar hozni, mivel minden követnek, főrendnek s az országgyűlésen szavazattal bírónak egyenlően szabad véleményét elmondaniok. És ha valaki oly ellenszegülő és makacs lenne, ki a mérséklet ezen szabályát megvetvén, a szólót félbenszakasztaná, kiáltozásával elnémítaná s a jog és igazság szabályai ellen fenyegetésekkel is zavarná, ezt nem kell tűrni semmiként, mint a mérséklet és rend megtartásának a nyilvános ülésekben való ellenségét, hanem idéztessék meg harmadnapra, mikor is akár ő felsége tanácsosai, akár erre kiküldött 24 országgyűlési tag*) mondjanak felette ítéletet, s ezek ítéletének s méltó megfenyítésének legyen alávetve.

---

*) A „Senator“-t fordítám itt országgyűlési tagnak. Ezt a szót azon korban többnyire s maga a nádor is vegyesen használja tágabb értelemben, midőn az országgyűlésnek szavazásképes

Negyedszer. Ha valaki magán sérelem miatt boszús valamely magán-emberre, ne alkalmatlankodjék az ország összes hatóságának, mely a közönséges ügyek elintézése végett gyűlt össze saját ügye vitatásának követelésével és sürgetésével, hanem törvény útján, rendes bírák előtt igazítsa dolgát, akár a perlekedő személyét tárgyazza, akár birtok jogait. Ha ez sem elég, az ország törvényei szabta utat kell követni, melyek ilyesek eldöntésére más időt határoztak, nem pedig az országgyűlés napjait, melyek különben is alig elégségesek az ország ügyeinek kellő tárgyalására.

Ötödször. Hogy a megtartandó rend annál összeillőbb legyen külsőleg is, szükséges, hogy a gyűlésekben résztvevők ülőszékeinek rende szorosan meg legyen határozva. Mert eddigelő ezen rend mellőzése miatt sok hiba követtetett el az illendőség ellen, a törvényhozóknak az ülés-terembe való beléptekor és az ülés végén. Nem volt tekintet a méltóságra, állásra és rangra. Azért okvetlenül szükséges, hogy mindenkinek megadjuk, a mi megilleti valamint bemenet, úgy magában az ülésben és kijövet, midőn az ülés eloszlik, előlbocsátván az előkelőbbeket a kisebb állásuak; ne állják el illetlenül az ajtót a kimenetkor, ne csináljanak tolongást és ne vágjanak egymás elébe. — Az ülő-

---

tagját érti alatta, s szűkebb értelemben, midőn ezen szavazó tagok közül csak azokat érti, kik személy szerint hivatalosak, — tehát nem követek.

helyekbeli rangfokozat rendeinek megszabására, érett megfontolás után írásbeli tervet is készítettem, melyet be is nyujtok, és ha úgy tetszik a rendeknek s másoknak, kiket nagy mértékben illet ezen dolog, hogy állandó érvénye legyen jövőben is, tekintélyök által örökös érvényüvé erősítsék meg, mert a bemenetben, leülésben s kijövetelben való ezen rendnek elhanyagolásából sok zavar származik.

Hatodszor. Azokban is, mig az ország javának tárgyalását illetik, véleményünk szerint hibák követtettek el a jó rend ellen, még pedig a legfontosabbakban: először a sérelmek nagy halmazának összeállításában; másodszor az ő felsége által a karoknak és rendeknek leküldött propositiók föl vételében; harmadszor, a mi legfőbb, a törvény-czikke velős (nervosa) s latinos szerkesztésében.

Szóljunk ezen pont alatt mindenikről: Elsőben is a mi a sérelmeket illeti, kétféléket különböztethetünk meg, mert vagy ő felségeik ígéreteiből származnak, vagy pedig az általunk hozott ő felségeik által megerősített törvényekből. Ha az előbbieket vesszük, bizonyosoknak kell benne lennünk, hogy ő felsége nem mulasztja el valamint maga, úgy ősei ígéreteit teljesíteni, csak az idő engedné kivitelöket; ha az utóbbiakat tekintjük, vagy az állíttatik bennök, hogy az ország és nemeség szabadságán sérelem esett, vagy valamely magánjog megsértését tárgyalja. Ha a haza szabadságának megsértéséről van szó, teljes erőnkkel törekednünk kell a sérelem orvoslására. Ha pedig magán-

sérelem hozatik föl, a fenn mondottakhoz képest, végezzük el egymás közt ő felsége megkeresésének mellőzésével, elejét veendőik egész igyekezettel s minden módon, nehogy magánügyek tárgyalása a közügyek megvitatását és előmenetelét csak legkisebb mértékben is hátráltathassa.

Hetedszer. A mi az ő felsége által teendő előterjesztések rendét illeti, mindnyájan együtt ér-
zünk abban, hogy ő cs. k. szent felsége nem a maga, hanem az ország alattvalóinak hasznát nézi. Azért a mit azokban kegyelmesen méltóztatik kijelenteni, fogadjuk el egész alázatossággal és hódoló készséggel. Mivel pedig gyakran szokott történni, hogy a követek utasítása ellenkezik ő felsége rendelkezéseivel és előterjesztéseivel, és hogy a vár-
megyék és mások követei egy hajszályt sem akarnak eltérni utasításaiktól, így hasztalan szó-
harczban többnap vesztegettetik el, mindent el kell követni azért, hogy az alkotmány nagyobb erősödése érdekében a követ urak mielőbb járuljanak küldőik-
hez, s az ország javára engedjenek valamit a követ urak is, a hol szükséges lesz, küldőiknek ama szigorú követeléseiből és utasításaiból. Mert ha ez meg
nem lesz, semmit közegyetértéssel határozni nem lehet, — a mit egyik rész épít, lerontja a másik. *Hogy pedig a következő évszakban könnyebben el lehessen érni a nevezett követek teljesebb véleményezési szabadságát, most kérnünk kell ő felségét, hogy midőn majd ismét országgyűlést méltóztatik összehívni, mindazon propositiókat, melyeket az ország*

rendeí elébe szándékozik terjeszteni ugyanazon gyűlés alatt, a maga idejében rendelje kegyelmesen megküldetni a magyar korona minden vármegyéinek. Így majd az országgyűlésre jöendő követek valamennyi előterjesztésre küldőiknek teljes választ, ellenvetéseit, megjegyzését és utasítását hozhatják magokkal, s minden kiáltozás, dulakodás nélkül hamar végezhetni mindazt, a mit ő felsége kíván; mi sem leszünk kénytelenek annyi költség pazarlásával és idővesztegetéssel idetapadni az országgyűlésbe, s ő felségét sem késleltetjük hasztalanúl, sem más tartományainak gondjaitól el nem vonjuk.

Nyolczadszor. Sok vitatkozás folyt eddig a felől is, vajjon a karoknak és rendeknek azonnal hozzá kell-e látniok az ő felségétől jött előterjesztésekhez, vagy pedig sérelmeiket kell-e ő felsége elé terjeszteni enyhítés vagy megszüntetés végett. Ezen vita is napokba került nekünk. Ezen a bajon is lehet segíteni, ha azon nyolcz vagy tíz nap alatt, míg ő felsége leérkezését szoktuk várni, csendesen egybegyűlünk az országházban, s ott az összes karok és rendek sérelmeit rendbeszedvén, egymás-közt megbeszéljük, meghányjuk vetjük és fontolgatjuk. Ha e közben valami olyast veszünk észre, a mi magánügy szagú, a törvénykezés rendes útját mutatjuk neki, s hasonlókép a mi tulajdon magunkat illet, azt is kitöröljük a sérelmek közül, s azt minden ingerültség nélkül magunk közt egyenlítjük ki, úgy, hogy ő felségének nem terjesztünk föl semmi

kiegyenlítendőt a sérelmek közt, azonkívül a mi az összes karok és rendek javát czélozza. Ezeket így intézvén, miután ő felsége hozzánk érkezni méltóztatik, s kívánatait és előterjesztéseit velünk közlendi, mi is akkor a kellő időben illendő hódolatunk mellett benyújtjuk sérelmeinket, esdekelvén ő felsége előtt hogy királyi kegyelménél fogva alattvalói érdekében méltóztassék határozni felettök. Mert így azalatt, míg ő felsége is az övéivel fontolóra veszi követeléseinket, mi is magunk közt megvitattván ő felsége előterjesztéseit, több nap meggazdálkodásával becses időt nyerünk. A törvényczikkek összeállításában és rendezésében is ilyen rendet kellene tartani: először, hogy egy, két, három, sőt ha a kérdések komolyabbak, több nappal is korábban mindenki, a kinek szavazatjoga van, érett megfontolással, lelkiismeretes ítélettel, nem a magánhaszon reményében, hanem egyedül a közjóra való tekintettel, a legpontosabban megvizsgálná, mit ítélne alkalmasnak arra, hogy az egész ország beleegyezésével törvényczikkbe menjen. Letelvén ezen idő, a nádor szavával összehivatnának valamennyien az ország házába. Itt kihallgatván a tárgyakat s a javaslatok indokolását, mindenki, mint a haza őszinte polgára és ő felségének hű alattvalója elmondaná vélekedését a javaslatokra. Így mindenki sorban elmondván ítéletét s kihallgatván mindenki okait s meggyőződését, ezután az összes karok és rendek közül tekintély, okosság és érett ítélet által kitűnő férfiak választatnának

ki, kikre a czikkek elkészítése bizatnék a kelt megállapodások és fölhozott indokolásokhoz képest. Ezek közt lehetnek a királyi tábla ülnökei a személynökkal, valamint 24 választott tag, a mág-nások közül négy személylyel és két főpap. Midőn ezen kiküldöttek elvégzendik a rájuk bizottakat, jelentse a nádornak a személynök, s az a meghatározott napra egybehívja ülésre a karokat és rendeket. Ezek előtt fölolvastatnak először a készült törvényczikkek. Ezután, mint az előterjesztésekkel szokott történni, meghatározott órában leiratnak. Ismét mindenkinek két napot kell engedni, mely alatt a szerkesztett czikkeket éretten megvizsgálhassa. Ez eltelvén, a nádor ismét gyűlést hirdet, melyen mindenki elmondja megfontolt nézetét a czikkek nehézségei tárgyában. Így aztán nemcsak a kijelöltek, hanem az összes karok és rendek fognak tartatni a törvényczikkek alkotóinak.

Kilenczedszer. Meg kell emlékezni arról is, hogy ha sok a törvény, sok a zavar. A törvényczikkek alkotásában oly túlságba mentünk, hogy őseink húsz országgyűlésen sem alkottak annyi törvényt, a mennyit mi egy gyűlésen összeirunk. És ha a régi törvényeket figyelemmel vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy a közjót célzó kevés czikkeikben benne foglaltatik mindannak lelke és veleje, a miket mi számos lapra menő czikkeinkbe foglalunk. Azért vigyáznunk kell szorgosan, nehogy a törvé-

nyek és cikkek fölös sokasága inkább akadályunk mint segítségünk legyen. Ehhez járúl azon alkalmatlanság is, hogy a miket már egyszer a rendek közös szavazatával elhatároztunk, s a megerősítést is megnyertük rá, ugyanazokat a következő országgyűlésekben újból el akarjuk határozni és megszentésíttetni. Hová vezet e visszaélés? Mert vagy valóban végzéssé lett valami, vagy nem. Ha azzá lett, még pedig királyi szentesítéssel is, mire való ugyanazon káposztát újra főzni? (eandem cramben recoqui). Ha pedig nem azzá, egész Corpus Jurisunkban nem lesz valóban egyetlen decretum, statutum, törvényczikk, melyet minden országgyűlésen szórúl szóra újból el ne kellene határozni és megszentésíttetni. — Mindenki látja, mily helytelenség lenne ez.

Tizedszer. Ha a törvényczikkek szellemére és értelmére nézve oly nehézség vagy oly véleménykülönbség forog fenn, melyből visszaélés veszélye származhatik, — akkor, ha ama kétértelműség a rendek életkérdése, legyen hatalma a nádornak, hogy ő felsége tanácsosaival határozzon, vagy magyarázza azt maga ő felsége. És ha törvénykezést (*legem*) és a törvénykezés rendét tárgyalja, a nádor a királyi tábla ülnökeivel szabadon kövesse azon törvénykezési szakban az előbbi határozatot egészen a következő országgyűlésig, melyen az összes rendek testülete, azt a mi kevésbé volt érthető, világosabban magyarázhatja. Így kellene vé-

get vetni annak, hogy a törvényeinkben netalán előforduló homályos helyeknek magyarázatára vagy ferdévé csavarására magános emberek hatalmat vesznek magoknak.

Tizenegyedszer. Ugyanezen alkalommal magyarázni kellene több olyast, mik a *közelebb múlt soproni országgyűlés* czikkeiben homályosan fejeztettek ki. Mert ha meg nem világítjuk azokat, s értelmesebb rendbe nem hozzuk, inkább zavart várhatunk méltán, mintsem a közjó valami nagyobb előmenetelét és hasznát.

Tizenkettődször. Nem örömet mondok el; de mivel tisztem kötelez és kényszerít, mintegy akaratom ellenére kell megvallani, hogy habár más országokban és tartományokban is bajos a törvények alkotása, de sokkal nagyobb a törekvés arra, hogy miket egyszer oly sok munkával elhatároztak s a közjó érdekében végeztek, minél pontosabban megtartassanak. Mi pedig, úgy tapasztalom, egészen ellenkező úton járunk; mert ha ki akarunk vinni valamit, azt csak törvénczikkbe foglaljuk, — s aztán nem gondolunk többé vele, ki sürgesse életbe-
léptetését, vagy megfenytse a ki ellene véteni merészel. Hogy tehát törvényeink kellő megfontolással készíttessenek, okvetlenül szükségesnek tartom, de sokkal szükségesebbnek azt, hogy legyen valaki teljes hatalommal fölruházva, a ki a hibázókat megbünteti, s a törvények alkalmazását szigorúan

megköveteli. Azért a szóban forgó dologra vagy új törvényt kell alkotnunk, vagy ezen alkalommal megújítunk Ulászló király idevágó törvényét *)

Tizenharmadszor. A mit mindjárt mondanó vagyok, *az egészen a mi alkotmányunk szellemében van*, hogy t. i. mint előbb mondtam, a vélemények ne annyira számuknál, mint súlyuknál fogva döntenek: azaz annak véleménye nyomjon többet, ki hosszú életkoron át a közdolgokon való húzamos tapasztalás után okulva és kipróbálva velősen és előrelátással adja véleményét, — azokénál, kik tartalmasság és szabatosság nélkül csak mesterséges szószerkezetben adják elő magokéit. Nem akarok megbántani senkit, ha mondom, hogy nem mindenki van egyenlő ítélő, fölfogási és megfontolási képesség. Már pedig eddigelő csak annyit nyomott a megfontoló vének nézete, mint az ujonczoké, kik inkább látni, hallani és tanulni, mint véleményt mondani foglaltak helyet az ország házában.

Tizennegyedszer. Ha terhőkre nem lesz a karoknak és rendeknek, őszintén elmondom véleményemet azokról is, kiket a vármegyék küldének követekül az országgyűlésre: milyeneknek kell len-

---

*) A latin kéziratban üres hely van hagyva az évszámnak és a törvényezikk számának. Kétségtől az 1507-diki 8-dik t.-cz. értendő ide, melynek címe: „*Contra Statuta Regni peccans puniri debeat.*“

nők, mire köteleztessenek; valamint azokról is, kik az előkelő nemesség közül, habár nem követek, véleményadási szabadságot kérnek s az ülésekbe jönnek. -- Mire kötelezném ezeket, elmondom röviden.

Tudva van, hogy mind a megyei birák, mind a királyi tábla ülnökei mindnyájan szigorúan eskületételre köteleztetnek, hogy sem kedvezésből, sem félelemből, sem a léleknek más aljas hajlamaiból nem engedik letéríttetni magokat a helyes és igaz útról, s soha sem esnek abba a hibába, hogy valamit az igazság ellen végezzenek. Ezen országházba pedig azért jövünk, hogy az idő szükségéhez képest, vagy eltöröljünk egy-egy elavult törvényt; vagy újat alkossunk, vagy a korábbiakhoz tegyünk némelyeket, — melyek törvény erejével birjanak. Azért ha nem szorítjuk esküre azokat, kik ezek alkotására összegyűlnek, — hogy semmi egyebet nem fognak szem előtt tartani a közjónál és igazságnál, mindenki elgondolhatja, mily könnyen tévedhetünk ekkora fontosságú dolgokban, — a mint történt eddig is a rosznak csupán azon egyetlen forrásból, hogy a vármegyék követei és mások, nem lévén semmi eskü által kötve, inkább kiabálni jöttek a gyűlésekre, mint helyes és igazságos határozatok hozatalára. Hogy ezen tévelygés az ország veszedelmére ne harapódzék tovább, ítéletem szerint el kellene határozni most, hogy az országgyűlésre küldendő minden követ előleges esküre köteleztessék, mely szerint nem lesznek abban sem pár-

toskodók (factiosi), sem részrehajlók, sem indulatoskodók és zajongók, hanem félretevén minden magánérdeket, véleményadásuk és szavazatuk egyedüli célja az lesz, hogy a haza közjaváról célszerűen legyen gondoskodva; mitől sem kérésre, sem jutalom fejében, sem szeretetből vagy gyűlöletből, sem kedvezésből, sem félelemből nem engedik magokat eltántoríttatni. Ha ezt követjük országgyűléseinken, s ebben valamenynyi rend egyetért, kimegy szokásból az a veszedelmes baj, hogy némelek magános értekezletekben széthúzó szavazatokra esküsznek össze, a mit pedig, hogy sokan cselekedtek eddig a hazának kimondhatatlan akadályára és kárára, eléggé tapasztaltuk és fájlaltuk.

Nem különben a mondott forma szerint föl kellene esketni azokat is, kik királyi levéllel hivataltosak az országgyűlésre s különben sem az országnak, sem a királyi felségnek eskületétellel nem tartoznak, habár nem mindnyáját, — a mi nem szükséges — csak az érettebb korúakat s a közdolgokban tapasztaltabbakat. Mert egészen más a vármegek külön gyűléseiben vagy úri székeken a sérelmes feleknek igazságot szolgáltatni, s meg más az országgyűlésen merőben új törvényt alkotni, vagy a régit eltörölni. Mert ha most is, mint hajdan, a szent korona valamennyi kara és rende, bárók és nemesek személy szerint megjelenének az országgyűléseken, valamit csak határoznánk, azt valamennyi rendnek véleményéből és szavazásából határozottnak és végzettnek kellene elismernünk. De

mivel most két vagy több ezer nemes is otthon veszteg marad, s az országgyűlésre magok kebeléből csak két követet szemelnek ki, kik mindnyája nevében adnak véleményt az országos ülésekben, és kikre mindannyi bízza a közjó előmozdítását, illető meggyőződését, könnyen kiviláglik, mily kíválóknak kell ezeknek lenniök nemcsak okosság és más erények által, hanem a közjó iránti hűség által is, mely hűségnek pedig az eskütétel legbiztosabb őre. Az országgyűlésre királyi levéllel hívott többi fiatalabbakat nem kell kötelezni esküre, sem pedig véleménymondási és szavazási jogot nem kell nekik adni, hanem mint a királyi tábla ujonczainak csak hallgatás és tanulás végett adatnék ülés, hogy idővel hasznát vehessék annak, a mit a halottakból emlékezetök tárháza megtart.

Tizenötödször. Meddig tartson egy-egy országgyűlés, annak is meg kell idejét szabni. Mert eddig, mint mindenki tudja, hiában való akadékoskodással, czivakodással s más ily szóharcokkal húztuk ki az országgyűlés idejének legnagyobb részét, még pedig annyi költség pazarlással, alkalmatlansággal és kölcsönös boszantásokkal, hogy utóljára is belefáradván és beleunván, *nehogy azt mondják, hogy hiában jöttünk ide*, az utolsó napokban inkább csak futólag és nyakra főre vetettünk papirosra néhány törvényczikket, minden rend, minden szabatosság és minden megvitatás nélkül. A rosszúl szerkesztett s még

roszabúl megvizsgált czikkeket túvel hegygyel föl-nyalábolván, mintha meggyúlt volna az ország-háza, nehogy mindenünk velünk együtt odaégjen, haza siettünk, megítéltetve magunkat mind ő fel-ségénél, mind a külföldön. Sőt a mi több, sokan kétségbeesésből, mivel jövedelmök meg nem bírta a sok költséget, az országgyűlés előtt eltakarodtak. Így ezen repedéseken sok ömlött be, a mi törvény-czikkeink erejét megrontja és határozott fogal-mazásukat meggátolja.

Tizenhatodszor. Mivel pedig a vármegyei követek úti- és más költségek fejében tetszés szerint zsarolják a vármegyéket, vagy egy összegben kívánván fizetésöket az egész országgyűlés idejére, vagy minden napra bizonyos megszabott díjt, — nehogy eme követelések által is kimerítettünk, vagy a közjót hátráltassuk, országos törvény útján kell minden követnek bizonyos napidíjt határozni élelmére, melynél ha többet fogyaszt valaki, pótolja a magáéból. És ha az országgyűlés a meghatáro-zott napnál tovább tart, ne kapjanak azután sem-mit, mert ily módon kényszerítve lesznek a haszon-talan feleselések helyett mielőbb hasznos tárgya-lásokhoz látni és azokban megállapodásra jutni.

Tizenhetedszer. Ha valaki követté választatik s nem akarja elvállalni a követséget, ha helyes mentséget nem tud fölhozni, büntetésül fizessen annyit, a mennyit költségeire kapott volna.

A követek dolgában vigyázni kell arra is, nehogy valamely magánügyben az udvarnál valami eligazítani valójok legyen, vagy ha lenne, ígérjék meg, hogy más időre halasztják. Továbbá mivel a procuratorok és ügyvédek mindig szeretnek a föl vállalt ügyek érdekében új meg új törvény gyártását sürgetni, semmi szín alatt meg nem kell őket követnek választani, mivel rajtok kívül nem hiányzanak egy megyében sem mind tehetségekre, mind más tulajdonokra nézve alkalmas előkelőbb nemesek ezen kötelesség teljesítésére. De itt is vigyázattal kell lenni, nehogy a megyei alispán vagy megyei jegyzők választassanak követekké; mert ezek mindnyája, mint tudva van, érdekelt ember mind a törvénykezési, mind a közjogi, mind a politikai beligazgatási törvények tárgyában.

Tizennyolczadszor. Nem kis akadályt látok abban is, hogy a véleményezés és szavazás joga idők folytán oly kevés számúakra szorult össze, mint a hogy látjuk. Ha eme bajnak kútfejét föl nyítjuk, úgy látjuk, hogy nem abban áll az, mintha hiányoznának, kik jóval nagyobb számban jöhetnének és kellene jöniök, hanem inkább az ő nagy gazdálkodásukban. Mert míg kimélni iparkodnak a költségeket, a nemesség részéről adandó szavazat végett három négyen bíznak meg egyetlen egy követet, mi mutatja, mily keveset törődnek a közügy előmozdításával; mert ismeretes a közmondás: több szem többet lát, s sokkal jobb lenne,

hogy azon oraculum, mely egy fejből jön, többek fejből jőne. Mert sok esetben megváltoztatná véleményét az, a ki másra bízta annak előadását, ha jelen levén az országgyűlésen, fontolóra venné a körülményeket s látná mi tárgyban, miként és miért foly a vita. Világos levén, hogy mindez nincs különben, s világos az is, minő károk származnak ebből a közügyre, s mily sérelem ejtetik az ilyenek ellen hozott törvényeken, segíteni kellene ezen bajon már csak azért is, mivel gyakran azok bizatnak meg a mások nevében való szavazással, kik magok is királyi levélnél fogva hivatalosak saját szavazatuk adására, kik pedig mivel már mások véleményét fogadták el, úgy, hogy a magokét is ahhoz igyekeznek alkalmazni, igen gyakran másként alakítják és adnák szavazatukat. A mi véleményünk tehát ebben a dologban az lenne, hogy a karok és rendek mind a szavazók számának szaporítására, mind sok zavar elhárítására ezt tárgyalják, s valamit határoznának, az mindenkit kötelezzék.

Tizenkilenczedszer. Ámbár „*Praetor de minimis curare non debet*“, s a mit mondani akarok a „minimák“ közé sorozható, — de mivel sok viszálykodásnak venné elejét, — úgy vélekedem, hogy akár Pozsonyba, akár más helyre hivatik össze az országgyűlés, azok, kik az országgyűlési tagok számára való szállások rendelkezésével vannak megbízva, olyanok legyenek, kiket mind erkölceik

érettsége, mind ítéletők helyessége ajánl, úgy hogy a szállásokat mindenkinek méltóságához képest juttassák: a méltóbbakat méltóbbaknak, a nagyobbakat nagyobbaknak, úgy hogy azokban ne arithmetikai, hanem geometriai proportio legyen. Mert eddig a ki jobban győzte ajándékkal, jó lakást kapott, — s a ki nem akart semmit adni, a nélkül maradt. Méltó lenne hát törvényynyé szentesíteni ezen visszaélések megszüntetését, hogy annál pontosabbak legyenek a rendek az országgyűlésen való megjelenésben, minél kényelmesebb szállások megrendeléséről értesülnek; mert ezen tekintetből is gyakran azért érkeznek későn némelyek az országgyűlésekre mivel, alkalmas szállásuk nincsen.*)

Ennyiből áll a nádor előterjesztésének egyik példánya. De találtam ugyanazon irományok közt egy másik példányt is, hasonlóképp latinul. Ez kifejezésekben eltér az előbbtől; de tartalmára nézve ugyanaz. Kivéve az utolsó pontot. Az utóbb talált kéziratban hiányzik az itt közölt utolsó pont, mely az országgyűlési szállásokat tárgyalja. A helyett egy annál érdekesebb hely szolgál az okmány befejezésül. A szóban levő pont lényege itt következik:

---

*) Latin eredetie datum nélkül a hg. Eszterházy-féle levéltárban. *Opinionum*. P. I. 74. sz.

Minden országban van bizonyos meghatározott helye az országos gyűlések tartásának. Csak Magyarország karainak és rendeinek nincs *állandó háza* ezen czélra; mert az ország nevében Pozsonyban építtetni kezdett ház is nemcsak hogy el nem készült még, hanem különben is igen szűk és félreeső zugban van elrejtve, — s így nem válik az ország díszére és becsületére. Azért a legnagyobb mértékben szükséges, hogy a karok és rendek itt Pozsonyban kényelmes és tisztességes helyen az ország méltóságának megfelelő, tágas és a nyilvános ülések és a tanácskozmányok tartására alkalmas, az összes karokat és rendeket magába fogadó házat vásároljanak.“

Ime egy érdekes adat a pozsonyi országház történetéhez! — kivált ha hozzá vesszük az ügy addigi folyamatját.

A XVI-dik században, bár Pozsony kezdett szokott helye lenni országgyűléseinknek, nem történt intézkedés egy állandó országház építésére. Csak akkor jött ez komolyan szóba, midőn 1608-ban II. Mátyás megkoronáztatásakor a magyar korónának állandó őrzése helyéül Pozsony jelöltetett ki. 1609-ből törvényt találunk arra, hogy az adó egy részéből telek vásároltassék Pozsonyban, melyre az országház építtessék. A telek vásárlás és építés most már attól függött, mily pontosan gyűl be az

adó, s mily lelkiismeretesen kezeltetik. Meglehet, hogy kikre az ügy bízva volt, nem tápláltak e részben illusiókat. Habár a telkek nagyon drágák nem lehettek akkor a pozsonyi belvárosban, azok közül úgy látszik a telhetőleg olcsóbbakat vették szemügyre. A belvárosban ugyan, de annak délkeleti sarka felől épen széltül a várfalak mögött néztek ki egy telket, ott hol ma az ugynevezett „*harminczad épület*“ áll, a Pálffy palota szomszédjában. Ma az Pozsonynak szép, s félre épen nem eső tája; de akkoriban, midőn a várfal és a Duna közt csak egyegy halászkunyhó állott, a lehető legfélreesebb zugának volt nevezhető, — a mint a nádor szavai bizonyítják. 1609-től 1613-ig nem messze haladt az országház ügye, mert az adónak ezen célra törvényileg szánt része oly csekély volt, hogy még a hihetőleg olcsó telek sem volt kifizetve. 1618-ban külön az országház építésére portánként 50 denárt vetnek ki a rendek, s ezen adót kiterjesztik Magyar- és Tótország minden királyi városára is. 1625-ban a ház már épül; de a telek még mindig nincs egészen kifizetve. 1630-ban újból fél forint adót vetnek ki portánként az épület befejezésére.

Ezeket mind a törvényczikkekből tudjuk. Ha az országház történetét szintén a törvényczikkekből akarnók tovább fűzni, azt kellene következtetnünk, hogy az országháza 1635 előtt egészen készen volt; készen, mert sem a nevezett 1635-dik évben tartott soproni gyűlésben, sem az 1638-dikiban nincs szó sem az országházról, sem az annak építésére szánt adóról.

Ime Eszterházy nádor 1637-ben szolgál nekünk az adatok egy hiányzó láncszemével, — melyhez ha a közvetlen utána következőt csatolni nem bírjuk is még, — elég arra, hogy az egykoruakat illetőleg egy nem igen hizelgő megjegyzést csatoljunk hozzá, azt, hogy az országház története olyan forma volt, mint minden a mihez az akkori országgyűlések hozzáfogtak: mindig csinálták s még sem tudtak készen lenni vele.

TARTALOM.

	Lap
1. A reformatió történetéhez Magyarországon	1
2. Az 1741-iki koronázó országgyűlés	50
3. Magyarország végpusztulása	183
4. A megyék kérdéséhez	204
5. Megyei és városi levéltárainkról	262
6. Kecskemét városa történetéből	273
7. Zrínyi Miklós a költő hat levele	283
8. Magyarország térképéről a törökök bennlakta idején	292
9. Bethlen Gábor udvara	325
10. Báthory Gábor erdélyi fejedelem története. Szilágyi Sándortól	331
11. A velencei követek Magyarországról	338
12. Zrínyi Miklós ifjúsága. Körrajz	348
13. Tököly Naplója	385
14. Rendi országgyűléseink jellemzéséhez	400

Sajtóhiba.

195. lap 4-dik sor „II László“ helyett olvasd „II. Lajos.“